

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tolga UZUN

ROMA EĞİTİM SİSTEMİ VE LUCIUS AMPELIUS

Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tolga UZUN

ROMA EĞİTİM SİSTEMİ VE LUCIUS AMPELIUS

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ADAK

Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Tolga UZUN'un bu çalışması, jürimiz tarafından Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa BULBA (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Mustafa ADAK (İmza)

Üye : Doç. Dr. Asuman COŞKUN ABUAGLA (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Elif AKGÜN KAYA (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Güray ÜNVER (İmza)

Tez Başlığı: Roma Eğitim Sistemi ve Lucius Ampelius

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 06/07/2023

Mezuniyet Tarihi :03/08/2023

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Roma Eğitim Sistemi ve Lucius Ampelius” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütn eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Tolga UZUN

27/ 07 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Tolga UZUN
Öğrenci Numarası	20165217002
Anabilim Dalı	Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Mustafa ADAK
Doktora Tez Başlığı	Roma Eğitim Sistemi ve Lucius Ampelius
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2137483806
Rapor Tarihi	27/07/2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %25 Alıntılar dahil: %23
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 220 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe: Liber Memorialis adlı eserin Latince metni tezde yer aldığı için benzerlik oranı beklenenden fazla çıkmıştır.	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa ADAK İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA EĞİTİM SİSTEMİNİN ANA HATLARI

1. 1. Roma Eğitim Sisteminin Gelişimi: Tarihsel Bir Bakış.....	6
1. 2. Çocukluktan Yetişkinliğe: <i>A Pueritia Ad Adulescentiam</i>	14
1. 3. Terminoloji: <i>Litterator, Grammaticus, Rhetor</i>	19
1. 4. Kölelerin Eğitimi	27
1. 5. Roma’da Öğretmenlerin Sosyal ve Finansal Durumu	32
1. 6. Eğitimin Organizasyonu	38

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA EĞİTİM SİSTEMİNİN DEĞİŞİM SÜRECİ

2. 1. Cumhuriyet Dönemi’nden İmparatorluğa Geçiş: Eğitim Sistemindeki Değişim	48
2. 2. Roma ve <i>Gymnasium</i> İlişkisi	57
2. 3. <i>Grammaticus</i> tan Retorik Eğitime	60
2. 4. Eğitim ve İdeoloji	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LUCIUS AMPELIUS VE *LIBER MEMORIALIS*

3. 1. Lucius Ampelius	72
3. 2. Romalı Bir Gencin Bilmesi Gerekenler: <i>Liber Memorialis</i>	76
3. 3. <i>Liber Memorialis</i> Adlı Eserin Roma Eğitim Sistemindeki Yeri.....	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM***LIBER MEMORIALIS*: LATİNCE METİN, TÜRKÇE ÇEVİRİ VE
AÇIKLAMALAR**

4. 1.	<i>Liber Memorialis</i> (Latince Metin)	94
4. 2.	<i>Liber Memorialis</i> (Türkçe Çeviri)	119
4. 3.	Açıklamalar	148
4. 4.	İndeks.....	167
SONUÇ		181
KAYNAKÇA.....		185
Ö Z G E Ç M İ Ş		208

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz. Bakınız

dn. Dipnot

Ibid. (Ibidem) Adı geçen eser

MÖ Milattan önce

MS Milattan sonra

vd. Ve devamı

ÖZET

Hayatına dair hiçbir bir veri bulunmayan ve MS 3. veya 4. yüzyıl civarında yaşadığı düşünülen Lucius Ampelius, *Liber Memorialis* adlı eserinde 14-16 yaşlarında olduğu varsayılan Romalı bir öğrencinin aldığı eğitim hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ampelius, “Romalı bir gencin bilmesi ve öğrenmesi gereken” kosmografi, mitoloji, fiziki coğrafya, dünyanın harikaları, tanrıların soy ağacı, Doğu Akdeniz’in, Yunanistan’ın ve Roma Devleti’nin kısa tarihi gibi oldukça geniş konular etrafında şekillenen 50 paragraftan oluşan bir kitap kaleme almıştır. Bu kitap günümüze kadar gelen diğer antik eserlerle içerik bakımından kıyaslandığında ön plana çıkmaktadır; çünkü Roma eğitim sistemi hakkında özellikle Quintilianus gibi birçok yazar vasıtasıyla bilgi sahibi olunsa da Ampelius’un eseri konulara ayrılarak eğitimin içeriği ve öğretilen bilgiler bağlamında Roma eğitim sistemine ışık tutmaktadır. Söz konusu eser modern araştırmacılar tarafından daha önce araştırılmış ve çalışılmış olsa da eğitim sistemi bağlamında tartışılmamış ve çalışılmamıştır.

Liber Memorialis adlı eser sadece Romalı bir gencin bilmesi gereken konularla ilgili değil aynı zamanda Roma Devleti’nin ideolojisi ve geleneksel yapısı hakkında da bilgiler içermektedir. Roma Devleti’nde eğitim anlayışının ahlâki standartları gözettiği düşünüldüğünde Ampelius’un eseri teorik bilgilerle birlikte ahlâki pratikler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Romalı bir gencin “bilmesi gerekenler” onun bilgisinin sınırlarını göstermektedir. Bu tez çalışmasında *Liber Memorialis* adlı eser Roma eğitim sistemi bağlamında tanıtılıp ilgili eserin eğitim sistemindeki yeri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lucius Ampelius, *Liber Memorialis*, Roma Eğitim Sistemi, Grammaticus

SUMMARY

Roman Education System and Lucius Ampelius

Lucius Ampelius' *Liber Memorialis* gives important information about the education of a supposedly 14-16 year old Roman student. L. Ampelius is thought to have lived in the 3rd or 4th century A.D. Ampelius wrote a book that consisted of 50 chapters formed around very broad topics such as cosmography, mythology, physical geography, the wonders of the world, genealogy of the gods, a brief history of the Eastern Mediterranean, Greece and the Roman state which "a Roman youth should know and learn". This book comes to the fore when compared with other ancient works that have survived to the present day in terms of content. Although we have a lot information about the Roman education system, especially through many writers such as Quintilianus, Ampelius' work is divided into topics and sheds light on the Roman education system in the context of education and the information taught. Although this work has been researched and studied by modern researchers, it has not been discussed and studied in the context of Roman education system.

Liber Memorialis gives information not only about what a Roman boy should know, but also about Roman ideology and traditional structure. Considering that the concept of education observes moral standards in the Roman state, Ampelius' work offers theoretical information with moral practices. Besides, the "things to know" of a Roman youth shows the limits of a Roman youth's knowledge. In this study, *Liber Memorialis* will be introduced in the context of the Roman education system and its place in the system will be discussed.

Keywords: Lucius Ampelius, Liber Memorialis, Roman Education System, Grammaticus

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasına dilimizde yazılmış az sayıdaki Roma eğitim sistemine dair modern kaynaklardan birisi olma hedefiyle başlanmıştır. Konu ile alakalı Türkçe kaynak sayısının son derece az olması nedeniyle çalışmaya dair kaynakların taranması ve incelenmesi için Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi'nde altı aylık kütüphane çalışması gerçekleştirilmiştir. Kütüphane çalışması kapsamında kaynakçada yer alan kaynaklara ulaşılmış ve nihayetinde bu çalışma ortaya çıkmıştır. Alan yazında *Liber Memorialis* adlı eserin eğitim sistemindeki yerine dair bir çalışma yapılmamış olması bu tez çalışmasını önemli kılmaktadır. *Grammaticus*un öğrettiği konulara ve bu konuların kapsamına ışık tutan *Liber Memorialis* adlı eser, Roma eğitim sistemine ya da sistemin aşamalarına dair yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacak niteliktedir. Bu bağlamda da bu tez çalışmasının gelecekte yapılacak olan benzer çalışmalara katkı sağlamasını ve yol göstermesini diler bu süreçte emeği olan herkese teşekkür etmek isterim.

Öncelikle *Liber Memorialis* adlı eseri incelemem için öneren ve böylece Roma eğitim sistemi üzerine doktora tezi yazmam konusunda beni cesaretlendiren, yol gösteren ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa ADAK'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez İzleme Komitesi'nde yer alan değerli hocalarımdan Doç. Dr. Asuman COŞKUN ABUAGLA'ya tüm bu süreçteki katkıları ve de *Liber Memorialis* adlı eserin Türkçe çevirisinin kontrolünü sağlayarak düzenlediği için çok teşekkür ederim. Ufuk açıcı soruları ve görüşleriyle tez çalışmasının olgunlaşma sürecinde önemli katkıları olan ve tezin yazım sürecinde malesef aramızdan ayrılan rahmetli Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ hocama teşekkürü borç bilirim. Yine Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Mustafa BULBA'ya, Tez Savunma Sınav Jürisi'nde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Elif AKGÜN KAYA'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Güray ÜNVER'e değerli görüş ve katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca lisans öğrenimimden itibaren üzerimde emeği olan tüm hocalarıma gönülden teşekkür ederim.

Desteklerini her zaman hissettiğim sevgili annem Sündüs UZUN'a, babam Zeki UZUN'a ve kardeşim Şevval UZUN'a, Albert-Ludwigs Üniversitesi'nde geçirdiğim zaman boyunca hem maddî hem de manevî olarak yanımda olan teyzem Hatice ÇELİK ve eniştem Mehmet ÇELİK'e canıgönülden teşekkür ederim. Son olarak her zaman yanımda olan, beni yüreklendiren ve motivasyon kaynağım olan eşim Tuğçe TUNCA'ya, ailesine ve kedilerimize tüm kalbimle teşekkür ederim.

Tolga UZUN, Antalya 2023

GİRİŞ

Eğitim (*educatio*) insanlık tarihinin başlangıcından bu yana özellikle yerleşik hayata geçişle deneyimlerin aktarılması sayesinde toplumsal hayat üzerinde etkili bir role sahip olmuştur. Eğitim, uygulamasının ve felsefesinin nasıl olması gerektiği konusundaki hem teorik hem de pratik bağlamda tartışmaları güncel olan, bir toplumun temelini oluşturan ve o toplumun geleceğini belirleme konusunda önemli etkiye sahip bir alandır. Günümüz modern toplumlarında siyasal, ekonomik, kültürel ve ideolojik etkenler doğrultusunda eğitim ve öğretim çerçevesinde çeşitli planlamalar ve düzenlemeler yapılmaktadır. Bu planlama ve düzenlemeler ise eğitimin sürekliliği amaçlanarak şekillenmektedir, dönüşmektedir ve yeniden yapılanmaktadır.

Eğitim, konusu ve süreci bakımından toplumlar ölçeğinde farklılıklar gösterebilmektedir. Toplumun bulunduğu coğrafya ve geçirdiği tarihsel süreç eğitimi şekillendiren ve yapılandıran önemli faktörlerdir. Bununla birlikte günümüzde eğitim sistemleri gelişen teknoloji ve bilinçle birlikte çağdaşlaşma ve farklı toplumlardan etkilenecek gelişme eğilimi göstermektedir. Bu gelişme ve değişim kültürünün tarihsel boyutunun tohumları özellikle Antik Yunan kültürüyle filizlenmiştir. Bilindiği gibi Antik Yunan felsefesinde ve toplumunda eğitim temel bir rol oynamaktadır. Platon, Plutarkhos gibi tarihsel düzlemde farklı dönemlerde eserler vermiş birçok antik yazar iyi bir devletin, iyi bir bireyin veya iyi bir yurttaşın hem ahlâki hem de pratik bağlamda nasıl olması gerektiğini, öğretim hususunda izlenmesi gereken süreçleri ve davranış sistemlerini eserleriyle sürekli olarak tartışmış ve bu konu Antik Çağ entelektüel dünyasının gündeminde daimî olarak yer almıştır.

Eğitim tarihi ile ilgili modern araştırmacılara bakıldığında bu konuda yapılmış birçok çalışma ile karşılaşmak mümkündür. Bu konunun temelini oluşturan nitelikli eserler arasında Marrou'nun "A History of Education in Antiquity (1948)" adlı eseri ön plana çıkmaktadır. Söz konusu eser eğitime dair kronolojik olarak Homeros'tan itibaren yaklaşık MS 700'lü yıllara kadar olan tarihsel süreci okuyucuya sunmaktadır. Bununla birlikte Lechner'in "Erziehung und Bildung in der griechischen-römischen Antike (1933)" adlı eseri yine eğitim kavramının Yunan ve Roma kültüründeki yerini aktaran önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Yakın geçmişte Antik Çağ'da eğitime dair birçok modern araştırma ortaya konulmuştur. Bunlardan en önemlileri Bonner'in "Education in Ancient Rome (1977)" ve Lee Too editörlüğünde yayımlanan "Education in Greek and Roman Antiquity (2001)" adlı çalışmalardır. Bahsedilen

bu çalışmalar Antik Çağ'da eğitim konusunda yönlendirici nitelikte olup temel kaynak olma özelliği taşımaktadır.

Roma Devleti kurulduğu coğrafya itibariyle çevresindeki toplumlardan kayda değer ölçüde etkilenmiştir. İdari, ekonomik ve siyasi birçok konuda olduğu gibi eğitim alanında da Roma Devleti'nin Sabinler ve Etrüskler gibi toplumlardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Roma Devleti'nin gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk Dönemleri'nde fethettiği topraklardan gelen esirler, köleler, entelektüeller ve özel öğretmenlerle birlikte eğitim gibi birçok olgu ve kavramın kültürel etkileşim aracılığıyla süreklilik zincirinin bir parçası olarak ilerleme kaydettiği, değiştiği, geliştiği ve zenginleştiği görülmektedir.

Roma Devleti var olduğu tarihsel sürecin büyük bir bölümü boyunca sürekli olarak Yunan kültürüyle etkileşim halinde olmuştur ve son derece zengin bu kültürden birçok farklı açıdan etkilenmiştir. Yunan kültüründe eğitim alanına bakıldığında ilk olarak *gymnasium* yapısı ve sistemi ile karşılaşılmaktadır. *Gymnasium* sistemi aile içi eğitimden sonra çocukların ve gençlerin çeşitli yaş gruplarına ayrılarak eğitim alabildikleri; kendilerini hem fiziksel hem de zihinsel açıdan geliştirebilecekleri bir ortam sunmaktaydı. Diğer yandan yakın ilişki kurduğu toplumlardan birçok konuda etkilenen Roma Devleti'nin eğitim sistemine bakıldığında *gymnasium* gibi bir yapı görülmemektedir¹. Bu durumun nedenlerine ilişkin net ve kesin bir açıklama yapmak mümkün görünmese de Roma toplumunun dinamiklerinin *gymnasium* yapısına uymadığı söylenebilir. Bilindiği gibi Romalılar işlevsel bir düşünce yapısına sahiptiler; toplumsal olarak elde edilen olgu, nesne ya da toprak işlevsellik süzgecinden geçerek toplumda ya da politikada değer kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında özellikle toplum dinamikleri bağlamında bir farklılıktan söz etmek mümkündür. Bununla beraber Roma eğitim

¹ Bu konu ikinci bölümde tartışılmıştır; ancak kısaca değinmek gerekirse *Gymnasium Neronis* ve *Athenaeum* gibi İmparatorluk Dönemi'nde ortaya çıkan Yunan kültüründeki *gymnasium* modeline benzer görünen yapılar eğitim bağlamında ele alınabilecek nitelikte değildir. *Gymnasium Neronis* büyük olasılıkla imparator Nero'nun kurmuş olduğu bayramın (*Quinquennial Neronia*) neticesinde inşa edilmiştir ve bu yapı içerisinde yaş gruplarına ayrılarak bireylerin sistematik olarak eğitim aldığına dair bir veri bulunamamıştır. Ayrıca yapının Nero hamamının yanına ek bir yapı eklenerek yapıldığı düşünülmektedir. Bahsi geçen yapı çok geçmeden çıkan yangın sonucu yıkılmış ve tekrar inşa edilmemiştir. İmparator Hadrianus Dönemi'nde inşa edildiği anlaşılan *Athenaeum* da imparatorun Doğu gezisinden Roma'ya döndükten sonra Yunan kültürüne olan ilgisi sonucu inşa edilmiş bir yapıdır ve burada genellikle konuşma ve retorik pratiklerinin yapıldığı düşünülmektedir. Roma kültüründe Yunan kültüründeki *gymnasium* eğitim modeli ve yapısı ile uyuşan herhangi bir veri ile karşılaşılmamıştır. Burada ele alınan kapsam Yunan kültürünün eğitim sistemi ile Roma kültürünün eğitim sistemi arasındaki farklılıklar çerçevesindedir. Bu farklılıklar temelinde Yunan kültüründe yer alan *gymnasium* modelinin, (var olan veriler ışığında) bir eğitim modeli olarak Roma eğitim sisteminde yer almadığı anlaşılmaktadır.

sistemi Yunan kültüründe yer alan eğitim sistemine nazaran daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Devletin eğitim konusuna doğrudan müdahale etmediği görülmektedir. Devletin doğrudan müdahale etmediği bu sistem özel okullar ya da özel öğretmenler çerçevesinde şekillenmiş ve yine bu çerçevede kendisine farklı alternatifler yaratmıştır.

Bu tez çalışması Roma eğitim sisteminin kapsamını, içeriğini ve işleyişini ortaya koyma hedefinde olup eğitim sistemini Lucius Ampelius'un *Liber Memorialis* adlı eseri üzerinden anlamaya ve aktarmaya çalışmaktadır. Roma eğitim sistemi hakkında genellikle temel alınan birincil kaynak Quintilianus'un *Institutio Oratoria* adlı eseridir. Bu eser özetle iyi bir hatibin hem ahlâki hem pratik hem de zihinsel yönden çocukluktan itibaren nasıl eğitilmesi gerektiğini okuyucusuna aktarmaktadır. Quintilianus söz konusu eserinde iyi bir hatibin öncelikle iyi bir insan olması gerektiğinden bahsederken çocuğun yetiştiği ortamdaki, aldığı eğitimden, öğretmenlerinden ve yetiştirilmekte olan çocuğun gelecekte pratik olarak kullanacağı tekniklerin öğretilmesi hususunda çok kapsamlı bilgiler vermektedir. Bahsi geçen eser aynı zamanda Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşamış iyi bir hatibin eğitim hakkındaki fikirlerini, "iyi" olarak ya da "olması gereken" şeklinde nitelendirdiği olguları aktarmaktadır. Bu bağlamda Roma eğitim sisteminin profili hakkında Quintilianus'un eseri son derece önemli bir yere sahiptir.

Roma eğitim sistemine bakıldığında çocukların retorik eğitimi için nasıl bir eğitim sürecinden geçtikleri, bu eğitimi hangi koşullar dahilinde aldıkları ve eğitim sisteminin toplum tarafından nasıl algılandığı hakkında yeterli bilgi olmasına rağmen eğitimin içeriği hakkında ve öğrencilerin somut olarak derslerde ders kitabı olarak hangi kaynakları kullandıkları konusunda yeterli veri bulunmamaktadır. Bu konudaki veriler öğrencilerin özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde Homeros'un eserlerini hem Yunanca hem de Latince olarak öğrendikleri, böylelikle gramer eğitiminin yanı sıra edebiyat eğitimi de aldıkları yönündedir. İmparatorluk Dönemi'nde bu eserlerin yerini Vergilius'un *Aeneis* adlı eseri almış ve öğrenciler bu eser üzerinden gramer ve edebiyat eğitimi almaya başlamışlardır. Bu durum Homeros'un eserlerinin artık okutulmadığı anlamına gelmese de Latin edebiyatının gümüş çağından altın çağına geçiş sürecinde Latin dilinin eğitim alanında ilerlediğinin bir göstergesi olarak düşünülebilmektedir.

Lucius Ampelius'un *Liber Memorialis* adlı eseri ise 14-16 yaşlarında olduğu varsayılan bir öğrencinin aldığı eğitim hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ampelius, Romalı bir gencin bilmesi ve öğrenmesi gereken kosmografi, mitoloji, fiziki coğrafya, dünyanın harikaları, tanrıların soy ağacı, Doğu Akdeniz'in, Yunanistan'ın ve Roma Devleti'nin kısa tarihi gibi oldukça geniş konular etrafında şekillenen 50 paragraftan oluşan bir kitap kaleme almıştır. Bu kitap günümüze kadar gelen diğer eserlerle içerik bakımından kıyaslandığında ön plana

çıkmaktadır. Çünkü Roma eğitim sistemi hakkında özellikle Quintilianus olmak üzere birçok yazar aracılığıyla bilgi edinilse de Ampelius'un eseri, eğitimin içeriği ve öğretilen bilgileri konulara ayırarak aktardığı yöntemiyle Roma eğitim sistemine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Romalı bir gencin “bilmesi gerekenler” eğitim sisteminin niteliği ve işleyişi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde eğitim sisteminin tarihsel arka planı, öğretmenler ve öğretmenlerin nitelikleri tartışılmış; ikinci bölümde eğitim sisteminin uğradığı değişimler ve Roma kültüründeki Helenistik etki Cumhuriyet Dönemi'nden İmparatorluk Dönemi'ne geçiş süreci ile birlikte aktarılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Ampelius'un hayatı ve onun *Liber Memorialis* adlı eseri anlatılarak son bölümde ilgili eserin Latince'den Türkçeye çevirisi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA EĞİTİM SİSTEMİNİN ANA HATLARI

İnsanoğlu tarih boyunca varoluş mücadelesi vermiştir. Yazının ortaya çıkmasıyla bu varoluş mücadelesi iletişim ve etkileşim yoluyla anlam kazanmıştır. İnsanın kendini ifade etme ihtiyacı harflerin hayata girmesiyle evrensellik kazanmış, toplumun işleyişi ile birlikte eğitimin temel taşı olan okuma ve yazma eylemleri gelişmeye açılmıştır.

Latin alfabesinin tarihsel gelişimi doğal olarak ilerleme eğiliminde olan eğitim sisteminin gelişim süreci hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Harflerin Latinleşmesi hem kültürel hem sosyo-ekonomik birçok sonucu beraberinde getirmiştir. Dildeki bu değişimler Roma toplumunun politik olarak tarihsel ilerleyişi ile paralellik göstermektedir. Başka bir ifade ile Roma Devleti fethettikçe, elde edilen topraklar genişledikçe dilde de bazı değişimler gözlemlenmiş ve bu değişimler devlet nezdinde sistemsal bazı değişikliklere yol açmıştır. Hâlâ tartışmalı bir konu olan Roma Devleti'nin emperyalist olup olmadığı konusunda okur yazarlığın özellikle İmparatorluk Dönemi'nde Roma emperyalizmiyle doğrudan bağlantılı olduğuna dair çalışmalar yapılmıştır². İmparatorluk Dönemi'nde Roma Devleti'nin yayılcılığı ve devlet içindeki sistemsal değişimin siyasal, ekonomik ve sosyal sonuçları ile beraber okur yazarlık bağlamında da önemli bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Augustus'un edebiyat hususunda gösterdiği özen ve Latin edebiyatının gelişme göstererek gümüş ve altın çağını yaşaması edebî anlamda da yayılcı bir politika izlenmesi önemli ipuçları içermektedir. Günümüzde modern “emperyalist” devletler sömürgecilik faaliyetleri yaptıkları bölgelerde kendi dillerini öğretmek ya da kültüre dahil ederek sömürülen bölgede varlıklarını ve kültürlerini dil yolu ile kalıcılaştırmaya çalışmaktadırlar³. Dil ya da kültür ile “fethetmenin” bir bölgenin entelektüel gelişimini kontrol edebilmek için birincil niteliğe sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu tartışma çalışmanın doğrudan konusu olmasa da okur yazarlığın sadece eğitim ile bağdaşmadığını aynı zamanda devlet politikası olarak göz önünde bulundurulmuş ve önemsenen bir konu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Liber Memorialis adlı eserin eğitim sistemindeki yerini ortaya koyabilmek ve eserin içerdiği ideolojik ve pedagojik unsurları tarihsel düzlemde takip edebilmek adına eğitim sisteminin ardında yatan tarihsel sürecin tartışmaya açılması daha geniş bir çerçevede değerlendirme yapmaya olanak sağlayacaktır.

² Woolf, 2009: 47-51.

³ Phillipson, 1992: 50-57.

1. 1. Roma Eğitim Sisteminin Gelişimi: Tarihsel Bir Bakış

Antik Roma’da eğitim sisteminin ana hatlarının ortaya çıkarılabilmesi için öncelikle Roma Devleti’nin kültürel ve tarihsel gelişiminden kısaca bahsedilmesi gerekmektedir. Roma kültürünün nasıl şekillendiğinin ve hangi kültürlerden etkilenecek gelişim gösterdiğinin ortaya konulması eğitim sisteminin ve sistemi oluşturan faktörlerin anlaşılması için önemlidir.

Paleolitik ve Neolitik Dönem’den kalan bazı iskelet kalıntıları bu dönemlerde Italia topraklarında insan yerleşimi hakkında bilgiler vermektedir. Bu kalıntılardan bazıları Italia topraklarında bulunan iskeletlerin büyük bir bölümünün Akdeniz kökenli olduğunu göstermektedir⁴. MÖ 2. binyılın başlangıcında Hint-Avrupa kökenli insanların Italia’nın kuzeydoğusundan giriş yaptıkları ve kuzeyde yer alan göllerin yoğun olduğu bölgeye (özellikle Po Ovası’na) yerleştiği bilinmektedir. Göl kenarına yerleşimin o dönemlerde bir kültür olduğu kabul edilmiş olup söz konusu bu kültüre *Palafitte* adı verilmiştir. Bu insanlar evlerin su ya da toprak üzerine bronz, kemik ve ahşap gibi bazı materyalleri kullanarak inşa etmişler, sosyal olarak ise aileden ziyade kabile şeklinde organize olmuşlardır; kalıntıları günümüzde *Terramara* kültürü olarak adlandırılmaktadır⁵. MÖ 2. binyılın sonlarına doğru artık tüm Italia’ya yayılmış olan Hint-Avrupa kökenli insanlar artık bu dönemden sonra tarihsel olarak “İtalik” olarak adlandırılmaya başlamışlardır. Çünkü bu dönemden itibaren Italia yarımadasının neredeyse tamamına yayıldıkları, bronz kullanımının çok sık bir şekilde görülmeye başlandığı, tarım yaptıkları, demiri eritmek ve işlemek üzere birçok araç gereç kullandıkları ve ürettikleri bilinmektedir. Bu kültürel yaşam ise *Villanovan* kültürü olarak adlandırılmıştır⁶. Demir Çağı’nda Italia’da yaşayan insanlar tam olarak üç farklı grup olarak izlenebilmekteydi. Her birinin kendi dili olan bu gruplar güneyde Samnitler, merkezde Latinler, merkez ve kuzeyde Umbrialılardır⁷. Bu noktada Etrüsk ve Yunan kültüründen söz edilmesi yerinde olacaktır.

Etrüskler ve Yunanlar Doğu Akdeniz’den Italia’ya kendileri ile beraber Doğu kültürünü de getirmişler ve Italia’da daha önce bahsedilen kültürel gelişimle birlikte bir etkileşim yaratmışlardır. Etrüsklerin MÖ 900 yılında Asia Minor’dan gelip Po Ovası’na yerleştikleri, bu bölgeyi kontrol altına alıp güneye Latium ve Campania bölgelerine doğru yayıldıkları

⁴ Randall-MacIever, 1928: 15; Trever, 1939: 13-14.

⁵ Trever, 1939: 14-15.

⁶ Colonna, 2000: 25-41: *Villanovan*, modern literatürde bir Etrüsk kültürü olarak tanımlanmaktadır. Merkez ve Kuzey Italia’da en erken Demir Çağ kültürü olarak bilinmektedir.

⁷ Barnes, 1935: 256-257; Smith ve Case, 1948: 131-132; Trever, 1939: 15-16; Turner, 1941: 498-501.

bilinmektedir⁸. Ancak, MÖ 5. yüzyıl başlarında Etrüskler ani bir çöküşe geçmişlerdir⁹. Etrüsklerin bölgedeki dönemsel olarak görece kısa hakimiyetleri Italia coğrafyasında kültürel olarak ciddi bir etki bırakmıştır; güçlü kent devleti, mimari, mühendislik, kanalizasyon sistemleri, metalin kullanımı, tarım, endüstri ve ticaret bu duruma birer örnektir. Etrüskler MÖ 700 yılından önce Yunan alfabesini geliştirerek Italia’da alfabe oluşturmuşlardır¹⁰ ve Roma’yı bir yüzyıl kadar yönetmişlerdir. İncelikle işlenmiş lahitlerde bulunan sunumlara bakıldığında hayatlarında sanatsal bağlamda ilerleme kaydettikleri¹¹, Etrüsk dili henüz tam anlamıyla deşifre edilemiyor olsa da bulunan birçok yazıtın ölü gömme/yakma gelenekleri ile ilgili olduğu söylenebilmektedir¹². Diğer yandan alfabe hususunda Romalıların Etrüsklerden aldıkları alfabenin yanı sıra Cumae’da yer alan Khalkidli bir Yunan kolonisinden aldıkları ya da etkilendikleri bir başka alfabeden söz edilmektedir¹³. Söz konusu alfabelerin MÖ 7. yüzyıl sonları ile MÖ 6. yüzyıl başları civarında Romalılarca kullanıldığı düşünülmektedir. Birkaç yüzyıl içerisinde bu alfabelerden hareketle Romalılar kendi dillerinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak Latin alfabesini oluşturmuştur; ilk alfabenin 21 harf son halinin ise 23 harf olduğu bilinmektedir. En erken yazıtlar yukarıda bahsedilen döneme işaret etmektedir¹⁴. MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen ve bilinen en erken yazıtlardan biri olarak kabul edilen *præneste fibula*da Romalıların tıpkı Etrüsklerin yaptığı gibi ilk olarak sağdan sola yazdığı ancak bu yazıtın tarihinden çok geçmeden soldan sağa doğru yazmaya başladıkları görülmektedir¹⁵. Romalılara dair bu değişimin sebebini belgeleyen doğrudan bir kanıt olmasa da bu durum kendi dilsel ihtiyaçlarının ya da Yunan alfabesinin yazın tarzından etkilenmelerinin bir sonucu olarak düşünülebilmektedir. Romalılar ilk yazılarını yapraklara, ağaç kabuklarına ve ahşap balmumu tabletlere yazmışlardır. Gereç olarak da mürekkep ve ince-dar metal çubuklardan söz edilmektedir. Daha sonra deri, keten, kâğıt ve parşömen¹⁶, kullanım yaygınlaştıkça da balmumu tabletler ve yazım için de iğneler kullanılmıştır¹⁷.

⁸ Hdt. 1. 94; Langer, 1968: 68.

⁹ Trever, 1939: 18; Starr, 1950: 13.

¹⁰ Starr, 1950:12; Turner, 1941: 522.

¹¹ Durant, 1944: 6-7.

¹² Trever, 1939: 19.

¹³ Gordon, 1969: 162-163.

¹⁴ Kroeber, 1948: 520; Ullmann, 1932: 32-40.

¹⁵ Ullmann, 1932: 38.

¹⁶ Durant, 1944: 73.

¹⁷ Graves, 1914: 248.

Bilinen en erken epigrafik belgelerden bir diğeri Latium bölgesinde yer alan Gabii kentinde bulunan bir grafitidir. Bu grafiti üzerinde “εὐλιν(ος)” yazdığı düşünülmektedir¹⁸. Diğer yandan bazı modern araştırmacılar grafitide Latince “*ni lue*” yazdığını ifade etmektedirler¹⁹. Latince “*ni lue*”, “(sakın) ödeme yapma” anlamına gelmektedir. Yunancada “εὐλινος” ise “eğirmede iyi” anlamına gelen iki bitimli bir sıfattır. Bu grafitinin eğirme konusunda usta bir kadının ölümünün ardından yazıldığı düşünülmektedir²⁰.

Fig. 1: Antik Gabii kentinde bulunan grafitinin Danielle F. Maras tarafından yapılan modern bir çizimi (MÖ 780-770)²¹.

Plutarkhos, Remus ve Romulus’un eğitimi hakkında *grammata* ifadesini kullanmaktadır²². Elbette burada Yunan harflerinden bahsedilmektedir. Bunların dışında İtalya’daki modern Lacco Ameno kentinde bulunan, Nestor Kupası olarak bilinen ve *heksametron* vezninde yazılmış epigrafik belge MÖ 8. yüzyıla tarihlenmektedir²³. Veriler Antik Roma’da yazının kullanımının MÖ 7. yüzyıldan itibaren var olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan Güney Italia’da ve Sicilia’daki Yunan kolonizasyonu MÖ 8. yüzyılın ilk dönemlerinde başlamış ve MÖ 6. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir²⁴. Italia yarımadasında

¹⁸ Maras, 2015: 201.

¹⁹ Guzzo, 2011: 63-66; Powell, 2009: 235-236.

²⁰ Janko, 2015: 14-17.

²¹ Maras, 2015: 202.

²² Plut. Rom. 6. 2.

²³ Watkins, 1995: 41-42.

²⁴ Neer, 2012: 96.

yerleşimlerin Cumae kentinden Tarentum'um batısına değin genişlediği bu dönemlerde izlenebilmektedir. Sicilia'da ise Syracusae merkez olmak üzere Doğu bölgesinin neredeyse üçte ikisini yine bu dönemde Yunan kolonileri kontrol altında tutmuşlardır. Daha büyük bir genişleme Samnitler, Etrüskler, Kartacalılar ve bazen de iç anlaşmazlıklar nedeniyle engellenmiştir. Roma Devleti ile Yunan kolonileri arasındaki ilişkinin söz konusu dönemde genel olarak dostça olduğu söylenebilmektedir çünkü Yunanların Roma'nın Etrüsk hakimiyetinden kurtulmasında etkili oldukları bilinmektedir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte de Etrüsklerin kültürel hakimiyetinin azaldığı ve Roma'nın Yunan kültürü ile daha çok etkileşime girdiği görülmektedir²⁵.

Roma'nın Tiber Nehri'nin güneyde aktığı yerden yaklaşık 25 km içeride kurulduğu bilinmektedir. Erken *Villanovan* döneminde Latinler, Latium Ovası'nın aşağı Tiber'den Alban Tepeleri'ne doğru olan bölgesini ele geçirdiğinde ilk yerleşimlerini bu tepelerden çevreye doğru genişleyecek şekilde kurmuştur. Bu yerleşim grupları zaman zaman kent formunda birleşmiştir. Tiber Nehri'ne çok yakın olan bu tepelerden Palatinus Tepesi'nde Roma Devleti ortaya çıkmıştır²⁶. Geleneksel olarak Roma Devleti'nin MÖ 753 yılında kurulduğu kabul edilmektedir; ancak bu tarih kentin kurulması ile ilgili Romalı anlatılar ve kabul edilen erken Roma tarihi efsanelerin etrafında şekillenmektedir²⁷. Arkeolojik buluntular Latinler, Sabinler ve Etrüsklere ait yaklaşık olarak MÖ 1000 yılına tarihlenen çok sayıda yerleşim olduğunu göstermektedir; bununla birlikte Roma'nın kurulduğu kabul edilen Palatinus Tepesi'nde daha önceden de Latinlere ait bir yerleşimin olduğu ve bu yerleşimin MÖ 10. yüzyıla kadar tarihlendiği bilinmektedir²⁸. Roma'nın çevresinde bulunan yedi tepenin *septimontium* olarak bilinen bir konfederasyon formunda olduğu ve çevresinin duvarlarla örülü olarak kentin Roma adında kurulmasının (*Roma Quadrata*) MÖ 8. yüzyılın sonlarına denk geldiği düşünülmektedir²⁹.

Bilindiği gibi ilk olarak Roma Devleti monarşi ile yönetilmekteydi. Erken Roma tarihi ile ilgili olarak antik yazarların anlatımlarında sergiledikleri tutum, efsanelerle ve mitlerle birlikte genelleştirme üzerine kuruludur. Ayrıca yönetimde Etrüsk etkisi olduğu ve son kralların Etrüsk kökenli olduğu da bilinmektedir. Bu dönemde kayda değer bir ilerlemenin ve genişlemenin olduğu, Doğu Akdeniz ile etkileşimlerin başladığı, sosyal olarak *plebs* ve *patricus*

²⁵ Starr, 1950: 14-16.

²⁶ Turner, 1941: 99.

²⁷ Liv. 1. 3-12; Stra. 5. 3. 2; Benedict, 1934: 33.

²⁸ Philip, 1999: 106-107.

²⁹ Boak, 1929: 33-35; Trever, 1939: 24-25.

ayrımının yapıldığı, politik olarak da seçilmiş bir kral ile soyluların ve halk meclisinin oluşturularak devletin organize edildiği görülmektedir. Bu durumun açıkça Yunan kent devleti modeli ile benzer olduğu söylenebilmektedir³⁰. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde MÖ 509 yılında *patricii* sınıfı Tarquinii hanedanını Roma'dan kovduktan sonra Cumhuriyeti kurmuştur. Bunun sonucunda da her yıl iki *consul* seçilerek devleti (*res publica*) yönetmiştir³¹. Tıpkı Sparta krallarında olduğu gibi her iki *consul* da eşit güce sahipti. 300 *patricii* mensubundan oluşan bir *senatus*, *consulları* seçmekteydi ve bu *senatorlar* ömür boyu görevde kalmaktaydılar. Başlangıçta *senatus*, danışma kurulu pozisyonundayken daha sonra devletteki tek güç haline gelmiştir³². Roma eğitim sisteminin kökeninde Roma Devleti'nin kuruluşunu ve gelişmesini etkileyen faktörlerin ve kültürlerin izleri görülmektedir. Günümüzde Roma eğitim sistemi denildiğinde aslında Romalılaştırılmış bir sistemden bahsetmek mümkündür. Roma devleti tıpkı yukarıda bahsedilen kuruluş hikâyesinde de olduğu gibi diğer kültürlerin başarılarını asimile etmiş, sentezlemiş, geliştirmiş ya da yaymıştır³³. Roma Devleti'nin kurulduğu dönem dikkate alındığında aynı dönemde coğrafi olarak Yunan kültürünün Doğu Akdeniz'de olduğu gibi Batı Akdeniz'de de yaratıcı bir niteliği olduğu görülmektedir. Bu bağlamda devlet olarak yeni kurulmuş bir halkın izleyeceği yolun çeşitliliği ve sayısız seçenek göz önünde bulundurulduğunda dış etkenlerin yol gösterici bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Roma Devleti kurulduğunda çevresinde hali hazırda yerleşmiş olan bir kültür ve bu kültürü yaşayan çeşitli kabileler mevcuttu. Burada boş bir araziye yerleşmiş bir halk söz konusu değildir. Dolayısıyla Roma Devleti'nin kurulduğu bölgedeki hâkim kültürün ya da kültürlerin etkisi altında olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bulundukları coğrafyadaki diğer halklar ve kabileler ile birlikte düşünüldüğünde “ilk Romalıların” güçlü olmak zorunda oldukları aşikardır. İlk Romalıların devlet kurma adına bir seçim yapmaları gerekiyordu ancak bu durum bilinçli bir seçim olarak görülmemeli, aksine doğal bir durumun sonucunda ortaya çıktığı kabul edilmelidir. Burada bahsedilen “seçim” olgusu kültürel bağlamda diğer halklar ya da kabilelerle olan etkileşim ve ilişkilerin yönlendirici boyutudur. Savaşmamak, genişlememek, yayılmamak ya da sanata ve bilime olan bağlılığı güçlendirmek potansiyel diğer seçeneklerdir. Bilindiği gibi Roma Devleti kurulduktan sonra genişlemeye ve yayılmaya başlamıştır. Bu durumun bir savunma mekanizması olarak gelişmiş olması mümkündür. Eğer devlet olarak Roma

³⁰ Turner, 1941: 502-503.

³¹ Smith ve Case, 1948: 134-135: Altı aydan fazla olmamak kaydıyla acil durumlarda atanacak olan *dictatorluk* dışında.

³² Trever, 1939: 59.

³³ Barnes, 1935: 258.

yayılmasaydı, yayılan başka bir kabilenin ya da devletin bir parçası olabilirdi. Dolayısıyla buradaki seçimlerin bilinçli yapılan seçimler olmadığından bahsedilirken burada bir zorunluluktan ya da doğal bir durumdan bahsetmek mümkündür. Özellikle Roma'nın pozisyonunda devlet kurmak kaçınılmazdı; çünkü hem kültürel olarak etki altında hem de fethedilmek ya da asimile olmakla karşı karşıya kalan Roma Devleti doğal olarak bağımsız bir devlet olma yolunda ilk adımı atmıştır. Bahsedilen bu durum aslında Roma Devleti'nin geleneklerine bu kadar bağlı olmasını ve tam bir gelenek devleti olmasının nedenini açıklamaktadır. Kültür yerleştikten ya da yerelleştikten ve temellendikten sonra değişen koşullara rağmen doğası gereği bütünlüğünü koruma ve devam ettirme eğilimi göstermektedir³⁴. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında ise var olan verilere dayanarak Romalıların hayata özellikle pratik bağlamda çiftçi olarak başladıkları ve felsefi olarak büyük düşünce sistemleri oluşturmadıkları, bilimsel ya da sanatsal faaliyette bulunmadıkları hatta ve hatta kayda değer bir mitoloji geliştirmek için hayal güçlerinin olmadığı söylenebilmektedir³⁵. En temel anlamıyla Romalılar genel nüfus olarak tarih sahnesinde doğdukları andan son ana kadar kökenlerinde hep çiftçi olarak kalmışlardır³⁶. Çiftçi olmalarının yanı sıra bulundukları coğrafyanın gerekliliklerinin de bir itici güç olduğu düşünüldüğünde iyi bir askerî yapıya sahip oldukları görülmektedir. Kuruldukları andan itibaren her zaman düşmanlarla karşı karşıya kaldıkları için ya savaşmalı ya da yok olmalıydılar. Romalılar tıpkı MÖ 190 yılında gerçekleşen Magnesia Savaşı'nda olduğu gibi bazen kendi iradeleri dışında işgalci olmuşlar ya da işgalci “görünmüşler”, sanayi ya da ticaret ile uğraşan bir toplum olmak yerine yöneten ve yağmalayan bir toplum olmuşlardır. Romalıların savaşçı ve çiftçilikle geçinen bir toplum olması, onların sanatsal ve entelektüel gelişimine öncülük etmemiş aksine hayata karşı ciddi, sert ve pratik bir tutum sergilemelerine yol açmıştır. Nitekim Romalıların erken dönemlerdeki aile yapılanması ve dinî uygulamaları bu durumu kanıtlar niteliktedir; hatta bu durum geleneksel olarak betimlenen Romalı karakteri için de geçerlidir.

Geniş ataerkil aile, erken dönemde Roma'nın ailevi ve sosyal yapısının en temel taşı oluşturur. Bu geniş ataerkil aileyi; babayı, anneyi, çocukları, evlenen oğulları, gelinleri, torunları, köleleri, toprakları, mülkü kapsayan geniş bir yapı olarak düşünmek mümkündür. Bu geniş yapının kendi içindeki yapılanmasında okul, endüstri, din ve yönetim gibi kavramların ve olguların organizasyonunda otoritenin *pater familiasta* olduğu bilinmektedir. Bu yapı kendi kendisini denetleyen sınırsız ve gelenekçi bir yapıdır. Bakışa bir ifadeyle babaya olan aşırı

³⁴ Benedict, 1935: 3-24, 36.

³⁵ Durant, 1944: 72; Turner, 194: 907.

³⁶ Turner, 1941: 933-937.

bağlılık aynı zamanda Roma'ya olan aşırı bağlılık anlamına gelmektedir. Ataerkil toplumların hiçbirisi bu konuda yani eşin kocasına ya da çocuğun babasına olan bağlılığı noktasında Roma'ya yaklaşmamıştır³⁷. Cumhuriyetin kurulup gelişmesi ile birlikte de babaya olan bu bağlılık, süreç içerisinde devlet tarafından kademeli olarak ele geçirilmiştir³⁸.

Özellikle *plebs*lerde aile için birey olarak çocuğun aileye olan pragmatist katkısı göz önünde bulundurulmaktaydı³⁹. Burada toplumun arka planda kaldığı bireyselliğin ön planda olduğu görülmektedir. Bu bireycilik ya da bireysellik durumunu da Roma'nın aile kavramı içinde değerlendirmek ve *pater familias*ın otoritesi altında düşünmek gerekmektedir. *Familia* sadece anne-baba-çocuk demek değil daha önce de belirtildiği üzere daha geniş anlamda gelin, torun, dede gibi aile fertlerini kapsayan bir kavramdır. Burada yani ailede yine *pater familias*ın otoritesi mevcuttur⁴⁰. Bu durumda *familia* içindeki çocuğun işlevselliği çok önemlidir. Burada ilk etapta dikkate alınan toplum genel olarak Roma toplumu değil *familiadır*. Roma dolaylı olarak önemlidir çünkü çocuk *familia* içinde yararlı ise Roma toplumunda da yararlı olacaktır. Yunan kültürü ile kıyaslandığında Yunan kültüründe vatandaşlık eğitimi olduğu görülmektedir ve burada vurgulanan bireysellikten çok toplumsal bir durumdur. Yunan kültürünün hakimiyeti altındaki toplumlar vatandaşları eğiterek aynı zamanda da toplumu eğitmektedir dolayısıyla burada sosyal bir karakter inşa etme hedefi olduğu görülmektedir. 12 Levha Kanunları ve Homeros destanları arasındaki bağlantı da bunu göstermektedir. 12 Levha Kanunları basit, düz ve hatta renksizdir; bir çocuk için şiirsel bir metin de değildir. Homeros destanları ise ölümsüzdür, renklidir ve hayal gücünü geliştirmekle birlikte çocuğun zihnini besler. Bunun yanında Homeros'un eserleri toplumsal, sosyal ve siyasal nitelikleri içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca Roma Devleti'nde eğitimin sistemleşmesi de Homeros'un eserlerinin Roma'da eğitim alanında kullanılmasıyla başlamıştır.

Söz konusu tarihsel ve toplumsal temel Roma eğitim sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi için önemlidir; sistemin hangi toplumsal ve sosyal koşullar üzerine temellendiği ve kültürel değişimin topluma nasıl yansıdığı yapılacak tartışma ve karşılaştırmalarda önemli bir yer tutacaktır. Yunan kültürü ile kıyaslandığında Roma kültürünün ilkel görüntüsünün altında yatan nedenlerin kültürel boyutun doğrudan eğitime yansıdığı görülmektedir. Yunan eğitimi ile Roma eğitimi birlikte düşünüldüğünde birçok sebepten dolayı Roma eğitiminin doğuşu ve gelişimi konusundaki eksiklikler göze çarpmaktadır. Az önce bahsedildiği gibi Roma'da 12 Levha

³⁷ Webster, 1941: 264.

³⁸ Barnes, 1935: 260.

³⁹ Marrou, 1956: 312-315.

⁴⁰ *Familianın* en yaşlı üyesinin sahip olduğu söz konusu otoriteye *patria potestas* denilmekteydi.

kanunları ile bir eğitimden söz edilirken Yunan kültüründe ölümsüz Homeros destanları ile karşılaşmaktadır. Yunan kültüründe eğitimin asıl hedefi vatandaşları eğitmek iken Roma kültüründe (her ne kadar vatandaşlık yükümlülükleri toplumda dikkate alınsa da) daha ilkel bir bağlamda *pater familias* aracılığı ile aile bireylerini disiplin altına almaktır. Yunan çocuklar Homeros'un şiirselliğine hayran olurken Romalı çocuklar olasılıkla 12 Levha Kanunlarının sıkıcılığına, tek düzeliğine ve disiplinine maruz kalmaktaydılar. Daha da önemlisi Roma kültüründe bir çocuk eğitiminin büyük ve en önemli bölümünü aile içinde geçirirken Yunan kültüründe bir çocuk eğitimi toplum içinde sosyal bir şekilde almakta ve geliştirmektedir. Roma eğitimi ahlâki bağlamda aile etkisi dışında daha çok okuma-yazma becerileri üzerineyken Yunan eğitimi çok yönlü ve sosyal bir karakter geliştirme üzerine şekillenmektedir.

Roma toplumunda tıpkı Yunan toplumunda olduğu gibi resmî ya da kurumsal bir okul yapısından özellikle erken dönemlerde söz etmek mümkün değildir. Tarihsel süreç içerisinde birçok modern araştırmacı Roma okul geleneğinin MÖ 5. yüzyıl civarında başlaması gerektiğini düşünse de var olan veriler ilk örneklerin MÖ 3. yüzyılda görüldüğüne işaret etmektedir⁴¹. Bahsedilen dönemlerde Roma eğitim geleneğinin, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda aile içinde kurumsal ve uygun bir yapıya sahip olduğu görünse de devlet nezdinde yani resmî anlamda bir o kadar kurumsallıktan uzak ve elverişsiz bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Roma'da alfabenin ilk olarak kayıt tutmak için kullanıldığı ve Romalıların ihtiyaçtan kaynaklanan bu kullanımı pratik anlamda benimsedikleri görülmektedir⁴². Roma eğitim tarihine bakıldığında yerel olarak bahsedilen temelin sistemleşmesi okulların varlığı ile MÖ 3. yüzyıl ortalarına denk düşmektedir. Okulların yaygınlaşmasıyla Helenistik düşüncenin ve pratiklerin etkisi MÖ 1. yüzyıl ortalarına kadar gözlemlenebilmektedir. Helenistik etki ile Roma eğitim sisteminin olgunluğa eriştiği ve sistemleştiği düşünülmektedir. Bu dönem MS 2. yüzyıl sonlarına doğru takip edilebilmektedir. Bu dönemsal ayrımlar eğitim sistemini etkileyen siyasi ve bazı ekonomik gelişmelerin etkisini yok saymamak adına önemlidir. Çünkü tam kurumsallaşamamış sistemler her türlü siyasi gelişme ve krizlerin etkisiyle yeniden şekillenmektedir, gelişmektedir ya da düşüş eğilimi göstermektedir.

⁴¹ Butts, 1947: 715.

⁴² Woolf, 2009: 56-64.

1. 2. Çocukluktan Yetişkinliğe: *A Pueritia Ad Adulescentiam*

Çocukluk ve yetişkinlik kavramları değerlendirilirken bu kavramlar yaşandıkları dönem ve toplum göz önünde bulundurularak irdelenmelidir. Günümüzde bir insan hayatı için “en önemli” dönem olarak görülen çocukluğun ve bu dönemde yaşanan travmaların, deneyimlerin ve sosyal hayatın gelecekteki yaşam dönemlerine olan etkisi hayatı belirleyen ve yönlendiren bir niteliğe sahiptir. Antik Roma’ya bakıldığında çocukluk (*pueritia*) ve yetişkinlik (*adulescentia*) adı verilen süreçlerin sosyal sınıflar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bugün süreç olarak söz edilen çocukluk dönemi Romalılar için bir süreçten ziyade fiziksel değişime vurgu yapan ve pragmatist bir bakış açısıyla çocuğun ailesine sağlayacağı katkıyı ön planda tutan bir olguyu ifade etmekteydi. Bu durumun çocuğun yetiştiği ailenin ekonomik ve sosyal statüsü ile doğrudan bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir.

Çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasında yer alan ve günümüzde ergenlik dönemi olarak adlandırılan sürecin modern dünyada bir insanın gelişimindeki yeri ve önemi tartışılmakta ve sürecin eğitim alanında nasıl yönetilmesi gerektiğine dair önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak antik kaynaklara bakıldığında ergenlik (*pubertas*) ile ilgili sürece sadece Seneca’nın değindiği anlaşılmaktadır⁴³. Bununla birlikte *pubertas* kavramının genç insanları tanımlamak için antik yazarlar tarafından çok nadir kullanıldığı görülmektedir⁴⁴.

Antik yazarların yaş gruplarını ya da yaşam döngülerini nasıl sınıflandırdıklarına bakıldığında gruplandırılmış yaş grupları ile karşılaşılmaktadır. Varro, insan yaşamını beş döngüye ayırarak her bir döngü için 15 yıl süre tanımlamıştır. Buna göre bir erkeğin yaşam döngüsü *pueritia*, *adulescentia*, *iuventus*, *senioritas* ve *senectas*’dan oluşmaktadır⁴⁵. Sevilalı Isidorus ise yine bir erkeğin ömrünü her bir döngü için yedi yıl olacak şekilde *infantia*, *pueritia*, *adolescentia*, *iuventus*, *gravitas* ve *senectus*⁴⁶ olarak altı döngüye ayırmıştır. Horatius ise genel olarak çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık şeklinde dört döngüden bahsetmektedir⁴⁷. Yaşam döngüleri hakkında günümüze kadar ulaşan az sayıdaki birincil kaynak Romalıların çocuk gelişimi hakkındaki düşüncelerine dair bazı fikirler sunmaktadır. Bu döngülerden

⁴³ Sen. *Ben.* 4. 6; Eyben, 1977: 11.

⁴⁴ Pleket, 1979: 184.

⁴⁵ Cens. *Nat.* 14. 2.

⁴⁶ Isid. *Orig.* 2. 2. 22: Bu noktada erkek yaşam döngüsü ile kadın yaşam döngüsü arasındaki farklılıklar bağlam dışı olduğu için söz konusu farklılıklar bu çalışmada ortaya konulmamıştır; ancak günümüzdeki tanımıyla toplumsal cinsiyet, eril tahakküm gibi sosyolojik kavramlar Antik Roma dünyasında var olmadığı ve kadınların neredeyse tamamının doğurganlık, ev işleri, çocuk bakımı gibi konular ve eylemler üzerinden tanımlanması neticesinde “erkek yaşam döngüsü”ne vurgu yapılmaktadır.

⁴⁷ Hor. *Poet.* 157-78; Marc. *Aur.* 9. 21. 2; Manson 1978: 283.

hareketle çocukların bireysel olarak kendi yeteneklerine ya da ebeveynlerinin istek ve kaynaklarına göre gelişikleri görülmektedir. Modern bağlamda değerlendirildiğinde bu döngülerin her biri için bir tanım ve bu tanıma uygun davranış sistemi bulunmaktadır. Toplumda yaş gruplarına dahil olan bireyler için çeşitli davranış metotları ya da belirleyici bazı koşullar geliştirilmiştir. Antik Roma'daki döngülerin tanımlanması bu yaşam döngüleri için çeşitli tartışmaların ve ilginin olduğunu, yaş gruplarına ilişkin ortak bir görüş ya da algının bulunmadığını ve bebeklik, çocukluk ve yetişkinlik gibi ana kavramların tartışıldığını göstermektedir. Cicero ise yaş gruplarının özelliklerine dair çeşitli bilgiler verirken çocuklar için *infirmity* (güçsüz, zayıf), gençler için *ferocitas* (haddini aşma, cesurluk, saldırganlık), yetişkinler için *gravitas* (ciddiyet, ağırbaşlılık) ve yaşlılar için *maturitas* (olgunluk, yetkinlik) sıfatlarını kullanır⁴⁸. Bu kavramsal tanımlar günümüzdeki tanımlamalara neredeyse denk gelmektedir; bu algının toplumun tüm tabakalarında var olduğunu söylemek mümkün görünmese de günümüzde değerlendirilebilecek genel bir kavrayış biçimi sunmaktadır. Bununla birlikte Cicero, bebeklikten itibaren bir çocuğun portresini de çizer ve bebeklerin bebeklikten yani emekledikten sonra ayakta durmayı ve yürümeyi öğrendiklerini, bakıcılarını tanımaya başladıklarını daha sonra akranlarıyla arkadaşlık kurduklarını, onlarla oyunlar oynamaktan ve anlatılan hikâyeleri dinlemekten zevk aldıklarını, aile içindeki etkinliklere meraklı olduklarını, öğrenmeye başladıklarını ve yaşlılarıyla rekabet ettiklerini anlatır⁴⁹.

Bu konu değerlendirilirken bağlamsal olarak göz önünde bulundurulması gereken önemli konulardan birisi de çocuğun hangi sosyal sınıfa mensup olduğudur. Örneğin, *plebs* sınıfından olan bir aile, çocuğun ilk eğitimini bir an önce kendi ailesinin işine yarayacak olgunluğa erişmesi için planlamaktadır. Bu durumun nedeni, ailenin hem alt sınıftan olması hem de çocuğu özel bir okula gönderecek yeterli bütçesinin olmamasıdır. Çocuk işçi kavramının günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da yaygın olduğu bilinmektedir⁵⁰. Nitekim *plebs* sınıfından olan Romalı ailelerin beklentisi, çocuklarının bir an önce büyüyüp kendi ailelerine maddi açıdan yardım edebilmesiydi. Buna karşın *patricii* ya da atlı sınıfından (*equites*) olan bir çocuğun kendi ailesinin üyelerine yakışacak şekilde davranması, kariyer açısından ilerlemesi ve davranışlarını da bu yönde geliştirmesi beklenmekteydi. Bununla birlikte çocukların ailelerinin ve hatta soylarının birer temsilcisi olduğu düşünüldüğünde kendilerini gerçekleştirme eyleminin aslında çocuklar üzerinde bir sorumluluk oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca öğretim gören ile öğretim görmeyen bireyler arasındaki farklılıklar sosyal

⁴⁸ Cic. Sen. 33. 76.

⁴⁹ Cic. Fin. 5. 15. 42.

⁵⁰ Bradley, 1985: 311-330.

bir statü göstergesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle MÖ 2. yüzyıldan itibaren Yunan kültürünün etkisi ile Roma aristokrat toplumunda Yunan diline olan ilgi bu statünün boyutlarını arttırmıştır.

Çocukluk ve yetişkinlik kavramları düşünüldüğünde akla bir süreç gelmektedir. Bu süreci yaşayan kişilere çocuk ya da yetişkin denilmektedir. Hangi sınıftan olursa olsun Antik Roma’da bir çocuğun bugünkü anlamıyla “çocukluğunu” değerlendirebilmek zor görünse de birey üzerinden bir çocukluk süreci çıkarımı yapmak mümkün görünmektedir. Bir aile çocuğunu okula gönderirken ondan bu süreci çocukluğunu geçirmesi gözüyle değil aksine daha önce belirttiğimiz gibi yetişkinliğe bir an önce adım atması gereken bir süreç gözüyle bakmaktaydı. Bu bakış açısı tam da Yunan ve Roma eğitim sistemleri arasındaki temel farklardan birisini ortaya koymaktadır. Yunan eğitim sisteminde bireyin mental ve fiziksel gelişimi için *gymnasium*lar bireye kendisini gerçekleştirebilesi için gerekli ortamı sağlarken Roma eğitim sistemi daha pragmatist bir şekilde çocuğun yetişkin olabilmesi için gerekli koşulları sunmaktadır. İki toplum arasındaki temel dinamiklerin farklılaşması eğitim sistemine açık bir şekilde yansımaktadır. Romalı bir genç hem okuyup hem de beden eğitimi dersi almaz, eğer askeri kariyer yapacaksa da teorik dersler onun için geçilmesi gereken bir engeldir. Eğitimin Romalı bir bireye katkısını tartışırken zengin vatandaşların, eğitim seviyesi düşük ya da “eğitimsiz” vatandaşlar üzerindeki entelektüel üstünlüğün bir ayrıcalık getirdiği de söylenebilir.

Daha önce söz konusu edilen yaş grupları eğitim sistemi içerisinde değerlendirildiğinde yaklaşık olarak yedi yaşlarında bir çocuğun temel eğitim olan okuma-yazma ve basit aritmetik eğitimi aldığı görülmektedir⁵¹. Antik Roma’da eğitim için temel bir program ya da müfredat bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konu hakkındaki veriler antik yazarların aktardıklarından ileri gelmektedir. Seneca, çocukluk ile ilgili olarak kişinin öncelikle kendi doğasını anlaması gerektiğinden bahsetmektedir. Ona göre nasıl ki hayvanlar kendi doğalarına göre bir içgüdü ile doğup bu içgüdüye göre hareket ediyorlarsa ve davranışlarında içgüdüleri belirleyici oluyorsa insanlar bebekliğinde davranış metotlarını öğrenmeli ve buna göre hareket etmelidir⁵²; emekleyen bir bebeğin ayağa kalkması gözyaşı dolu sancılı bir süreçtir, ayağa kalkmak için her düşüşünde daha fazla deneyecek ve doğasının gerektirdiği gibi bu sürece hâkim olana dek denemeye devam edecektir⁵³. Bebeklik ya da erken çocukluk döneminin Roma toplumunda

⁵¹ Bonner, 1977: 14.

⁵² Sen. *Ep.* 121. 3-8.

⁵³ Ibid. 121. 8.

yaklaşık altı ya da yedi yaşlarına kadar olan süreci kapsadığı⁵⁴, yedi yaşından sonra çocukların dinî ritüellere katıldığı bilinmektedir⁵⁵. Bebeklik yani *infantia* dönemi aynı zamanda konuşma kapasitesine sahip olmama yaşı olarak da görülmektedir⁵⁶. Dolayısıyla bu algı yedi yaşın konuşmayı anlama yaşı olarak anlaşılmasına ya da algılanmasına olanak sağlamaktadır. Quintilianus, yedi yaşından sonra çocukların bazı hikâyeleri ve ahlâk kurallarını algılayabileceğini düşünmektedir; ancak eğitimin baskı ile yapılmaması gerektiğini de özellikle vurgulamaktadır⁵⁷. Eğitimin ilk yılları Quintilianus tarafından bir binanın temeline benzetilmektedir bundan dolayı eğitimin ilk yıllarına azami özen gösterilmelidir. Son raddede iyi eğitilmiş bir *orator* olmanın temeli eğitimin ilk yıllarına dayanmaktadır. Ebeveynlerin rolü bu noktada hem denetim hem de öğretici olma noktasında son derece önemlidir⁵⁸. Cicero, daha erken dönemlerde ebeveynlerin rolüne değinmiştir. Ebeveynlerin yanı sıra *familia* içinde köleler gibi diğer kişilerin de çocuk için birer *opinionones* olduğunu belirtmektedir⁵⁹. Bununla birlikte Cicero yaşlı insanların gençler için iyi bir rol model olmaları gerektiğini söylemektedir. Bunu yaşlılara bir nevi sorumluluk yükleyerek vurgulamaktadır çünkü, yetişkinlerin kendini beğenmeleri, lüks ve zevke düşkünlükleri çocukların ya da kendilerinden daha genç olanların mizaçlarında *intemperantia* yani disiplin eksikliğine yol açacaktır⁶⁰. Bu bağlamda MÖ 362 yılına tarihlenen Livius'un aktardığı bir dava örneği önemlidir; davada Ampelius'un da eserinde değindiği Manlius Imperiosus⁶¹, oğlunun eğitimini ihmal ettiği için yargılanmıştır⁶². Bu dava babanın rol model olarak eğitimdeki yerini göstermektedir. Iuvenalis de benzer şekilde ebeveynlerin eğitimdeki temel rolüne vurgu yapmaktadır⁶³.

Aile içi eğitimin ya da temel eğitimin sona erdiği yaş, beş ile yedi yaş arası olarak kabul edilebilmektedir. Cicero'nun oğlu olan Marcus gibi bazı istisnai örneklerde altı yaşında temel eğitimin sonlandığı da görülmektedir⁶⁴. MS 2. yüzyıla tarihlendirilen ve Roma'da bulunan bir

⁵⁴ Cic. *Fin.* 5. 15. 42.

⁵⁵ Plin. *Nat.* 7. 16. 69-70.

⁵⁶ Var. *Lat.* 6. 52.

⁵⁷ Quin. 1. 1. 18.

⁵⁸ Ibid. *Prol.* 4-5.

⁵⁹ Cic. *Leg.* 1. 47.

⁶⁰ Cic. *Off.* 1. 123.

⁶¹ Amp. 18. 3.

⁶² Liv. 7. 4-5.

⁶³ Iuv. *Sat.* 14. 190-193, 208-209.

⁶⁴ Stra. 14. 1. 48; Bradley, 1991: 104: Cicero'nun oğlu Nysalı Aristodemos tarafından eğitilmiştir. Aristodemos ayrıca Pompeius'un da öğretmenleri arasında yer alan bir *grammaticus*ur.

mezar yazıtında Marcianus adındaki altı yaşındaki Romalı bir çocuğun ölümünün ailesini ne kadar sarstığı bir ağıt ile aktarılmaktadır⁶⁵. Bunun gibi istisnai örnekler temel eğitimin beş ve yedi yaş arası sonlandığını göstermektedir. Quintilianus bu durumun farkında olarak hafızanın özellikle küçük çocuklardaki etkili işlevinden bahsederek çocukların öğrenme kapasitelerini gösterir göstermez edebiyat ya da bir *grammaticus* ile çalışmalara başlamalarını tavsiye etmektedir⁶⁶ yani bir çocuğun yaklaşık olarak yedi yaşından sonra okula gitmeye (*plebsler* için ise okul ve ailenin durumuna göre işe başlamaya ya da tarlada çalışmaya) hazır olduğu söylenebilir.

Hem çocuğunu okula gönderebilen hem de evde bir *grammaticus* tarafından çocuğuna eğitim verebilecek refaha sahip aileler tarafından çocuğun okulda mı yoksa evde mi eğitim alması gerektiği hususu Quintilianus tarafından tartışılmıştır⁶⁷. Plinius arkadaşı Corellia Hispulla'ya yazdığı mektupta oğlunu evde aldığı eğitimin ardından bir okula göndermek istediğini ancak bu okulun Latin retorik eğitimi açısından uygun standartlarda ve ahlâkı gözeten bir okul olması gerektiğini belirtmektedir⁶⁸. Önemli olan diğer konulardan birisi de çocuğun cinsel tacize maruz kalma durumuydu ve bu durum çocuğun belirli bir yaşa gelene kadar evde kalmasının bir nedeni olarak görülmekteydi. Dolayısıyla öğretmenin işinde iyi ve ahlâklı bir kişiliğe sahip olması beklentisinin yanı sıra çocuğu da koruyabilecek bir kapasiteye sahip olması beklenmekteydi⁶⁹.

Toga virilis, erkek çocuğun yetişkin sayılabilmesi için birincil koşuldu ve ona yetişkinlik statüsü kazandırmaktaydı. Genel olarak 14-16 (istisnalar ile birlikte daha geniş kapsamda 13-18) yaşları arasında giyilen bu kıyafet ile çocuk artık yetişkin bir birey olarak toplumda yer almaktaydı. Yaş aralığının değişmesinin sebebi ise çocuğun yetişkin olup olmadığına ailesinin karar vermesinden kaynaklanmaktaydı. Ailenin bu kararı verebilmesi için de çocuğun eğitimi ve öğretimi hakkında bilgi sahibi olması gerekliydi. Dolayısıyla bu durumda günümüzde 18 yaşın reşit olarak kabul edildiği bir anlayış söz konusu değildir. Roma toplumunda erişkinlik yaşı esnek bir yapıya sahiptir. Cicero, yeğeni Quintus'un *toga* giyme

⁶⁵ CIL. 6. 7578; Gordon 1983: 140-141: Mermer bir bloktan oluşan söz konusu mezar yazıtında Macrinus okula giderken okul ekipmanları ile birlikte bir kabartmayla tasvir edilmiştir.

⁶⁶ Quin. 1. 1. 15-19.

⁶⁷ Ibid. 1. 2.

⁶⁸ Plin. Ep. 3. 3. 3.

⁶⁹ Ibid.

yaşını 16 olarak uygun görmüştür⁷⁰. Aynı şekilde oğlu Marcus da 16 yaşında *toga* giymiştir⁷¹. Quintus'un durumunda olasılıkla iç savaşın baş göstermesi *toga* giymesinde etkili olmuştur. Aulus Gellius, ordu tarafından ya da daha doğru bir ifadeyle askerî bağlamda 17 yaşından önce çocukların *pueri* olarak adlandırıldıklarını ve *toga* giymenin ordu için bir geçerliliği olmadığını belirtmektedir; burada elbette fiziksel özelliklerin gelişip gelişmediğinin gözetildiği söylenebilir⁷².

Romalı bir çocuk kendi ailesinden ya da bir *litterator*dan temel eğitimini aldıktan sonra öğretim hayatına bir *grammaticus* ile devam eder, bu dönemde *toga virilis*ini giymiş olurdu. Temel eğitimin de bu noktada yönlendirici bir etkisi vardır çünkü temel eğitimde iki öğretmen tipi ile karşılaşmaktadır. Bunlardan birincisi günümüzde ilkökul öğretmeni anlamına gelen *litterator* ya da *ludi magister*, ikincisi ise ortaokul öğretmeni anlamına gelen *grammaticus*dur. Hatip anlamına gelen *rhetor* ise artık bir yetişkin olan gence ileri seviyede eğitim verir. Sonraki bölümde *litterator*, *grammaticus* ve *rhetor* arasındaki farklılıklar tartışılıp bu üç öğretmen tipi üzerinden Roma eğitim sistemi, teorik ve pratik bağlamda aktarılmaya çalışılacaktır.

1. 3. Terminoloji: *Litterator*, *Grammaticus*, *Rhetor*

Günümüzde 20. ve 21. yüzyılın modern eğitim sistemlerine bakıldığında öğrencilerin düzenli bir sistem içerisinde öğrenim gördükleri, öğrenim sürecinin yaş aralıklarına göre organize edildiği ve bu sürecin öğrencinin algı düzeyine göre belirli bir müfredat çerçevesinde şekillendiği, bu şekilde öğrencinin alabileceği maksimum verimin hedeflendiği söylenebilir. Öğrenci odaklı modern sistemlerde yaş aralıklarının belirlenmesi ve bu yaş aralıklarına göre öğrencinin öğrenebileceği ve kendisini geliştirebileceği konuların niteliklerinin aktarılması eğitimin birincil konusunu oluşturmaktadır. Antik Roma'da iyi bir öğrencinin öncelikle iyi bir insan olması gerektiği fikrinin korunarak günümüze kadar ulaşabilmiş olması sadece niteliksel olarak öğrencinin öğreneceği teorik konuları değil aynı zamanda ahlâklı bir birey yetiştirmenin de önemini vurgulamaktadır. Eğitim alanının teorik ve ahlâki bir temelde pratikleri ve becerileri geliştirmeyi hedeflemesi günümüz sistemlerinin de temelini oluşturmaktadır.

Modern dünyada kreş ya da anaokulu, ilkökul, ortaokul, lise ve tercihen üniversite katmanlarından oluşan eğitim düzlemi günümüz dünyasında doğan sıradan bir çocuğun ulaşabileceği eğitim kurumlarıdır ve eğitime erişebilen her öğrenciden beklenen bu kurumlarda başarı göstererek son raddede kendisini gerçekleştirebilmesidir. Kendisini gerçekleştirebilen

⁷⁰ Cic. Att. 5. 17.

⁷¹ Ibid. 9. 19.

⁷² Aul. Gel. Noc. Att. 10. 28.

öğrenci okuldan gördüğü öğrenim ile bağlarını kurumsal olarak kopardığında artık kendisini gerçekleştirebilecek ve hayatını aldığı bu eğitim ve öğretim çerçevesinde geliştirerek şekillendirebilecektir. Bir üst bakış olarak yapılan ve hemen hemen herkesin eğitim hakkındaki düşüncelerini yansıtan bu görüşün özellikle Antik Roma’da da var olduğunu ve bu bakış açısının günümüze kadar gelerek gelişim zincirinin son halkası olarak görüldüğü söylenebilmektedir. Burada ideal bir sistemden bahsetmekten, sistemin eksikliklerini ve imkânsızlıklarını aktarmaktan ziyade eğitim sisteminin nasıl oluştuğunu ve günümüzdeki alğının temelinde yatan tarihsel süreci ortaya koymak bu çalışmanın temel amaçlarından bir tanesidir.

Daha önce de belirtildiği gibi Antik Roma’da aile sonrası kurumsal eğitim sürecinin yaklaşık altı ya da yedi yaşlarında başlardı. Tıpkı günümüzde olduğu gibi Roma Devleti’nde de bir çocuğun bu yaşlarda eğitim sürecine başlaması heceleme, okuma-yazma ve sayma gibi temel becerileri içeren bir öğrenim görmesi gerekmekteydi. Nitekim Antik Roma eğitim sistemini inceleyen modern araştırmacılar olasılıkla çağdaş eğitim pratiklerinden etkilenerken ya da esinlenerek eğitimin altı ya da yedi yaşlarında başladığını belirtmektedirler⁷³. *Ludi magister* ya da *litterator* ile bir *ludista* başlayan bu eğitimin dört ya da beş yıl sürdüğü, ardından bir *grammaticus* tarafından yine öğrencinin günümüzdeki tanımıyla orta öğrenime denk gelen öğrenimini bir üst seviyeye taşıdığı ve son olarak bir *rhetor* tarafından öğrenimin son raddesine ulaştığı varsayılmaktadır. Ancak Booth, farklı bir görüş ortaya koyarak öğrenimin üç değil iki evresi olduğunu belirterek sınıfsal bir ayırımdan söz etmektedir. Buna göre öğretim alt sınıf olan *plebs*ler ile üst sınıf olan *patricii* arasında farklı niteliklere sahiptir. *Plebs* sınıfından olan aileler, çocuklarını bir okula göndererek burada onların *ludi magister* ya da *ludus litterarius* tarafından öğrenim görmelerini sağlarken *patricii* sınıfından olan aileler ise evde ya da okulda çocuklarının bir *grammaticus* tarafından öğrenim görmelerini sağlamaktaydı⁷⁴. Ayrıca *grammaticus* tarafından sağlanan öğrenime katılan öğrencilerin yaşlarının 14-15 değil, 9 ile 11 yaş arasında olduğu şeklinde bir görüş mevcuttur. Bu görüş, *patricii* ve *plebs* sınıfından olan ailelerin durumlarını, kaynaklarını ve çeşitli değişkenleri dikkate alıp kendi çocuklarını bir *grammaticus*un eğitim verdiği okula gönderebildikleri ya da çocuğa özel olarak *grammaticus*tan eğitim aldıkları yönünde şekillenmektedir⁷⁵.

⁷³ Bonner, 1977: 41-46; Cubberly, 1920: 36-37; Gywnn, 1926: 84; Marrou, 1956: 267; Painter, 1886: 68.

⁷⁴ Booth, 1979: 1-14.

⁷⁵ Orme, 1971: 69; Orme, Orta Çağ’dan hareketle bir örneklem oluşturarak ve Antik Roma eğitim sistemi ile Orta Çağ’da verilen eğitim arasında bağdaşım kurarak söz konusu durumu açıklamaya çalışmaktadır. Söz konusu bağlantılar Roma eğitim sisteminin çok ciddi değişikliklere uğramadığı düşünülerek ve varsayılarak yapılmıştır.

Horatius, babasının onu Flavius'un okuluna göndermediğinden, atlı sınıfının niteliklerini öğrenmesi ve *senator* olması için Roma'ya getirdiğinden bahsetmektedir⁷⁶. Olasılıkla bir *ludi magister* olan Flavius, Horatius'a göre sert mizaçlı ve kültürsüz birisiydi⁷⁷. Horatius ilk öğretmeninin Orbilius olduğunu söylemektedir⁷⁸. Bu kişi Suetonius tarafından *grammaticus* olarak tanıtılmaktadır⁷⁹. Bununla birlikte Antik Roma'da *ludi magister*in ya da *litterator*un okuma-yazma ve temel düzeyde aritmetik derslerini vermesi günümüzdeki öğretmen algısı ile uyuşmamaktadır. Daha doğru bir ifadeyle günümüzdeki “kutsal” öğretmen anlayışı ile *ludi magister* ya da *litterator* aynı düzeyde değildir çünkü Antik Roma'da asıl öğretmen olarak görülenler *grammaticus*lardır. Antik Roma'da eğitimin evrelerine bakıldığında her ne kadar günümüzdeline benzer bir şekilde üç evre ile karşılaşılrsa da ilköğrenimin genel olarak göz ardı edildiği birincil kaynaklardan izlenebilmektedir. Az önce bahsedilen Horatius örneğinde olduğu gibi kendisi, ilköğreniminden ve aldığı eğitimden bahsetmemektedir; hatta ilk öğretmeni olarak Orbilius'u yani bir *grammaticus*u göstermektedir. Bu durumda *grammaticus* ve *rhetor* tarafından verilen eğitimin ön planda olduğu açıkça görülebilmektedir. Günümüze kıyasla ilköğretimin Roma Devleti'nde çok fazla önemsenmediği söylenebilmektedir. Bu elbette bu alandaki eğitimin ve öğretimin tamamen yok sayıldığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Quintilianus eserinin birinci bölümünde ilköğretime ilişkin birçok ayrıntılı bilgi vermiştir⁸⁰:

...sed nobis iam paulatim ad crescere puer et exire de gremio et discere serio incipiat...

“ama artık oğlumuz git gide büyümeye, bakıcısının kucağından ayrılmaya ve ciddi bir şekilde öğrenmeye başlamalı”

Burada Quintilianus tarafından evde verilen eğitimin gerçek bir eğitim olmadığı önemli olan evrenin bu noktadan sonra gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Daha geç bir döneme bakıldığında İmparator Gratianus'un *tutoru* Ausonius'un *grammaticus*u olan Macrinus için söylediği şu sözler eğitimin ilk aşaması hakkında önemlidir⁸¹:

...huic mea principio credita puerities...

“çocukluğumun ilk zamanları ona emanet edilmişti”

⁷⁶ Hor. Sat. 1. 6. 72-78.

⁷⁷ Ibid. 1. 10. 74; Hor. Ep. 1. 20. 17.

⁷⁸ Hor. Ep. 2. 1. 70

⁷⁹ Ibid. 2. 2. 41; Suet. Gram. 9.

⁸⁰ Quin. 1. 2. 1.

⁸¹ Aus. Prof. 10. 12-13.

Macrinus'un bir *grammaticus* olduğu bilinmektedir⁸² ve burada ilköğretim evresinden bahsedilmemekle birlikte kendisinin öğrenim sürecinde ilk olarak bir *grammaticus* ile karşılaştığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca *credere* fiili ile çocukluk sürecinin doğrudan öğretmenin himayesinde olduğu ve burada karşılıklı bir güven ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar modern araştırmacılar tarafından içerdiği bilgilerin doğruluğu sorgulanarak şüpheli bir tutumla yaklaşılsa da *Historia Augusta* adlı eser eğitim bağlamında sosyal normlarla ilgili bir fikir vermektedir. Maximus Iunior'un öğrenimine ilk olarak Yunanca ve Latince öğretim görerek başladığı belirtilmektedir. Burada yine bir *ludi magister*den ya da bir ilköğretim sürecinden bahsedilmemektedir. Aynı şekilde imparator Verus ve Commodus'un eğitim süreçlerinde doğrudan *grammaticus* tarafından öğrenim gördükleri ve okuma-yazma, sayma gibi öğretim süreçleri hakkında bilgi verilmemektedir⁸³. Var olan verilerin büyük bir bölümü eğitimin ilk evresinde *grammaticus*un varlığına işaret etmekte bu durumda *litterator* kelimesinin nerelerde geçtiğine ve niteliklerinin ne olduğuna bakılması gerekmektedir. *Grammaticus* terimi ile kıyaslandığında *litterator* teriminin günümüze kadar ulaşan birincil kaynaklarda daha az geçtiğine dair bir çalışma mevcuttur⁸⁴. Booth'un söz konusu çalışmasında ayrıntılı bir şekilde *litterator*ların öğrenciye yalnızca okuma-yazma, sayma ve heceleme gibi pratikleri öğrettiği görülmektedir. Benzer şekilde γραμματιστής teriminin *grammaticus* terimine karşılık geldiği düşünüldüğünde Aristides ve Themistius'un γραμματιστής terimini ilköğretim sürecini tanımlamak için kullandıkları görülmektedir⁸⁵. Buradan aslında *grammaticus*un aynı zamanda bir *litterator* olduğu ancak bir *litterator*un bir *grammaticus* olmadığı anlaşılmaktadır.

Apuleius eserinde *litterator*, *grammaticus* ve *rhetor* tarafından verilen eğitim sürecini üç evre şeklinde sırasıyla belirtmektedir⁸⁶. Augustinus da aynı şekilde üç evreden bahsetmektedir⁸⁷. Bununla birlikte Pertinax'ın da *litterator* tarafından öğrenim gördüğü bilinmektedir ancak burada bahsi geçen *litterator* olasılıkla bir *grammaticus*dur⁸⁸.

⁸² Ibid.; Amp. *Prolog*: Burada bahsi geçen Macrinus ile *Liber Memorialis* eserinin *prologus* bölümünde Ampelius'un eserini adadığı Macrinus'un aynı kişi olabileceği düşüncesi oluşmaktadır; ancak her iki kişiyi birbiriyle bağdaştırabilecek yeterli veriye ulaşılamamıştır.

⁸³ Maurice, 2013: 4.

⁸⁴ Bower, 1961, Booth 1981: 371-378.

⁸⁵ Kaster, 1983: 330.

⁸⁶ Apul. *Flor.* 20. 3.

⁸⁷ Aug. *Con.* 1. 13. 20; 2. 3. 1.

⁸⁸ Hist. Aug. *Pert.* 1. 4.

MS 4. yüzyılda Antiokheia’da Libanius’un da eğitim hayatına her ikisi de birer *grammaticus* olan babası ve Calliopos ile henüz yedi yaşında iken başladığı bilinmektedir⁸⁹. Bu noktada ilköğretim düzeyinde eğitimin tarihine bakıldığında *ludi magister* ya da *litterator*dan ziyade daha çok *grammaticus* ile karşılaşmaktadır. Tartışma doğal olarak *litterator* ve *grammaticus* arasındaki farklılığa doğru gitmektedir. Bu farklılık incelendiğinde ise yukarıdaki örnekler nezdinde soyluların yani *patriciinin* eğitimde bir *grammaticus*u tercih ettiği *ludi magister* ya da *litterator*un alt sınıflar yani *plebes* tarafından tercih edildiği, *grammaticus*un *litterator*dan daha bilgili ve vasıflı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bahsedilen örneklerin çok geniş bir coğrafyayı ve zaman dilimini kapsadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Euphorion’un *grammaticus* ve *rhetor* nezdinde öğretime başlamadan önce *litterator* tarafından öğrenim gördüğü⁹⁰, benzer şekilde Alexander Severus’un ileri seviyede eğitim almadan önce bir *litterator* ile çalıştığı görülmektedir⁹¹. Söz konusu *litterator*ların *litterator*un görevini icra eden bir *grammaticus* olma ihtimali kuvvetlidir. Martianus Capella *litterator*un Yunanca karşılığını γραμματοδιδάσκαλος olarak belirtmiştir⁹². Aulus Gellius eserinde Vergilius’tan yaptığı bir alıntıda *litterator*dan⁹³ bahsetmektedir. Burada bahsedilen *litterator* aslında *litterator* vasfına sahip olan bir *grammaticus*tur⁹⁴. Elbette bir *grammaticus*un öncelikle bir *litterator* olması beklenebilir, ancak burada önemli olan nokta *litterator*un ayrı bir kişi olması değil, *litterator* görevini icra eden bir *grammaticus* olmasıdır. Ayrıca Commodus’un eğitimine bakıldığında eğitim hayatına gramer öğrenmekle başladığı ve *rhetor* Ateius Sanctus’la ileri seviyedeki eğitimine devam ettiği anlaşılmaktadır⁹⁵:

Habuit litteratorem Graecum Onesicratem, Latinum Capellam Antistimum; orator ei Ateius Sanctus fuit...

“Yunan *litteratoru* Onesicrates’e, Latin *litteratoru* Capella Antistius’a *rhetor* olarak da Ateius Sanctus’a sahipti”.

Maximianus’un eğitim hayatı da gramer çalışmaları ile başlamıştır⁹⁶:

⁸⁹ Lib. Ep. 625. 4, 6, 678. 2.

⁹⁰ Hist. Aug. Mar. Aur. 2. 2.

⁹¹ Hist. Aug. Alex. Sev. 3. 2.

⁹² Mart. Cap. Nup. 3. 29.

⁹³ Aul. Gel. Noc. Att. 16. 9: ...linguae Latinae litterator, Roma a Brundisinis accersitus... (*Latin dili litteratoru Roma’ya Brundisium’dan çağrıldı*).

⁹⁴ Ibid. 18. 9.

⁹⁵ Hist. Aug. Com. 1. 6.

⁹⁶ Ibid. Maxi. Duo. 27. 2-5.

...nam usus est magistro Graeco litteratore Fabillo... grammatico Latino usus est Philemone...

“çünkü Yunanca öğretmeni olarak litterator Fabillus’tan... (ve) Latince için grammaticus Philemon’dan yararlandı”

Litterator olarak tanımlanan Fabillus, *Historia Augusta* adlı eserde aynı zamanda epigramlar yazan ve Vergilius’un eserini Yunancaya çeviren bir kişi olarak aktarılmaktadır. Bu kendisinin aslında bir *grammaticus* olabileceğini göstermektedir. *Grammaticus* alfabeyi, hecelemeyi ve okuma-yazmayı öğretirken bir *litterator* olarak anılmaktadır. Macrobius’un eserinin tümünde geçen toplamda dört adet olan *litterator* tanımlamaları⁹⁷ yine aynı şekilde *grammaticus* bağlamında değerlendirilmelidir⁹⁸. Diomedes benzer şekilde Latince *grammaticusa litterator* ve *gramere* de edebiyat denildiğini belirtmektedir⁹⁹. *Litterator*un nitelik bakımından ilköğretim öğretmeni olarak ya da ilköğretim düzeyinde öğrenim veren bir *grammaticus* olarak algılanması gerektiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla öğretmen olarak anlaşılması gereken *grammaticus*ur. *Grammaticus*un öğrettiği birincil konular edebiyat ve dilin gramer yapısıdır¹⁰⁰. *Grammaticus*un verdiği eğitim hem Latince hem de Yunanca dil öğretimini kapsamaktadır. Eğitimli Romalıların özellikle MÖ 1. yüzyıldan sonra her iki dile de hâkim olmaları beklenmekteydi¹⁰¹. Quintilianus kendi zamanında bazı öğrencilerin Yunancayı Latinceye daha iyi bildiklerini söylemektedir¹⁰². Bu durumda *ludi magister*lerin ya da *litterator*ların büyük çoğunluğunun köle olduğu ve Roma’ya dışarıdan geldikleri için bu kişilerin ana dillerinin Yunanca olduğu ya da en azından Yunancayı Latinceye daha iyi bildikleri söylenebilir. Roma’daki *litterator*ların Latince temel okuma ve yazma eğitimi verdiklerini göz önünde bulundurulduğunda bir noktada bu kişiler Roma’da Latince eğitimi almış ya da Latince öğrenmeye başlamış olmalıdırlar. Azatlı kölelerin Latince bildikleri ya da öğrendikleri ve eğitim alanında yer aldıkları bilinmektedir. Kölelerin eğitim ile olan ilişkileri sonraki bölümde tartışılacak olsa da *litterator*ların sadece Latince eğitim verdiklerini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Az önce bahsedildiği gibi bu kişilerin Yunancayı daha iyi bildikleri düşünüldüğünde ve özellikle İmparatorluk Dönemi’nde ticaret dilinin Yunanca

⁹⁷ Macr. Sat. 1. 24. 12; 6. 7. 2; 5. 19. 31.

⁹⁸ GLK 4. 486-487: Grammatica από τῶν γραμματέων dicta est. Unde et Latini a litteris appellaverunt litteraturam, item grammaticum litteratorem.

⁹⁹ GLK. 1. 421. 11: Nam et grammaticus Latine litterator est appellatus, et grammatica litteratura...

¹⁰⁰ Bonner, 1977: 47-64.

¹⁰¹ Kotula, 1969.

¹⁰² Quin. 1. 1. 13; Bonner, 1977: 45.

olması göz önünde bulundurulduğunda Yunanca eğitim de vermiş olmaları mümkündür. Quintilianus hem Yunanca hem Latince *grammaticus*ların olduğunu ve öğrencilerin her ikisiyle de çalışabildiğini belirtmektedir¹⁰³. Sonraki bölümlerde değinilecek olan Genç Plinius'un doğduğu kentte “öğretmenden” ziyade “öğretmenlerin” olmadığından yakınması ve arkadaşı Tacitus'tan bu konuda yardım istemesi hem Yunanca hem de Latince *grammaticus*lara ihtiyaç olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir¹⁰⁴.

Grammaticus ya da *grammaticus* okulu retorik eğitime hazırlık olarak görülmektedir. *Grammaticus* gramer, edebiyat, temel konuşma dersleri, konuşma ve yazmanın temel inceliklerini öğretmektedir¹⁰⁵. Edebiyat derslerinin kaynaklarını çoğunlukla Homeros ve Vergilius oluşturmaktadır. Bu dersler şiir metinlerini ve şiirlerin *grammaticus* tarafından detaylı bir şekilde incelenmesini ve işlenmesini de içermektedir. Şiir ya da ders olarak okutulan metin, içerdiği coğrafi, astronomik ya da mitolojik öğeleri ile birlikte işlenmekteydi¹⁰⁶. Bu noktada *Liber Memorialis* adlı eser düşünüldüğünde ilgili eserin bir *grammaticus*un verdiği öğretime uygun olduğu anlaşılmaktadır. *Grammaticus*un doğanın çeşitliliğini, tanrıları, efsaneleri, mitolojiyi, efsanevi ya da tarihi önemi büyük olan karakterleri, ünlü kentleri, ulusları, halkları, kabileleri, dağları, nehirleri, ilginç ölümleri, tanrı ve tanrıçaların ölümlülerle olan etkileşimlerini, mucizevi doğumları ya da dönüşümleri anlatması beklenmektedir¹⁰⁷. Ampelius, bahsedilen çerçeveyi doğrudan tamamlayan ve tanımlayan bir eser kaleme almıştır. Dolayısıyla bu eserin bir *grammaticus* tarafından ya da bir *grammaticus*un kullanması üzerine ya da *grammaticus* tarafından öğretim görebilecek kapasitedeki bir öğrenci için yazılmıştır. Söz konusu kapsam ve çerçevedeki bilgi dağarcığı bir *litteratorun* ya da *ludi magisterin* kapasitesinin üzerindedir. Ayrıca iyi bir *grammaticus*un yalnızca iyi eğitilmiş değil aynı zamanda iyi ahlâklı olması beklenmekteydi¹⁰⁸. İyi eğitilmiş olmayan ya da yarı eğitilmiş¹⁰⁹, küstah¹¹⁰ olarak betimlenen *grammaticus*ların da olduğu bilinmektedir. Diğer yandan *grammaticus*lar dilin koruyucuları olarak görülmektedirler¹¹¹. Sözdizim ve gramer kuralları henüz kategorize edilmemişken ya da tam anlamıyla kabul edilmemişken dilin kontrolü

¹⁰³ Quint. 1. 1. 21.

¹⁰⁴ Plin. Ep. 4. 13.

¹⁰⁵ Quin. 1. 1. 21.

¹⁰⁶ Quin. 1. 8. 18.

¹⁰⁷ Bonner, 1977: 237.

¹⁰⁸ Sen. Ep. 87. 17.

¹⁰⁹ Aul. Gel. Noc. Att. 15. 9. 6.

¹¹⁰ Ibid. 6. 17.

¹¹¹ Sen. Ep. 95. 65; Aug. Sol. 2. 19; Kaster, 1988: 17-19.

*grammaticus*un elindeydi. Dilbilimsel geleneklerin korunmasını sağlamak, dildeki bozulmaları ve kaymaları önlemek *grammaticus*un kontrolündeydi.

Yaptıkları işte “iyi” olarak bilinen *grammaticus*lar yaptıkları işi bir unvan olarak da taşımaktaydı. Seneca, Porcellus’tan “*grammaticus* olan Porcellus” diye bahsetmektedir¹¹². *Historia Augusta* adlı eserde Scaurinus “Latin dili *grammaticus*u Scaurinus” olarak geçmektedir¹¹³. Benzer şekilde Cicero da Aristarkhos’tan “*grammaticus* Aristarkhos” olarak bahsetmektedir¹¹⁴. Suetonius ünlü *rheto*rlar ile birlikte eserine ünlü *grammaticus*ları da dahil etmiştir. Bu verilerden hareketle *grammaticus*un toplumda önemli bir yerinin ve statüsünün olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca *grammaticus* toplumda problem çözen bir uzman olarak da görülmektedir¹¹⁵. *Grammaticus* sınıfta ya da eğitim verdiği öğrencisinin evinde görevini icra etmiyorken de toplumda *grammaticus* olarak tanımlanmaktadır.

Grammaticus nezdinde öğretimini tamamlayan öğrenci bir sonraki aşama olan retorik eğitimine başlamaktaydı. Retorik okuluna başlayan öğrenci için bu eğitim türü aynı zamanda kariyerine devam edeceği anlamına gelmekteydi. Bilindiği gibi Antik Roma’da genellikle soylu bir kişi sivil ya da askerî kariyer yaparak *cursus honorum*da yol katedebilirdi. Retorik her iki kariyer için de büyük bir öneme sahiptir. Bir *legatus*un gönderildiği yerde Roma Devleti’ni iyi bir şekilde temsil etmesi, senatörlerin Senato’da fikirlerini doğrudan ve etkili bir şekilde beyan edebilmeleri, cenaze söylevinde iyi bir askerin ya da bir *consul*un, bir oğulun ya da babanın etkileyici bir söylevde bulunabilmesi, bir davada avukatın müvekkilini olabilecek en iyi şekilde savunabilmesi için retorik eğitimi elzem görünmektedir ve konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir.

Romalıların MÖ 161 yılında ya da bu tarihten daha önce Yunan *rheto*rlar tarafından eğitildikleri bilinmektedir çünkü *rheto*rların Roma’dan kovulmasını kapsayan kararname MÖ 161 yılında ilan edilmiştir¹¹⁶. Dolayısıyla bu tarihten önce Yunan *rheto*rlar Romalıları etkilemiş ve Senato’nun dikkatini çeken faaliyetlerde bulunmuş olmalıdırlar. Macedonia ile yapılan savaşların ve bu savaşlar sonucunda Roma’ya getirilen entelektüellerin retorik okulu açarak ya da özel öğretmen olarak soyluların hayatlarına eğitim bağlamında dahil oldukları düşünülmektedir. Bu bağlamda MÖ 2. yüzyılın ilk yarısı genel olarak Roma’da *rheto*rların faal olarak bulunmaya başladıkları zaman dilimi olarak kabul edilebilir. Cicero, Romalıların başta sanat ya da hitabete dair herhangi bir bilgisi olmadığını ancak Yunanlar ile etkileşime geçtikten

¹¹² Sen. *Sua.* 2. 13.

¹¹³ Hist. Aug. *Ver.* 2. 5.

¹¹⁴ Cic. *Att.* 1. 14. 3.

¹¹⁵ Cic. *Att.* 7. 3. 10.

¹¹⁶ Suet. *Gram.* 25. 2.

sonra Romalıların sanat ve hitabeti öğrendiğini belirtmektedir¹¹⁷. *Rhetorlar* da tıpkı *grammaticuslar* gibi toplumda alanlarında uzman kişiler olarak görülmektedirler¹¹⁸. *Rhetor* tanımlaması Quintilianus'un Cato'ya atıf yaptığı *vir bonus dicendi peritus*¹¹⁹ sözü ile açıklanabilmektedir. Her ne kadar ikinci bölümde tarihsel süreç içerisindeki *rhetor* algısının değişimine ve Roma Devleti'nin retorik ile karşılaştığında savunma mekanizması olarak kullandığı çeşitli tepkilere değinilecek olsa da *vir bonus dicendi peritus* ifadesi, sadece “konuşmada usta” olan bir Romalıyı değil, aynı zamanda ideal bir Romalıyı da yansıtmaktadır. Bu sözü söyleyen Cato bilindiği gibi Yunanlar tarafından öğretilen retorik eğitime karşı çıkmıştır¹²⁰ ancak genel olarak retoriğe karşı değildir. Cato, Yunan etkisi altındaki retorik eğitime ve öğretime karşıdır. Dolayısıyla *vir bonus dicendi peritus* ifadesi, aslında ideal Romalıyı sadece Romalılara değil, Roma dışındaki halklara, uluslara yabancılara ya da Romalı olmak isteyen kölelere ve insanlara da Romalılığı yansıtan bir mesaj olarak da düşünülebilmektedir.

1. 4. Kölelerin Eğitimi

Roma toplumunun kölelerin iş gücüne bağlı bir toplum olduğu konusu modern araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır¹²¹. Köleliğin Antik Çağ'da yaygın olduğu ve köleliğin çeşitli işleri ve birden çok vasfı içinde barındırdığı bilinmektedir¹²². Kişi özgür bir doğuma sahip olsa da ailesi tarafından bebekliğinde köle olarak satılabilmektedir. Bununla birlikte köle statüsündeki annesi tarafından dünyaya getirilen bir köle azatlı olarak statüsünü yükseltebilmektedir. Kişi bir suç işlediğinde de statüsü köle olarak değişebilmektedir. Kölelerin büyük bir çoğunluğu savaş esirlerinden oluşmaktaydı. Roma Devleti'nde yapılan savaşlar neticesinde Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren köle nüfusunun önemli ölçüde arttığı düşünülmektedir. İmparatorluk Dönemi'nde köle akını olarak tabir edilebilecek yoğun nüfusa dair Roma Devleti'nde köleliğin toplum tarafından nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair kanunlar çıkarılmıştır¹²³. Genel olarak köleler azatlılarla aynı işi yapıyor görünseler de pek fazla hakka sahip oldukları söylenememektedir; kölelerin *pecunium* yani malını, mülkünü ya

¹¹⁷ Cic. *Brut.* 46.

¹¹⁸ Cic. *Top.* 56. 5; Quin. 8. 6. 23.

¹¹⁹ Quin. 12. 1. 1: Konuşmada usta olan iyi insan.

¹²⁰ Plut. *Cat.* 22. 7.

¹²¹ Finley, 1980: 67- 92; Hopkins, 1978: 100-103; Bradley, 1994: 10-30; Joshel, 2010: 7-9.

¹²² Pritchard, 1961: 71-73; Bradley, 1994: 32-39.

¹²³ Wiedemann, 1981: 161-180.

da parasını bağışlama ve *ius sacrum* yani çeşitli dinî ritüellere katılma gibi bazı hakları bulunsa da bu hakların son raddede efendilerinin kontrolünde olduğu söylenebilmektedir¹²⁴. Köleler her anlamda efendilerinin kontrolü altındaydılar, her satıldıklarında isimleri efendileri tarafından değiştirilmekteydi¹²⁵. Bununla birlikte köleliğin kendi içinde farklı türleri ve sınıfları vardır. *Vernae* olarak bilinen ve efendisinin evinde doğan köleler dışarıdan gelen kölelerden daha üstün görülmektedirler¹²⁶. Ayrıca yaptıkları işe göre sınıflandırılan çeşitli köle gruplarından da söz etmek mümkündür. İşledikleri suç neticesinde köle olan *servi poenae*, suçlu kimlikleriyle zincirlere bağlı bir şekilde gümüş madenlerinde; *latifundiada* yani taşrada ya da tarlada çalışan köleler yine benzer şekilde ağır koşullar altında çalıştırılmaktaydılar. Efendileri ile neredeyse hiçbir iletişim ve bağ kurmayan kölelerin bu bağlamda azatlı olma şansları oldukça düşüktü¹²⁷. Bazen kölelerin ağır koşullar altında çalışmaları Spartacus'un liderliğinde başlatılan isyan gibi çeşitli köle isyanlarının yaşanmasına sebep olmuştur. Kentte yaşayan ya da ev işlerinde çalışan kölelerin daha şanslı olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar efendilerinin tam kontrolüne tabi olsalar da köleler ev işlerinden, efendisinin hesaplarını kontrol etmeye ve eğitime kadar birçok konuda çalışabilmekteydiler. Yer aldığı işlevsel eylem gözetilerek kölenin efendisi ile kurduğu iletişim ya da etkileşim bazen sadakate dayanabilmekteydi ve bu sadakatin sonucu olarak azatlılığın önü açılabilirdi.

Augustus ev hizmetinde bulunan kölelere 30 yaşında azatlı olabileceklerini beyan eden bir kararname yayımlamıştır¹²⁸. Bu kararname olasılıkla kentteki köleleri kapsamaktadır. Bununla birlikte Roma'da İmparatorluk Dönemi'nde kölelerin azat edilmesinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir¹²⁹. Azatlıların (*liberti*) *ingenui* yani özgür Romalılarından daha az ama kölelerden (*servi*) daha çok hakkı vardı. Azatlılar meclislerde oy kullanabilirken lejyona katılmaları yasaktı ve *cursus honorum* yani kariyer basamaklarını çıkamıyorlardı¹³⁰. Azatlı olduktan sonra kölelerin eski efendilerine karşı olan sadakatlerini sürdürdüğü, eski efendisi ile azatlığının arasında tıpkı Romalı bir çocuğun babasına olan itaati ve sadakati gibi bir *obsequium* olduğu düşünülmektedir¹³¹. Bununla birlikte efendinin aynı zamanda *patronus* olarak

¹²⁴ Bradley, 1994: 25.

¹²⁵ Var. *Lat.* 8. 9. 21; Joshel, 2010: 95.

¹²⁶ Bradley, 1994: 33-34, 48-49.

¹²⁷ Patterson, 1982: 282.

¹²⁸ Alföldi, 1972: 97 vd.

¹²⁹ Hopkins, 1978: 115.

¹³⁰ Mouritsen, 2011: 66-80.

¹³¹ Dig. 37. 14-19; Mouritsen, 2011: 66-80.

azatlısının statüsüne saygılı olması beklenmekteydi. Azatlı birisine köle gibi davranması hoş karşılanmamaktaydı. Azatlı öldükten sonra eğer oğlu varsa eski efendisi onun malları ve mülkü üzerinde hak iddia edemezdi ve eğer oğlu ya da varisi yok ise miras bıraktığı malların yarısını alabilirdi. Buna karşılık azatlılar eğer *patronusuna* karşı saygısızlık yapar ya da cezai durum gerektiren bir eylem ya da faaliyette bulunursa sürgün edilebilir ya da ağır koşullar altında çalışmaya gönderilebilirdi. Bu konuda Roma hukuku azatlıyı ağır bir şekilde cezalandırmaktaydı¹³². İmparator Claudius, *equites* sınıfına geçen azatlı çocuklarının mallarına el koyarak azatlı olarak efendilerinden yakınanların statülerini *servus* yani köle olarak değiştirmiştir¹³³. Bu örnek İmparatorluk Dönemi'nde azatlıların *equites* yani atlı sınıfına kadar yükselebildiklerini göstermektedir. Tacitus, birçok atlı sınıfı ve Senato üyelerinin soyunun eskiden köle olan kişilere dayandığını belirtmektedir¹³⁴.

Kölelerin eğitimi ile ilgili olarak *liberalis* yani özgür bireylerin nasıl algılandıklarına bakılması gerekmektedir. Yunancada özgür çocuklar ἐλεύθεροι παῖδες olarak tanımlanmaktadır¹³⁵. Burada özgür olarak tanımlanan çocuklar ile aynı zamanda köleler ve azatlılar dışında bir soyluluk tanımı yapılmaktadır. Roma'da ise *liberalis* ile tanımlanan bireyler ile özgür olan her birey kastedilmemektedir. *Liberalis* sadece özgür olan bireyleri değil, aynı zamanda soylu, *patricii* ya da *equites* mensubu kişileri betimlemektedir.

Eğitilmiş kölelerin efendilerine ticarete ya da yaptıkları işte daha faydalı olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı birçok köle eğitilmiş ve bu sayede kölelere biçilen maddi değer de artmıştır¹³⁶. Elbette eğitilmiş kölenin daha faydalı olduğu hususu şaşırtıcı değildir; çünkü, sadece ticaret için değil aynı zamanda eser ya da belge kopyalama işinde, yazı ve sekreterlik işlerinde bir kölenin efendisine eğitimsiz bir köleden daha faydalı olduğu aşîkârdır. Plinius, köleleri ile birlikte günün sonunda evinin çevresinde yürüdüğünü, onlarla sohbet ettiğini ve kölelerinden bir kısmının eğitilmiş olduğunu belirtmektedir¹³⁷. Plutarkhos'a göre Crassus kölelerine doğrudan kendisi eğitim vermiştir ve verdiği bu eğitimi takip etmiştir¹³⁸. Bununla birlikte kölelerin de birbirlerini eğittiği bilinmektedir. Plutarkhos'un δῖδασκοντα

¹³² Mouritsen, 2011: 70-80.

¹³³ Suet. *Clau.* 25.

¹³⁴ Tac. *Ann.* 13. 27.

¹³⁵ Pottier ve Hauvette-Besnault, 1880: 110-121.

¹³⁶ Plut. *Cat.* 21. 7.

¹³⁷ Plin. *Ep.* 9. 36.

¹³⁸ Plut. *Cras.* 2.

παῖδας olarak bahsettiği ilköğretim öğretmeni olan Chilo birçok köleyi eğitmiştir¹³⁹. Bunun dışında Seneca kölelere sağlanan eğitim bağlamındaki ayrıcalıklara değinmektedir. Kölelere verilen yemek, kıyafet gibi temel ihtiyaçlar ayrıcalık olarak görülme de özgür doğuma sahip bireylerin elde edebildiği gibi bir eğitim köleler için ayrıcalık olarak görülmektedir¹⁴⁰. Seneca'nın ayrıcalık olarak belirttiği husus *grammaticus* ya da *rhetor* tarafından verilen eğitim ve öğretimdir. Efendilerin kölelerine bu ayrıcalığı sağlayabilmeleri kendi inisiyatiflerindedir.

Evde eğitim sürecine bakıldığında *paedagogus* terimi ile karşılaşılmaktadır. *Paedagogus* Antik Yunan kültürüne ait bir terimdir. Bu terim bir çocuğun fiziksel ve ahlâki gelişimi ile birlikte çocuğu yetişkin olana yani *toga* giyene kadar korumaktan sorumlu olan bir köleyi tanımlamaktadır. Neredeyse çocuğun doğumundan itibaren *paedagogus* bu görevi üstlenmektedir¹⁴¹. Bazı durumlarda eğitim hayatı içerisinde çocuğun ileriki yaşlarında görev alsalar da *paedagogus*un eğitim sürecinin bir noktasında çocuğun hayatına dahil olduğu söylenebilmektedir. Antik Roma'da *paedagogus*ların neredeyse tamamı kölelerden seçilirdi. Kölelerin ev içi ya da ev dışı hizmetlerinin yanı sıra eğitim alanında da önemli bir yeri vardır. Eğitimin organizasyonunda ve sürekliliğinde önemli bir yer tutan bu kölelerin de tabi oldukları bir eğitim mevcuttu. Temel olarak kölelerin kendilerini yetiştirdikleri ya da geldikleri bölgede belirli bir entelektüel alt yapı edindikleri düşünülmektedir. Bundan dolayı köle eğitimini belirli bir sistem dahilinde değerlendirmek pek mümkün gözükme de Roma'da yer alan *Caput Africae* ile kölelerin sistematik bir şekilde *paedagogus* olarak yetiştirildiği görülmektedir. Söz konusu yerde tek seferde yirmi dört kölenin *paedagogus* olarak görevlendirildiği bilinmektedir¹⁴². Olasılıkla Traianus Dönemi'nde inşa edilen ve en azından MS 214 yılında faal olduğu bilinen bu yapıda kölelerin imparatorluk adına yetiştirildiği düşünülmektedir. Buradan mezun olan köleler olasılıkla imparatorluk sarayında ya da en üst sınıfın kontrolünde yeteneklerine ve aldıkları eğitime göre çeşitli işleri yapmaktaydılar. Bu işlerden sadece ev ya da temizlik gibi işleri değil imparatorluk hazinesinin hesaplanması, sayılması ya da kontrolü, sekreterlik, kayıt tutma gibi belirli bir öğretim gerektiren işlerin anlaşılması gerekmektedir. *Caput Africae* yapısının daha küçük bir ölçeği Plinius'un evinde de mevcuttur. *Caput Africae* gibi burası da bir *paedagogium*dur¹⁴³. Plinius'un evindeki *paedagogium* kölelerin kaldığı ve eğitildiği bir yer olarak düşünülmelidir. Plinius'un Laurentium'daki villasının yanında ayrı bir

¹³⁹ Plut. *Cat.* 20. 3.

¹⁴⁰ Sen. *Ben.* 3. 21. 2.

¹⁴¹ Martial. *Epig.* 11. 39. 1-2.

¹⁴² CIL 5.1039, 4.1052, 8982-8987; Peña, 2000: 549 – 558.

¹⁴³ Plin. *Ep.* 7. 27. 13.

yapı olan *paedagogium*un yanı sıra köleler için bir *gymnasium* da bulunmaktadır¹⁴⁴. Plinius'un kölelerinin eğitimini üstlendiği ve bu konuyu dikkate aldığı görülmektedir. Olasılıkla burada köleler yine başka eğitilmiş köleler tarafından eğitilmekteydi. Bununla birlikte Suetonius, kölelerin kendilerini yetiştirmesi ve tabi oldukları eğitim hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Suetonius'un aktardığına göre Palaemon adındaki bir köle dokumacı olarak eğitildikten sonra genç efendisine *paedagogus* olarak verilmiştir; böylelikle genç efendisine okula gidiş gelişlerinde eşlik etmiş, aldığı derslerin pekiştirilmesi ve tekrar edilmesi konusunda kendisine yardımcı olmuştur. Palaemon azatlı olduktan sonra Roma'da *grammaticus* olarak öğretmenlik yapmıştır ve kurduğu okuldan yıllık 400.000 *sestertius* para kazanmıştır¹⁴⁵. Palaemon'un ayrıca Nomentum'da 600.000 *sestertius* değerinde bir bağ evi aldığı ve burada şarap ürettiği bilinmektedir ve Palaemon bu evi 2.400.000 *sestertius* karşılığında Seneca'ya satmıştır¹⁴⁶. Bunun dışında İmparator Augustus'un azatlısı olan Hyginus¹⁴⁷ da köle olarak eğitim görmüştür; kendisinin Ovidius'un yakın arkadaşı ve Palatinus Tepesi'nde yer alan Augustus'un kurduğu kütüphaneden sorumlu olduğu bilinmektedir ve bu görevi sırasında da birçok çocuğu eğitmiştir. Diğer bir örnek ise Marcus Antonius Gniphos'dur. Gallia'da doğan Gniphos, İskenderiye'de eğitim aldıktan sonra Roma'da henüz genç iken eğitim vermeye başlamıştır. Suetonius, Gniphos'un retorik eğitimi verdiğinden bahsetmektedir ve Cicero'nun *praetorluğu* esnasında Gniphos'un okuluna katıldığını söylemektedir. Bununla birlikte öğrencilerine parayı şart koşmamış olmasından dolayı saygıdeğer bir kimliği olduğu anlatılmaktadır¹⁴⁸.

Azatlı olan kölelerin *grammaticus* hatta *rhetor* olarak Roma toplumunda yer aldıkları bilinmektedir. Nikaialı Parthenios, Mithridates ile yapılan savaşlar sırasında esir düşmüş ve Roma'ya getirilmiştir. Azatlı olduktan sonra *grammaticus* olmuştur. Öğrencileri arasında Vergilius'un da olduğu söylenmektedir¹⁴⁹. Kölelerin *litterator*dan ziyade azatlı olduktan sonra *grammaticus* ve *rhetor* oldukları görülmektedir. Ayrıca kölelerin hem eğitilen hem de eğiten kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Eğitilen kölelerin sadece maddi açıdan değerleri artmamış, aynı zamanda köleler azatlı olduktan sonra aldıkları eğitimi işe dönüştürme imkânları bulmuşlardır. Gniphos gibi ileri seviyede eğitim verebilen köleler devletin doğrudan müdahalede bulunmadığı bu sistemde yaklaşık olarak MS 1. yüzyılın sonlarına kadar öğretimde etkin bir rol

¹⁴⁴ Ibid. 7. 17. 22-24.

¹⁴⁵ Suet. *Gram.* 23.

¹⁴⁶ Plin. *Nat.* 14. 5. 48-52; Kehoe, 1989: 571;

¹⁴⁷ Suet. *Gram.* 20

¹⁴⁸ Ibid. 7.

¹⁴⁹ Macr. *Sat.* 5. 57.

üstlenmişlerdir. Domitianus ise kölelerin eğitimini iyi karşılamamış ve kendi döneminde öğretmenlere verilen çeşitli imtiyazları yasaklamıştır¹⁵⁰. Domitianus'un aldığı karar öğretmen olarak kölelerin devlet tarafından kabul edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir ancak devlet, Domitianus'un zamanına kadar kölelerin eğitilmesine ya da eğitimde birincil rol üstlenmelerine onun gibi doğrudan bir tepki vermemiştir. Domitianus'un tepkisi öğretmenlik pozisyonunda atlı sınıfı mensuplarının da bulunmasından kaynaklanmaktadır¹⁵¹. Dolayısı ile *equites* mensubu bir kişi ile bir kölenin aynı işi yapıyor olması devlet tarafından doğal olarak iyi karşılanmamıştır. "Eğitim ve İdeoloji" adlı bölümde bu konu ayrıntısıyla açıklanmıştır.

1. 5. Roma'da Öğretmenlerin Sosyal ve Finansal Durumu

Antik Roma'da öğretmenlerin temel gelir kaynağını öğrencilerinden aldıkları ücretler oluşturmaktadır. İlköğretim düzeyinde öğretim veren *ludi magister* ya da *litterator*ların *grammaticus* ve *rhetor*lara göre en az ücreti aldığı ve genel itibarı ile tek gelir kaynaklarının öğrenciler olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Diocletianus'un kararnamesinde öğretmenlere ödenecek olan maksimum ücretler belirtilmiştir. Kararnamede maaş oranları *ludi magistere* 1 oran, *grammaticusa* 4 oran ve *rhetora* 5 oran şeklindedir¹⁵². Kararnamede *ludi magister* için aylık olarak belirlenen 50 *denarius* olasılıkla bu seviyedeki tüm öğretmenler için geçerli değildir. Bahsedilen ücretin altında ya da üstünde ücret alan öğretmenlerin olabileceği göz ardı edilmemelidir ancak kararnamenin önemi *ludi magister*in aldığı ücretin oransal olarak diğerlerinden oldukça az olduğunun teyit edilmesi ve bu ücretin aylık olarak ödendiğinin belirtilmesidir. Roma eğitim sisteminin Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren İmparatorluk Dönemi boyunca sistemsal olarak ciddi değişiklere uğramadığı düşünüldüğünde Diocletianus kararnamesinin verdiği bilgiler bu bağlamda dikkate değerdir. Kaster, kararnamede *ludi magister* için tanımlanan ücretin olasılıkla onun normal şartlarda aldığı ücretten daha az olduğunu belirtmektedir¹⁵³. Ayrıca *ludi magister*in aldığı ücretin aylık olması bu seviyede öğretim veren öğretmenlerin statüsüne dair de bir veri içermektedir¹⁵⁴. Horatius, *ludi magistere*

¹⁵⁰ Dig. 27. 1. 6. 8.

¹⁵¹ Tac. *Ann.* 3. 23; 6. 27; Cic. *Ora.* 42, 145; Bonner, 1977: 72.

¹⁵² Kent, 1920: 46.

¹⁵³ Kaster, 1988: 119.

¹⁵⁴ Ibid. 119-121; Bonner, 1977: 149-150.

ödeme yapan çocukların ödemeyi ayın *Ides*¹⁵⁵ gününde yaptıklarından bahsetmektedir¹⁵⁶. Aylık ödeme toplumsal tabakanın en alt sınıfında bulunan insanların tek seferde yıllık ödeme yapamayacakları için mantıklı görünmektedir. Öğretmenin kendisini finanse edebileceği farklı bir gelir kaynağı yoksa aylık ödemenin öğretmen açısından da tercih edildiği düşünülmektedir. Aylık ödeme alt tabakadaki insanlara çocuklarını okula göndermediklerinde ödeme yapmama imkânı da sağlamaktadır. Tarla işi gibi yapılacak mevsimsel işler olduğu zaman çocuk ara verdiği öğretime devam etmeye başladığında ödemeyi yapabilmektedir¹⁵⁷.

Iuvenalis, *grammaticus*un ücretini öğrencilerinden yıllık olarak tahsil ettiğini söylemektedir¹⁵⁸. Yıllık ödeme hem öğrencilerin ailelerinin refah düzeyini hem de *grammaticus*un toplumdaki ekonomik ve sosyal durumunu açıklayıcı bir göstergedir ancak *grammaticus* her zaman öğrencilerinden yıllık olarak anlaştığı öğretim ücretinin tamamını tahsil edememiştir. Bu gibi durumlarda *grammaticus*un, *cognitio* adı verilen bir süreç başlattığı ve dava yolu ile ücretini tahsil etmeye çalıştığı bilinmektedir¹⁵⁹. Palladas, bir yıllık öğretim için anlaşma yapan öğrencilerin ödeme yapmamak adına on birinci ayda okula gelmeyi bıraktıklarını ve öğretmenlerini değiştirdiklerinden yakınmaktadır¹⁶⁰. Ödeme bakımından benzer bir kaçış yönteminden Augustinus da bahsetmektedir¹⁶¹. Bazı durumlarda öğretmenin öğrencisinden yıl sonunda biriken parasını alamadığını buna karşılık öğrencinin öğretmenini bir şey öğretmemekle suçladığı da bilinmektedir¹⁶². Öğretmen kendisinden öğretim talep eden öğrenciyi reddettiği takdirde öğrencinin rakip bir öğretmene gideceğini bildiğinden öğrenciyi ödeme yapmama ihtimaline karşılık sınıfına kabul ettiği durumlar da yaşanmıştır; öğretmenin öğrencisinin ödeme yapmaması ihtimalini gözetmeden birçok öğrenciyi derslerine kabul etmesi toplumda kendisine olan güveni arttırdığı gibi öğrencilerin kendisine olan talebini de doğru oranda arttırmıştır¹⁶³. Dolayısıyla öğretmenler arasında hem maddi olarak hem de prestij açısından rekabet oluşması bu konuda önemli bir ticari pazarın olduğunu ve öğretmenlerin bazı riskleri göze aldığını göstermektedir. Iuvenalis, *rhetor*ların da *grammaticus*lar gibi ödeme

¹⁵⁵ Dwight, 1944: 489: *Ides* günü her ayın yaklaşık olarak ortasındaki günü temsil etmektedir. Ayın ortasına denk gelen *Ides* aya göre ayın 12. ile 16. günü arasında değişebilmektedir.

¹⁵⁶ Hor. *Serm.* 1. 6. 75; Bonner, 1977: 149.

¹⁵⁷ Bonner 1977: 146-150.

¹⁵⁸ Iuven. *Sat.* 7. 242.

¹⁵⁹ Robinson, 1977: 90-96; Jolowicz ve Nicholas, 1942: 342; Crook, 1967.

¹⁶⁰ Anth. Pal. 9. 174. 11-12; Kaster, 1988: 120.

¹⁶¹ Aug. *Conf.* 5. 12.

¹⁶² Iuven. *Sat.* 7. 158: ...mercedem apellas? Quid enim scio?

¹⁶³ Kaster, 1988: 120.

alamadıklarında dava yoluyla ücretlerini tahsil etmeye çalıştıklarını söylemektedir¹⁶⁴. Öğretmenlerin öğrencilerinden aldıkları ücretin dışında İmparatorluk Dönemi'nde Vespasianus, Pergamon'da Latince ve Yunanca dil eğitimi veren *grammaticus*lara ve retorik öğretmenlerine hazineden karşılanmak üzere maaş verilmesine karar vermiştir¹⁶⁵. Latin dili *rhetor*ları arasında ilk kürsü Quintilianus'a aittir¹⁶⁶. Benzer şekilde Diocletianus Nikomedeia'da Lactantius'u Latin dili retoriği kürsüsüne atamıştır¹⁶⁷. Vespasianus'un ardından Marcus Aurelius da Atina'daki felsefe okullarının yöneticilerine yine maaş verilmesine karar vermiştir¹⁶⁸. Strabon, Massilia ile ilgili anlatısında benzer bir düzenlemenin Augustus tarafından yapıldığını belirtmektedir¹⁶⁹. Bunun dışında Quintilianus'un Roma Devleti'nden öğretmen olarak 100.000 *sestertius* maaş aldığı bilinmektedir¹⁷⁰. Daha önce bahsedilen Diocletianus kararnamesinde hitabet öğretmenlerinin *grammaticus*lardan daha fazla maaş aldıkları görülmektedir; *grammaticus*lar 200 *denarius* maaş alırken *rhetor*lar 250 *denarius* maaş almışlardır¹⁷¹. MS 4. yüzyıla gelindiğinde *rhetor*lar ile *grammaticus*lar arasındaki maaş farkı neredeyse iki katına çıkmıştır¹⁷².

Bazı öğretmenler imparatorlardan ya da imparatorluğa bağlı kentlerden de maaş almışlardır. Augustus'un torunlarına *tutorluk* yapan Verrius Flaccus okulunu Palatinus Tepesi'ndeki imparatorluk sarayına taşımış ve Augustus'dan yıllık 100.000 *sestertius* ücret almıştır¹⁷³. Yaptığı hizmet karşılığında Flaccus'un ücretini Augustus kendi cebinden vermiş olabilir. *Rhetor* Eumenius, MS 299 yılında Augustodunum'daki okulları yeniden düzenlemesi için atanmış ve bu görevi karşılığında devletten 600.000 *sestertius* ücret almıştır¹⁷⁴; ancak Augustodunum, Victorinus tarafından MS 269 yılında yıkılmıştır¹⁷⁵. MS 297 yılına kadar kent için yapılan yenileme çalışması olup olmadığı bilinmemekle birlikte bu tarihte Constantius,

¹⁶⁴ Iuven. *Sat.* 7. 168.

¹⁶⁵ Suet. *Vesp.* 18

¹⁶⁶ Ibid.; Bonner, 1977: 161.

¹⁶⁷ Steen, 2008: 36.

¹⁶⁸ Cas. Dio. *Rom.* 72. 31. 3.

¹⁶⁹ Stra. 4. 1. 5.

¹⁷⁰ Suet. *Vesp.* 18.

¹⁷¹ Frank, 1940: 344-347: Matematik öğretmenleri de *grammaticus*lar ile aynı ücreti almaktadırlar.

¹⁷² Cod. Theod. 13. 3. 11.

¹⁷³ Suet. *Gram.* 17; Tac. *Ann.* 14. 52; Bonner, 1977: 153.

¹⁷⁴ Corcoran, 2000: 192.

¹⁷⁵ Southern, 2001: 118.

kenti *magister memoriae* olarak görev yapan Eumenius ile yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Eumenius, aldığı ücreti kentin ve okulların yeniden yapılanması için bağışlamıştır¹⁷⁶.

Plinius mektuplarında Baiae’da temel eğitim ve öğretim için bir okulun bulunmadığından, öyle ki refah düzeyi düşük ve yoksul bir ailenin çocuğunu her gün okuma-yazma öğrenebilmesi için Puteoli’ye götürüp getirmek zorunda olduğundan bahsetmektedir¹⁷⁷. Bu durum bazı kentlerde öğretmen olmadığını ve ailelerin çocuklarını şehir dışına da olsa okuma-yazma öğrenebilmeleri için gönderebildiklerini göstermektedir. Plinius’un bahsettiği örnek aynı zamanda temel eğitimin alt sınıfa mensup kişiler tarafından da önemsendiğinin bir göstergesidir. Bunun dışında ilköğretimin ardından ortaöğretim olarak adlandırılacak süreçte ders veren öğretmenlerin yani *grammaticus*ların finansal yükümlülüklerinden muaf olduğu görülürken ilköğretim yani temel okuma ve yazma eğitimi veren öğretmenlerin bu ayrıcalıktan faydalanamadığı görülmektedir¹⁷⁸. Bu durum Roma’da temel eğitim ve öğretim veren öğretmenlerin yani *litterator*ların toplumsal konumu ile *grammaticus*ların konumu arasındaki farkı göstermektedir. Henüz okuma-yazma düzeyinde öğrenim gören Romalı bir çocuğa ders veren bir öğretmenin vergiden muaf tutulmaması bu düzeyde öğretmenlik yapmanın ayrıcalıklı olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Plinius, Comum kentindeki okulun yetersizliğinden yakınan ebeveynlerin çocuklarını Mediolanum kentine gönderdiklerinden bahsetmektedir. Plinius okulun yetersiz olduğunu ve okullarda öğretmen olmadığını belirtmiş¹⁷⁹, bu duruma çare olarak üçte ikilik kısmını ebeveynlerin üstlenmesi kaydıyla öğrencilerin babalarına öğretmen ücretlerinin üçte birini kendisi karşılamayı teklif etmiştir. Bu durum bir noktada inisiyatif probleminin çok açık bir örneğidir. Devlet resmî olarak bahsi geçen bölgede öğretmen için bütçe ayırmadığı gibi Plinius gibi hayırseverler de koşul olarak öğretmenlerin maaşının bir kısmının ebeveynlerin karşılaması gerektiğini belirtmektedir. Hispania Citerior’da yer alan Tritium Magallum kentinde bulunan bir yazıtta bir *grammaticus latinus*un aylık ücretinin 4,400 *sestertius* olduğu belirtilmektedir¹⁸⁰. Burada öğretmenin yaşı ve hangi yaşta bu maaşı almaya başladığı gibi konular önem kazanırken kent nüfusunun da eğitimi değerlendirirken önemli bir nokta olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

¹⁷⁶ Bonner, 1977: 122.

¹⁷⁷ Plin. Nat. 9. 8. 25.

¹⁷⁸ Dig. 50. 4, 11, 4: Eos, qui primis litteris pueros inducunt, non habere vacationem divus magnus Antoninus rescripsit. (*Büyük tanrısız Antoninus (Pius) çocuklara temel eğitim verenlerin muafiyetten yararlanamayacağına karar verdi*).

¹⁷⁹ Plinius. Ep. 4. 13; Garnsey ve Seller, 1987: 188; Wes, 1981: 203.

¹⁸⁰ CIL II 2892.

Plinius'un bahsettiği Comum kentinde yaklaşık MS 100 yılında aşağı yukarı 15.000-20.000 kişi yaşadığı düşünülmektedir¹⁸¹. Bu kadar görece yoğun bir nüfusa sahip bir kentte Plinius'un aktardığına göre bir *grammaticus*un varlığından söz edilememektedir. Bu durum da eğitim sisteminin ve niteliğinin bölgeden bölgeye hatta kentten kente göre değişebileceğini göstermektedir.

Ludi magister ya da *litterator* gibi bazı öğretmenlerin ekstra işler yaparak gelirlerini arttırdığı bilinmektedir. Bu işler; özel öğretmen olarak iş bulabildikleri takdirde çalışabilmek ve uzun yaz tatilinde gezerek bulabildikleri ve anlaşılabildikleri öğrencilere ders verebilmektir¹⁸². Kendisini kitap ya da el kitabı yazabilecek kapasitede geliştirebilen bir *grammaticus* ise yazdığı eserini satıp ek gelir elde edebilmiştir. Suetonius MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Pompilius Andronicus'un Ennius'un eseri ile ilgili yazdığı kitabını parasızlıktan dolayı 16.000 *sestertius*a bir başkasına satmak zorunda kaldığını söylemektedir¹⁸³. Konu ile ilgili herhangi bir veriye sahip olunmasa da Ampelius'un da böyle bir eser kaleme alıp eserini Macrinus'a adayıp sattığı düşünülmektedir. *Prologus* bölümünde Macrinus'tan bir dost olarak bahsedilse de¹⁸⁴ Pompilius Andronicus örneği bu konuda yönlendirici bir niteliktedir. Çünkü Ampelius, eserini Macrinus'un isteği üzerine kaleme almıştır. Dolayısıyla Ampelius ile Macrinus arasındaki ilişki, arkadaşlık ilişkisi ile birlikte ticari bir ilişki olarak da düşünülebilir. *Liber Memorialis*'in "ısmarlama" bir eser olduğu *prologusta* yer alan *volenti tibi* yani "senin isteğin üzerine" ifadesinden anlaşılmaktadır.

Bazı öğretmenlerin toplum tarafından saygı duyulan kişiler olmalarına ve yaptıkları iyi işlere rağmen maddi problemler yaşadıkları bilinmektedir. MÖ 1. yüzyılda bir *grammaticus* olarak çok sayıda öğrenciye öğretmenlik yapmış ve işinin ehli olarak anılan Valerius Cato, Tusculum'da bir villaya sahip olmasına rağmen bu villasını borçlarından dolayı kaybetmiş, paradan ve refahtan yoksun kalarak hayatı bir ağılda sona ermiştir¹⁸⁵. Benzer şekilde başarılı bir öğretmen olan Orbilius da öldüğünde yoksul bir kişi olarak anılmaktadır¹⁸⁶. Ovidius ile yakın dostluğu bulunan Hyginus da eski *consul* Clodius Licinius'tan maddi destek almıştır¹⁸⁷. Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun tanınan ve refah içinde yaşayan öğretmenlerin yaşadığı

¹⁸¹ Duncan-Jones, 1982: 273.

¹⁸² Hunt ve Edgar, 1932: no. 133.

¹⁸³ Suet. *Gram.* 8.

¹⁸⁴ Amp. *Prol.*: Lucius Ampelius Macrino suo sal(utem).

¹⁸⁵ Suet. *Gram.* 11.

¹⁸⁶ Ibid. 9.

¹⁸⁷ Ibid. 20.

hayata sahip olmadıkları görülmektedir. Hyginus ve Orbilius önde gelen öğretmenlerden ve yazarlardan olmalarına rağmen maddi sıkıntılar yaşamışlardır. Dolayısıyla öğretmenlerin genel olarak aldıkları ücret ile mütevazı bir hayat sürdüklerini ya da öğrencilerinden aldıkları ücretler karşılığında hayatlarına mümkün olduğunca devam edebildiklerini bahsedilen örneklerle dayanarak söylemek mümkündür.

Öğretmenlerin para dışında bayramlarda hediye kabul ettikleri ve bu hediyelerin ücret yerine geçtiği bilinmektedir. Okul yılının başlangıcı olan Mart'ın 24. gününden önce kutlanan, Mart'ın 19. gününe denk gelen ve tanrıça Minerva'ya adanan bayramda öğrenciler hem bayramı kutlarlar hem de gidecekleri okullara kayıt olurlardı¹⁸⁸. Okul kaydı esnasında ya da sonrasında öğrenciler öğretmenlerine *minerval munus* ya da *minerval* adı verilen hediyeler verirlerdi. Hediye olarak para verildiği gibi bu hediye bazen bir kaz ya da tavus kuşu da olabilirdi¹⁸⁹. Aynı zamanda yeni yılın da kutlandığı Aralık'ın 17. gününe denk gelen *Saturnalia* bayramında da hediyeler öğretmenlere verilmekteydi¹⁹⁰.

Grammaticusların özellikle İmparatorluk Dönemi'nde vergiden muaf tutulmaları, onların sosyal olarak önemli bir statüye sahip olduklarının göstergesidir. *Litterator*ların vergiden muaf tutulmamaları ya da *grammaticus* ve *rhetorlar* gibi çeşitli imtiyazlar elde edemedikleri göz önünde bulundurulduğunda Plinius'un Baiae kentinden bahsettiği örnekte olduğu gibi temel eğitim ve öğretimin toplum tarafından önemsenen bir konu olduğu ancak bu düzeyde eğitim veren öğretmenlerin bir statüsü olmadığı görülmektedir. Buradan hareketle *litterator* ya da *ludi magister* olabilmenin herhangi bir koşulu olmadığını söylemek mümkündür.

Bazı öğretmenlerin Roma'da kurdukları iyi ilişkiler sayesinde çevrelerini genişlettikleri ve memleketlerine faydalı oldukları bilinmektedir. Brutus ile kurduğu yakın ilişkiden dolayı Caesar'a yapılacak olan suikastten haberi olan ve bunu bildirmek üzere suikastı önceden Caesar'a bir notla haber veren Knidoslu Artemidoros söz konusu duruma iyi bir örnektir¹⁹¹. Caesar notu okuyamadan suikaste uğramıştır. Plutarkhos, Artemidoros'un Yunan edebiyatı dersleri verdiğiinden bahsederken kendisini σοφιστής olarak tanımlar¹⁹². Artemidoros *patricii* sınıfı ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde hem suikasti öğrenebilmiş hem de suikasti haber vermek üzere Senato'nun girişine kadar gelebilmiştir. Bu durum, öğretmen olarak Artemidoros'un

¹⁸⁸ Ovid. *Fast.* 3. 825-835.

¹⁸⁹ Var. *Rust.* 3. 2. 18.

¹⁹⁰ Tert. *Idol.* 10.

¹⁹¹ Plut. *Cae.* 65. 1.

¹⁹² Ibid.

sosyal durumu hakkında önemli ipuçları içermektedir. Artemidoros, memleketi Knidos’a faydalı olabilmek ve çeşitli imtiyazlar elde edebilmek adına Knidoslu bir öğretmenin Roma’da üst sınıftan kişilerle ilişki kurabildiğini¹⁹³ ve MÖ 1. yüzyılda öğretmenlerin sosyal olarak yükselebilecekleri seviyeyi gösteren önemli bir örnektir.

1. 6. Eğitimin Organizasyonu

1. 6. Eğitimin Organizasyonu

Romalı öğretmenler kabul edilen genel görüşe göre öğrencilerini şafak vaktinde hazır bir şekilde beklerlerdi. Öğrenciler henüz horozlar ötmeden önce yola koyulur ve yolda bir fırında hızlıca kahvaltılarını yapar ve yola devam ederlerdi¹⁹⁴. Kış vaktinde ise gün ağarmadan yola çıkıldığı için *paedagogus* öğrencisine elindeki fenerle eşlik ederdi. Eğer hava koşulları kar yağması gibi öğrencinin yürüyemeyeceği şekilde olumsuz ise *paedagogus* çocuğu sırtına alıp okula götürürdü. Okula varıldığında dersliğe girmeden önce antre olarak adlandırılabilir *proscholium*da öğrenciler pelerinlerini çıkarır, kıyafetlerini ve araç gereçlerini düzenler ve dersliğe muntazam bir şekilde girme gayretiyle son hazırlıklarını yaparlardı¹⁹⁵. Derslikte, öğretmenin oturduğu *καθέδρα* (kathedra), altında bir ayak taburesi de yer alan ve kürsü olarak adlandırılabilir *purpitem* ilk göze çarpan araçlardır¹⁹⁶. Yunan kültürüne ait bir kıyafet olan *ἱμάτιον* (himation) ya da *toga* ile sarınmış olan öğretmen içinde çeşitli papirüslerden oluşan silindir biçiminde kitap kutusu ile öğrencilerinin karşısına geçerdi¹⁹⁷. Öğretmen tüm öğrendiklerinin ve öğrettiklerinin hükümdarıymış gibi elinde tehditkâr bir asa ile öğrencilerinin gözlerinin içine bakarak arkası olmayan tahta sandalyelerde öğrencilerinin bir an önce yerlerini almasını beklerdi¹⁹⁸ ancak bazı özel okullarda ya da refah düzeyi yüksek ailelerin evinde arkadan destekli, rahat sandalyeler mevcuttu¹⁹⁹. Oturma şekli bazen yarım daire şeklinde merkezde öğretmen olacak şekilde yapılmaktaydı. Bundan dolayı öğretmen grubundan bahsederken “falancanın etrafındakiler” şeklinde bahsedilmekteydi. Horatius’un “etrafımdaki tüm öğretmenler”²⁰⁰ ya da Martialis’in *curculus*²⁰¹ olarak tabir ettiği durum buna bir örnektir.

¹⁹³ IK Knidos I. 51-55.

¹⁹⁴ Martial. *Epig.* 14. 223.

¹⁹⁵ CGL III. 380. 66ff

¹⁹⁶ Suet. *Gram.* 4.

¹⁹⁷ Ibid. 9.

¹⁹⁸ CGL 3. 377. 9ff

¹⁹⁹ Hor. *Serm.* 1. 10. 91.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Martial. *Epig.* 10. 62. 5.

Yazma eylemi ilk etapta ne kadar kolay görünse de eylemi gerçekleştirmek sanıldığı kadar kolay değildi. *Ludus*taki bir öğrencinin satırları ve harfleri düzenli ve temiz bir şekilde yazması ve yazarken tekrar etmesi beklenirken bir *grammaticus*un verdiği eğitimde öğrencinin pasajlar arası referans vermesi ve geriye ya da ileriye dönük okumalar ve kontroller yapması son derece zor ve teferruatlı bir işti. Çünkü masasının üzerinde ya da yanında papirüslerini düzenleyebileceği ya da rahatça açabileceği ve organize edebileceği bir alan yoktu. Bazı durumlarda öğrencinin her iki elini birden papirüsünü düzeltmek için kullanması ve papirüsü düzelttikten sonra bir eliyle kontrol sağlarken diğer eli ile de yazma ya da not alma eylemini gerçekleştirmesi gerekiyordu. Büyük olasılıkla günümüze ulaşan papirüs ya da yazı araç ve gereçlerinin sayıca az olmasının nedenini bu durum açıklayabilmektedir. Bundan dolayı da eğitim sisteminin yazıdan ziyade konuşarak öğretme-öğrenme, hep bir ağızdan tekrarlayarak öğrenme gibi konuşma ve söylem üzerine şekillenmesinde bahsedilen durumun rolü büyüktür. Bununla birlikte papirüs rulosunun derli toplu ve hafif yapısının taşınabilirlik ve organizasyon bakımından oldukça kullanışlı görüldüğü söylenebilir. Her bir rulonun ayrı bir kabı ve yine her birinin içindekiler bölümünü belirten bir etiketi yani *syllabusu* vardı²⁰².

Sabahın ilk ışıkları henüz kenti aydınlatmamışken ders başladığında Iuvenalis bir gramer okulunda Horatius'un renksizliğinden ve Vergilius'un is lekesinden dolayı tamamen karardığından bahsetmektedir²⁰³. Burada şairlerin eserlerinin mi yoksa büstlerinin mi lekelenmiş olduğunu kestirmek zordur²⁰⁴. Romalı çocukların özellikle kış mevsiminde ya da soğuk havalarda gaz lambalarından çıkan koku ve ise alışık oldukları ve bununla başa çıkmaya çalıştıkları söylenebilir. Bununla birlikte yaz ya da bahar sabahı daha aydınlık bir günde öğrencilerin okula ulaştıkları ve ders yaptıkları, bu doğrultuda koşulların eğitim için daha elverişli olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁵.

Edebî metinlerin çalışılması ve incelenmesi esnasında genellikle papirüs kullanılmaktaydı ancak bu papirüsleri günümüzdeki kitaplarla kıyaslanmak doğru bir yaklaşım değildir. Papirüslerin birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğu ve açarken yırtılma tehlikesi olduğu ve hatta bazılarının diğerlerine göre daha uzun olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu eylemin azami dikkat gerektirdiğini söylemek mümkündür. Papirüs açılırken sağ el ile açılıp sol el ile yavaşça toplanırdı; böylelikle yırtılma gibi bazı sorunların önüne geçilmesi

²⁰² Bonner, 1977: 127.

²⁰³ Iuven. Sat. 7. 227.

²⁰⁴ Marrou, 1956: 370.

²⁰⁵ Bonner, 1977: 126-127.

hedeflenirdi²⁰⁶. Dolayısıyla öğrencilerin papirüs ile eğitim almaya başladığında öğrenmeleri gereken ilk şey onun düzgün bir şekilde açılması ve rulo haline getirilerek toparlanmasıdır. Ahşap tabletler incelendiğinde bu tabletlerin dikdörtgen biçiminde olduğu, etrafında genellikle ahşap bir çerçevenin bulunduğu, içinin ise balmumu ile kaplandığı bilinmektedir. Balmumu kısmı özellikle karartılır böylelikle yazı görünür bir hale getirilirdi. Harfler metalden, ahşaptan, kemikten ve hatta fildişinden üretilen sivri uçlu bir *stilus* ile tablete yazılırdı²⁰⁷. *Spatula* olarak adlandırılan *stilus*un arka tarafı ise keskinliği giderilmiş şekilde düz olur böylelikle arka kısım silgi işlevi görürdü. Bundan dolayı “*stilusu ters çevir*” deymi silmek anlamında kullanılırdı²⁰⁸. Bazen tabletin içinde balmumu olmaz, onun ahşap yüzeyi ya açık bir renkte olduğu ya da rengi beyazlatıldığı için yüzeyine mürekkep ile yazı yazılabilirdi. Bu tabletler balmumu kullanılsın ya da kullanılsın tek, çift hatta üç kanatlı olabilirdi; birden fazla kanada sahip olan tabletlerin katlanma özelliği bulunurdu. Bu durum hem taşıma hem de daha geniş bir alana yazı yazma kabiliyetini arttırırdı²⁰⁹.

Günümüze kadar ulaşabilmiş tabletlerin önemli bir bölümü Mısır’daki okullardan gelmektedir. Roma okullarında sık bir şekilde kullanımına rastlanılsa da çok az öğrenci kullanılmamış ya da az kullanılmış papirüse ulaşabilmekteydi. Öyle ki daha önce kullanılmış papirüslerin arka kısımları ödevlerin yapılması için kullanılmaktaydı²¹⁰. Yazı gereçleri *theca* adı verilen küçük çantalarda taşınırdı. Özünde kamış anlamına gelen *calamus* yani kalem genellikle bronzdan üretilirdi. Papirüs üzerinde silme işlemi küçük bir sünger ile kolaylıkla yapılabilmekteydi. Mürekkep ise mürekkep balığının mürekkebinden elde edilir ya da toz haline getirilmiş su ile karıştırılabilen katı formdaki yapay bir bileşen olan mürekkep kullanılırdı. Papirüslerin korunması da önemli bir konuydu. Yaşlı Plinius pelinotu ile mürekkebin karıştırılması halinde farelerin papirüsü yiyemeyeceğinden bahsetmektedir²¹¹. Mürekkeplik için süslü ve menteşeli ahşap ya da metal kaplar kullanılmaktaydı. Günümüzde British Museum’da hâlâ sağlam olan birçok mürekkeplik bulunmaktadır²¹² ancak mürekkep ve kalem sadece papirüs ve ahşap tabletler için değil aynı zamanda parşömenlerde de kullanılmaktaydı. Özellikle MS 1. yüzyıldan önce yazılı bir çalışmadan önce parşömenin ön

²⁰⁶ Bonner, 1977: 127-129.

²⁰⁷ Ibid. 128-129.

²⁰⁸ Hor. *Serm.* 1. 10. 72; Cic. *Ver.* 2. 2. 101.

²⁰⁹ Bonner, 1977: 127-131.

²¹⁰ Martial. *Epig.* 4. 26. 11.

²¹¹ Plin. *Nat.* 27. 28. 52.

²¹² Bonner, 1977: 129.

taslak niteliğinde genel bir kullanımı olduğu bilinmektedir²¹³. Daha sonra parşömenler alıştırma araçları ya da kitapları (*membranae*) olarak okullarda kullanılmıştır. *Kodeks* formunda olan bu parşömenler, yazınsal eserlerin parşömenlere geçirilmesi günden güne arttıkça günümüz modern kitaplarının öncüsü olmuştur. Quintilianus, not alma konusunda parşömene mürekkep ve kalem ile yazmanın *stilus* ile balmumuna yazmaktan daha yavaş olduğunu, yazan kişinin sürekli kalemini mürekkebe batırdığı için yazı süresinin oldukça uzadığını, ayrıca silme işleminin de balmumu tabletlerde çok daha kolay olduğunu belirtir. Bununla birlikte okumanın parşömenlerde balmumu ile çizilmiş tabletlerden çok daha kolay olduğunu ve okuyucunun gözünü daha az kısıması gerektiğini bundan dolayı da parşömenin gözü daha az yorduğunu vurgular; çocuklara ise yazı yazarken başta ya da sonda gerektiğinde herhangi bir ekleme ya not alınması ihtimaline karşılık bazı sayfaları ya da satırları boş bırakmalarını tavsiye eder²¹⁴. Ancak Quintilianus'un refah seviyesi oldukça yüksek öğrenciler ile ilgilendiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla her Romalı öğrencinin söz konusu dönemde lüks sayılabilecek parşömenden yapılmış bir egzersiz ya da not alma kitabı olmadığını özellikle vurgulamak gerekir.

Okuma ve yazma gereçleri dışında öğretim araçlarına bakıldığında verilerin oldukça az olduğu görülmektedir. Günümüzdeki sınıflarda olmazsa olmaz kabul edilebilecek birçok ekipman ya da aracın Antik Roma'da bulunmadığı söylenebilir. Antik Roma'da henüz tahta ve tebeşir kullanımı olmadığı dolayısıyla öğretmenin öğrenci ile doğrudan ve bireysel olarak ilgilenmesi gerektiği görülmektedir. Özellikle yazma derslerinde örnek göstermenin öğrenciler için ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde öğretmenin her bir öğrenci için ayrı ayrı ilgi göstermesinin ve yazılan harflerin doğruluğunu tek tek kontrol etmesinin zor bir metot olduğu açıktır. Ancak günümüz okullarında öğretmenin kara tahta vasıtasıyla gerçekleştirdiği öğretime son derece benzer bir öğretim modeli ile geç dönemde karşılaşmaktadır. Yaklaşık MS 4.-5. yüzyıllar arasına tarihlenen, Mısır'da bulunan ve üzerinde çivilendikten sonra duvara asılması için demiri dahi bulunan iyi korunmuş bir tahta mevcuttur²¹⁵. *Tabula Iliaca* adı verilen söz konusu tahtada Homeros'un *İlyada* adlı eserinin 1. 468-473 arasındaki bölümleri tasvir edilmiştir. Burada görsel bir malzemedan söz edilmektedir. Dolayısıyla bu tahtanın işlevinin ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir. *Tabula Iliaca* çocuklara görsel olarak anlatılanları zihinlerinde canlandırma fırsatı sunarken bilgileri hafızalarında daha kolay tutmalarına imkân

²¹³ Hor. *Serm.* 2. 3. 2.

²¹⁴ Quin. 10. 3. 31.

²¹⁵ Criore, 1993: 145-154: Söz konusu *tabula* 40.64 cm. uzunluğa sahip olup, günümüzde "1906, 1020. 2" envanter numarası ile British Museum'da bulunmaktadır.

tanımlıydı. Ancak olasılıkla böyle bir araç her okulda ya da her kentte bulunmamaktaydı. Daha küçük modellerinin ya da benzer ve kolay yapılabilen türevlerinin eğitimde kullanılmış olması mümkündür.

Ludi magister, *litterator* ya da *grammaticus* tarafından verilen eğitimde okumanın temel eğitimin ilk basamağı olduğu düşünülmektedir. Günümüz modern eğitim sistemlerine benzer şekilde Antik Roma’da önce harflerin tanıtılması, sonra hecelemenin öğretilmesi, bunun ardından kelime üretilmesi, üretilen kelimenin anlamının pekiştirilmesi ve en sonunda cümle kurma şeklinde bir yol izlendiği bilinmektedir. Manilius eserinde izlenen bu yolu aktarmaktadır²¹⁶. Petronius ve Quintilianus İmparatorluk Dönemi’nden önce Yunancanın daha sonra Latincenin ve bir noktada her iki dilin de eş zamanlı bir şekilde öğretildiğinden bahsetmektedirler²¹⁷ ancak Romalı çocukların Yunancaya yabancı oldukları düşünüldüğünde söz konusu durumun eğitim sisteminin tamamında geçerli olduğunu ya da okuma eyleminin Yunanca ile öğretildiğini söylemek mümkün görünmemektedir²¹⁸. Her ne kadar İmparatorluk Dönemi’nde çocuklara Yunan dilinin Latin dilinden önce öğretilmesi “ideal” ya da uygun görülse de sistemin karmaşık yapısı olasılıkla Latinceyi ön planda tutmaktaydı. Soylu sınıftan olan bir ailenin çocuğunun *familia* içerisinde ailesiyle ya da kölelerle Yunanca pratik yapma şansı olduğundan temel eğitime Yunanca ile başlaması ve aldığı eğitimi pekiştirebilecek ortamı bulabilmesi mümkün görünmektedir ancak sıradan bir *ludi magister*in Yunanca ile eğitime başladığını söylemek ya da düşünmek olası görünmemektedir. Temel eğitimde okumayı öğrenmenin birkaç yıl sürdüğü düşünüldüğünde okumanın ardından yazma ve temel aritmetik eğitime geçildiği anlaşılmaktadır. Okuma ve yazma eğitiminde harflerin tanıtılması ve harf seslerinin öğretilmesi sürecin başında yer almaktadır. Burada önce harflerin şekillerinin mi yoksa isimlerinin mi öğretilmesi ile ilgili tartışmalar olsa da Quintilianus’a göre harflerin şekillerinden önce harflerin isimleri öğretilmelidir²¹⁹. Diğer yandan bu süreçte alfabe ezberlendiği için Quintilianus harfleri alfabedeki düzene göre değil harflerin karıştırılarak öğrenciye sorulmasını tavsiye etmektedir; rastgele bir harf seçilip önce harfin şekli sorularak öğrencinin harfleri pekiştirmesi sağlanmalıdır²²⁰. Harflerin öğretilmesi ile ilgili yaygın diğer bir metot ise ödül ile öğretmektir. Bazı öğretmenler çocuklara fildişinden ya da ahşaptan yapılma

²¹⁶ Man. Ast. 2. 755-759.

²¹⁷ Quin. 1. 1. 12-14; Pet. Sat. 46. 5.

²¹⁸ Cribiore, 2001: 175-176.

²¹⁹ Quin. 1. 1. 24-25.

²²⁰ Quin. 1. 1. 25.

harfler vererek harfleri tanımlarını²²¹, bazı öğretmenler ise çocuklara kek şeklinde harfler vererek hem çocukların oyun oynamalarını hem de bu yolla öğrenmelerini sağlamıştır²²². Kek dışında çocukların sevdiği çeşitli tatlıların yine harflerin öğretilmesinde kullanıldığı bilinmektedir²²³. Quintilianus bu konuya oldukça özenli ve hassas yaklaşmıştır. Çocuk gerek okul öncesi aile içinde gerekse okul içinde ya da öğretmen nezdinde öğretime başladığında temel eğitimini oyunla birlikte almaya başlaması hem rekabeti hem de rekabet ile öğrenmeyi beraber getirdiğinden önemli bir konu olarak görülmektedir²²⁴. Roma gibi sert ve son derece geleneksel bir toplumda bu bakış açısı gerçekten kayda değerdir çünkü eğitim metotları ile ilgilenen modern araştırmalar Quintilianus'un düşüncelerini desteklemektedir²²⁵.

Yazma öğretiminde daha önce bahsedildiği üzere yaygın olarak balmumu tabletler kullanılmaktaydı. Okumada olduğu gibi yazmada da önce harflerin şekilleri tanıtılmaktaydı. Nasıl yazılacağı ise çeşitli tekniklerle öğretilmekteydi²²⁶. Yaygın metotlardan birisi öğretmenin silik bir şekilde balmumu tablete harfleri yazmasıydı. Öğrenci silik olan harflerin üzerinden geçerek söz konusu harfleri belirginleştirerek pratik kazanmaktaydı²²⁷. Diğer bir metot ise öğretmenin doğrudan öğrencinin elini tutarak ve kendisine rehberlik ederek öğrenci ile birlikte harfleri balmumu tablete çizmesi idi²²⁸. Üçüncü metot ise harflerin ahşap bir bloğa oyulması ile öğrencinin *stilus* ile bu harflerin üzerinden geçerek tekrar etmesine dayanmaktaydı²²⁹; söz konusu eylemi öğrencinin uzaktan oturduğu yerden de yapabileceği düşünülmektedir.

Petronius geometri, aritmetik ve astronomi eğitimi almamasına rağmen yüksek meblağlardaki parayı hesaplayabileceğini belirtmektedir²³⁰. Buradan hareketle harflerin öğretilmesi ile toplama çıkarma gibi basit matematiksel hesapların da dolaylı olarak öğretildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan harflerin öğretilmesindeki ilk hedeflerden birisi öğrencinin adını yazabiliyor olmasıdır. Öğrencinin tablete kendi adını defalarca yazarak alıştırmayı yaptığı bilinmektedir²³¹. *Ludi magister* tarafından verilen eğitimde harflerin tanıtılması ve seslerinin

²²¹ Ibid. 1. 1. 26.

²²² Hor. *Serm.* 1. 1. 25. 6.

²²³ Hist. Aug. *Tac.* 6. 5.

²²⁴ Quin. 1. 1. 15-20.

²²⁵ Kerry ve Tollitt, 1987: 31.

²²⁶ Bonner, 1977: 166-168.

²²⁷ Quin. 5. 14. 31.

²²⁸ Sen. *Ep.* 94. 51.

²²⁹ Quin. 1. 1. 27.

²³⁰ Pet. *Sat.* 58.

²³¹ Cribiore, 2001: 168.

öğretilmesi aşamasından sonra hecelerın hem yazarak hem de sesli ve toplu bir şekilde okunarak öğretilmesi aşamasına geçilirdi. Hecelerin öğretilmesi sırasında okuma ve yazma pratikleri eş zamanlı olarak yürütölmekteydi. Heceleme aşamasından sonra kelimelerin öğretilmesi, tanıtılması ve yazılması aşamasına geçilmekteydi. Bu aşamada modern sisteme benzer bir şekilde hecelenerek öğrenilen kelimeler ile basit cümle kurma pratikleri yapılmaktaydı. Bu cümleler bazen anlamsız cümlelerden ya da kelimelerden oluşabilmekteydi²³². Quintilianus bu aşamada çok sık kullanılmayan kelimelere alıştırmalarda yer vererek öğrencinin aynı zamanda kelime hazinesi de genişletmeyi hedeflemiştir. Öğrenciden alıştıırma olarak yazılması istenen kelimenin anlamı öğrenci tarafından bilinmese de verilen kelime olduğu gibi tablete yazıldığı için farklı kelimelerle bu alıştıırmanın yapılmasıyla öğrencinin kelime dağarcığının genişletilmesi amaçlanmıştır²³³. Cümle kurma aşamasında pratiklerde Homeros, Menandros, Terentius ve Ennius gibi ünlü şairlerin özdeyişlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Isokrates *gnome* adı verilen bu özdeyişlerin eğitimdeki işlevselliğinden bahsetmektedir²³⁴. Benzer şekilde Aiskhines çocukluğundaki eğitim sürecinde öğrendiği özdeyişleri büyüdüğünde söylevlerinde kullandığını belirtmektedir²³⁵. Bu yaklaşımın Roma İmparatorluk Dönemi'nde de devam ettiği görölmektedir. Quintilianus anlamsız ya da basit alıştırmalar yerine ciddi ve önemli yazıların alıştırmalarda kullanılmasını tavsiye etmektedir. Hatta çocukken pratik edilen bu özdeyişlerin hafızada kalıcı olacağını ve çocuğun karakterine olumlu bir katkısı olacağından bahsetmektedir²³⁶. Seneca da özellikle *sententiae* olarak bilinen ahlâki değerleri içeren özdeyişlerin çocukların eğitime olumlu katkısından söz etmektedir²³⁷. Söz konusu özdeyişler bilinçli bir şekilde çocuğun dikkatinin ve hafızasının kapasitesi gözetilerek²³⁸ kısa, net ve öğretici oldukları için seçilmekteydi²³⁹.

Augustinus *legere et scribere et numerare* yani okuma, yazma ve sayma pratiklerini *primi magistri* yani ilk öğretmenlerinden öğrendiğini belirtmektedir²⁴⁰. Augustinus anlatısının devamında “bir bir daha iki, iki iki daha dört” şeklinde aritmetik eğitime refereans

²³² Var, *Lat.* 9. 9; Bonner, 1977: 177.

²³³ Quin. 1. 1. 35.

²³⁴ Isok. *Nik.* 44.

²³⁵ Aisk. *Kte.* 135.

²³⁶ Quin. 1. 1. 35.

²³⁷ Sen. *Ep.* 94. 9.

²³⁸ Quin. 1. 1. 36.

²³⁹ Sen. *Ep.* 33. 6.

²⁴⁰ Aug. *Conf.* 1. 13.

vermektedir ancak tekerleme şeklindeki bu öğretimden nefret ettiğini belirtirken “Creusa’nın hayaleti”²⁴¹ ve “içi asker dolu Tahta At” ile “Troya Yangını” konularından keyif aldığını söylemektedir²⁴². Augustinus’a keyif veren bu öğretiler Vergilius ve Homeros’un eserlerinden anlatılar taşımaktadır ve bu bilgiler *grammaticus*un öğrettiği bilgilerdir. Augustinus’un *primi magistr*iden kastettiği ayrı ayrı öğretmenler olmalıdır ve ilk öğretmenlerinden birisi de *grammaticus* olmalıdır. Horatius, öğretmenin öğrencisini para sayma ile ilgili olarak bölme işlemiyle nasıl test ettiğini anlatmaktadır²⁴³. Burada bahsedilen öğretmen olasılıkla bir *calculator* olmalıdır²⁴⁴. *Calculator* genellikle *grammaticus* ve *rhetor*lar ile birlikte anılsa da *rhetor* ve *grammaticus*lara verilen resmî imtiyazlarda her iki öğretmen grubundan da ayrılmaktadır²⁴⁵. Dolayısıyla *calculator*un *rhetor* ve *grammaticus*larla aynı statüde olmadığı anlaşılmaktadır. İleri seviye matematik eğitiminden ziyade temel aritmetik eğitiminin ilköğretimin bir noktasında öğretilmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu öğretimde *abacus*un kullanıldığı da bilinmektedir²⁴⁶. *Abacus* dışında *lupinus* adı verilen sayaçlar yine temel aritmetik eğitiminde kullanılmıştır²⁴⁷. Aritmetik eğitiminin temel eğitimin hangi noktasında dahil olduğunu söylemek mümkün değildir ancak temel aritmetik eğitiminin *grammaticus* tarafından verilen ve ortaöğretim olarak adlandırılabilir eğitim aşamasında değil, ilköğretim aşamasının bir noktasında verilmiş olduğu düşünülmektedir.

Grammaticus bazı durumlarda öğrencinin ilk karşılaştığı öğretmen olmuştur. Bu durum öğrencinin bir *litterator* ya da *ludi magister*den daha iyi bir öğretim aldığını çağrıştırmaktadır. Öğrenci ilköğretim aşamasından ortaöğretim aşamasına geçtiğinde ve *grammaticus*un verdiği öğretime tabi olduğunda bu eğitimi alabilecek kapasitede yazabiliyor, okuyabiliyor ve bu anlamda akışkanlığı sağlayabiliyor olmalıdır. İlköğretim aşamasında öğrencinin derslerde gördüğü alıştırmalardan edindiği pratiklerle birlikte egzersiz olarak kullanılan özdeyişler vasıtasıyla edebiyat ve gramer konularına aşinalığı olduğu düşünülebilir. *Grammaticus*un derslerine öğrencisinin ya da öğrencilerinin seviyesini gözeterek başladığı tahayyül edilebilse de başlangıcın yani ilk dersin alfabeye başladığına dair örnekler

²⁴¹ Verg. *Aen.* 2. 772.

²⁴² Aug. *Conf.* 1. 13.

²⁴³ Hor. *Poet.* 326-330.

²⁴⁴ Martial. *Epig.* 10. 62. 4; Isid. *Orig.* 1. 3. 1.

²⁴⁵ Cod. *Ius.* 10. 53. 4; Dig. 27. 1. 15, 38. 1. 7, 50. 13. 1.

²⁴⁶ Ifrah, 2001: 18.

²⁴⁷ Dionisotti, 1982: 99, 111.

mevcuttur²⁴⁸. Çünkü *grammaticus*un öğretisinde ünlü ve ünsüzleri, diftongları ayırt edebilme, kategorize edebilme gibi gramer eğitiminin temelini oluşturan öğeler bulunmaktadır. Dolayısıyla alfabenin de bu bağlamda en başta yeniden ele alınması mantıklı görünmektedir. Quintilianus ilk derslerle ilgili olarak kısa hecelerin tek sesle, uzun hecelerin ise çift sesle okunmasını tavsiye etmektedir²⁴⁹. Bu noktada *grammaticus* öğrencilerini ritim ile yönlendirmeli ve takip etmelidir²⁵⁰. Bazı alıştırmalar Euripides'in eserinden alıntıları içermektedir²⁵¹ ve bu alıntılar kelimelerden ziyade hecelerden oluşmaktadır²⁵². Bu noktada ritmin eğitimde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Quintilianus'un zamanında ders kitabı olarak Latin dili için Remmius Palaemon'un²⁵³, Yunan dili için ise Dionysos Thraks'ın²⁵⁴ kitabının öğretimde ders kitabı olarak kullanıldığı ve kabul edildiği görülmektedir.

Diğer yandan yaş gruplarından hareketle öğretim gören öğrenciler *pueri*, *adulescentes* ve *iuvenes* olarak sınıflandırılabilir. Bu gruplaşma yukarıda bahsedilen eğitim organizasyonu ile ilgili olarak hem fiziki hem de mental açıdan çocuk gelişiminde rol oynayan temel faktörleri saptayabilmek adına önemlidir. Burada gözardı edilmemesi gereken önemli bir nokta da çocukların yaşlarını kesin olarak saptayabilmenin Antik Çağ'da pek kolay olmadığıdır. "Doğum belgesi" olmadığı için çocukların yaşlarının yaklaşık olarak değerlendirildiği göz ardı edilmemelidir. Eğitim sisteminin ilköğretim (*ludi magister*, *litterator*), ortaöğretim (*grammaticus*) ve yükseköğretim (*rhetor*) olmak üzere üç temel bölümde incelendiği daha önce belirtilmiştir. Gelineen noktada ilköğretim süreci için bir çocuğun eğitiminin yaklaşık olarak yedi yaşlarında başladığını ve 13-14 yaşlarında tamamladığını söyleyebilmek mümkündür. Söz konusu yaş aralığı 13-18 olarak daha genel bir yaş grubuna da çekilebilmektedir²⁵⁵. Temel eğitimde öğrenci *pais* ya da *puer* olarak adlandırılmaktadır. Burada elbette tüm çocukların yedi yıl boyunca eğitim aldığından bahsetmek mümkün değildir ancak sınıflandırma yapılırken dikkat edilen husus, çocukların algılandıkları yaş ve temel eğitimlerinin devam ettiği yaştır. Quintilianus kendisinin de verdiği derslerden bahsederken kendisini izleyen *pueri* olarak adlandırdığı çocukların iki günlük

²⁴⁸ Sex. Emp. Mat. 99-103.

²⁴⁹ Quin. 9. 4. 47.

²⁵⁰ Ibid. 9. 4. 51.

²⁵¹ Eurp. Troa. 876-879

²⁵² Guéraud ve Jouguet, 1938: no. 14.

²⁵³ Iuven. Sat. 6. 452.

²⁵⁴ Quin. 1. 4. 20.

²⁵⁵ Kleijwegt, 1991: 89.

derslerinden çıkardığı notlardan bahsetmektedir. *Pueri* yani çocuklar, Quintilianus'un verdiği dersleri izleyebilmiş ve aldıkları notları kitaplaştırmışlardır. Burada elbette profesyonel bir basım ya da kitaplaştırmadan söz edilememektedir ancak önemli olan konu, dersin çocuklar tarafından izlenebildiğidir. Bununla birlikte Quintilianus'un *iuvenes* olarak bahsettiği grup ise dersleri izleyen değil derslere katılanlardır ve derslere katılan söz konusu gençler derslerden çıkardıkları kapsamlı notları kitaplaştırmışlardır²⁵⁶. Buradan hareketle *grammaticus*un ardından bir *rhetor* tarafından öğretim gören öğrencinin *iuvenes* olarak tanımlandığı söylenebilmektedir.

Bahsedilen kapsamda *litterator* ya da *ludi magister*, *grammaticus* ve *rhetor* ekseninde bir eğitim sisteminden ve organizasyonundan söz edilebilmektedir. Genel bir müfredat ve öğretilecekler bilgisi olmadığı için antik kaynaklarda bahsedilen bilgilerden genel bir portre çizilmeye çalışılmıştır. Eğitimde ve öğretimde organizasyonun öğretmenin inisiyatifinde olduğu açıktır. Her üç eğitim aşamasında da öğretmenin organizasyondan ve öğretimden doğrudan sorumlu olduğu görülmektedir.

²⁵⁶ Quin. *Prol.* 7.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA EĞİTİM SİSTEMİNİN DEĞİŞİM SÜRECİ

2. 1. Cumhuriyet Dönemi'nden İmparatorluğa Geçiş: Eğitim Sistemindeki Değişim

Antik Roma'da eğitim sistemi antik kaynakların verdiği bilgilere göre ve Roma Devleti'nin siyasi gelişimi bağlamında temel olarak Roma Cumhuriyet Dönemi ve Roma İmparatorluk Dönemi olarak iki dönemsal ayırım üzerinden incelenebilmektedir. Roma Cumhuriyet Dönemi ve Roma İmparatorluk Dönemi olarak sistemin iki ayrı dönem üzerinden incelenmesi hem Roma Devleti'nin etkisi altında kaldığı Yunan kültürü üzerinden değerlendirilmesi hem de Roma Devleti'nin kurulduğu bölgede yayılmaya başlamadan önce geliştirdiği ve bölgede yer alan diğer kabilelerin ve halkların etkisiyle oluşturduğu ya da sentezlediği kültürün izlerinin araştırılmasına olanak sağlayacaktır.

Roma eğitim sistemi MÖ 3. yüzyıl ortalarına kadar kaydadeğer bir değişime uğramamıştır. Bu tarih aynı zamanda Roma Devleti'nin ilk olarak MÖ 240 yılında Sicilia Adası'nı ve sonrasında Sardinia ve Corsica Adaları'nı fethedip eyaletleştirmesi ile bağlantılıdır. Bu noktada siyasi ilerlemenin eğitim ve sosyal yapı üzerindeki etkisinden de daha önceki bölümlerde söz edildiği gibi bahsedilebilmektedir. Roma Devleti'nin Roma'nın dışına doğru genişlemeye başladığı söz konusu dönemde hem eğitim sisteminde hem de Roma halkının entelektüel dünyasında da çeşitli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. MÖ 3. yüzyılda Sicilia Adası'na yapılan Pyrrhos'un seferleri, ardından Kartaca ile yapılan savaşlar, Akhaia ve Makedonia'nın fethedilmesi gibi siyasi ve askerî olaylar vasıtasıyla kültürel bağlamda Helenistik etkiler Roma'nın siyasi ve sosyal yaşamı ile birlikte eğitim alanında da kendisini göstermeye başlamıştır. MÖ 55 yılında Andronicus'un *Odysseia* adlı eseri Latinceye çevirmesi yine aynı tarihlerde Cicero'nun *De Oratore* adlı eserini yayımlaması ve bu dönemden MS 95 yılına kadar geçen süreç sonunda Quintilianus'un *Institutio Oratoria* adlı eseri ile eğitim sistemindeki değişimler, İmparatorluk Dönemi ve sonrasına doğru sistematik bir biçimde izlenebilmektedir.

Roma Cumhuriyet Dönemi'ne bakıldığında MÖ 240 yılından önce Roma'da eğitim sistemi aile etkisi ile yönlendirilen bir sistem olarak görülmektedir. Çocuk, doğduğu ailede daha çok pratik bağlamda bir öğretim görmekle birlikte dinî ritüelleri de öğrenmekteydi. 12 Levha Kanunlarının öğrenilmesi, ezberlenmesi, ailede konuşulan efsanevi hikâyeler, ünlü komutanlar, ünlü Romalılar, ünlü savaşlar, önemli tarihsel olaylar sözlü bir şekilde çocuğa aktarılmaktaydı. Bu noktada *familia* içinde anne ve baba öğretmen olarak önemli bir rol oynamaktadır. Kız çocukların aile içinde toplumsal olarak dahil olduğu sınıfa göre ev işleri, temel aritmetik,

okuma-yazma, heceleme gibi eğitimleri aldıkları bilinmektedir. Erkek çocukların da ailenin mensup olduğu sosyal sınıfa göre babalarına sosyal hayatta (*foruma*, tarlaya, orduya ya da dinî ritüelleri gerçekleştirmek üzere tapınaklara) eşlik ederek sosyal ve pratik bir öğrenim gördükleri söylenebilir. Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimin toplumdaki karşılığına bakıldığında kuşaklar arası bilgi aktarımının aile içinde çok önemli olduğu anlaşılabilir; Plinius'un aktardığına göre çocuklar toplum içinde nasıl davranacaklarını, edinimlerini ve bu edinimleri kendilerinden sonra gelecek kuşaklara nasıl aktaracaklarını yaşlılardan öğrenmekteydi. Plinius, *priorum temporum*²⁵⁷ ifadesiyle eski zamanlardaki eğitim algısına ışık tutarak kuşaklar arası bilgi aktarımının önemine dikkat çekmektedir. Plutarkhos'a göre Aemilius Paullus kendi çocuklarına atalarından gelen gelenek ve göreneklerini ve bunların sağladığı disiplini, o dönemde popüler olan Yunan kültürü ile birlikte öğretmiştir²⁵⁸. Horatius, Roma'da en iyi eğitimi alabilmesi için onu okula götürdüğü, kendisine eşlik ettiği ve dış etkenlerden koruduğu için babasına minnet duyduğunu belirtmektedir²⁵⁹. Augustus dahi torunlarına yüzmeyi, okumayı ve diğer birçok hususu doğrudan kendisi öğretmiştir²⁶⁰. Roma gelenek ve görenekleri yani *mos maiorum* korumanın bir yolu sadece geleneklere bağlılık değil, aynı zamanda bu geleneklerin doğru bir şekilde aktarılmasını ve uygulanabilir olmasını sağlamaktı. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim sistemi bu bağlılık ile etkileşim halindedir. Ennius "Roma toplumunun güçlü ve sağlam bir şekilde eski gelenek ve görenekler üzerine kurulduğundan" bahsederken bu ilişkiden bahsetmektedir²⁶¹. Bu durum yaşlılardan gençlere, kuşaklar arası basit bir gelenek ve görenek aktarımı olarak görülmemelidir. Çünkü Helenistik etki ile birlikte bu bağlılık ilişkisine Yunan kültürü de dahil olarak eğitim sistemini farklı bir noktaya taşımıştır. *Mos maiorum* ile toplumun ilişkisi eğitimin temelinde yer alırken bilgilerin aktarılması bu ilişkiyi yeniden üreterek şekillendirmekteydi. Toplumun her katmanı bunu bilinçli olarak ve "Romalılık" ya da *Romanitas* bağlamında gerçekleştirmekteydi. *Familia* içindeki annenin de bu noktada önemli bir etkisi vardı. Cato'nun eşinin çocuklarını giydirmesi, beslemesi, hazırlaması ve bu eylemleri gerçekleştirirken gündelik hayatın bir parçası olarak onlara bilgilerini aktarması hatta bazen evdeki kölelerin çocukları ile ilgilenmesi Cumhuriyet Dönemi'nde annenin eğitim konusundaki önemini göstermektedir²⁶². Annenin çocuk üzerindeki etkisi İmparatorluk Dönemi'nde de takip

²⁵⁷ Plin. *Ep.* 8. 14.

²⁵⁸ Plut. *Aem.* 6.

²⁵⁹ Hor. *Satur.* 1. 6.

²⁶⁰ Suet. *Aug.* 64.

²⁶¹ Cic. *Rep.* 5. 1: *Moribus antiquis res stat Romana virisque.*

²⁶² Plut. *Cat.* 20.

edilebilmektedir. Tacitus anneden öğrenilen bilgilerin ileriki zamanlarda orduya, güzel konuşma sanatına ya da hukuka olan etkilerinden bahsetmektedir²⁶³. Gracchus kardeşlerin annesi Cornelia, Caesar'ın annesi Aurelia ve Augustus'un annesi Atia çocuklarını kendileri eğitmişlerdir. Marcus Aurelius annesine olan şükranlarını sunarken ondan dindarlığı ve hoşgörüyü öğrendiğini belirtmektedir²⁶⁴.

Eğitim bağlamında çiftçiliğin erken dönemden itibaren önemli bir yeri vardı. Roma toplumunda iyi bir çiftçi aynı zamanda iyi bir insan anlamına da gelmekteydi. Romalılar bir kişiyi övmek istediklerinde “iyi bir koca” ya da “iyi bir çiftçi” olarak o kişinin toplumdaki yerini “iyi” olarak tanımlamaktaydı²⁶⁵. Çiftçilik, toplumda geçerliliği olan önemli bir meslekti²⁶⁶. Horatius çocukluğundan ve babasının küçük tarlasından bahsederken büyüdüğü tarlayı tefecilerin boyunduruğundan, kibirden uzak bir yer olarak tanımlamaktadır ve atalarından gelen tarlayı yeniden sürüyor olmanın verdiği mutluluğu, ağaçları, meyveleri ve doğayı özlemle hatırlamaktadır²⁶⁷. Tarla sürmenin ya da çiftçi olmanın toplumdaki karşılığı Ampelius'un eserinde de görülmektedir. Ampelius, Phokion'dan bahsettiği bölümde kendisine teklif edilen hiçbir şeyi kabul etmeyip çocuklarına elinde olan tarlanın iyi birer insan oldukları takdirde yeteceğini vurgulamaktadır²⁶⁸. Ampelius, Varro ya da Cicero gibi çiftçiliği, Roma gelenek ve göreneklerini ve bu âdetlere olan bağlılığı doğrudan aktarmasa da bahsedilen Phokion örneğinde olduğu gibi dolaylı olarak kişiler, karakterler ya da olaylar üzerinden okuyucusuna sunmaktadır. Dolayısıyla eğitim bağlamında düşünüldüğünde Ampelius'un beklentisi tarlalarla ya da çiftçiliğe olan bu referansını okuyan bir gencin bu konuda ders çıkarabilmesidir. Cato, tarla sürmenin inceliklerini anlatırken bu işin inceliklerini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Öncelikle iyi bir tarlanın konum olarak bir dağın eteğinde ve güneye doğru bakıyor olması gerektiğinden, iyi ve doğal bir toprağa ihtiyaç olduğundan böylelikle suyundan daha iyi verim alınabileceğinden ve iklimin öneminden bahsetmektedir²⁶⁹. Bunun gibi pratik bilgilerin çocuğa erken yaşlarda verildiği, çocuğun tarlaya giderken babasına eşlik ettiği dolayısıyla “yaparak” ya da “uygulayarak” öğrenme sürecine dahil olduğu söylenebilir.

²⁶³ Tac. *Dial.* 28.

²⁶⁴ Mar. Aur. 1. 1-2.

²⁶⁵ Var. *Rust.* 2. *Intr.*

²⁶⁶ Cic. *Off.* 1. 42; Var. *Rust.* 3. 1. 4-5.

²⁶⁷ Hor. *Epod.* 2.

²⁶⁸ Amp. 15. 17.

²⁶⁹ Cat. *Agri.* 1. 4.

Plutarkhos, Romulus ve Remus'un Gabii kentindeki bir okula harfleri ve öğrenilmesi gereken diğer bilgileri öğrenmeye gittiklerinden bahsetmektedir²⁷⁰. Bu durum elbette kurgu gibi görünse de Erken İmparatorluk Dönemi'nde Roma Devleti'nin ilk kurulduğu yıllarda ya da MÖ 8. yüzyılda bir okulun ya da *ludus*ların varlığına inanıldığını göstermektedir. Benzer şekilde Roma Devleti'nin beşinci kralı Tarquinius Priscus'un eşi Tanaquil'in Servius Tullius'a "özgür bir eğitim" verdiğinden bahsedilmektedir²⁷¹. Livius, Virginia'nın *forum*da harfleri öğrenmek için gittiği bir okulun önünde Appius Claudius tarafından alıkonulduğunu söylemektedir²⁷². Falerii'de bir öğretmenin MÖ 394 yılında çocukları kentin dışına götürmek gibi bir alışkanlığı olduğu ve burada çeşitli oyunlar ile tatbikatlar yaptıkları bilinmektedir²⁷³. Caere'de yaklaşık olarak MÖ 310 yılları civarında eğitim alan Marcus Fabius, Livius tarafından Etrüsk diline hem okuma hem de yazma bağlamında hâkim bir kişi olarak tanıtılmaktadır. Bununla birlikte Etrüsk diline hâkim olmak bu dönemde sıradan bir başarı olarak görülmektedir²⁷⁴. Helenistik kültürün etkileri Roma Devleti'nin siyasi gelişimi ile birlikte eğitim alanında da gözlemlenmektedir. Roma Devleti'nin MÖ 240 yılında Sicilia ile Sardinia ve Corsica Adaları'nı eyaletleştirilmesiyle başlayan sürecin ardından MÖ 168 yılında Macedonia'nın eyaletleştirilme sürecine girilmesi, Kartaca ile yapılan savaşların MÖ 146 yılında Kartaca'nın yok edilmesiyle tamamlanması ve aynı tarihte Akhaia'nın da yerle bir edilmesiyle Roma Devleti'nin Akdenizi tamamen ele geçirmesi kültürel olarak Yunan kültürünün etkilerinin Roma dünyasında hissedildiği dönemlerdir. Horatius, Roma kültüründeki Helenistik etkiyi "Mağlup Hellas, vahşi fatihi alt etti ve sanatları köylü Latium'a öğretti"²⁷⁵ sözleri ile açıklamaktadır. Horatius bu sözünü Romalıların çiftçiliğine, hayata olan pragmatik ve işlevsel bakışına vurgu yapmakla birlikte bu durumu eleştirmektedir.

Bunun dışında bu dönemi Cato ve Lucius Aemilius Paullus gibi iki önemli karakter üzerinden de tartışabilmek mümkündür. Cato ve Aemilius Paullus'un Roma eğitimi hakkındaki birbirinden zıt görüşleri konuya ışık tutacak niteliktedir. Her iki karakterin de görüşlerini ve düşüncelerini eğitim uygulamalarının ya da pratiklerinin betimlenmesi ve Roma eğitimi olarak nitelendirilen olgular ve değerler bütünü olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Böylelikle daha geniş bir perspektif elde ederek söz konusu dönemi daha iyi irdeleyebilme fırsatı elde

²⁷⁰ Plut. *Romul.* 6.

²⁷¹ Flor. 1. 1.

²⁷² Liv. 3. 44.

²⁷³ Ibid. 5. 27; Flor. 1. 6.

²⁷⁴ Liv. 9. 36.

²⁷⁵ Hor. *Ep.* 2. 1. 156: Graecia capta ferum victorem cepit et artis intulit agresti Latio.

edilebilecektir. Yukarıda sözü edilen Roma Devleti'nin siyasal olarak egemenlik sahasını genişlettiği ve MÖ 2. yüzyıla tekabül eden söz konusu bu dönemde Macedonia'nın fethedilmesi süreci Yunan felsefe ve retorik öğretmenlerinin Roma'ya gelmesinde önemli bir rol oynamıştır ancak bu süreç tamamlanmadan önce MÖ 161 yılında Yunan retorik ve felsefe öğretmenlerinin Roma'dan kovulması için bir kararname yayımlanmıştır²⁷⁶. Bununla birlikte MÖ 155 yılında Cato'nun Romalı gençlerin Yunan kültürü altında yozlaşmasına dair itirazlarını içeren Senato'daki konuşması²⁷⁷ Yunan kültürüne karşı Roma Devleti içinde yer alan çeşitli savunma mekanizmalarına dair önemli ipuçları vermektedir. Söz konusu dönemde Roma'ya çok sayıda köle getirildiği ve bu kölelerin tıp, eğitim gibi konularda bilgili oldukları kaydedilmiştir²⁷⁸. Diğer yandan Cato'nun Senato'da yaptığı konuşma Roma Devleti'nde yerleşik kültürün ya da başka bir ifadeyle *mos maiorum*un savunma mekanizmasının temsili olarak düşünüldüğünde Roma Devleti'nin “sarsılmaz”, “muhafazakâr ve geleneksel” tutumunun bir örneği olarak değerlendirilebilmektedir. Cato'nun düşüncelerinde Roma kültürünün Yunan kültürü ile olan ilişkisinin eğitim alanında uyuşmadığı görülmektedir. Bu düşüncenin temelleri MÖ 3. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Plautus, Romalı ebeveynlerin eğitim alanındaki rollerini yansıttığı eserinde temel harflerin, kelimelerin ve hatta adalet ve hukuk gibi konuların öğretilmesi konusundaki sorumluluğu aileye yüklemiştir²⁷⁹. Plautus'un da bahsettiği ve daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere ailenin dahil olduğu ve eğitim konusundaki sorumluluğu üstlendiği geleneksel Roma eğitim sistemi modelinin sadece temel okuma-yazma becerilerini değil, aynı zamanda Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönem'lerinde faal olarak Roma'daki retorik eğitiminin bir parçası olan hukuk ve adalet gibi konuları da içerdiği görülmektedir²⁸⁰. Cato oğlunu eğitmesi için görevlendirdiği kölesinden sadece harfleri değil aynı zamanda Roma hukukunu da öğretmesini istemiştir²⁸¹. Soyluların evinde yer alan eğitim modelinin bu dönemlerde geniş bir çerçeveye sahip olduğu görülmektedir²⁸². MÖ 2. yüzyılda Yunan dilinin öğretilmesi hususunun nasıl gerçekleştiği sorusu bu noktada önem arz etmektedir. MÖ 2. yüzyılda aristokratlar arasında akıcı bir şekilde Yunanca konuşmanın yaygın olduğu

²⁷⁶ Suet. *Gram.* 25. 2; Thompson ve Miller, 1969: 123; Gywnn, 1926: 39.

²⁷⁷ Plut. *Cat.* 22. 7.

²⁷⁸ Mulherne, 1956: 181.

²⁷⁹ Plaut. *Most.* 125-126.

²⁸⁰ Cic. *Off.* 2. 46; Gywnn, 1926: 12-15.

²⁸¹ Plut. *Cat.* 20.

²⁸² Wallace-Hadrill, 1983: 32.

bilinmektedir²⁸³. Öncelikle Cato'nun konuşmasını söz konusu dönemde yaşayan tüm Romalıların onayladığını söylemek mümkün görünmemektedir. Devletin içinde bir savunma mekanizması olarak Yunan öğretmenlere karşı bir kararname çıkarılsa da bu durumun çok etkili olmadığı ve MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde retorik eğitiminin Roma'da kabul gördüğü görülmektedir. Cato'nun bakış açısı Roma Devleti içinde geleneksel bakış açısının bir temsili ve belki de bir yaptırımını olarak yorumlanabilir. MÖ 2. yüzyılda Yunan dilinin öğretilmesi hususunda Cato örneğinde olduğu gibi kölelerin işlevine değinmek yerinde olacaktır. Cato'nun kölesi Chilon'dan oğluna öğretmesini beklediği şeylerden biri de Yunan dilinin temelleriydi. Belki de sadece oğlunun değil, aynı zamanda evde bulunan diğer *familia* üyelerinin de Yunan dilini öğrenmesi beklenmekteydi. Bununla birlikte temel olarak dilin öğretilmesi retorik eğitimi ile bağdaştırılmamalıdır. Cato'nun devlet adına karşı çıktığı durum, retorik bağlamda Yunan eğitimidir. Cato'nun Yunan diline değil, retorik konusunda Yunan etkisine karşı olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle Cato'nun tutumu salt bir Yunan kültürü karşıtlığı üzerinden politik bir karşıtlık olarak değerlendirilmemelidir ancak Romalı soylular arasında kültürler arası bir rekabetin oluşması fikrine de karşı çıkıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Cato'nun yaptığı konuşmanın Roma'da var olan Yunan okullarının devlet tarafından “kontrol edilmesine” bir etkisi olsa da çıkan kararname ile entelektüel olarak tanımlanabilecek azatlı kölelerin durumu belirsizleşmiştir. Entelektüel köleler ise bu belirsizlik durumunda belki de “hızlı” bir reaksiyon göstergesi olarak soylu sınıfın himayesi altına girerek ev işlerinde görev almışlar böylelikle ev halkını ya da daha doğru bir ifadeyle çocukların Yunan eğitim modeline aşina olmalarına, ilgi duymalarına ve bu doğrultuda eğitilmelerine katkı sağlamışlardır²⁸⁴. Böylece Yunan kültürü, eğitimde Romalı soyluların gündelik hayatının ve entelektüel dünyasının bir parçası haline gelmiştir.

Aemilius Paullus'un ise eğitimde Yunan kültürüne karşı olan Cato'nun tutumuna tamamen zıt bir tutum sergilediği görülmektedir; Aemilius Paullus çocuklarını sadece geleneksel Roma eğitime tabi tutmamış aynı zamanda Yunan kültürünü de gramer öğretmenleri, filozoflar, *rheto*rlar ve heykeltıraşlar ile birlikte çocuklarının eğitimine dahil etmiştir²⁸⁵. Kendisi gibi çocukları da Yunan kültürünü benimsemiş ve Polybios ile dostluk kurmuşlardır²⁸⁶. İki çağdaş entelektüel olan Cato ve Aemilius Paullus'un görüşlerini Roma'da Yunan kültürü hakkında hâkim iki farklı görüşün temsilcisi olarak değerlendirmek mümkündür.

²⁸³ Kaimio, 1979: 196-198.

²⁸⁴ Plut. *Cat.* 22. Hilscher, 1892: 356-357.

²⁸⁵ Plut. *Aem.* 6. 4-5.

²⁸⁶ Poly. 31. 23.

Aemilius Paullus'un Yunan kültürüne olan ilgisi sadece kişisel bir ilgi olarak görülmemelidir; Paullus'un Macedonia ile yürütülen savaşlar esnasında Yunan kültürü ile birçok anlamda etkileşim kurduğu tahayyül edilebilmektedir. Bu tahayyül eylemi Büyük İskender'in Babil'i fetettikten sonra Babil kralları gibi giyinmeye ya da Marcus Antonius'un Mısır'da Kleopatra'nın da etkisiyle Mısır kültürüne ilgi duymaya başlamasına benzer bir şekilde düşünülmemelidir. Aemilius Paullus, Macedonia ile sadece savaş bağlamında etkileşime girmemiş aynı zamanda Yunan kültürünün entelektüel bağlamdaki hakimiyetini ve söz konusu hakimiyetin etkisini de görmüş ve hissetmiş olmalıdır. Paullus'un edindiği dostluklar, zafer töreninde entelektüel kölelerle birlikte yürümesi, Macedonia'dan getirdiği kitaplarla kendisi ve ailesi için bir kütüphane kurması²⁸⁷ ve Polybios'un anlattıkları bu kanıyı destekler niteliktedir²⁸⁸. Daha geniş kapsamda Paullus, topraklarını git gide genişletmeye başlayan Roma Devleti'nin Yunan kültürüne aşina olması gerektiğini ve tıpkı kendi çocuklarını Yunan kültürüyle eğitim almaya sevk ettiği gibi eğitimde Roma toplumu nezdinde Yunan kültürüne yer verilmesi gerektiğini dahi düşünmüş olmalıdır. Cato, sadece kültürel olarak kontrolü kaybetmekten yani kültürel hakimiyeti ya da tahakkümü Yunan kültürüne kaptırmaktan çekinmiştir. Romalılar siyasi olarak da fethettikleri topraklarda altyapıdaki gündelik pratiklere doğrudan müdahale etmeyi tercih etmemelerine rağmen üst yapıda kontrolü her zaman ellerinde tutmak istemişlerdir. Diğer taraftan Yunan öğretmenlerin Roma'dan kovulmasını içeren kararname, yerleşik kültürde önceden var olan Yunan bilgisini Roma *familia* üyeleri arasındaki yerini sağlamlaştırmıştır; Cato'nun zamanında Yunan okulları reddedilese de "müfredatı" kabul edilmiştir. Göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus da söz konusu çerçevenin yalnızca soylu sınıfı kapsayan bir düzlemde değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu dönemden İmparatorluk Dönemi'ne kadar Roma'da Romalılar arasında Yunanca eğitimden bahsedilebilse de Yunan kültürünün bilgisine belirli bir zümrenin ulaşabildiği gerçeğine dikkat edilmelidir. Basit bir örnekle bir çiftçinin Yunan kültürünün bilgisine ulaşmak için emek ve çaba sarfettiği düşüncesi söz konusu değildir. Bundan dolayı Roma soylu sınıfının Yunan kültürü ile olan ilişkisi, sınıfsal bir farklılık olarak değerlendirilebilir.

Yunan öğretmenlerden ya da filozoflardan eğitim almak için Doğu'ya giden genç Romalıların varlığı MÖ 2. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Cato'nun Senato'ya verdiği tavsiyenin ve çıkan kararnamenin bir anlamda geçerliliğinin olmadığını göstergesidir²⁸⁹. Romalı soyluların Yunan kültürünün bilgisini merak ettiği ve benimsediği görülmektedir. Söz

²⁸⁷ Rawson, 1985. 38-42; Gywnn, 1926: 39

²⁸⁸ Poly. 31. 23.

²⁸⁹ Daly, 1950: 45- 48; Kaimio, 1970: 40; Rawson, 1985: 9-10; Crawford, 1978: 199-200.

konusu dönemi soyluların kendilerini Yunan kültürü ile entelektüel olarak geliştirebileceklerini fark ettikleri bir dönem olarak değerlendirmek mümkündür. Yunan kültüründen edinilen düşünsel pratiklerin Roma eğitim sistemine bahsedilen dönem itibari ile dahil olduğu söylenebilmektedir.

MÖ 92 yılında *ensor* Crassus ve Ahenobarbus *Rhetores Latini* ile ilgili olarak bir kararname yayımlamışlardır. Retoriğin *novum genus disciplinae* olarak tanımlandığı bu kararnamede “yeni tür öğretim modeline” karşı resmî olarak sergilenen katı tutum görülmektedir. Söz konusu kararnamede okullardaki Latin retorik eğitimin *mos maiorum* ile uyuşmadığı ve okullarda yer alan yeni pratiklerin devlet tarafından doğru ve uygun görülmediği belirtilmektedir²⁹⁰. MÖ 1. yüzyılın başında okul sayısının artması ve devletin eğitim üzerinde herhangi bir kontrolünün bulunmaması ve bu kontrolsüzlüğün yarattığı endişe bu bildiride görünmektedir. Latin retorik eğitiminin bu dönemde toplumda bir yeri olduğu, okulların sayısının arttığı²⁹¹, konuşma örneklerinin ve hitabet pratiklerinin güncel davalardan oluştuğu görülmektedir²⁹². Kararnamenin yayımlandığı dönemde faal bir okul olan Plotius’un okulunun Romalı gençler arasında popüler olduğu anlaşılmaktadır²⁹³. Plotius’un okulu bildirinin işaret ettiği okullardan biri olarak düşünülebilir. Bu okul Cicero tarafından “son derece sebatkâr, özenli” anlamına gelen *studiosissimi* sıfatı ile betimlenmektedir²⁹⁴. Bildiride ise okullar zamanın boşa harcandığı yerler olarak tanımlanmıştır²⁹⁵. Kararnamede imzası olan *ensor* Crassus, Cicero’dan öğrenildiğine göre okulları arsızlıkların (*impudentia*) yaşandığı yerler olarak görmektedir²⁹⁶. *Impudentia* politik olarak cinsel suçlara ya da ahlâka referans veren bir terimdir²⁹⁷. Politik olarak bu kelimenin kullanılması *ensor*ların ya da resmî olarak devlet mekanizmasının okulları doğrudan Roma gelenek ve göreklerine neredeyse bir “tehdit” olarak algıladığının göstergesidir. Diğer yandan bu kararnamenin politik bir tepkiden ziyade ahlâki bir tepki olduğu düşünülmektedir²⁹⁸. Manfredini, bu kararnamenin bir yaptırımını olmadığını

²⁹⁰ Suet. *Gram.* 25. 2: ...haec nova quae praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt neque placent neque recta videntur.

²⁹¹ Bonner, 1977: 71.

²⁹² Quin. 2. 4. 41-42, 3. 1. 19; Tac. *Dial.* 35; Gruen, 1990: 184-185.

²⁹³ Suet. *Gram.* 26. 1: ...dolebam mihi idem non licere; Cicero ile ilgili olarak Suetonius’un yer verdiği söz konusu mektupta, Cicero’nun övgü ile bahsettiği bu okula katılmasına izin verilmediği belirtilmektedir.

²⁹⁴ Cic. *Ora.* 3. 93-94.

²⁹⁵ Suet. *Gram.* 25. 2: ... ibi homines adolescentulos dies totos desidere.

²⁹⁶ Cic. *Ora.* 3. 24, 93-94; Gywnn, 1926: 60 vd.

²⁹⁷ Adams, 1982: 128-132.

²⁹⁸ Bonner, 1949: 18; Gruen, 1990: 179.

dolayısıyla bunun bir bildiri olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir²⁹⁹. Ayrıca kararname Latin *rhetor*lara değil Roma vatandaşlarına hitap etmektedir. “Yeni eğitim modelinin” Romalı senatörlerin ya da seçkin yaşlıların nezdinde kabul görmediği çıkarımı da yapılabilir. Cicero’nun eserinde Crassus’un çağdaşları tarafından eleştirildiği anlaşılmaktadır. Buradaki savunmasında Crassus bu bildiriye gençlerin yeteneklerinin ve zekâlarının körelmemesi için çıkardığını belirtmektedir³⁰⁰. Cicero’nun yer verdiği anlatıda Crassus’un kararnameyi okullarda yeni disiplin ya da pratikler ile eğitilen ve gelecek vaat eden hatiplerle rekabet istemediği için çıkardığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Romalı soyluların kendi sosyal kimliklerinin oluşmasında ve bu sosyal kimliğin sürdürülmesinde Yunan kültürü bilgisinin rolünü bir tehdit olarak algıladıkları görülebilmektedir. Roma’da soyluların kabul ettiği ve kültürde yerleşen bir olgu olarak ataerkil aile eğitimi ile serbest bırakılan okulların verdiği eğitim arasında bir çatışma olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da ahlâki, kültürel, politik ve ideolojik bağlamda genel bir anlayış sunmaktadır. Roma soylu sınıfı, Yunan kültürünün hakimiyetini Roma kültürü ile sentezleyerek Yunan kültürünün bilgisini sosyal bir prestij ya da kültürel bir sermaye haline getirmiştir. Bireysel olarak bir Romalının Yunan kültürünün hakimiyetini kabul etmesi MÖ 161 yılında olduğu gibi kabul görmemiştir. Devletin savunma mekanizmaları *mos maiorum* bağlamında bir tepki göstermiştir ancak yaklaşık bir yüzyıl sonra Yunan kültürünün Romalı soyluların prestijine katkıda bulunduğu kabul edildiğinde Yunan kültürü toplum tarafından benimsenmiş ve hitabet, soyluların hayatının bir parçası haline gelmiştir. MÖ 92 yılındaki bildiri, sadece Roma gelenek ve göreneklerine yani *mos maiorum*a tehdit oluşturan Latin *rhetor*ların varlığının değil, aynı zamanda Latin *rhetor*ların alternatif bir eğitim modeli sunmalarından dolayı Roma soylu sınıfının tepkisel bir sonucu olarak görülmelidir.

MÖ 81 yılında Rhodoslu *rhetor* Apollonios Molon’un Senato’da tercüman olmadan konuşmasına izin verilmesi, Roma Devleti’nde Yunan kültürünün resmî olarak neredeyse tamamen kabul gördüğü şeklinde değerlendirilebilir³⁰¹. Tercüman olmadan Senato’da Yunanca konuşma yapılması tüm senatörlerin bu dönemde Yunanca bildiği varsayımına ya da MÖ 81 yılında tüm senatörlerin kendi aralarında Yunancayı anladığı varsayımına dayanmaktadır. Cicero’nun zamanına kadar öğretmenlerin Yunan kültürünün bilgisini benimsediğini ve bu bilgilerin eğitimin temelinde yer almaya başladığı görülebilmektedir³⁰². Söz konusu

²⁹⁹ Manfredini, 1976; Gelzer, 1962: 215.

³⁰⁰ Cic. *Ora.* 3. 93; Rawson, 1985: 78.

³⁰¹ Val. Max. 2. 2. 3; Cic. *Brut.* 312; Kaimio, 1970: 105-110.

³⁰² Gywnn, 1926: 93.

dönemlerde bahsedilen kapsamda Roma'da bir Yunan okulunun açılmasının devlet nezdinde kabul edilmediği anlaşılmaktadır ancak Yunan kültürünün eğitim bağlamındaki içeriği, Romalı soyluların ve seçkinlerin dahil edilen Yunan kültürünün etkisi üzerindeki kontrollerini koruyacak şekilde Roma eğitim pratiklerine dahil edilmiştir.

2. 2. Roma ve *Gymnasium* İlişkisi

Roma Devleti'nin Helenistik kültürün bir etkisi olarak *gymnasium* ile olan ilişkisi ilginç bir konudur. MÖ 3. yüzyıldan itibaren etkileşimde olduğu bu kültürden birçok konuda etkilenen Romalıların eğitim konusunda *gymnasium* sistemini benimsememiş olması ve hatta bu sisteme neredeyse karşı olması üzerinde düşünülmesi ve irdelenmesi gereken önemli bir konudur. Roma'daki *gymnasium* adı verilen yapıların askerî eğitim ya da gösterilerin yapılması için inşa edildiği düşünülmektedir. Tacitus, konu ile ilgili olarak Roma'da yer alan *gymnasium*ların askerî bağlamda kullanılmasına karşı olduğunu belirtmiştir³⁰³. Yunan kültüründeki *gymnasium* yapısı ve modelinin Roma kültürü ile uyuşmaması ilk bölümde bahsedilen tarihsel ve kültürel arka plan temel alınarak değerlendirilebilir. Roma Devleti'nin geleneksel yapısı ve Romalıların hayata karşı genel olarak sert ve pratik bir tutum sergilemeleri, söz konusu uyuşmazlığın temelinde yer alan faktörlerdir. Bununla birlikte Ennius'un geleneksel olarak çıplaklığı utanç duygusu ile bağdaştırması³⁰⁴ Romalıların çıplaklığa olan bakışını ve Yunan kültüründeki çıplaklık algısına olan muhafazakâr tutumu göstermektedir.

Romalıların geleneksel ve ilkel yapısı ile Yunan kültüründeki *gymnasium* modeli uyuşmasa da Roma'da İmparatorluk Dönemi'nde çeşitli *gymnasium*lar olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi *Gymnasium Neronis*'tir. Bu *gymnasium* hakkındaki veriler kısıtlıdır ancak Suetonius³⁰⁵ ve Tacitus³⁰⁶, Nero tarafından yaptırılan bu *gymnasium*dan ve *oleum*dan yani atletik müsakabalarda kullanılacak yağlardan bahsetmektedirler. *Oleum* sözcüğünden hareketle olasılıkla İmparator Nero'nun kurduğu *Quinquennial Neronia* bayramı için bu *gymnasium* yapısının inşa edildiği düşünülmektedir³⁰⁷ çünkü bilindiği üzere bu bayram Yunan kültürünü yansıtan bir bayramdır. Dolayısıyla bu yapıda olasılıkla yağ kullanılan güreş gibi çeşitli müsabakalar yapılmaktaydı. Ayrıca bu yapının yine Nero tarafından yaptırılan hamamın

³⁰³ Tac. *Ann.* 14. 20.

³⁰⁴ Cic. *Tusc.* 4. 33.

³⁰⁵ Suet. *Ner.* 12: ...dedicatisque thermis atque gymnasio senatui quoque et equiti oleum praebuilt...

³⁰⁶ Tac. *Ann.* 14. 47: ...gymnasium eo anno dedicatum a Nerone praebitumque oleum equiti ac senatui Graeca facilitate.

³⁰⁷ Ibid. 14. 20, 16. 2; Cas. Dio. *Rom.* 61. 21. 1.

(*thermae*) yanına ya da bu hamamın bir uzantısı olarak yaptırıldığı düşünülmektedir. Martialis, Nero'nun yaptırdığı hamamın ihtişamından bahsetmektedir³⁰⁸. Benzer şekilde Philostratos da bu yapıyı inşa edildiği dönemde kentteki en güzel yapılardan biri olarak tanımlamaktadır³⁰⁹. Diğer yandan *Gymnasium Neronis*'in yandığı ve hatta içindeki Nero heykelinin söz konusu yangında eridiği bilinmektedir³¹⁰. Dolayısıyla bu yapı büyük olasılıkla geçici bir süre için bayramda kullanılmak üzere inşa edilmiş özel bir yapıydı. Bilinen diğer *gymnasium*lar imparator Traianus³¹¹ ve Commodus³¹² tarafından yaptırılmıştır. Var olan veriler bu yapıların hiçbir zaman Yunan kültüründeki *gymnasium* modeli ile eş değer olmadığını ve toplum içinde bu yapıların ciddi bir önemi olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Halikarnassoslu Dionysos Romalıların gerçekleştirdiği tüm agonistik faaliyetlerin özellikle erken dönemlerde *Ludus Maximus*'ta icra edildiğini belirtmektedir³¹³. Romalılar bedenlerini Yunan kültüründe olduğu gibi eğitimin bir parçası olarak değil askerî faaliyetler bağlamında geliştirmektedir. Ayrıca Plutarkhos, Romalıların *gymnasium* modeline son derece uzak olduklarını ve bu sistemi küçümsediklerini ifade etmektedir³¹⁴. Yunan kültürünün etkilerinin Romalılar tarafından benimsendiği Geç Cumhuriyet Dönemi'nde Romalı soylular *gymnasium* modelinin sadece bedensel faaliyetlerini içeren minyatür bir modelini kendi evlerinde ya da *villalar*ına küçük alanlar ekleyerek oluşturmuşlardır³¹⁵. Bunların dışında 2009 yılında Roma'daki metro çalışmaları sırasında Piazza Venezia'da keşfedilen ve aynı yıl kazı çalışmalarının başlatıldığı *Athenaeum*'a değinmek gerekir³¹⁶. İmparator Hadrianus'un MS 123 yılında yaptırdığı bu yapının işlevi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Aurelius Victor, söz konusu yapının İmparator Hadrianus'un Doğu gezisinin ardından ilgisini dinî ritüellere, hukuka, hitabet öğretmenlerine ve sanata yöneltmesi üzerine inşa edildiğini belirtmektedir ayrıca bu yapının özgür sanatlar için kurulmuş bir yapı olduğuna değinilmektedir³¹⁷.

³⁰⁸ Martialis. *Epig.* 7. 34.

³⁰⁹ Phil. *Apoll.* 4. 42.

³¹⁰ Tac. *Ann.* 25. 22.

³¹¹ Cas. Dio. *Rom.* 69. 4. 1.

³¹² Herod. 1. 12. 4.

³¹³ Hal. Dion. 7. 70-72.

³¹⁴ Plut. *Rom.* 40.

³¹⁵ Cic. *Att.* 1. 4; Cic. *Ver.* 3. 5.

³¹⁶ Garcia, 2015.

³¹⁷ Aur. Vic. *Caes.* 14. 1-3: ...ludum ingenuarum artium, quod Athenaeum vocant.

Philostratos, *Athenaeum*'u Helenistik kültür ile ilişkilendirmektedir³¹⁸. Cassius Dion ise bu yapıdan eğitim aktivitelerinin icra edildiği, askerlerin icraatleri hakkında bilgilendirildikleri ve bilgi verdikleri bir yapı olarak bahsetmektedir³¹⁹. *Historia Augusta*'da ise yapı, içerisinde şiir okuma etkinlikleri ve hitabet pratiklerinin yapıldığı bir yer olarak geçmektedir³²⁰. Sidonlu Apollinaris bu yapının MS 5. yüzyılda kullanılmaya devam ettiğini belirtmektedir³²¹. Adından da anlaşılacağı üzere *Athenaeum* Helenistik kültürün etkisi ile kurulmuştur ve büyük olasılıkla burada Yunan kültürünün izlerini taşıyan sanatsal faaliyetler icra edilmiştir. Philostratos, Helenistik kültür ile bağdaştırdığı bu yapıda aynı zamanda Yunanca eğitim verildiğinden de bahsetmektedir. Aurelius Victor'un anlatımından hareketle burada öğretmenlerin ders verdiği ve *ingenuae artes* (yaratıcı/güzel sanatlar) faaliyetlerinin yürütülmüş olduğu söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu yapı modern anlamda bir üniversite olarak düşünülebilir. *Athenaeum* olasılıkla okuma-yazma ya da aritmetik gibi temel eğitim faaliyetlerinden ziyade yüksek ya da ileri eğitim unsurlarını içeren bir eğitim sistemine sahip olmalıdır. İmparator Severus Alexander'in *Athenaeum*'a bazı kişilerin icra ettiği hem Yunan hem de Latin dilinde hitabet yeteneklerini izlemek ve şiir dinlemek üzere geldiği *Historia Augusta* adlı eserde anlatılmaktadır³²². Antik kaynaklardan edinilen bilgilerden hareketle *Athenaeum*'un retorik eğitiminden sonra öğrencilerin kendilerini geliştirebileceği bir alan sunduğu, burada ünlü kişilerin hitabet pratiklerini gerçekleştirebildikleri ve hatta imparatorlar tarafından dinlendikleri ve böylelikle entelektüel çevrede kendilerine bir yer edinebildikleri düşünülebilir. Diğer yandan Hadrianus'un bu yapıyı kurarak Helenizmin Roma dünyasındaki etkisini arttırmayı hedeflediği ve bu duruma bir resmiyet kazandırdığı çıkarımı da yapılabilir³²³. *Athenaeum*'da öğretmenlerin ya da çalışanların maaşlarının miktarları ve nasıl ödendiği ya da devletin bu konuya ne kadar dahil olduğu bilinmemektedir. Burası belki de gerçekten de Hadrianus'un Yunan kültürünün Roma kültürü üzerindeki etkisini arttırmak üzere kurmuş olduğu ve devletin finanse ettiği resmî bir okul olabilir ve belki de *Athenaeum* yapısı retorik eğitimin ardından teorik eğitimin devam ettiğini gösteren bir alan sağlamış olabilir. Tüm bu ihtimaller elbette yeni epigrafik belgeler ve arkeolojik veriler ortaya çıkana kadar ihtimal olarak kalmaya devam edecek olsa da *Athenaeum* eğitime doğrudan bir müdahale olarak görülmemeli; eğitim görmüş ya da eğitim hayatını

³¹⁸ Phil. *Soph.* 2. 10. 3.

³¹⁹ Cas. Dio. *Rom.* 74. 17. 3.

³²⁰ Hist. Aug. *Pert.* 11; *Sev. Alex.* 35, *Gord.* 3.

³²¹ Sid. *Apol. Ep.* 2. 9. 4, 9. 9. 11, 9. 14.

³²² Hist. Aug. *Sev. Alex.* 35.

³²³ Bardon, 1968: 428.

sonraki seviyeye taşımak isteyen Romalı bireylerin kendilerini gösterebilecekleri, alıştırma yapabilecekleri ya da bilgilerini pekiştirebilecekleri bir alan olarak görülmelidir. Bununla birlikte *Athenaeum* Helenistik kültürün etkisinin “resmî olarak” İmparatorluk Dönemi’nde devam ettiğinin bir göstergesi olarak da kabul edilebilmektedir.

2. 3. *Grammaticus* Retorik Eğitimine

Antik Roma’da eğitimin son aşaması olarak görülen ve bireyin öğrendiklerini pratikte kullanarak geliştirebileceği bir alan sunan retorik eğitimi Romalı entelektüellerin ve soyluların kısacası üst sınıf mensubu kişilerin gündeminde var olmuştur. Quintilianus’un eseri, retoriğe dair var olan bilgilerin temelinde yer almaktadır. Dolayısıyla retorik eğitim modeline dair var olan görüşler Quintilianus’un eseri ile birlikte değerlendirilmeli ve yazarın konu hakkındaki fikirlerini kapsamalıdır. Bu çalışmanın konusu doğrudan retorik eğitimi incelemeyi kapsamasa da Ampelius’un *Liber Memorialis* adlı eseri retorik eğitimi için bir ön hazırlık niteliği taşıdığı için retorik eğitim modeline bu bölümde yer verilmiştir. *Liber Memorialis* adlı eserin içerdiği bilgiler büyük olasılıkla retorik eğitimi almaya hazır bir Romalının öğrendiği bilgilerdi. Eğitim alanında bir *grammaticus* tarafından kullanıldığı düşünülen bu eserde retorik eğitimi öncesine ya da sonrasına dair bir referans bulunmasa da eserin içeriğinden bu çıkarımı yapabilmek mümkündür. Quintilianus’un eserinde yer verdiği “doğaçlama” ya da “hafızanın konuşmadaki işlevi” gibi konular dolaylı olarak Ampelius’un eserinde yer verdiği bilgilerin kullanımına işaret etmektedir. Retoriğin tek bir türü olmadığı ve çok geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerektiği Quintilianus tarafından belirtilmektedir³²⁴. Quintilianus söz konusu durumu Cicero’dan alıntı yaparak açıklamaktadır³²⁵. Dolayısıyla bu geniş yelpazeye mümkün olduğu kadar hâkim olabilmek, doğaçlama yapabilmek, konuşmayı sürdürebilmek ya da kısaca “iyi” bir *rhetor* olabilmek için kültürel bağlamda bireyin yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir. Quintilianus retorik eğitimi için bu bağlamda belirli bir yaş grubunu işaret etmemektedir³²⁶. Bununla birlikte öğrencinin retorik eğitimi için yaş grubundan ziyade zihinsel gelişiminin önemli olduğu belirtilmektedir³²⁷. *Grammaticus* tarafından öğretim görmüş bir bireyin Ampelius’un eserinde yer verdiği bilgileri edindiği düşünüldüğünde bu bilgilerin retorik eğitimi için yeterli olup olmadığı konusu tartışmalı bir konudur. Quintilianus hitabet için bir kişinin sürekli “konuşma savaşına” ve başına sözel olarak gelebilecek her türlü duruma hazır

³²⁴ Quin. 11. 1. 4.

³²⁵ Cic. *Ora.* 3. 55. 210.

³²⁶ Quin. 2. 2. 3; Gwyn, 1926: 195; Dürüşken, 1995: 74-78.

³²⁷ Quin. 2. 1. 7.

olması gerektiğini; eğer kişi hazır değilse birikmiş hazinesi üzerine kara kara düşünen bir cimri gibi görüneceğini ifade etmektedir³²⁸. Bahsedilen hazırlık aşaması elbette bir öğrencinin retorik öncesindeki eğitimini de kapsayan bir süreçtir. Öğrencinin konuyu nasıl kavrayacağı, cümlelerini nasıl düzenleyeceği, kelimeleri nasıl seçeceği ve edindiği bilgileri en iyi ve en kolay nasıl kurgulayacağı retorik eğitiminin konusudur³²⁹. Buradan hareketle retorik öğretimi görmeye hazır bir öğrencinin bu aşamada Ampelius'un eserinde yer alan belki de birçok konuyu ve bilgiyi edinmiş olması beklenmekteydi. Quintilianus tarih ile retorik arasındaki ilişkinin önemine, olası bir davada tarihsel olayların müvekkilini savunan bir avukat için kurtarıcı gücüne vurgu yapmaktadır; bu pratik aynı zamanda bir avantaj olarak görülmektedir³³⁰. Diğer yandan tarihsel metinlerin zenginliğinin zaman zaman alıştırmalarda kullanılmasına, alıntılar vasıtasıyla diyalog kurmanın kolaylığına dikkat çekilmektedir³³¹. Quintilianus tarafından bir hatibin hem eskinin hem de güncel olayların bilgisi ile donatılı olması, bu bilgileri bilmekle kalmayıp aynı zamanda ihmal etmemesi yani geliştirmesi, bununla birlikte gündemi takip etmesi ve dolaylı olarak geçmiş ile yaşadığı zaman dilimi arasında bağlantı kurması beklenmektedir³³². Quintilianus'un verdiği bilgiler bakımından Ampelius'un eseri bu niteliklere sahip görünmektedir. Ampelius eserinde sadece tarihi olaylara ya da önemli karakterlere yer vermemiştir aynı zamanda kozmolojiden, yıldızlardan, rüzgârlardan, yer şekillerinden, denizlerden, yönetim şekillerinden de bahsetmiştir. Quintilianus yıldızları bilmeden şairlerin anlaşılamayacağını düşünmektedir³³³. Benzer şekilde yıldızların hareketlerinin kader bağlamındaki belirleyiciliği konusunun ve evrenin sisteminin anlaşılmasının bir hatip için kullanışlı bir bilgi olabileceğini ifade etmektedir³³⁴.

Quintilianus *grammaticus* ve *rheto*r arasındaki farklılıklara eserinde yer vermektedir. Her ikisi de sınırlarını çizmeli ve bu sınırlara sadık kalmalıdır³³⁵. Cicero, kendi zamanında bu

³²⁸ Ibid. 10. 1. 2: ...qui sciet quae quoque sint modo dicenda, nisi tamen in procinctu paratamque ad omnis casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit.

³²⁹ Ibid. 10. 1. 4.

³³⁰ Ibid. 10. 1. 31.

³³¹ Ibid. 10. 5. 15: Quapropter historiae nonnumquam ubertas in aliqua exercendi stili parte ponenda et dialogorum libertate gestiendum.

³³² Quin. 12. 4. 1: In primis vero abundare debet orator exemplorum copia cum veterum tum etiam novorum, adeo ut non ea modo quae conscripta sunt historiis aut sermonibus velut per manus tradita quaeque cotidie aguntur debeat nosse, verum ne ea quidem quae sunt a clarioribus poetis ficta neglegere.

³³³ Ibid. 1. 4. 4.

³³⁴ Ibid. 1. 7. 46.

³³⁵ Ibid. 2. 1. 4.

iki dalı birbirinden ayırmasına rağmen retorikğin başlangıç düzeyindeki bilgilerinin *grammaticusun* öğretileri arasında yer aldığını belirtmektedir³³⁶. Suetonius ise bir *grammaticusun* hem edebiyat hem de retorik eğitimini birini sabah diğerini akşam olmak üzere verdiğini anlatmaktadır³³⁷. Quintilianus bu iki dal arasındaki sınırı *grammaticusun* son öğretisinin *rheto*luğun başlangıcı olduğunu söyleyerek çizmektedir³³⁸. Ampelius'un eseri Quintilianus'un çizdiği sınırla birlikte düşünülebilir. Bilinen dünyanın sınırlarını hem coğrafi hem de siyasal olarak çizen eser, verdiği tarihi bilgilerle söz konusu sınırın içinde değerlendirilebilir. Diğer yandan bu sınır eğitimin işlevini sorgulamanın önünü açmaktadır. Eğitim günümüzde olduğu gibi bir sosyal statü göstergesi olarak düşünülebilir; bu statünün öğretim gören öğrenciyi, öğretim görmeyenlere göre üstün kılan bir niteliği olduğu söylenebilir. Eğitim ile sosyal becerilerini geliştirebilen öğrenci, statüsünü yeniden üretmeye ve sürdürmeye devam edebilmektedir. Buradan hareketle özellikle retorik eğitimi sınıfsal olarak soyluların arasına dahil olabilmenin bir nevi ön koşulu olarak görülebilir. Bu bağlamda eğitimin sosyal sınıflar arasında bir sınır çizen politik bir işlevi olduğundan söz edilebilir. Diğer yandan bu politik işlev, doğal olarak toplumsal ve ahlâki değerler hakkındaki fikirlerin, toplumsal hiyerarşideki somut ve soyut olguların, soylulara uygun davranış ve ayrıcalıkların da belirlenmesi noktasında görünmez bir sınır çizmektedir. Retorik eğitimi ise seçkinlerin ya da soylu sınıfın sosyal üstünlüğünü bu görünmez sınır içerisinde doğal olarak üstün becerilere dayandırmaktaydı³³⁹. Aristokratik kültürün söz konusu doğal durumu elbette bilgi ve eğitim konusundaki tahakkümü elinde barındırmaktaydı. Olasılıkla soyluların çocukları bahsedilen temelde doğuştan akıllı, parlak ya da başarılı görülmekteydi. Retorik eğitimiyle bu bağlamda “elit” bir eğitim modeli olarak karşılaşılmaktadır. Bu noktada Cicero'nun aile geçmişi ve söz konusu “doğal olan” soyluluk ile ilgili Publius Crassus hakkında söyledikleri önemlidir. Cicero, Crassus'un çalışma konusundaki “doğal yeteneğini” ve hevesli olmasını doğuştan ve ailesinden gelen bir özellik olarak betimlemektedir³⁴⁰. Bu durum soylu bir ailenin çocuklarıyla sosyal kaynaklarını paylaşarak gelecek neslin sosyal olarak hakimiyetini sağlamasının doğrudan etkisine bir örnektir. Kültürel olarak bu işlevin yeniden üretilmesi eğitimde ve Roma ideolojisinin temelinde yer almaktadır. Aktarılan yalnızca Romalıların değerleri, gelenekleri ya da inançların bir yansıması değil, aynı zamanda tutarlı ve kapsamlı bir değerler sistemidir;

³³⁶ Cic. *Ora.* 1. 3. 263, 57. 244. 2, 13. 100. 3, 38; Dürüşken, 1995: 79-80.

³³⁷ Suet. *Gram.* 4.

³³⁸ Quin. 2. 1. 3.

³³⁹ Brown, 1992: 41.

³⁴⁰ Cic. *Brut.* 98.

ayrıcalıklarını korumaya kararlı olan soylu sınıfın çıkarlarını yansıtan ve bunlara hizmet eden değerler bütünüdür. Söz konusu değerler sistemi ve aktarım biçimi soyluların hem kültürel hem de sosyal olarak egemenliklerini sürdürmelerine bu bağlamda hizmet etmiştir. Bu durum aynı zamanda Romalı soyluların imparatorluğun uzun tarihi boyunca değişmeyen statüsüne, toplumsal tabakanın en üstünde yer alanların statülerini korumak için kültürel ve ekonomik sermayelerini geliştirmelerine, aktarmalarına ve yeniden üretmelerine işaret etmektedir. Ancak buna karşılık Roma tarihi zaman içinde değişen sınıf içi birçok çatışmayı ve önemli rekabetleri siyasal ve sosyal kurumlarının içerisinde barındırmıştır. Bu kapsam bir anlamda Gracchus kardeşlerin öldürülmesinin, Marius-Sulla ve Ceasar-Pompeius arasındaki iç savaşın temelinde yer alan soyut ve fikrî altyapıyı da açıklamaktadır. Bu rekabetler sadece kişisel hırslar olarak değerlendirilmemelidir. Elbette bu çatışmalar ve savaşlar Roma’da bir tek adam ihtiyacını doğurmuş ve süreç *Principatus* Dönemi’ne kadar ilerlemiştir ancak aristokrasi, içinde iktidarı da barındırdığından kendi içinde iktidar sahibi olanların olmayanlara karşı üstünlüğü ve iktidar olmayanların iktidara gelme çabaları çatışmaları ve savaşları doğurmuştur. Dolayısıyla burada en üst seviyedeki soyluların iktidarı elinde tutabilme ve egemenliklerini sürdürebilmeleri sadece maddi olarak gücü elinde bulundurmalarına değil aynı zamanda kültürel, dinî ya da kısaca değerler sistemi üzerinde tahakkümünün bulunmasına ve bunu yansıtabiliyor olmalarına da bağlıdır.

Bahsedilen bu çerçevede kültürel sermayenin ve dolayısıyla eğitimin işlevinin Roma toplumundaki özellikle aristokrasi içindeki önemini göstermektedir. Eğitimin toplumsal işlevi ve bir statü göstergesi olarak görülmesi ile ilgili olarak Genç Plinius’un kariyeri ve eğitimi örnek teşkil etmektedir³⁴¹. Plinius, Comum kentinde bir *grammaticus*tan öğretim gördükten sonra Roma’da Quintilianus’tan retorik dersleri almıştır. Kendisinin Tacitus, Suetonius ve Martialis ile yakın dost olduğu bilinmektedir. Comum kentinde daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere bir *retorun* maaşının bir kısmını üstlenmiş, burada bir kütüphane ile birlikte özgür çocukların eğitimi için ödenek oluşturmuştur³⁴². Plinius’un kültürel sermayesinin ve arkadaş çevresinin oldukça geniş olduğu düşünüldüğünde kendisinin retoriğe olan ilgisi sadece bir tercih olarak değil, aynı zamanda edindiği kültürün ve bulunduğu sınıfın bir sorumluluğu olarak da değerlendirilebilir. Retorik eğitime son derece önem veren Plinius bu bağlamda bir çocuğun retorik eğitiminden önce iyi bir öğretim görmesi gerektiğini, eğitimin aynı zamanda iyi ahlâkı yani ahlâki standartları gözetmesi gerektiğini belirtmektedir³⁴³. Burada teorik

³⁴¹ Plinius’un kariyeri için bkz. Sherwin-White, 1966: 72-82; Radice, 1963: 11-29.

³⁴² Sherwin-White, 1966: 102-106, 422-424.

³⁴³ Plin. *Ep.* 3. 3. 4, 7; 7. 9. 3.

eğitimle birlikte ahlâki değerlerin ön planda olduğu bir eğitim modeli tavsiye edilmektedir. Diğer yandan Cicero'ya göre bir *oratorun* layığıyla *foruma* girebilmesi ve konuşma yapabilmesi için felsefe ve hukuk eğitimi almış olması gerekmektedir³⁴⁴. Eğitim konusunda Cicero'nun düşünceleri de yönlendirici bir etkiye sahiptir; öyle ki Roma Devleti'nin eğitime müdahale etmemesi Cicero tarafından doğru bir hamle olarak görülmektedir. Cicero'nun üstünde durduğu ve devletin serbest bıraktığı bu sistem aynı şekilde Polybios tarafından da eleştirilmektedir³⁴⁵. Polybios'un eleştirisi Yunan kültürünün Roma kültürüne olan eleştirisinin bir temsili olarak da düşünülebilmektedir. Cicero çocukluğunda öğrenilmesi gereken konulardan biri olarak 12 Levha Kanunlarından bahsetmektedir. Çocuklara “kanun” öğretilmesi konusunu günümüzde algılamak güç görünse de bu kanunların aynı zamanda ahlâki pratikleri de barındırdığını ve çocukların bu kanunları öğrenerek toplumdaki ahlâki değerleri gözeterek davranmalarının beklendiği söylenebilir³⁴⁶. Önceki bölümde klasik ya da geleneksel Roma *familiası* içerisinde değerlendirilen aile içi eğitimde hukunun varlığına değinilmişti. MÖ 1. yüzyılda bu pratiğin bir şekilde devam ettiği Cicero'nun metinlerinden anlaşılmaktadır. Yunan kültürü ile bağlantılı olarak Cicero öğretmenlerin isimlerine eserlerinde yer verirken Lucius Crassus'un evinde öğretim gördüğü öğretmenin adına yer vermemektedir³⁴⁷. Bu durum MÖ 1. yüzyılda *domus* içerisinde eğitimin yerleştiği şeklinde yorumlanabilir; diğer bir ifadeyle söz konusu dönemde özel bir *rhetorun* himayesinde çalışmanın ya da öğretim görmenin bir ayrıcalığının bulunmadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Romalıların MÖ 1. yüzyılda Atina'da kalmayı, Asia Minor'da askerî ya da resmî bir faaliyette bulunmayı Yunan kültürünü benimsemiş entelektüel çevre ile vakit geçirme ya da ünlü filozoflardan ders alma bağlamında bir avantaj olarak gördükleri düşünülmektedir³⁴⁸. Cicero'nun zamanına kadar Romalı genç soyluların Yunanistan'a gitmeleri burada okullarıyla ünlü kentlerde retorik ve felsefe konularında önde gelen öğretmenlerle birkaç ay zaman geçirmeleri ya da derslerine katılmaları yaygın bir pratikti³⁴⁹. Yunanistan ya da Asia Minor ziyaretleri eğitim bağlamında seçkin Romalıları kültürel bir sermaye getirmesinin yanı sıra bir prestij kaynağı olarak da görülmekteydi. Cicero'nun hem Roma'da hem de Doğu'da ünlü

³⁴⁴ Tac. *Dial.* 30-31.

³⁴⁵ Cic. *Rep.* 3. 4.

³⁴⁶ Cic. *Leg.* 2. 23. 59.

³⁴⁷ Cic. *Ora.* 2. 2: ... ab his doctoribus quibus ille uteretur...

³⁴⁸ Daly, 1950: 42-45; Rawson, 1985: 6-7.

³⁴⁹ Kaimio, 1979: 40; Rawson, 1985: 9-10; Crawford, 1978: 199-200.

hatiplerden felsefe ve retorik dersleri aldığı ve Yunan filozoflarla yakın bir ilişki kurduğu bilinmektedir³⁵⁰.

Cicero'nun zamanında hitabet sanatının önem kazandığına daha önce değinilmiştir. Hitabet aynı zamanda bu dönemde eğitimin önemli bir kolu hatta bir noktada amacı haline gelmiştir. Açık havada çocuklara kurgulanmış konuşmalar yaptırarak hitabet sanatının inceliklerini uygulamalar ve pratiklerle öğretmek yaygın bir pratiğe dönüşmüştür. Söz konusu uygulamaların başlangıcı MÖ 5. yüzyılda Yunan sofistlerin dönemine kadar gitmektedir³⁵¹. Yunan kültürünün bir parçası olan *rhetorika* içinde yer alan tezlerin, antitezlerin ve hipotezlerin Latin retorik eğitimi müfredatına girişini diğer bir anlamda *controversia* ya da *suasoria* olarak dönüşümünü ortaya çıkarmak önemlidir. Cicero yol gösterici olmakla beraber kendisinin retorik eğitimine karşı değişen tutumu bu şekilde takip edilebilir³⁵². Cicero'nun gençliğinde Yunan *tutor*ların nezdindeki kurgulanmış konuşmalar ve pratikler, eğitimde sık sık başvurulan bir yöntemdi. Cicero kendi eğitimi ile ilgili olarak bu pratiklerden bahsetmektedir³⁵³. Cicero aynı zamanda Crassus'un öğrenciyken Gaius Gracchus'un konuşmalarını çalışmayı sevdiğini ve yaşı ilerledikçe Yunan *rhetor*ların konuşmalarını Latinceye çevirdiğini aktarmaktadır³⁵⁴. Kardeşi Quintus'a gönderdiği bir mektubunda Cicero, Quintus'un oğlunun eğitim sürecinde çocuklara verilen bir durumu kurgulayarak kurgu konuşmaları pratik etmenin ve yazmanın öneminden bahsetmektedir³⁵⁵. Retorik eğitiminde ünlü *rhetor*ların konuşmalarının dinlenmesi, Latinceye çevrilmesi, okunması, anlaşılması, analiz edilmesi ve mahkemelere ya da meclislere katılıp konuşmaların dinlenmesi eğitimin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Bu pratikler Tacitus'un döneminde de eğitimin temelinde yer almaktaydı³⁵⁶. Cicero kendi zamanında Latin dili üzerine sistematik çalışmaların başladığını belirtmektedir³⁵⁷. Tacitus kendi zamanında hitabet pratiklerinde ve çalışmalarında gerçek olmayan olayların ya da hikâyelerin kullanılmasının yanlış olduğunu, kurgulanan olayları gerçek adli olayların deneyimine hiçbir şekilde benzemeyeceği için uygun bulmadığını belirtmektedir³⁵⁸.

³⁵⁰ Cic. *Brut.* 309-310, 315-317.

³⁵¹ Fantham, 1996: 91.

³⁵² Fairweather, 1981 117-119.

³⁵³ Cic. *Brut.* 304-305.

³⁵⁴ Cic. *Ora.* 1. 154-155.

³⁵⁵ Cic. *Quin. Frat.* 3. 3. 4.

³⁵⁶ Tac. *Dial.* 2.

³⁵⁷ Cic. *Ora.* 3. 13. 48.

³⁵⁸ Ibid. 35.

Quintilianus, Galba'nın valiliğinde Hispania'da *advocatus* olarak yer almıştır ve Galba ile birlikte Roma'ya geri dönmüştür. Roma'da Domitianus'un yeğenlerinin babası olan Flavius Clemens kendisini himayesine alıp onu, çocuklarına *tutor* olması için görevlendirmiştir. Bu noktada devletin üst kademelerindeki kişilerle yakın ilişki kurduğu ve *ornamenta consularia* ile onurlandırıldığı bilinmektedir³⁵⁹. Iuvenalis, Quintilianus'un kaderini sıradışı olarak yorumlamaktadır³⁶⁰. Quintilianus'un çağdaşı ve retorik öğretmeni olan Valerius Licinianus'un yaşadıkları Genç Plinius'un anlatıklarına göre Quintilianus'un yaşadıklarına oldukça zıttır³⁶¹. *Praetorluk* görevini yürüten senatör Licinianus, Vesta bakireleri ile ilgili yaşanan bir skandal ile bağlantısı olduğu düşünüldüğü için Domitianus tarafından sürgün edilmiştir. Sürgünün ardından Sicilia'da bir retorik okulu açmıştır. Burada Yunan kıyafetleri giyerek Latince hitabet dersleri vermiştir. Bir söylevinde yaşadığı durumu şöyle özetlemiştir³⁶²:

Quos tibi, Fortuna, ludos facis? facis enim ex senatoribus professores, ex professoribus senatores.

“Ey Talih, bizimle ne oyunlar oynuyorsun? Çünkü senatörlerden öğretmenler, öğretmenlerden senatörler çıkarıyorsun”.

Licinianus'un Quintilianus kadar iyi bir hatip ya da öğretmen olup olmadığı bilinmemektedir ancak Plinius'un anlatısı talih rolü hakkında ve yorumlamadaki işlevi bakımından önemlidir. Retorik eğitimi Roma'ya sundukları ile toplumda ve soylular arasında kabul görmüştür. Retorik, öğrenciye bir Romalı'nın nasıl konuşması gerektiğini öğretmekle birlikte imparatorluk hanedanının ya da soyluların ötesinde Roma dışından gelecek olanlara da bir Romalı tasviri sunmuştur³⁶³ böylelikle sistem, kendisini güncellemeye ve yeniden üretmeye devam etmiştir.

2. 4. Eğitim ve İdeoloji

Daha önceki bölümlerde değinilen Roma Devleti'nin kuruluş aşamasında etkili olan kültürel ve siyasal etkilerin ideolojik olarak Roma Devleti'nin sergilediği tutumun temelinde yer aldığı görülmektedir. Kuruluş hikâyesinden Krallığa, Cumhuriyete ve İmparatorluğa uzanan tarihsel süreçte Romalıların yayılcılığa doğru şekillenen ideolojik bakış açılarının eğitim üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Roma Devleti'nin eğitime doğrudan müdahale

³⁵⁹ Kaster, 1995: 334-335.

³⁶⁰ Iuven. Sat. 7. 186-198.

³⁶¹ Plin. Ep. 4. 11.

³⁶² Ibid.

³⁶³ Bloomer, 1997: 139-140.

etmemesi ve bundan dolayı devletin eğitime karşı sergilediği “pasif” tutum geri planda kalıyor gibi görünse de aslında ideolojik olarak eğitimin merkezinde yer almaktadır.

Roma’nın kuruluş hikâyesinin gerek Cumhuriyet Dönemi’nde gerekse İmparatorluk Dönemi’nde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Diğer yandan Romalıların sadece *mos maiorum* bağlamında bir ideoloji geliştirdiği söylenememektedir. Geleneklerin, göreneklerin ve âdetlerin elbette toplumda çok önemli bir yeri vardı ve bu geleneklere bağlılık ya da gelenekselci yaklaşım ideolojiyi yönlendiren, geliştiren önemli bir olgu olarak yorumlanabilir; ancak bu noktada Romalıların ideolojik olarak sergiledikleri tutumun daha iyi anlaşılabilmesi için Romalıların birçok alanda etkilendiği Helenistik kültür ile Roma ideolojisini karşılaştırmak yerinde olacaktır. Romalıların kuruluş hikâyesinden, Krallığa ve Cumhuriyete uzanan yolculuklarına bakıldığında klasik Yunan dünyasını karakterize eden anayasal düzenlemelerdeki çeşitli “bilmecelerle” karşı karşıya kalmadıkları ilk etapta göze çarpmaktadır. Italia coğrafyasındaki kültürel çeşitliliğe ve bu çeşitliliğin etkileşimlerine bakıldığında da Roma Devleti her ne kadar birçok kültürel faktörün etkisi altında olsa da devletin tek endişe kaynağının hem Italia içerisinde hem de dışarısında olan halkları fethetmek olduğu görülmektedir. Ayrıca krallık sonrası Erken Cumhuriyet Dönemi’de ilk isyanların *plebs*lerin ayrılıklarından ortaya çıktığı görülmektedir. Burada bir iç savaştan, çeşitli komplolardan ya da alternatif bir iktidar arayışından söz edilememektedir. 12 Levha Kanunları, toplumsal sınıfların ortaya çıkması, devlet içerisinde yapılan memuriyet düzenlemeleri gibi çeşitli hukuki ve siyasal olgular Romalıların doğrudan bir “anayasa döngüsü” içerisinde olmadıklarını ve aynı dönemlerde Yunan entelektüelleri arasında tartışılan demokrasi ve oligarşi gibi popüler kavramların Romalı yazarların, entelektüellerin ya da soyluların gündemlerinde olmadığı görülmektedir.

Roma Devleti’nin askerî hareketlerinin sürekliliği, devamlılığı ve ölçeği Romalıların ideolojisini belirleyen önemli bir unsurdur. Askerî seferlerin sürekliliği, Roma ideolojisinin izdüşümü olarak İmparatorluk Dönemi’nde de devam etmiştir. Romalılar en başta Italia ve çevresini sonrasında da bilinen dünyanın büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Romalı askerler toplum içindeki hiyerarşik yapı ile neredeyse tamamen özdeşleşmişlerdir. Askeri ya da orduyu çağırarak bilindiği gibi *consul*ün göreviydi. *Consul* ile general aynı anlama gelmekteydi; diğer bir deyişle eş anlamlıydı. *Consulların imperium* yetkisi vardı ve bu yetkinin dinî boyutu Roma ideolojisinin temel taşlarından birini oluşturmaktaydı. *Imperium* yetkisi ile kazanılan zaferler Roma’nın dinî kapsamda söz konusu zaferlerin kutsanmasını ve kutlanmasını beraberinde getirmekteydi; farklı bir ifadeyle *imperium* yetkisi kazanılan zaferin ardından Romalılık

bağlamında toplumu zaferle bağdaştırmaktaydı³⁶⁴. Askerî başarıların toplumdaki yansımaları, Roma ideolojisini şekillendirmekte ve ideolojinin devamlılığını sağlamaktaydı.

İdeoloji sadece savaş zamanında ya da sonrasında devletin yürüttüğü çeşitli eylemler ya da faaliyetler vasıtasıyla kendisini gösteren bir olgu olmamıştır. Edebî eserlerde de Roma Devleti'nin ideolojik düşüncelerinin yansımaları takip edilebilir. Augustus, Actium Savaşı'nın ardından Roma Devleti'ni "restore ettikten ve Senato'yu eski saygınlığına kavuşturduktan"³⁶⁵ sonra edebiyata özel bir ilgi göstermiştir. İmparatorluğun ilk yıllarında *Aeneis* Destanı'nın yayımlanması, yakın dostu Maecenas aracılığı ile çeşitli edebî çalışmalara katkıda bulunması ve Latin edebiyatının bu dönemde ilerleme kaydetmesi Roma ideolojik düşüncesiyle doğrudan bağlantılıdır.

Suetonius, Caesar'ın öğretmenlere vatandaşlık verdiğinden bahsetmektedir. Bu eylem öğretmenlerin vatandaş olma ya da Roma'da bir ev sahibi olma umuduyla Roma'ya gelmelerini teşvik etmiştir³⁶⁶. Augustus ise Ceasar'ın uyguladığına yakın bir politika uygulayarak Roma'da yaşanan gıda kıtlığı sırasında yabancıların şehirden ayrılmasını içeren kararnameden öğretmenleri muaf tutmuştur³⁶⁷. Caesar'ın vatandaşlık verdiği kişiler olasılıkla önceden belirlenmiş bir gruba kapsamaktaydı. Bu durum Roma'da öğretmenlik yapan tüm köle ya da azatlıları kapsayan genel bir vatandaşlık verme eylemi ya da politikası olarak görülmemelidir. Caesar ayrıca Varro'nun yönetiminde bir kütüphane açmayı planlamıştır³⁶⁸. Yunan kültürü ile kıyaslandığında eğitimin sosyal altyapısının ve organizasyonun Roma Devleti'ne çok geç bir tarihte yerleştiği gözlemlenmektedir. Roma'da bilinen ilk kütüphaneyi Aemilius Paullus MÖ 168 yılında Macedonia'dan ganimet olarak getirmiştir ve bu kütüphane, onun ölümünden sonra ailesine kalmıştır. Sulla ve Lucullus'un da kütüphane konusunda girişimleri olsa da kamu kütüphaneleri *Principatus* Dönemi'nden önce görülmemektedir³⁶⁹.

Roma'da ilk kamu kütüphanesi Asinius Pollio tarafından açılmıştır. Plinius, bu kütüphaneyi açarak Pollio'nun insan zekâsını yani entelektüelliği kamusal bir mesele haline getirdiğinden bahsetmektedir³⁷⁰. Augustus da Apollon Tapınağı'nın yanında büyük bir

³⁶⁴ Le Bonniec, 1969: 101-115.

³⁶⁵ Vell. Pat. 2. 126. 2, 2. 128. 4.

³⁶⁶ Suet. *Caes.* 1. 42.

³⁶⁷ Ibid. *Aug.* 42. 3.

³⁶⁸ Ibid. *Caes.* 1. 44.

³⁶⁹ Rawson, 1985. 38-42; Gywnn, 1926: 39; Fantham, 1996: 35.

³⁷⁰ Plin. *Nat.* 35. 9: ... ingenia hominum rem publicam fecit.

kütüphane kurmuştur³⁷¹. Marshall, *princeps* olarak Augustus'un kurduğu kütüphane gibi çeşitli vakıfların Augustus'un himayesinin Roma'daki yansıması olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir³⁷². Augustus'un sosyal otoritesinin gelişimi, Roma eğitimi ve edebiyat kültürüne yönelik eylemleri bir anlamda varsayımsal olarak Roma halk sınıfını ve aristokrasisini birbiriyle uyumlu hale getirme çabası olarak görülebilir. Söz konusu kütüphanelerin kurulmasının cömert aristokrat eylemler olarak mı yoksa bir devlet politikası olarak mı anlaşılması gerektiği konusu tartışmalıdır ancak gerek aristokrat bir eylem gerekse devlet politikası olarak değerlendirilsin, Augustus'un sosyal olarak sağladığı otoritenin ideolojik olarak da algılanabilmesi mümkün görünmektedir. Augustus'un himayesinin entelektüel yansımalarının Roma toplumunda olumlu bir karşılığı olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. *Principatus* Dönemi'ne kadar kamusal bir kütüphane faaliyeti bulunmayan Roma Devleti'nde söz konusu bu yeni "kurum" halk nezdinde merakla karşılanmış olmalıdır. Augustus'tan sonra gelen imparatorların kamuya açık konuşmalara katıldığı ve bazen günün en iyi konuşmasını yapan kişiyi ardıllarına *tutor* olarak aldıkları³⁷³ ve hatta himayelerine aldıkları kişilerin imparatorun sarayında okul faaliyetlerine devam ettikleri³⁷⁴ bilinmektedir. İmparatorlar, öğretmenlerin faaliyetlerini kontrol etmemiş ya da kısıtlamamışlardır ancak İmparator Tiberius ve Claudius, Palaemon'un faaliyetlerini uygun bulmadıklarını gayriresmî bir şekilde dile getirmişlerdir³⁷⁵. İmparator Nero ise daha önce bahsedildiği gibi *Gymnasium Neronis*'i kurarak burada Yunanca ve Latince hitabet yarışmaları düzenlemiştir³⁷⁶. Domitianus diğer birçok sanatsal faaliyetle birlikte Yunan oyunlarını da yeniden düzenlemiş ve bu oyunlara hitabet yarışmalarını da eklemiştir³⁷⁷. Vespasianus ve Domitianus Roma'da yer alan kütüphaneleri ve öğretmenleri desteklemişlerdir³⁷⁸. Ayrıca daha önce bahsedildiği gibi Vespasianus, Yunan ve Latin öğretmenlerin maaşlarının hazineden karşılanmasını sağlamıştır. Bu durum hayırseverlik bağlamında ya da modern anlamdaki profesör kürsülerinin Antik Çağ'daki izdüşümleri olarak değerlendirilebilir³⁷⁹. Marcus Aurelius'un da benzer şekilde Atina'da birçok öğretmenin maaşını imparatorluk hazinesinden karşılanmasını sağladığı

³⁷¹ Suet. *Aug.* 29.

³⁷² Marshall, 1976: 261-262.

³⁷³ Suet. *Gram.* 17.

³⁷⁴ Ibid. 17, 20.

³⁷⁵ Ibid. 23. 2.

³⁷⁶ Tac. *Ann.* 14. 21.

³⁷⁷ Suet. *Dom.* 4. 4.

³⁷⁸ Ibid. 20.

³⁷⁹ Coleman, 1986: 3108.

bilinmektedir³⁸⁰. Daha önce bahsedildiği gibi Vespasianus Dönemi'nde Pergamon'da öğretmenlerin maaşlarının hazineden karşılanması yanı sıra öğretmenler vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu muafiyet elbette *grammaticus*lar ve *rhetor*lar için geçerlidir³⁸¹. Bu da her iki dalda öğretmenlik yapanların toplumda bir ayrıcalığı olduğunu kanıttır. Caracalla Dönemi'nde bazı ayrıcalıkların öğrencilere dahi verildiği görülmektedir³⁸². Ayrıca Vespasianus'un kararnamesinin yazılı olduğu blokta yer alan başka bir yazıtta Domitianus'un öğretmenlere tanıdığı bazı ayrıcalıkları öğretmenlerin kölelere kendi mesleklerini öğrettikleri gerekçesiyle iptal ettiği belirtilmektedir³⁸³. İmparatorluk Dönemi'nde öğretmenlere verilen ayrıcalık ve imtiyazlar Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren öğretmenlerin statüsünün nasıl değiştiği konusunda önemli ayrıntılar içermektedir. Kölelerin eğitimi Cumhuriyet Dönemi'nde ve Erken İmparatorluk Dönemi'nde "normal" ya da olağan bir durum olarak görülürken Domitianus tarafından kölelerin eğitilmesi iyi karşılanmamıştır. İdeolojik olarak devlet her ne kadar öğretmenleri desteklese de Domitianus örneğinde olduğu gibi bazen de kölelerin eğitilmesine karşı çıkmıştır. MS 2. yüzyıla gelindiğinde Traianus Dönemi'nde kölelerin *paedagogus* olarak eğitilmesi için *Caput Africae* kurulmuştur. Bu iki örnek devletin eğitime dair belirli bir politikası olmadığını ve imparatorların dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak eğitim alanında inisiyatiflerini gerektiğinde kullandıklarının göstergesidir.

*Grammaticus*ların varlığı Roma soylularına rekabet açısından bir sorun teşkil etmemiştir ancak *rhetor*lar bazen soylular tarafından bir sorun olarak görülmüşlerdir. MÖ 1. yüzyılda *forum*da yer alan *grammaticus*ların öğretmen olarak faaliyet gösterdikleri okullarda ciddi bir problem kaydedilmemiştir. Retorik öğretmenleri için ise durum tamamen farklıdır. Marcus Epidius yaptığı konuşmadan dolayı davalardan yasaklanmıştır³⁸⁴. Volcacijs Moschus da benzer şekilde davalardan yasaklandıktan sonra öğretmenliğe yönelmiştir³⁸⁵. *Equites* üyesi Rubellius Blandus, Tiberius Dönemi'nde Roma'da retorik okulu açmıştır³⁸⁶. Atlı sınıfından Rubellius'un okul açması eğitim alanında soyluların da eğitmen pozisyonunda yer aldığına bir örnektir. Bu durum yaklaşık elli yıl sonra Domitianus'un kölelerin eğitilmesine karşı çıkmasının nedenini açıklamaktadır çünkü eğitim büyük olasılıkla atlı sınıfının da eğitmen

³⁸⁰ Cas. Dio. Rom. 71. 31. 3.

³⁸¹ McCrum ve Woodhead, 1961: no. 458.

³⁸² Marrou, 1956: 301-320.

³⁸³ Dig. 27. 1. 6. 8; Forbes, 1955: 348-352.

³⁸⁴ Suet. Gram. 28.

³⁸⁵ Hillscher, 1892: 393.

³⁸⁶ Tac. Ann. 3. 23; 6. 27; Cic. Ora. 42, 145; Bonner, 1977: 72.

konumunda alana dahil olduğu bir mekanizma haline gelmiştir. Bu nedenle Domitianus, eğitim ve öğretim mekanizmalarına kölelerin dahil olmasına karşı çıkmıştır. Domitianus'un zamanına kadar eğitim-öğretim alanında öğretmen olarak azatlılar ya da köleler çalışsa da onun döneminde bu alana *equites* sınıfının da dahil olması, hiçbir sınıfa ait olmayan kölelerin –atlı sınıfına mensup biriyle aynı işi yapmaları söz konusu olmadığı için– bu alandan yasaklanmalarına neden olmuştur.

Söz konusu örnekler Roma Devleti'nin eğitim alanına gerektiğinde müdahale ettiğinin bir göstergesi olarak görülebilir. Bu örnekler dışında devletin eğitime doğrudan bir müdahalede bulunmadığı söylenebilir. Dolayısıyla devletin doğrudan müdahalede bulunmadığı Roma eğitim sistemi farklı alternatifler etrafında şekillenme eğilimi göstermiştir. Bu alternatifler Cato'nun Senato'da yaptığı konuşma üzerine öğretmenlerin soyluların evlerinde eğitim faaliyetlerine devam etmelerine ve sonrasında okulların sayısının artması; Paullus'un Macedonia'dan ganimet olarak getirdiğı kütüphane ve entelektüel kölelerle birlikte Yunan kültürünü benimsediğı anlayışı topluma yansıtması; İmparatorluk Dönemi'nde *Caput Africae* ile *paedagogium* yapısı oluşturularak imparatorluk sarayı için köle eğitiminin gerçekleştirilmesi; *Athenaeum* yapısı ile Yunan kültürünün hakimiyetinin yapısal olarak da Roma'da yer alması söz konusu alternatif yönelimlere örnekler olarak değerlendirilebilir. İdeolojik olarak doğrusal ya da yekpare bir anlayıştan söz edilemese de devletin dönemin şartlarını gözeterek ve yönetenlerin inisiyatifleri doğrultusunda çeşitli yaptırımlar ya da önlemler aldığı görölmektedir. Roma devletinin ideolojisinin temelinde yer alan gelenek ve göreneklere bağılılığa ve *mos maiorum* bağlamında sergilenen tutuma Yunan kültürünün etkisinden söz edilebilir ancak söz konusu gelenek ve görenek anlayışının *Liber Memorialis* adlı eserden de anlaşılacağı üzere ciddi bir değışikliğe uğramadığı anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LUCIUS AMPELIUS VE *LIBER MEMORIALIS*

3. 1. Lucius Ampelius

Lucius Ampelius'un ismi ve hayatına dair hiçbir veri bulunmamaktadır³⁸⁷. Var olan çıkarımlar ve varsayımlar eserde yer alan bilgiler vasıtasıyla sentezlenerek ortaya koyulmuştur. Eserin dili ve eserde yer alan bilgilerin nitelikleri zamansal olarak eserin yaklaşık olarak MS 3. ve 4. yüzyıl arasına tarihlenmesine olanak sağlamaktadır. Lucius Ampelius'un yaşadığı dönemi tarihsel bir düzleme denk getirebilmek ve hangi tarihsel zaman diliminde yaşadığını belirleyebilmek için birincil kaynaklarda geçen Ampelius ismine bakılması gerekmektedir. Ampelius ismi ile ilk olarak MS 217 yılında karşılaşılmaktadır³⁸⁸. Bir diğer Ampelius ise Diocletianus tarafından Africa'da suçlu bulunan 49 Hristiyan'dan birisidir³⁸⁹. Bunun dışında MS 364 yılında P. Ampelius adında bir *proconsul*³⁹⁰; MS 371-372 yıllarında *praefectus urbi* olarak görev yapmış olan P. Ampelius³⁹¹; MS 383-384 yıllarında görev yapan Romalı bir *senator*³⁹²; MS 410 yılında Priscus Attalus'un oğlu olan Ampelius³⁹³; MS 472 yılında rahip olarak görev yapmış olan Ampelius³⁹⁴ ve MS 507, MS 511, MS 542 yılında Ampelius ismini taşıyan diğer kişiler bilinmektedir³⁹⁵. Bu veriler yazarın isminin ilk olarak her ne kadar MS 217 yılında ortaya çıktığını gösterse de Ampelius isminin MS 4. yüzyılda sık görülmesi ve eserde kullanılan Latince, eserin yaklaşık olarak MS. 3. yüzyılın ikinci yarısında ya da 4. yüzyılın ilk yarısında yazıldığına işaret etmektedir. Assmann bu konu ile ilgili olarak çalışmasında eserde geçen bazı sözcüklerden hareketle eseri MS 4. yüzyılın başlarına tarihlemektedir³⁹⁶. Assmann

³⁸⁷ Sid. Apol. Car. 9. 301: Sidonius Apollinaris eserinde Ampelius isminden bahsetmektedir; ancak burada bahsettiği kişi olasılıkla MS 383-384 yıllarında senatör olan P. Ampelius'tur.

³⁸⁸ CIL 4. 8498.

³⁸⁹ Assmann, 1940: 220.

³⁹⁰ CIL 8. 5335, 5337.

³⁹¹ Cod. Ius. 1.28, 1.51, 12.4, 51.6.

³⁹² Symm. Ep. 2. 33.

³⁹³ Assmann, 1940: 220.

³⁹⁴ Aug. Ep. 175.

³⁹⁵ CIL 12. 1724; CIL 9. 2075; Cass. Var. 2. 23, 5. 35, 39.

³⁹⁶ Assmann, 1940: 216- 219.

örneklemini eserde kullanılan *honorari-honorare*³⁹⁷, *anhelare*³⁹⁸, *regnare*³⁹⁹, *supra*⁴⁰⁰, *aliquanti-aliquot*⁴⁰¹, *bellator*⁴⁰², *certare*⁴⁰³, *vastare*⁴⁰⁴, *usque*⁴⁰⁵, *perpotior (perpotiri)*⁴⁰⁶, *subiugare (subiugere)*⁴⁰⁷ gibi sözcüklerle oluşturmuştur. Ancak bu örneklemdaki sözcüklerin birçoğuyla MS 4. yüzyılın ilk yarısından önce de karşılaşılmaktadır⁴⁰⁸. Bununla birlikte *perpotior* sözcüğünün daha geç döneme ait olan eserlerde kullanıldığı tespit edilmiştir⁴⁰⁹. Aynı durum *subiugare (subiugere)* sözcüğü için de geçerlidir⁴¹⁰. *Perpotior* ve *subiugare* sözcükleri ile daha erken dönemlerdeki eserlerde karşılaşılmaması, eseri doğrudan MS 4. yüzyıl ya da sonrasında tarihleyebilmek için yeterli veriyi sunmasa da bu durum göz ardı edilmemelidir. Bunun dışında Terzaghi gibi bazı modern araştırmacılar Ampelius'un yaşadığı zaman dilimini MS 5. yüzyıl olarak kabul etmektedirler. Söz konusu araştırmacılar yazarın kullandığı özensiz Latinceyi ve dil bakımından eserin MS 5. yüzyıl özellikleri taşımasını dayanak göstererek bu tarihlendirmeyi yapmaktadırlar⁴¹¹. Var olan veriler Ampelius'un eserini MS 5. yüzyıla tarihlemek için geçerli bir sebep sunmamaktadır. Enmann, *Liber Memorialis*'in Diocletianus ve Constantinus Dönemi'nde imparatorluğun genelindeki kriz ve düşüş halinde ele alınan

³⁹⁷ Amp. 2. 5.

³⁹⁸ Ibid. 2. 6.

³⁹⁹ Ibid. 6, 11. 2, 14.1, 16. 3, 32. 5.

⁴⁰⁰ Ibid. 11. 3.

⁴⁰¹ Ibid. 13. 4.

⁴⁰² Ibid. 14. 4.

⁴⁰³ Ibid. 41.

⁴⁰⁴ Ibid. 46. 5.

⁴⁰⁵ Ibid. 47.

⁴⁰⁶ Ibid. 18. 16.

⁴⁰⁷ Ibid. 32. 5.

⁴⁰⁸ *Honorari-honorare*: Cic. *Phil.* 9. 2. 4; Quin. 3. 6. 74, 7. 4. 41; Vell. Pat. 2. 129. 3, 2. 61. 3; *anhelare*: Verg. *Aen.* 8. 421; Lucr. *Nat.* 3. 490; *regnare*: Plau. *Amp.* 1. 1. 257; Verg. *Aen.* 10. 564. Caes. *Bel. Gal.* 5. 25; Plin. *Nat.* 33. 3. 15, 52; Quin. 10. 1. 112; *supra*: Verg. *Aen.* 8. 149, 11. 683; Caes. *Bel. Gal.* 1. 64, 2. 1, 9; Liv. 3. 17. 4, 4. 22. 6; Ovid. *Meta.* 3. 56; *aliquanti, aliquot*: Cic. *Off.* 2. 14; Cic. *Cael.* 5. 12; Sall. *Iug.* 14; Plin. *Ep.* 6. 10; Quin. 5. 13. 31; Tac. *Ann.* 3. 27; *bellator*: Verg. *Aen.* 12. 614; Ovid. *Meta.* 15. 368; Val. Flac. *Argo.* 2. 385; Tac. *Ann.* 1. 67; Liv. 8. 8. 17; *certare*: Cic. *Off.* 3. 22. 87; Verg. *Aen.* 2. 30; 10. 355; Tac. *Ann.* 11. 10; Ovid. *Meta.* 5. 394; *vastare*: Val. Flac. *Argo.* 1. 480; Verg. *Aen.* 8. 8; Sall. *Cat.* 15; Vell. Pat. 2. 110. 6; *usque*, Ampelius'un eserinde olduğu gibi *ad* ile kullanımı: Cic. *Ver.* 2. 1. 87; Plin. *Nat.* 4. 12. 21, 63; Caes. *Bel. Gal.* 1. 51.

⁴⁰⁹ Cod. Ius. 12. 16. 3. 4; 12. 20. 6; TLL. 1655; Cons. Tant. 12: ...quae nobis praestitit et bella feliciter agere et honesta pace perpotiri...

⁴¹⁰ Arnob. *Nat.* 1. 5, 4. 4, 7. 51; Eutr. 4. 17; Iul. Val. 1. 5, 2. 11, 3. 4, 9, 28, 35, 36.

⁴¹¹ Terzaghi, 1947: ix.

eserlerle benzer özellikleri taşıdığını belirtmektedir⁴¹². Yaklaşık olarak bahsedilen dönemde yaşamış olan Aurelius Victor'un, Rufus Festus'un ve Eutropius'un ele aldığı eserlere (ve hatta buna *Scriptores Historiae Augustae* da eklenebilir) bakıldığında da *Liber Memorialis* ile benzer içerikler ve tarzlar ya da üsluplar ile karşılaşılması mümkündür. Söz konusu yazarların eserleri de özet niteliğinde olup süslü bir Latince'den uzaktır.

Eser incelendiğinde *Liber Memorialis*'te ilk olarak *prologusta* Macrinus ismi ile karşılaşılmaktadır. Buradan hareketle birçok modern araştırmacı, bu eserin İmparator Macrinus'a adanmış olabileceğini ve dolayısıyla da yazarın imparator ile dostluğu olduğu kanısına varmaktadır. Bazı araştırmacılar ise eserde geçen Macrinus isminden ve yazın biçiminden hareketle eserin MS 2. ve 4. yüzyıllar arasında ele alındığı düşünmektedir⁴¹³. Eserde Ampelius'un değindiği son tarihsel olay Traianus'un imparatorluğudur⁴¹⁴. Ampelius'un Traianus Dönemi'nde yaşamış olabileceğine dair görüş bildiren modern araştırmacılar da mevcuttur. Bu konuyla ilgili olarak Ampelius eğer Traianus'un imparatorluğundan çok daha sonra eserini yazmış olsaydı Macrinus'un imparatorluğuna değin gerçekleşen önemli olaylara eserinde yer vermesi beklenirdi⁴¹⁵. Diğer yandan Ampelius'un eserini İmparator Macrinus'a adaması ile ilgili olan görüşler Ampelius'un Efes Artemis Tapınağı'na yaptığı atıflarla desteklenmektedir⁴¹⁶. Artemis Tapınağı'nın imparator Gallienus zamanında (MS 253-268) yerle bir edildiği bilinmektedir. Buradan hareketle Ampelius'un tapınak yıkılmadan önce yaşamış olabileceği tezi üzerinde durulmaktadır ancak Ampelius kendi zamanında tapınağın ayakta durduğunu belirtmemektedir. Ampelius'un, Traianus'tan bahsettiği 47. bölümde verdiği ansiklopedik bilgilerin kesilmesi, eserin tamamının günümüze ulaşmadığı ya da yazarın yaşadığı dönemin modern araştırmacıların iddia ettiği tarih aralığından daha geniş olduğu sonucuna götürmektedir. Bunun dışında Ampelius, Sulla'nın *imperium* yetkisini kendisinin bırakmasından bahsetmektedir⁴¹⁷. Bilindiği üzere aynı şekilde Diocletianus ve Maximianus da *imperium* yetkilerinden feragat etmişlerdir ve Ampelius bu durumdan eserinde bahsetmemektedir. Dolayısıyla bazı modern araştırmacılar Ampelius'un MS 305 yılından önce yaşamış olabileceğini belirtmektedir⁴¹⁸. Söz konusu veriye dayanarak Assmann da

⁴¹² Enmann, 1884: 497.

⁴¹³ RE. 1880.

⁴¹⁴ Amp. 47.

⁴¹⁵ Zink, 1866: 327.

⁴¹⁶ Amp. 8. 12.

⁴¹⁷ Ibid. 18.16: Sylla, qui bello civili victoria perpotitus Romanum primus invasit imperium solusque deposuit.

⁴¹⁸ Gläser, 1843: 145.

Ampelius'un MS 305 yılından önce yaşamış olması gerektiğini söylemektedir⁴¹⁹. Ampelius'un son tarihsel olay olarak Traianus'un imparatorluğundan bahsetmesi, Roma'nın en güçlü ve en geniş sınırlara hâkim olduğu dönemi bundan onur duyarak okuyucuya aktarmak ve bu dönemi okuyucusunun gözünde canlandırmaya çalışmak istemesi şeklinde yorumlanabilir. Bu çıkarım da olasılıkla Ampelius'un coğrafya konusundaki ilgisinden ileri gelmektedir⁴²⁰. Diğer yandan Ampelius eserinde Parth krallarından bahsetmektedir⁴²¹. Bu bölümde yazarın Sasani İmparatorluğu'ndan da bahsetmesi beklenebilirdi ama muhtemelen Ampelius eserini kaleme alırken Sasani Devleti henüz kurulmamıştı. Yazar bir başka bölümde *Seleucia Parthorum*⁴²² ifadesini kullanmaktadır. Burada Parthların Seleukia kentini ele geçirdiğinden bahsedilmektedir. Kentin Romalılar tarafından ele geçirilme süreci tarihsel olarak imparator Hadrianus ve Antonius Pius Dönemleri'ne denk düşmektedir. Marcus Aurelius zamanında ise MS 165 yılında Avidius Cassius tarafından⁴²³ kent tamamen yok edilmiştir. İlginç bir şekilde Ampelius Seleukia'yı Parthlara ait bir kent olarak aktarmaktadır. Bununla birlikte Seleukos Nikator da bir Parth kralı olarak gösterilmektedir⁴²⁴. Burada Ampelius'un olası kaynağının yanlış olması ya da ilk edisyon kopyalanırken bir hata yapıldığı düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

Ayrıca eserde dikkati çeken diğer bir unsur Ampelius'un Africa anakarasına yaptığı çeşitli referanslardır: Mauretania krallarını bir başlık altında anlatması⁴²⁵; Mauretania'daki Caesarea kentini “son derece muhteşem bir kent olarak” tanımlaması⁴²⁶; Syrt Denizi'ne ayrıca yer vermesi⁴²⁷; Herakles'in soyunun anlatıldığı bölümde Kartacalıların ibadet ettiği Karthere'yi anlatmasıyla birlikte Kartacalıların kökeni hakkında bilgi vermesi⁴²⁸ ve Kartaca'nın yok edilmesi konusunda Yaşlı Cato'ya karşı çıkan Scipio Nasica'nın anısını anlatması⁴²⁹. Africa'da bulunan epigrafik belgelerde Ampelius isminin sık sık kullanılması, söz konusu referanslar ile birlikte değerlendirildiğinde yazarın Africa kökenli olma ihtimalini güçlendirmektedir. İmparator Macrinus'un Africa kökenli olduğu düşünüldüğünde belki de bu eserin İmparator

⁴¹⁹ Assmann, 1940: 215.

⁴²⁰ Amp. 5-7.

⁴²¹ Ibid. 31.

⁴²² Ibid. 50.

⁴²³ Birley, 2001: 140.

⁴²⁴ Amp. 31. 1.

⁴²⁵ Ibid. 38.

⁴²⁶ Ibid. 38. 2.

⁴²⁷ Ibid. 6. 15, 7. 5.

⁴²⁸ Ibid. 9. 12.

⁴²⁹ Ibid. 19. 11.

Macrinus'un eğitimi için yazılmış ve Ampelius'un bildiği ve öğrendiği bilgileri ezberinden yani "memoria" niteliğinde kendisine aktarmış olduğu düşünülebilir. Diğer yandan Ampelius'un eserinde *perpetua Caesarum dictatura dominatur*⁴³⁰ ifadesi geçmektedir. Bu ifade aynı zamanda Florus'ta⁴³¹ ve *Liber de Viris Illustribus Urbis Romae* eserinde⁴³² geçmektedir. Roma imparatorları MS 284 yılında Diocletianus'un kurmuş olduğu *τετραρχία* (tetrarkhia) sisteminden önce Caesar olarak anılmamaktaydı. Bununla birlikte imparatorların *dictator* olmadıkları da ya da doğrudan bu sıfat ile anılmadıkları da bilinmektedir. Bu ifade eserin MS 3. yüzyıla ya da 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesi için güçlü bir dayanak sunmaktadır. Ampelius'un MS 3. yüzyılda ya da 4. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı varsayıldığında onun imparatorluk ve belki de mutlak gücü belirtmek için kullandığı bu ifade, geç dönemde *Principatus* Dönemi'ndeki *imperium* yetkisinin nasıl algılandığına dair bir fikir vermektedir.

Prologustan hareketle Ampelius'un eserini daha önceden belirlediği bir düzlemde yazdığı ve bunu planladığı açık bir şekilde hissedilmektedir. Burada yazarın bilinen evrenin bir taslağını okuyucusuna sunma eğiliminde olduğu ve "başlangıçtan" itibaren geliştirilmiş bir anlatım tarzı izlediği söylebilir. Lucius Ampelius hakkında yeni veriler ortaya çıktığında yazarın ne zaman yaşadığı ve eserinin ne zaman ele alındığı konuları netlik kazanacaktır; ancak var olan veriler yazarın MS 3. yüzyılın ortalarında ya da 4. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını göstermektedir.

3. 2. Romalı Bir Gencin Bilmesi Gerekenler: *Liber Memorialis*

Roma eğitim sistemine dair günümüze değin birçok birincil kaynak ulaşmıştır ancak birincil kaynakların neredeyse hiçbirisi Lucius Ampelius'un *Liber Memorialis* adlı eseri kadar Roma eğitim sisteminin içeriğine dair ve doğrudan öğretimde kullanılan bilgileri içeren ayrıntılara yer vermemektedir. Modern araştırmacılar tarafından eğitim bağlamında göz ardı edilen bu didaktik eser son derece yalın ve sade bir dille ele alınarak bir gencin eğitimine katkıda bulunacak birbirinden farklı birçok konuyu içerisinde barındırmaktadır. Bu konular Romalı bir gencin hangi konuları bilmesi, öğrenmesi gerektiğini ve bu bilgilerin sınırlarını göstermektedir. Antik Roma'daki eğitim anlayışının ve ortaöğretim düzeyindeki bir öğrencinin öğreneceği konuların ne olduğunu kavrayabilmek güç görünse de *Liber Memorialis* adlı eser, bu konudaki algıyı ve anlayışı genişletme fırsatı sunmaktadır.

⁴³⁰ Amp. 18. 21.

⁴³¹ Flor. 4. 12. 65.

⁴³² Vir. Illust. 79. 7.

Eserin bilinen ilk edisyonu (*editio princeps*) 1638 yılında Dijonlu Cladius Salmasius tarafından yayımlanmıştır. Bu edisyon üzerinden Tzschucke⁴³³ ikinci bir edisyon yapmıştır; ancak *editio princeps* kaybolmuştur. Tzschucke'den sonra Wölfflin'in de yaptığı bir edisyon mevcuttur⁴³⁴. Günümüze kadar yapılmış edisyonlar, Tzschucke ve Wölfflin edisyonlarını temel alınarak oluşturulmuştur. Wölfflin, eseri stili bakımından *concinnitatem* olarak tanımlamaktadır⁴³⁵. Wölfflin'den sonra Assmann⁴³⁶, Terzaghi⁴³⁷, Arnaut-Lindet⁴³⁸ eserin edisyonunu yapmışlardır. *Liber Memorialis* ile ilgili yapılan ve kitap olarak yayımlanmış son çalışma ise König'in⁴³⁹ çalışmasıdır. Lashbrook, yazmış olduğu doktora tezi ile yeni bir edisyon önermemekle birlikte yazınsal olarak eseri inceleyerek bir indeks ortaya koymuştur⁴⁴⁰ ancak hiçbir modern araştırmacı Ampelius'un eserini eğitim sistemi bakımından incelememiştir.

Liber Memorialis incelendiğinde içerik bakımından eserin öncelikle Romalı “bir gencin öğrenmesi gerekenler” nedir sorusuna cevap niteliğinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Ampelius “öğrenilmesi gereken” ya da “bilinmesi gereken” kısmını nitelemek için *memoria* sözcüğünü kullanmıştır. Ampelius'un yaşadığı varsayılan dönemlerde yaşamış olan Aurelius Victor, Rufus Festus ve Eutropius gibi yazarların eserlerinin başlıklarında geçen *historia* ya da *brevis* gibi bazı tanımlayıcı ya da kapsayıcı isimler kullanmak yerine Ampelius özellikle *memorialisi* kullanmış ve tercih etmiştir. *Memoria* bilindiği üzere “hatıra, anı” anlamına gelen bir isimdir fakat geç dönemde ilginç bir şekilde histografist olarak kullanıldığı görülmektedir⁴⁴¹. Yine daha geç dönemde *memorialis* ismiyle nekroloji alanında karşılaşılmaktadır⁴⁴². Bu da eserin *memoria* kelimesi ile ilişkilendirilerek anlamlandırılması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda Ampelius eserinde Mucius Cordus'tan bahsetmektedir⁴⁴³:

Mucius Cordus, qui ignibus manus imposuit.

“Ellerini ateşlere koyan Mucius Cordus”

⁴³³ Tzschucke, 1793.

⁴³⁴ Wölfflin, 1854.

⁴³⁵ Ibid., 5.

⁴³⁶ Assmann, 1935.

⁴³⁷ Terzaghi, 1947.

⁴³⁸ Arnaut-Lindet, 1993.

⁴³⁹ König, 2010.

⁴⁴⁰ Lashbrook, 1960: xii-xxiv.

⁴⁴¹ Cod. Ius. 12. 29. 1.

⁴⁴² Rollo-Koaster, 1999: 7.

⁴⁴³ Amp. 20. 3.

Burada Ampelius, Mucius Cordus hakkında daha fazla bilgiye ver vermemektedir. Büyük olasılıkla Mucius Cordus'un neden "ellerini ateşe koyduğu" okuyucu tarafından bilinmekteydi. Bundan dolayı da olayın arka planı ve nedenleri anlatılmamış olmalıdır. Bu durum eserin adında geçen *memoria* sözcüğünün niteliğı hakkında fikir vermektedir. *Memoria* sözcüğü Ampelius'un kitabını okuyan kişinin zihninde oluşturmamasını beklediğı ve anlatımın devamını okuyucunun kendisine bıraktığı anlatımları nitelemektedir. Ayrıca eserin adı ile ilgili olarak Tiberius Dönemi'nde yaşamış iyi bir avukat ve yargıç olan Masurius Sabinus'un *Liber Memorabilia*⁴⁴⁴ isimli bir eseri olduğu bilinmektedir. Sabinus'un bir okul açarak söz konusu okulda yargıç ve avukat yetiştirdiğı düşünülmektedir. Hatta bu okula rakip olarak Plotius Pegasus'un kurduğı ancak geleneksel temellerinin Marcus Antistius Labeo⁴⁴⁵ tarafından atıldığı *Proculeia* ya da *Pegasus* olarak bilinen bir okul kurulmuştur. Bu okullar muhafazakâr, tutucu ve geleneksel avukatlık ile mantığa uygun karar veren yargıçlar yetiştiren ve düşünce temelinde birbirine zıt iki okuldu. Hem felsefi ve teorik hem de fiziki bakımından birbirine zıt iki okul bu dönemde göze çarpmaktadır. *Memoria* adını taşıyan ve nadir eserlerden biri olan *Liber Memorabilia*'nın içeriğı, ilgili eser günümüze kadar ulaşmadığı için bilinmemektedir fakat Ampelius'un eseri göz önüne alındığında onun başlığında geçen *memoria* sözcüğünden hareketle bir tahminde bulunmak mümkündür yani söz konusu eserde, eğitim görmüş bir avukat ya da yargıcın hafızasında yer etmesi beklenen bilgilerin neler olması gerektiğı üzerinde durulmuş olabilir. Bunun dışında *memorialis* sözcüğü ile Suetonius'un eserinde de karşılaşılmaktadır⁴⁴⁶. Burada Suetonius, *memorialis* sözcüğü ile *libellus* kelimesini nitelemektedir. Dolayısıyla "el kitabı" ya da "not defteri" anlamına gelen *libellus* sözcüğünün *memorialis* niteliğı yani "hafıza" ya da "memoria" niteliğindeki kullanımı açıklanmaktadır. Suetonius'un anlatısından Caesar'ın yazdığı ve tekrar anımsamak istediğı mektuplar ya da tekrar hatırlanmak üzere yazılan çeşitli notlar anlaşılmalıdır. Söz konusu cümlede Caesar'ın yazılanları ilk kez bu şekilde bir forma kavuşturduğundan bahsedilmektedir.

Ampelius'un eserine *Liber Memorialis* adını vermesindeki amaç, ezberinde ya da hafızasında yer alan bilgileri çeşitli kaynakları irdeleyerek hızlı bir şekilde ortaya koymak olmalıdır. Eserdeki özensiz ve sade dil, cümlelerin son derece kısa olması ve cümleler arasındaki bağlantıların basit yapısı eserin kısa bir sürede ve hızlı bir şekilde yazıldığını göstermektedir. Ayrıca bu yaklaşım *transcursus* stilini anımsatmaktadır.

⁴⁴⁴ Macr. Sat. 3. 6. 11.

⁴⁴⁵ Tac. Ann. 3. 75; Mears, 1876: 41-42.

⁴⁴⁶ Suet. Caes. 56. 6: ...quas primum videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse...

Bununla birlikte Ampelius, eserinin yine *prologus* bölümünde bu çalışmayı niçin ve hangi amaç doğrultusunda yazdığını açıklayıcı bir ifadeyle dile getirmektedir:

Lucius Ampelius Macrino suo sal(utem). Volenti tibi omnia nosse scripsi hunc librum memorialem, ut noris quid sit, Mundus, quid elementa, quid orbis terrarum ferat, vel quid genus humanum peregerit.

“*Lucius Ampelius Macrinus’una selam eder. Her şeyi öğrenmek isteyen sana isteğin üzerine “Bilinmesi Gerekenlere Dair El Kitabı’nı” yazdım, evrenin ne olduğunu, elementlerin nelerden oluştuğunu, yeryüzünde nelerin olduğunu insan ırkının neyi başardığını öğrenmen için*”

Burada *nosse* fiiliyle Ampelius, eserini neden kaleme aldığını ve bu eserle neyi hedeflediğini ortaya koymaktadır. Öğrenilmesi ya da bilinmesi beklenen konular olasılıkla 14-16 yaşlarında Romalı bir gencin bilmesi gerekenleri ve bu bilgi dağarcığının sınırlarını göstermektedir. Ayrıca *prologusta* geçen *volenti tibi* ifadesi eserin istek üzerine yazıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla eserin yazın tarzı Macrinus’un algısı ve anlayış düzeyi gözetilerek tasarlanmış olmalıdır. Söz konusu ifade aynı zamanda daha önce de bahsedildiği üzere eserin bir “ısmarlama” eser niteliğinde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Varsayımsal olarak bir *grammaticus* olan Ampelius’tan para karşılığında böyle bir eser kaleme alması Macrinus tarafından istenmiş olabilir.

Eserin içeriğine bakıldığında birinci bölümde Ampelius’un evren hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Bu bölümde evren, elementler, yönler ve gökyüzünün daireleri tanıtılmaktadır. Ampelius’un eserine bu bilgilere yer vererek başlaması okuyucusunu genel kültür bağlamında bilgilendirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Burçların anlatıldığı ikinci bölüm mitolojiyi içinde barındırmaktadır. Tanrıların yıldızları hangi olaylar üzerine semaya bahsettikleri aktarılmıştır. Üçüncü bölüm takımyıldızlar üzerinedir ve bu bölümde gezegenlerle birlikte takımyıldızların konumu hakkında bilgiler verilmektedir. Antik Çağ’da gece karanlığında günümüzdeki gibi şehir ışıkları olmadığından dolayı yıldızların ve gezegenlerin günümüzden çok daha iyi görüldüğü ve seçilebildiği düşünüldüğünde bu bilgiler okuyucu için ilgi çekici olmalıdır. Dördüncü bölümde takımyıldızların rüzgârlara göre aldıkları konumlar hakkında bilgiler verilmektedir. Ampelius’un dördüncü ve beşinci bölümde rüzgârlar hakkında verdiği bilgilerin Vitruvius’un konu hakkında verdiği bilgiler ile tutarlı olduğu görülmektedir⁴⁴⁷. Yeryüzü hakkında olan altıncı bölüm ile yeryüzü şekilleri, adalar, bilinen ünlü halklar ve kabileler okuyucuya aktarılmaktadır. Yedinci bölümde denizlerin çevresi ve

⁴⁴⁷ Vit. Arch. 6. 5, 10-11.

denizlerde yer alan adaların konumları anlatılmıştır. Bu eseri okuyan bir öğrencinin Ampelius'un bahsettiği bilgilerden hareketle deniz yolculuğu esnasında izleyeceği rotayı ya da seyir halindeyken bulunduğu konumu algılayabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte tarihi olaylar da bahsedilen bilgiler açısından değerlendirildiğinde eserin geniş kapsamlı bilgiler verdiği söylenebilir. Dünya'nın harikalarının anlatıldığı sekizinci bölümde Aristoteles'in *Περὶ θαυμασίων Ἀκουσμάτων* eserinden mi⁴⁴⁸, Theophrastos'un *Περὶ Αἰτιῶν Φυτικῶν* eserinden mi, Plinius'un *Historia Naturalis* eserinden mi yoksa Pausanias'ın *Ἑλλάδος Περιήγησις* eserinden mi esinlendiğini ya da kaynak olarak kullanıldığını söylemek zordur. Ampelius'un doğrusal olarak Epiros'daki Ambrakia'dan Mısır'daki İskenderiye'ye doğru olan anlatımı Strabon'u çağrıştırmaktadır. Strabon'un da bu doğrultuda bir anlatım izlediği düşünüldüğünde Ampelius'un yöntem olarak Strabon'dan etkilendiği söylenebilir. Tanrı ve tanrıçalarla ilgili olan dokuzuncu bölümde Iuppiter⁴⁴⁹, Asklepios⁴⁵⁰, Venus⁴⁵¹, Vulcanus⁴⁵², Apollo⁴⁵³, Mercurius⁴⁵⁴, Diana⁴⁵⁵, Minerva⁴⁵⁶ ve Herakles⁴⁵⁷ ile ilgili Cicero'nun *De Natura Deorum* adlı eseriyle benzerlikler bulunmaktadır. Olasılıkla Ampelius bu bölümde Cicero'dan esinlenmiştir. Ayrıca Ampelius, söz konusu bölümde Herakles'in görevlerinden ilk ikisine değinmiş ancak onun on iki görevinin tamamına yer vermemiştir. İmparatorluklarla ilgili olan 10. bölümde Ampelius ile Velleius Paterculus'un *Historia Romana* adlı eserindeki benzerlikler göze çarpmaktadır. Paterculus eserinde Aemilianus Sura'nın Roma Devleti'nin kronolojisini çıkardığını aktarırken ilgili bölümde onu referans göstermiştir. Bu nedenle Ampelius 10. bölümde⁴⁵⁸ olasılıkla Paterculus'un eserini ya da Aemilianus Sura'yı kaynak olarak kullanmış olabilir⁴⁵⁹. Daha net bir tablo ortaya koyabilmek adına Ampelius'un esinlenmiş olabileceği

⁴⁴⁸ Thomas, 2002: 138: Bu eserin Aristoteles'in yazdığı ancak Pseudo-Aristoteles tarafından yayımlandığı kabul edilmektedir.

⁴⁴⁹ Cic. *Nat.* 3. 21, 53.

⁴⁵⁰ Ibid 3. 57.

⁴⁵¹ Ibid. 3, 59.

⁴⁵² Ibid. 3. 55.

⁴⁵³ Ibid. 3. 45, 51, 55, 57.

⁴⁵⁴ Ibid. 3. 45, 57, 59.

⁴⁵⁵ Ibid. 3. 57.

⁴⁵⁶ Ibid. 3. 59.

⁴⁵⁷ Ibid. 3. 40.

⁴⁵⁸ Amp. 10: Primi rerum potiti sunt Assyrii, deinde Medi, postea Persae, tum Lacedaemonii, dein Athenienses, post hos inde Macedones, sic deinde Romani.

⁴⁵⁹ Vell. Pat. 1. 6. 6: Assyrii principe omnium gentium rerum potiti sunt, deinde Medi, postea Persae, deinde Macedones; exinde ... summa imperii ad populum Romanum per venit

muhtemel diğer kaynaklara bakılması doğru bir yöntem olacaktır. Bununla birlikte Antik Çağ'da çeşitli kaynaklara ulaşmanın kolay olmadığı ve genellikle sözlü bir geleneğin olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Wölfflin, Ampelius'un burçlardan bahsettiği ikinci bölümün ilk beş paragrafını Nigidius Figulus'dan aldığını belirtmektedir⁴⁶⁰. Bununla birlikte Ampelius gezegenleri *stellae erraticae* olarak adlandırmaktadır⁴⁶¹. Nigidius ise Aulus Gellius'un aktardığına göre gezegenleri *errones* olarak tanımlamaktadır⁴⁶². Bir başka benzerlik Ampelius'un eserinin birinci bölümü ile Isidorus'un eseri arasındadır⁴⁶³. Burada kelimelerin kullanımı, söz dizimi ve kavramların açıklanmasındaki benzerlikler birbirine çok yakındır. Söz konusu benzerlikler her iki yazarın da aynı kaynağı kullandığını düşündürmektedir. Kaibel, *Liber Memorialis*'in dördüncü bölümünde yer alan yön bildirimlerinin Suetonius'tan alındığını belirtmektedir⁴⁶⁴. Bir diğer örnek ise Ampelius'un eserinde *Hispanialılardan Spani ve Spania* olarak⁴⁶⁵, benzer şekilde Salamis'ten *Salamina*⁴⁶⁶ olarak, Padus'tan *Eridanus*⁴⁶⁷ olarak bahsedilmesidir. Söz konusu benzerlikler Hyginus ve Isidorus'un eserlerinde de görülmektedir.

Wölfflin sekizinci bölümü iki ayrı bölüm olarak analiz etmektedir⁴⁶⁸. Bu ayrımı 1-17 ve 24 ile 18-23 paragraflar arasında yapmaktadır. Bunun sebebi dünyanın yedi harikasıdan bahsederken Ampelius'un bu bilgileri doğrudan Hyginus'un eserinden aldığını düşünmesidir⁴⁶⁹. Von Rohden de bu ayrımı fark etmekle birlikte sekizinci bölümün Illyrikum'dan hareketle önce Yunan anakarasına daha sonra Asia'ya oradan da Mısır'a uzanan anlatıma dikkat çekmektedir. Bu veri Von Rohden'e Ampelius'un tek bir kaynaktan hareketle eserini ele aldığını olasılıkla da kaynağının İskenderiye'de yaşayan bir Yunan olduğunu düşündürmüştür⁴⁷⁰. Assmann doğrudan bu bilgilerin Ampelius tarafından Latinceye çevrildiğini ya da Yunanca bilen köle bir çevirmen aracılığıyla eseri Latinceye kazandırdığını

⁴⁶⁰ Wölfflin, 1854: 24.

⁴⁶¹ Amp. 3. 3.

⁴⁶² Aul. Gel. Noc. Att. 3. 10. 2; 14. 1. 11.

⁴⁶³ Isid. Nat. 9.

⁴⁶⁴ Kaibel, 1885: 621.

⁴⁶⁵ Amp. 6. 4; *Hispania*'nın *Spani* ya da *Spania* olarak kullanımı için ayrıca bkz. Assmann 1940: 216.

⁴⁶⁶ Ibid. 6. 14.

⁴⁶⁷ Ibid. 6. 10; *Eridanus* için ayrıca bkz. Hyg. Fab. 154.

⁴⁶⁸ Wölfflin, 1854: 46.

⁴⁶⁹ Hyg. Fab. 223.

⁴⁷⁰ Rohden, 1878: 8.

düşünmektedir⁴⁷¹. Bunun dışında *Liber Memorialis*'te *autem* bağlacının kullanımına bakıldığında tüm eserde bu bağlacın yalnızca sekiz kere kullanıldığı görülmektedir ancak bu sekiz kullanımın altı tanesi sadece sekizinci bölümde yer almaktadır⁴⁷². *Autem*in karşılığının Yunanca δέ olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu altı kullanımın sadece sekizinci bölümde yer alması söz konusu bölümün Yunanca bir metnin çevirisi olarak düşünülmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca Ampelius'un eseri ile Florus ve Velleius Paterculus'un eserleri arasında bazı bölümlerde ciddi benzerlikler bulunmaktadır:

Amp. 16.4: Perses Philippus, Philippi filius, cum maximis copiis Macedoniis [et] cum impetum in Graeciam fecisset, cum inanibus elephantorum simulacris a Marcio consule apud Ascuridem paludem victus, praecipitatis in mare thesauris profugit; mox ab Aemilio Paulo tota Macedonia fugatus, Samothraciam confugit in asylum; unde, data fide cum se Paulo commisisset, ante currum eius in triumphum productus, mox libera custodia in Albanos consenuit.

Vell. Pat. 1. 9. 4: Is Persam ingenti proelio apud urbem nomine Pydnam in Macedonia fusum fugatumque castris exuit deletisque eius copiis destitutum omni spe coegit e Macedonia profugere, quam ille linquens in insulam Samothraciam perfugit templique se religioni supplicem credidit. Ad eum Cn. Octavius praetor, qui classi praeerat, pervenit et ratione magis quam vi persuasit, ut se Romanorum fidei committeret.

Flor. 1. 28. 5-9: Tamen Marcio Philippo consule eam provinciam ingressus populus Romanus, exploratis diligenter accessibus per Ascurida paludem Perrhaebosque tumulos illa volucris quoque, ut videbantur, invia accessit, regemque securum et nihil tale metuentem subita belli inruptione deprehendit. Cuius tanta trepidatio fuit, ut pecuniam omnem in mare iusserit mergi ne periret, classem cremari ne incenderetur. Paulo consule, cum maiora et crebriora essent inposita praesidia, per alias Macedonia deprensa est, summa quidem arte et industria ducis, cum alia minatus alia inrupisset. Cuius adventus ipse adeo terribilis regi fuit, ut interesse non auderet, sed gerenda ducibus bella mandaverit. Absens ergo victus fugit in maria insulamque Samothracen, fretus celebri religione, quasi templa et arae possent defendere, quem nec montes sui nec arma potuissent.

Bu paragraflardaki benzerlikler her üç yazarın metinlerinin devamında da görülmektedir:

Amp. 16. 5: Pseudophilippus, vir plebeius et degener, cum ex similitudine formae Philippi filium se persuasisset et Macedonas in bellum excitasset, inter initia tumultus comprehensus sub custodia missus est Romam ubi cum ex custodia aufugisset, concitata rursus Macedonia Thraciam bello recepit; in arce

⁴⁷¹ Assmann, 1935: xx-xxviii.

⁴⁷² Amp. 8. 9, 8. 11.

regni paludatus ius dixit, mox a Caecilio Metello ingenti proelio victus cum profugisset in Thraciam, a regibus deditus est et in triumphum deportatus.

Vell. Pat. 1. 11. 1: Post victum captumque Persen, qui quadriennio post in libera custodia Albae decessit, Pseudophilippus a mendacio simulatae originis appellatus, qui se Philippum regiaeque stirpis ferebat, cum esset ultimae, armis occupata Macedonia, adsumptis regni insignibus brevi temeritatis poenas dedit; quippe Q. Metellus praetor, cui ex virtute Macedonici nomen inditum erat, praeclara victoria ipsum gentemque superavit, et immani etiam Achaeos rebellare incipientis fudit acie.

Flor. 1. 30. 3-4: vir ultimae sortis Andriscus invaserat, dubium liber an servus, mercennarius certe; sed quia vulgo Philippus ex similitudine Philippi Persae filii vocabatur, regiam formam, regium nomen, animum quoque regis implevit. Igitur dum haec ipsa contemnit populus Romanus, Iuventio praetore contentus, virum non Macedonicis modo sed Thraciae quoque auxiliis ingentibus validum temere temptavit...

Ampelius anlatımına bilinen ünlü Asur, Med ve Pers krallarını tanıtarak devam etmektedir. 13 ve 14. bölümlerde Spartalı ve Atinalı komutanlara ve krallara yer verilmiştir. Ampelius, eserinin devamında Romalılar dışındaki ünlü kralları ve komutanları anlatmaktadır⁴⁷³. Burada önce Asurlar, sonra Medler, Persler ve ardından Spartalılar gelmektedir. Spartalı krallar listesinde kral Agis'e, Kleomenes'e ve tiran Nabis'e yer verilmemiştir. Ünlü Atinalılardan bahsedilen listede ise Peisistratos yer almasına rağmen Solon ile Kleisthenes'e yer verilmemiştir; aynı şekilde eserde Miltiades ve Aristides'ten bahsedilirken Perikles'ten bahsedilmemiştir.

Ampelius'un diğer kaynaklarda geçen bazı hatalı anlatımlarından kaçındığı görülmektedir. Örneğin Cornelius Nepos, eserinde Kimon'dan ve Eurymedon Savaşı'ndan bahsederken savaşın Eurymedon yerine Mykale'de olduğunu söylemektedir⁴⁷⁴. Ampelius bu bilgiyi düzelterek eserine almıştır⁴⁷⁵. Bununla birlikte Nepos'un eserinde Artaphernes⁴⁷⁶ olarak bahsedilen komutan aslında Ampelius'un da bahsettiği gibi Tissaphernes'tir⁴⁷⁷. Ampelius'un isimleri doğru yazması Trogus'un eseri ile uyum sağlamaktadır⁴⁷⁸. Söz konusu bağlantılar Ampelius'un, Trogus'un eserini kaynak olarak kullanmış olabileceğini düşündürmektedir.

⁴⁷³ Amp. 11-16.

⁴⁷⁴ Nep. 5. 2. 2.

⁴⁷⁵ Amp. 15. 11.

⁴⁷⁶ Nep. 1. 4. 1.

⁴⁷⁷ Amp. 15. 9.

⁴⁷⁸ Trog. *Pro.* 2.

Bununla birlikte her iki yazarın da ortak bir kaynak kullandığını söyleyebilmek mümkündür. Ampelius'un ünlü Romalı kralları ve komutanları saydığı bölümler⁴⁷⁹, yazarı anonim olan ve MS 4. yüzyıl ortalarına tarihlenen *De Viris Illustribus Urbis Romae* adlı eserle de benzerlikler taşımaktadır. Ampelius'un Romalı kralları anlattığı bölüm⁴⁸⁰ *De Viris Illustribus Urbis Romae* adlı eserde açıklanarak anlatılmıştır⁴⁸¹. Ampelius'un Tarquinii hanedanının Roma'dan kovulması ile ilgili olarak Lucretia'nın maruz kaldığı alçaklığı aktardığı bölüm yine *De Viris Illustribus Urbis Romae* adlı eserde açıklanarak yer almaktadır⁴⁸². Aynı şekilde Ampelius, Lucius Iunius Brutus⁴⁸³ ile ilgili olarak onun sadece "kendi çocuklarını öldürdüğü" bilgisine yer vermiştir. *De Viris Illustribus Urbis Romae*'da bu olay açıklanarak kronolojiye uygun olarak Tarquinii hanedanının kovulmasının ardından aktarılmaktadır⁴⁸⁴. Bu bilgilerin ardından *De Viris Illustribus Urbis Romae*'da Horatius Cocles anlatılmaktadır⁴⁸⁵. Ampelius bu bilgiye aynı şekilde yer vermektedir⁴⁸⁶. Mucius Cordus⁴⁸⁷ da benzer şekilde *De Viris Illustribus Urbis Romae*'da Scaevola lakabı ile yer almaktadır⁴⁸⁸. Ampelius'un bahsettiği Fabiuslar⁴⁸⁹ aynı şekilde *De Viris Illustribus Urbis Romae*'da⁴⁹⁰ ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Valerius Publicola'ya⁴⁹¹ Ampelius kısaca yer vermektedir⁴⁹². Cinncinatus⁴⁹³, Menenius Agrippa⁴⁹⁴, Coriolanus⁴⁹⁵, Virginius⁴⁹⁶, Camillus⁴⁹⁷, Manlius Capitolinus⁴⁹⁸, Cornelius Cossus⁴⁹⁹, İki

⁴⁷⁹ Amp. 17-24.

⁴⁸⁰ Ibid. 17.

⁴⁸¹ Vir. Illust. 2-8.

⁴⁸² Ibid. 9.

⁴⁸³ Amp. 18. 1.

⁴⁸⁴ Vir. Illust. 10.

⁴⁸⁵ Ibid. 11.

⁴⁸⁶ Amp. 20. 4.

⁴⁸⁷ Ibid. 20. 3

⁴⁸⁸ Vir. Illust. 12.

⁴⁸⁹ Amp. 20. 2.

⁴⁹⁰ Vir. Illust. 14.

⁴⁹¹ Vir. Illust. 15.

⁴⁹² Amp. 18. 2.

⁴⁹³ Ibid. 27. 2; Vir. Illust. 17.

⁴⁹⁴ Amp. 19. 1; Vir. Illust. 18.

⁴⁹⁵ Amp. 27.1; Vir. Illust. 19.

⁴⁹⁶ Amp. 25. 2; Vir. Illust. 21.

⁴⁹⁷ Amp. 18. 5; Vir. Illust. 23.

⁴⁹⁸ Amp. 27. 4; Vir. Illust. 24: "...de Tarpeio saxo praecipitatus est..." kısmı her iki eserde de aynıdır.

⁴⁹⁹ Amp. 21; Vir. Illust. 25.

Decius⁵⁰⁰, Manlius Torquatus⁵⁰¹, Valerius Corvinus⁵⁰², Spurius Postimius⁵⁰³, Publius Cursor⁵⁰⁴, Fabius Rullianus⁵⁰⁵, Curius Dentatus⁵⁰⁶, Appius Caecus⁵⁰⁷, Appius Cladius Caudex⁵⁰⁸, M. Atilius Regulus⁵⁰⁹, Lutatius Catulus⁵¹⁰, Hannibal⁵¹¹, Q. Fabius Maximus

⁵⁰⁰ Amp. 20. 6; Vir. Illust. 26-27, 36.

⁵⁰¹ Amp. 22: ...qui Gallo torquem detraxit eumque sibi circumdedit; Vir. Illust. 28: Torquem ei detractum cervici suae induit.

⁵⁰² Amp. 22. 2: ...qui a Gallo provocatus cum pugnaret, corvus galeam eius insedit...; Vir. Illust. 29: Adversum ingentem Gallum provocatorem solus... galae eius insedit et inter pugnandum...

⁵⁰³ Amp. 20. 10: Spurius Postumius qui a Pontio Telesino Samnitum duce sub iugum missus...; Vir. Illust. 30: Spurius Postumius bellum adversum Samnitas gerentes a Pontio Telesino duce hostium in insidias deducti sunt...

⁵⁰⁴ Amp. 18. 7: ...a velocitate Cursor est appellatus...; Vir. Illust. 31: Lucius Papirius, a velocitate Cursor...

⁵⁰⁵ Amp. 18. 6: Fabii duo, quorum alter una pugna Etruscos, Samnitas, Umbros Gallosque subegit, libertinos e tribubus repurgavit ideoque Maximus cognominatus...; Vir. Illust. 32: Quintus Fabius Rullianus, ... virtutem Maximus ... iterum de Samnitibus, tertio de Gallis, Umbris, Marsis atque Tuscis triumphavit...

⁵⁰⁶ Amp. 18. 8: Curius, cum in foco rapas torreret, <legatis Samnitium aurum> offerentibus 'malo', inquit, 'in fictilibus meis <esse> et aurum habentibus imperare'; Vir. Illust. 33: Legatus Samnitium aurum offerentibus, cum ipse in foco rapas torreret, Malo inquit, haec in fictilibus meis esse, et aurum habentibus imperare.

⁵⁰⁷ Amp. 19. 2: ...Campania ad vicesimum ab Urbe lapide pervenit: mox a Curio et Fabricio victus in patriam concessit et cum Achaiam armis sub se redeisset...; Vir. Illust. 34: ...ad vicesimum ab urbe lapide castra posuit... A Curio et Fabricio superatus Tarentum refugit... Tum in Graeciam regressus, dum Argos oppugnat, ictu tegulae postratus est...

⁵⁰⁸ Amp. 46. 3: ...Appius Claudius bellum in Siculo fretu commisit...; Vir. Illust. 37: ... Primo ad explorandos hostes fretum piscatoria nave traiecit...

⁵⁰⁹ Amp. 14. 9, 20. 8; Vir. Illust. 40.

⁵¹⁰ Amp. 19. 7, 22. 4, 43. 2, 46. 2; Vir. Illust. 41.

⁵¹¹ Amp. 28. 4: ...per Pyrenaeum et Alpes in Italiam venit et Scipionem <aput> Liternum, Tiberium Claudium apud Trebiam, Flaminium aput Trasimennum, Paulum et Varronem apud Cannas, Gracchum in Lucania, Marcellum in Campania superavit; Vir. Illust. 42: ... Tum Alpibus patefactis in Italiam traiecit. P Scipionem apud Ticinum, Sempronium Longum apud Trebiam, Flaminium aput Trasimenum, Paulum et Varronem aput Cannas superavit...; Amp. 45. 2: ...cum Hannibal Cannensi exercitu fuso ad tertium lapidem castra posuit; Vir. Illust. 42: ... cum ad tertium ad urbe lapidem castra posuisset...

Cunctator⁵¹², Scipio Nasica⁵¹³, Claudius Marcellus⁵¹⁴, Cato Censorius⁵¹⁵, Hasdrubal⁵¹⁶, Scipio Africanus⁵¹⁷, Quintus Flaminius⁵¹⁸, Fulvius Nobilior⁵¹⁹, Scipio Asiaticus⁵²⁰, L. Aemilius Paullus Macedonicus⁵²¹, Tiberius Gracchus⁵²², Scipio Aemilianus⁵²³, M. Aemilius Scaurus⁵²⁴ anlatımları birbirine tamamen benzemektedir. *De Viris Illustribus Urbis Romae* adlı eserin yaklaşık olarak MS 4. yüzyılın başlarında yazıldığı düşünüldüğünde Ampelius'un söz konusu eserden esinlenmiş olma ihtimali kuvvetlidir. Bu varsayım ise Ampelius'un MS 4. yüzyıl başlarında yaşamış olabileceğine dair önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında Ampelius'un eserde Numidia krallarını saydığı bölümde Iugurtha'dan daha önce bahsettiğini belirtmesine rağmen⁵²⁵ günümüze kadar ulaşan metinde bu bölümün olmaması Ampelius'un eserinin tamamının günümüze ulaşmadığını net bir şekilde göstermektedir.

17-29. paragraflar arasında yer alan bölümler doğrudan Roma tarihi ile ilgilidir. Bu bölümlerde ünlü Romalı komutanlar, devlet adamları ve savaşlar anlatılmaktadır. Tarih anlatımı bu bilgilerle iç içe geçerek aktarılmıştır. Ampelius önemli bulduğu olayların yalnızca “önemli” bölümünü anlatmıştır. Aktarılan olayların öncesi ya da sonrası eserde yer almamaktadır. 30-38. paragraflar arasında Mithridates krallığı, Parthlar, Kappadokia, Armenia,

⁵¹² Amp. 18. 6, 46. 6: ...Hannibalem mora fregit...; Vir. Illust. 43: ...Hannibalem mora fregit...

⁵¹³ Amp. 19. 11: ...consulatu se abdicavit et domitis Dalmatis oblatum a senatu triumphum repudiavit statuasque quas sibi quisque in publico posuerat in censura sua sustulit...; Vir. Illust. 44: ... magistratu se abdicavit. Censor statuas, quas sibi quisque per ambitionem in foro ponebat, sustulit...; Amp. 26.1, 24: Scipio Nasica, qui a senatu vir optimus iudicatus...; Vir. Illust. 44: Publius Scipio Nasica, a senatu vir optimus iudicatus...

⁵¹⁴ Amp. 18. 10, 21; Vir. Illust. 45.

⁵¹⁵ Amp. 19. 8; Vir. Illust. 47.

⁵¹⁶ Amp. 18. 12, 36. 2-3, 45. 6; Vir. Illust. 48.

⁵¹⁷ Amp. 18. 11, 37. 1, 47. 2; Vir. Illust. 49.

⁵¹⁸ Amp. 16. 3, 28. 4, 44. 2, 46. 4, 47. 1; Vir. Illust. 51.

⁵¹⁹ Amp. 47. 4; Vir. Illust. 52.

⁵²⁰ Amp. 19. 3, 24, 47. 2; Vir. Illust. 53.

⁵²¹ Amp. 16. 4, 18. 13; Vir. Illust. 56.

⁵²² Amp. 19. 3: Tiberius Gracchus, qui Scipionem Asiaticum quamvis inimicum haberet, non est passus a tribunis in carcerem duci...; Vir. Illust. 57: Tiberius Sempronius Gracchus, nobilissima familia ortus, Scipionem Asiaticum, quamvis inimicum, duci in carcerem non passus...

⁵²³ Amp. 22. 3: ...legatus sub Lucullo imperatore, apud Interctiam, Vaccaeorum urbem, provocatorem barbarum occidit; Vir. Illust. 58: ... Lucullo in Hispania legatus, apud Interctiam oppidum provocatorem singulari proelio vicit...

⁵²⁴ Amp. 19. 10: ...vetuit filium in conspectum suum venire...; Vir. Illust. 72: ... Idem filium suum, ... in consepectum suum vetuit accedere...

⁵²⁵ Amp. 37. 3.

Asia, Pergamon, Pontos, Bithynia, Aleksandria, Kartaca, Numidia ve Mauritania kralları anlatılmıştır. 39-50. paragraflar arası yine Roma tarihi, Roma halkı ve halkın sosyal ve politik yapısı hakkında bilgiler içermektedir. 50 paragraftan oluşan bu eserin 25 paragrafı yani yarısı doğrudan Roma Devleti ile ilgilidir. Ampelius'un sadece Roma tarihi ile ilgili bir eser kaleme almayı hedeflemediğini bu bilgiden hareketle söylemek mümkündür. Roma tarihi ile ilgili olmayan diğer bölümler okuyucuya bilinen dünyanın kısa ve belki de "çabuk ezberlenebilecek" nitelikteki bilgileri eserin eğitim bağlamında bir yeri olduğunu göstermektedir.

3. 3. *Liber Memorialis* Adlı Eserin Roma Eğitim Sistemindeki Yeri

Liber Memorialis adlı eserin didaktik yönü ve öğretici nitelikleri eserin pedagojik olarak incelenmesini önemli hale getirmektedir. Bu başlık altında birincil kaynaklar ve eserdeki bilgilerin nitelikleri kapsamında bir değerlendirme yapılmaktadır. *Liber Memorialis* bir *grammaticus*un okuluna giden ya da evde bir *grammaticus* tarafından eğitim alan Romalı bir gencin kullanabileceği nitelikte bir eserdir. Eserin hem dilinin hem de anlatımının sade ve düz olması didaktik unsurları görünür kılmaktadır. Eser retorik öğreniminde kullanılacak düzeyde ve kalitede olmamakla birlikte bir *litterator*un kullanabileceği bir eser de değildir. Dolayısıyla bu eserin bir *grammaticus* tarafından kullanıldığını söyleyebilmek mümkündür. Bu noktada iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Birincisi Ampelius'un bir *grammaticus* olarak Macrinus'a bu eseri yazmış olması; ikincisi ise Macrinus'un bir *grammaticus* olarak bu eseri kullanmış olmasıdır. Her iki ihtimalde de eserin bir *grammaticus* tarafından kullanılmış olduğu varsayımı güçlüdür. *Grammaticus* tarafından öğrenim gören bir Romalının sonraki öğretim aşaması retorik eğitimidir. Retorik eğitiminde dilin nasıl kullanılacağı, söylemin incelikleri ve hitabet sanatı öğretilmektedir. Bu eseri öğrenciye sadece genel kültür bağlamında katkı sunabilecek bir çalışma olarak görmemek gerekir; aynı zamanda hitabet sanatı icra edilirken kullanılabilecek çeşitli bilgileri içeren bir eser olarak da değerlendirmek gerekmektedir. Quintilianus bu bağlamda hafızanın hitabet sanatı için öneminden bahsetmektedir⁵²⁶. Quintilianus'a göre hafıza (*memoria*) hitabet için birincil bir öneme sahip olmakla birlikte bu yeti geliştirilebilir özellikler taşımaktadır. Ona göre, eğer hafızanın canlandırıcı özellikleri kullanılmazsa öğrenilen bilgilerin hiçbir önemi yoktur. Dolayısıyla hafızanın gücü eğitimle doğrudan bağlantılıdır. *Liber Memorialis* bu noktada hem isim hem de nitelik bakımından Quintilianus'un düşünceleriyle doğrudan bir paralellik kurmaktadır⁵²⁷:

⁵²⁶ Quin. 11. 2. 1-3.

⁵²⁷ Ibid. 11. 2. 2.

...neque inmerito thesaurus hic eloquentiae dicitur.

“Bu noktada (hafızanın) hitabetin hazinesi olduğunun söylenmesi boşuna değildir”

Diğer yandan Quintilianus, hitabet esnasında rakiplerin sözlerinin de takip edilmesinin son derece önemli olduğunu ve sunulan argümanları çürütmenin hafıza ile mümkün olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca doğaçlama yapılan hitabetin dahi doğrudan hafıza ile bağlantılı olduğunu dolayısıyla konuşurken bir sonraki hamlenin de yine iyi bir hafıza ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir⁵²⁸. Quintilianus, ezber yapma ve zihinsel çaba arasındaki ilişkiye değindiği bölümde yine hafızanın rolüne vurgu yapmaktadır⁵²⁹. Quintilianus’un verdiği bilgiler bakımından Ampelius’un eseri bu niteliklere sahip görünmektedir. Ampelius eserinde sadece tarihi olaylara ya da önemli karakterlere yer vermemiştir aynı zamanda kozmolojiden, yıldızlardan, rüzgârlardan, yer şekillerinden, denizlerden ve yönetim şekillerinden de bahsetmiştir.

Ampelius’un yazın tarzıyla ilgili olarak eserde yer alan bilgileri arka planlarındaki anlamlarıyla okuyucuya yansıttığı söylenebilir. Sardanapalos’un anlatıldığı 11. bölümde Asur krallığının *nimia delicia* ve *luxuria* sebebiyle yıkıldığı anlatılmıştır. Söz konusu yazın tarzı didaktik özellikleri içerisinde barındırmakla birlikte “aşırı lüks ve zevk düşkün olmanın” bir krallığı yıkabileceği bilgisi okuyucuyla paylaşılmaktadır. Ampelius aşırı lüks ve zevkten kaçınılması gerektiğini doğrudan söylemek yerine bunları, tarihi olaylar içerisinde arka planda “kaçınılması” ya da “yapılmaması gereken” davranışlar olarak okuyucuya sunmaktadır. Romalıların aile içi eğitimde geleneklerine ve göreneklerine bağlı olarak yetiştikleri ve okula başlamadan önce ya da sonra bu gelenekleri ve görenekleri sürdürdükleri düşünüldüğünde aşırı lüks ve zevk hem aile hem toplum tarafından hoş karşılanmayan davranışlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla burada *mos maiorum* öğeleri tarihi olaylarla birlikte örneklendirilerek aktarılmıştır. Verilen örnek Romalı değildir ve *mos maiorum* öğelerinin evrenselliğine arka planda vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda Ampelius eserinde *mos maiorum* da yer vermiştir. Benzer şekilde 13. bölümde Mısır’daki kutsal Apis’in öldürülmesini emreden Kambyzes, kutsal olana yaptığı saygısızlığın bedelini tanrıların öfkesi neticesinde kılıcının üstüne düşüp ölerək ödemiştir. Bu anlatımda kutsal olana yapılan saygısızlık tanrıları öfkelendirmiştir. Tanrılara karşı yapılan saygısızlığın karşılığı da ölümdür. Romalıların da dinlerine ne kadar bağlı bir toplum oldukları düşünüldüğünde kutsal olana yapılan saygısızlığın evrenselliği burada okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

⁵²⁸ Ibid. 11. 2. 2-4

⁵²⁹ Ibid. 11. 2. 10.

Eserde adalet kavramına yapılan vurgu eserin bir *grammaticus* nezdinde kullanıldığı varsayıldığında sonraki eğitim seviyesi olan retorik okulu için önemlidir. *Iustitia*⁵³⁰ ya da δίκαιος (dikaios)⁵³¹ sözcükleri eserde adaletli olmanın mükafatı ve sonuçları hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Ampelius'un anlatılarında Med kralı Arkabakes, Sardanapalos'un aşırı zevk ve lüks nedeniyle kaybettiği krallığı “adalet” ile Med krallığı olarak yeniden inşa etmiştir⁵³². Peisistratos bir tiran olmasına rağmen son derece adaletli bir yönetim sergilemiştir⁵³³. Aristeides adaletli karakteri ile Adil (δίκαιος) lakabını kazanmıştır⁵³⁴. Phaleronlu Demetrios adaletli anlayışından dolayı kendisi için dikilen üç yüz heykel ile onurlandırılmıştır⁵³⁵. Bunun dışında Thrasybulos⁵³⁶ yönetimde gaddar ve adaletsiz bir tutum sergileyen tiranları bir komplo ile devirmiştir. Ampelius diğer örneklerde olduğu gibi Thrasybulos'un sadece söz konusu özelliğine eserinde yer vermiştir. Bu da Ampelius'un tarihte gördüğü bazı davranış ve tutumların ahlâki boyutunu okuyucusuna aktarma eğiliminde ya da amacında olduğunu göstermektedir.

Daha önce bahsedilen Phokion örneğinde olduğu gibi söz konusu kendi çocukları da olsa Phokion para karşılığında vatanına ihanet etmemiştir⁵³⁷. Roma Devleti'nin dışında yaşanan bu olaylar Ampelius için *mos maiorum* kapsamında örnek teşkil eden ve evrensel niteliği olan tutum ve davranış örnekleridir. Roma Devleti ile ilgili olan bölümlerde Ampelius benzer referanslarla anlatımının ahlâki boyutunu ön planda tutmaktadır. Brutus'un halkın özgürlüğü için kendi çocuklarını öldürmesi doğrudan ahlâki ve vatanperverliği yansıtan bir olay olarak aktarılmıştır⁵³⁸. Ampelius bu olayın nedenini, öncesini ya da sonrasını anlatmamaktadır. Benzer şekilde Manlius Torquatus ordugâhtaki disiplini sağlamak için kendi oğlunu öldürmüştür ve Ampelius, Torquatus ile ilgili olarak eserinde sadece bu bilgiye yer vermiştir⁵³⁹. Curius tıpkı Phokion örneğinde olduğu gibi kendisine sunulan altınları reddetmiştir⁵⁴⁰. Fabricius Luscinius, lükse düşkün ve açgözlü olarak betimlenen Cornelius Rufinus'u on libre değerinde gümüşe

⁵³⁰ Amp. 2. 6, 2. 7, 12. 1, 15. 7, 15. 10, 15. 19.

⁵³¹ Ibid. 15. 10.

⁵³² Ibid. 12. 1.

⁵³³ Ibid. 15. 7.

⁵³⁴ Ibid. 15. 10.

⁵³⁵ Ibid. 15. 19.

⁵³⁶ Ibid. 15. 13.

⁵³⁷ Amp. 15. 17.

⁵³⁸ Ibid. 18. 1.

⁵³⁹ Ibid. 18. 3.

⁵⁴⁰ Ibid. 18. 8.

sahip olduğu gerekçesi ile Senato'dan atmıştır⁵⁴¹. Aemilianus Paullus, Macedonia zaferinin ardından iki oğlunu da kaybetmesi üzerine kadere saldırmak yerine ona olan şükranlarını sunmuştur çünkü kader, devlete değil onun oğullarına saldırmıştır⁵⁴². Apuleius sürgüne gönderildiğinde oğlu da kendisine eşlik etmiş ve *pius* sıfatı ile adlandırılmıştır⁵⁴³. Bu örneklerin tamamı Romalılık ve *mos maiorum* bağlamında değerlendirilmelidir. Ampelius'un tarihte yer alan bu örnekleri seçmesi eserin pedagojik özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu örnekleri yalnızca bir öğrencinin okuduğunu değil, *forumda* ya da bir sınıfta toplu bir şekilde işlendiği düşünüldüğünde birlikte olmanın getirdiği yaklaşım *mos maiorumun* ya da Ampelius'un okuyucusuna vermek istediği ahlâki ve vatanperver anlayışı yeniden üretmektedir. Dolayısıyla bu durum eseri “öğrenilmesi gerekenler” bağlamından “yapılmaması” ya da “kaçınılması gereken davranışlar” bağlamında değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Buraya kadar yer verilen örnekler kişiler üzerinden aktarılan ahlâki tutumların örneklerini yansıtmaktadır. Buradan hareketle *Liber Memorialis* adlı eserde sadece kozmoloji ya da tarihsel ve siyasi olaylara değinilmediği, ahlâki davranışlara yer verilerek aynı zamanda kişilere nasıl yaşanması gerektiğini gösteren etik kuralların ve toplumsal normların da belirlendiği söylenebilmektedir.

Liber Memorialis adlı eserde Roma Devleti'nin bir kurum olarak ifade edilmediği görülmektedir. Başka bir ifadeyle devletin eylemleri kişiler üzerinden aktararak Roma Devleti'nin sergilediği tutumlar betimlenmeye çalışılmıştır. Sadece kişiler üzerinden aktarılan bu anlatım aslında arka planda yine *mos maiorum* işaret etmektedir. Dolayısıyla kişilerin ahlâki tutumlarının devlet için ne kadar önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır. Roma'da aile içi eğitimde olduğu gibi geleneklere, göreneklere bağlılığın ve ahlâklılı olmanın bir anlamda devletin devamlılığı için birincil bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Ampelius'un anlatısında örneklemini ve tarzını bu şekilde oluşturması devletin devamlılığına, bu noktada kişilerin ve bu kişilerin aldığı ya da alması gereken potansiyel “doğru” kararlara devletin ne kadar bağlı olduğuna ve bu kararların yönlendiriciliğine, pedagojik olarak eğitimin bu yöndeki eğiliminin Roma Devleti için son derece önemli olduğuna işaret etmektedir. Ampelius bu durumu verdiği diğer örneklerle desteklemektedir. Decimus Brutus Callaecus, Gaius Gracchus'u çıkarmak istediği toprak yasaları nedeniyle ve devletin düzenini bozduğu gerekçesiyle alt etmiştir⁵⁴⁴. Benzer şekilde Scipio Nasica, Tiberius Gracchus'u aynı

⁵⁴¹ Ibid. 18. 9.

⁵⁴² Ibid. 18. 13.

⁵⁴³ Ibid. 18. 14.

⁵⁴⁴ Amp. 19. 3, 26. 2.

gerekçelerle katletmiştir⁵⁴⁵. Bu anlatılarda Ampelius’a göre devletin düzenini bozan kişiler, diğer yöneticiler tarafından öldürülmüş ve bir anlamda devletin düzeninin tekrar sağlanması için bir adım atılmıştır. Kişiler eylemleriyle devleti yansıtmaktadır. Bu eylemlerin ahlâki boyutu sonraki nesiller için örnek teşkil etmektedir. Ampelius’un özellikle bu niteliği eserine yansıtmaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

Liber Memorialis adlı eserin 20. bölümü doğrudan “Kendisini Roma Halkı İçin Feda Edenlere” ayrılmıştır. *Patricii* sınıfı mensubu olmalarına rağmen Fabiusların Veii kentine karşı yapılan savaşta yer almak istemesi⁵⁴⁶; Mucius Cordus’un ellerini ateşlere koyması⁵⁴⁷; Deciusların ve *Pontifex Folius* ile kentin önde gelen yaşlılarının⁵⁴⁸ kendilerini yer altı tanrılarına kurban etmeleri⁵⁴⁹; Curtius’un bir kâhinin sözü ile Roma Devleti’nin selameti için kendisini bir yarığa bırakarak feda etmesi⁵⁵⁰ “tanrıya sunmak”, “adamak” anlamına gelen *offerre* örneği olarak yansıtılmıştır. Söz konusu örneklerde gerektiğinde geçmişte *patricii* sınıfının savaşta “savaşanlar” olarak yer aldıkları, Mucius Cordus’un ellerini feda etmesi, Decius’ların, Folius’un ve Curtius’un hayatlarını yer altı tanrılarına adanmaları Roma Devleti’nin selameti için yapılan eylemlerdir. Kendini kurban etme ya da adama örneklerinde kurtarılan Roma Devleti’dir. Kişiler bu eylemleri halkın selameti için yapmışlardır; bu eylemler bir anlamda devletin görünmeyen ya da söze gelmeyen “emri” olarak düşünülebilir. Bu durum Roma Devleti içerisinde içe dönük ideolojik altyapının bir örneğini temsil etmektedir. Bu eylemler gerek görüldüğü takdirde yerine getirilmelidir. Bir Romalıdan beklenen de bu davranış ve tutumu gerçekleştirecek kapasitede, güçte ve farkındalıkta olmasıdır. Diğer yandan Ampelius’un eserinde Roma’da hainlik yapanların sonu her zaman ölüm olmuştur. 27. bölüm “Vatana Karşı Hain Kararlar Alanlarla” ilgilidir. “Romalıların Yürüttüğü Savaşların Nedenlerinin” anlatıldığı 28. ve 39. bölümde Roma Devleti’nin savaş başlatan taraf olmadığı görülmektedir. Macedonia ile yapılan savaşların anlatıldığı 44. bölümde ve Kartaca Savaşlarının anlatıldığı 46. bölümde Roma Devleti savaş başlatmamıştır. 45. bölüm “Roma Halkını Tehdit Edenlere Karşı Yapılan Savaşlara” ayrılmıştır. Bu bölümlerde Roma Devleti’nin işgalci yapısı, savaş başlatan taraf olmamasıyla örtbas edilmiştir. Pedagojik olarak bu durum Roma ideolijisinin bir parçası olarak yorumlanabilir. Roma Devleti’nin ideolojik anlayışında

⁵⁴⁵ Ibid. 26. 1.

⁵⁴⁶ Ibid. 20. 2.

⁵⁴⁷ Ibid. 20. 3.

⁵⁴⁸ Ibid. 20. 7.

⁵⁴⁹ Ibid. 20. 6.

⁵⁵⁰ Ibid. 20. 9.

tıpkı Ampelius'un da bahsettiği gibi yardım çağrısı üzerine ya da halkın uğradığı zorbalığın bir sonucu olarak Roma Devleti'nin savaşa girmek zorunda kaldığı izlenimi verilmektedir. Bu konu günümüzde de Roma Devleti'nin emperyalist yapısının nitelikleri ya da Roma'nın emperyalist bir devlet olup olmadığı gibi çeşitli konular çerçevesinde tartışılmaktadır ancak Ampelius'un sergilediği tutum, pedagojik açıdan değerlendirildiğinde Roma Devleti'nin "ihtiyaç" halinde savaşmak zorunda kaldığı yönündedir.

Liber Memorialis adlı eserin içerdiği konuların kapsamı göz önüne alındığında söz konusu eserin retorik eğitimi öncesi öğrenilmesi gereken gerekli konuları ve bilgileri içerdiği görülmektedir. Ampelius'un yazın tarzı da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Hafızada tutulması beklenen bu bilgiler her ne kadar özensiz ve sade görünse de kısa ve öz bir şekilde yazılmıştır. Bu noktada bu özensiz yazın tarzının ezber için uygun olduğu düşünülmektedir. Bir *grammaticus* nezdinde öğretim gören bir gencin bu bilgileri kullanabilmesi ve ezberlemesi son derece olası görünmektedir. Eserde yer alan bilgiler okulda ya da evde sesli bir şekilde tekrar edilebilir ve kolay ezberlenebilir bir niteliktedir. Eser söz konusu nitelikleriyle eğitim sisteminde önemli bir yere sahiptir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LIBER MEMORIALIS: LATİNCE METİN, TÜRKÇE ÇEVİRİ VE AÇIKLAMALAR

Çeviride Latince metin olarak Assmann'ın edisyonu kullanılmış olup⁵⁵¹ Arnaut-Lindet'in edisyonundan faydalanılmıştır⁵⁵². Latince metinde altı çizili olan yerler şüpheli tamamlamaları ifade etmektedir. *Editio princeps* kaybolduğu ve metnin özgünlüğünün sağlanması yapılamadığı için altı çizili yerler tamamlanmıştır. Bu tamamlamalar metnin bütünlüğü gözetilerek yapılmıştır. Türkçe çeviride Latin diline sadık kalınmıştır. Türkçe karşılığı bulunan ve anlam bütünlüğünü bozmayan bazı kelimeler Türkçe ifade edilmiştir. Örneğin; *Aegyptos* (Mısır), *India* (Hindistan), *Libya*, *Babylonia* (Babil), *Crete* (Girit), *Cyprus* (Kıbrıs), *Taurus* (Toros), *Caucasus* (Kafkas), *Euphrates* (Fırat), *Nilus* (Nil), *Tanais* (Don) gibi günümüzde karşılığı bulunan yer, dağ ve nehir isimleri; *Iuppiter* (Jüpiter), *Saturnus* (Satürn) gibi gezegen isimleri Türkçeye çevrilerek ifade edilmiştir. Ampelius'un Yunanca ifade ettiği κόσμος, κατακεκαυμένη gibi kelimeler metinde orijinal haliyle bırakılarak ve dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılarak verilmiştir. *Seres*, *Senones* gibi bazı halk ve kabile isimleri hem Türkçe karşılığı olmadığından hem de anlam bütünlüğünü bozmamak adına Latince bırakılmıştır. *Arabes*, *Parthi*, *Medi*, *Persae* gibi Türkçe karşılığı olan ve referans verilen halkın daha kolay anlaşılmasını sağlayan isimler Türkçeye çevrilmiştir, *Thrakia*, *Lakedaimonia*, *Attika*, *Kappadokia*, *Kilikia*, *Makedonia*, *Italia*, *Skythia* gibi isimler Latince olarak verilmiştir. Burç isimleri Türkçeye çevrilmiştir. Tanrı ve tanrıça isimlerinde Latinceye sadık kalınmıştır, bu isimlerin Yunanca karşılıkları verilmemiştir. Bilindiği gibi Roma tanrı ve tanrıçaları Yunan kültüründe yer alan Romalılaştırılmış tanrı ve tanrıçalardır. Ampelius tanrı ve tanrıçalardan bahsettiği bölümlerde Yunan kültüründeki ve mitolojisindeki tanrı ve tanrıçalara referanslar yapmıştır ancak anlam bütünlüğünü bozmamak ve kafa karışıklığına sebep olmamak adına bu bölümlerde Latin diline sadık kalınmıştır. Benzer şekilde *Asklepios*, *Ikaros*, *Molorkhos*, *Kastor* ve *Polluks* gibi Yunanca isimler orijinal metinde olduğu gibi Latince ifade edilmiştir. *Graeci* olarak Yunanlardan bahsedilen bölümler “Yunanlar” olarak Türkçeye çevrilmiştir. Benzer şekilde *Graecia* olarak Yunan anakarısından bahsedilen bölümler ise “Hellas” şeklinde Türkçe metinde ifade edilmiştir.

⁵⁵¹ Assmann, 1935.

⁵⁵² Arnaut-Lindet, 1993: İndeks Arnaut-Lindet'in edisyonundan faydalanılarak oluşturulmuştur.

4. 1. *Liber Memorialis (Latince Metin)*

[Prologus:]

Lucius Ampelius Macrino suo sal(utem).

Volenti tibi omnia nosse scripsi hunc librum memorialem, ut noris quid sit

Mundus, quid elementa, quid orbis terrarum ferat, vel quid genus humanum peregerit.

1 [De mundo:]

(1) Mundus est universitas rerum, in quo omnia sunt et extra quem nihil; qui Graece dicitur κόσμος.

(2) Elementa mundi quattuor: ignis, ex quo est caelum; aqua, ex qua mare Oceanum; aer, ex quo venti et tempestates; terra quam propter formam eius orbem terrarum appellamus.

(3) Caeli regiones sunt quattuor: oriens, occidens, meridies, seprentrio.

(4) Caelum dividitur in circulos quinque: arcticum et antarcticum, qui ob nimiam vim frigoris inhabitabiles sunt; aequinoctialem cui subiacet regio <quae> κατακεκαυμένη dicitur neque incolitur ob nimiam vim ardoris; brumalem et solstitialem sub quibus habitatur: sunt enim temperatissimi; per quos oblicus circulus vadit cum duodecim signis, in quibus sol annum conficit cursum.

2 [De duodecim signis:]

(1) Signa sunt in caelo duodecim.

Aries beneficio Liberi, quod is cum exercitum in Indiam per Libyam duceret per loca sicca et arenosa, qua aquae inopia esset et exercitus eius siti adfligeretur, aries eis aquam demonstravit et ob id a Libero Iovis Ammon est appellatus eique fanum magnificum fecit ad eum locum ubi aquam invenit, quod abest ab Aegypto et Alexandria milia passuum novem. Ob eam rem a Iove petiit ut inter sidera reciperetur.

Alii putant eum esse quie Hellen et Phrixum vexerit.

(2) Taurus beneficio Iovis, quem Iuppiter a Neptuno fratre per gratiam abduxit; qui sensum humanum figura tauri continebat isque Iovis iussu Europam, Agenoris filiam Sidonia adludens decepit et eam Cretam deportavit. Ob eam rem Iuppiter in sideribus eum dignatus est immortalis memoria.

(3) Gemini qui Samothraces nominantur [esse]; quorum argumentum nefas est pronuntiare praeter eos qui initiis praesto sunt.

Alii Castorem et Pallucem dicunt quod hi principes mare tutum a prae-donibus praestitissent.

Sunt qui dicant Herculem et Theseum, quod similia athla sint adepti.

(4) Cancer, - καρκίνος - receptus beneficio Iunonis, quod eius iussu, cum Hercules missus esset ad hydram Lernaean, quam nos excetram dicimus, interficiendam, carcinus ingressus Herculis pedes et crura lanians incommodiorem faciebat eum, quam ipsa excetra: idque malum Hercules difficillimum habuit, carcinumque -cancrum- ob id factum Iuno sideribus est dignata.

(5) Leo - λέων - qui educatus est Nemeae, Iunonis consilio ad Herculis interitum: missus in terram Argivam diu spelunca latitavit, quem Hercules dicitur interfecisse cum Molorcho hospite suo, cuius clavam ei tributam tum principio est adeptus, qua leonem interfecit eiusque pellem postea pro tegumento habuit. Ob id factum Iunoni odio esse coepit leonemque caelesti dignitate est honorata.

(6) Virgo, quam nos Iustitiam dicimus, fuit cum hominibus; sed postquam homines malefacere coeperunt Iovis eam inter signa posuit.

Sunt qui Erigonam Icarii filiam Atheniensem dicunt: cuius patri Liber vinum dedit, ut hominibus ad suavitatem daret: quibus dedit, ebriati sunt et lapidibus eum occiderunt. Canis, qui cum illo erat, vidit hominem occisum, et cum ululatu ad Erigonam rediit; quem ut maestum et singularem vidit, sollicita proficiscitur cum eo. Venere ad locum, ubi Icarus iacebat. Vidit corpus patris; magna lamentatione in Hymetto monte sepelivit; ipsa vero se suspendit laqueo. Canis ad pedes eius discumbens diutius et sine alimentis deficiens, post aquam anhelans in puteum se proiecit. Tum Liber a Iove petiit, quod suo imperio deficerent, ut inter siderum cursus ponerentur <Erigone> Virgo, Icarus autem Arcturus nominatus est, cuius stella cum exoritur, continuas tempestates facit: canis Canicula.

(7) Libra, quam Graeci ζυγόν appellant, virile nomen est adeptusque is, omni clementiae et iustitia, Stathmuchos dictus, qui primus dicitur librae pondus hominibus invenisse, quae utilissima mortalibus existimatur; ideoque in numerum stellarum est receptus et Libra est dictus.

(8) Scorpius, qui dicitur ad perniciem Orionis in insula Chio in monte Pelinaeo voluntate Dianae natus. Orion autem, dum venatur, visa Diana stuprare eam voluit. Illa scorpionem subiecit qui eum vita privaret. Iuppiter et scorpionem et Orionem inter sidera recepit.

(9) Sagittarius: Crotos, filius nutricis Musarum; quem Musae semper dilexerunt eum, quod plausu et lusu sagittarum eas oblectaret. Allii Chironem dicunt, quod iustus et pius, doctus, hospitalis fuerit; ab eo Aesculapius medicinam <didicit>, Achilles citharam et alia multa.

(10) Capricornus, cui nomen Pan. Quo tempore Typhon speluncas incolens in monte Tauro Aegyptum profectus est ad bellum, Pan se in caprae figuram convertit. Igitur dii

immortales, postquam Pythonem digna poena affecerunt, Pana astrorum memoria decoraverunt.

(11) Aquarius, qui putatur esse Ganymedes; dicitur Deucalion Thessalus qui maximo cataclysmo cum uxore Pyrra solus evasit et hic pietatis causa, inter sidera locatus est.

(12) Pisces, ideo [pisces] quia bello Gigantum Venus perturbata in piscem se transfiguravit. Nam dicitur et in Eufrate fluvio ovum piscis in ora fluminis columba adsedissee dies plurimos et exclusisse deam benignam et misericordem hominibus ad bonam vitam. Utrique memoriae causa pisces inter sidera locati.

3 [De sideribus:]

(1) Praeter duodecim signa potentissima sidera in caelo: Septentriones duo, maior et minor, qui numquam merguntur ideoque navium cursus regunt; quorum alter Cynosura dicitur, <alter***> βωήτης, idem Arcturus.

(2) Orion, qui magnitudine sua dimidiam caeli obtinet partem. Πλειάδες, quae latine Virgiliae dicuntur. Ὑάδες, quae a nobis Subuculae dicuntur; quarum ortus et occasus a nautis et ab agricolis observantur. Canicula, cuius vis praecipue solstitio est.

(3) Stellae potentissimae in caelo sunt septem: Saturnus, Sol, Luna, Mars, Mercurius, Iuppiter, Venus; quae a Graecis πλάνητες, a nobis >erraticae< dicuntur, quia ad arbitrium suum vagantur, et motu suo hominum fata moderantur. Item adverso cursus contra caelum feruntur.

4 Quibus partibus sedeant XII signa duodecim ventorum:

(1) Aries in apheliotem, Taurus in caeciam, Gemini in aquilonem, Cancer in septentrionem, Leo in Thraciam, Virgo in argesten, (2) Libra in zephyron, Scorpius in aficum, Sagittarius in austrum et aficum, Capricornus in austrum, Aquarius in eurum et notum, Pisces in eurum.

5 De ventis:

(1) Venti fiunt ex aeris motu et inclinatione. Sunt autem generales quattuor: eurus, idem apheliotem, idem voltornus ab oriente: ab occidente zephyrus, idem corus, idem favonius: aquilo, boreas, aparctias idem a septentrione; notus, idem libs et auster et aficus a meridie.

(2) Hi sunt quattuor generales; ceteri speciales subscribuntur, ut iapyx zephyro, qui ab Iapygio, Apuliae promontorio flat; leuconotus noto, cum serenior flat; circius aquiloni, cum vehementior Gallias perflat; item etesiae, qui statis diebus flant per aestatem.

6 De orbe terrarum:

(1) Orbis terrarum qui sub caelo est quattuor regionibus incolitur: una pars eius est, in qua nos habitamus; altera huic contraria, quam qui incolunt vocantur antichthones; quarum inferiores duae ex contrario harum sitae, quas qui incolunt vocantur antipodes.

(2) Orbis terrarum, quem nos colimus, in tres partes dividitur, totidemque nomina: Asia, quae est inter Tanain et Nilum: Libya, quae est inter Nilum et Gaditanum sinum, Europa, quae est inter fretum et Tanain.

(3) In Asia clarissimae gentes: Indi, Seres, Persae, Medi, Parthi, Arabes, Bithyni, Phryges, Cappadoces, Cilices, Syri, Lydi.

(4) In Europa clarissimae gentes: Scythae, Sarmatae, Germani, Daci, Moesi, Thraci, Macedones, Dalmatae, Pannonii, Illyrici, Graeci, Itali, Galli, Spani.

(5) In Libya gentes clarissimae: Aethiopes, Mauri, Numidae, Poeni, Gaetuli, Garamantes, Nasamones, Aegyptii.

(6) Clarissimi montes in orbe terrarum: Caucasus in Scythia, Emodus in India, Libanus in Syria, Olympus in Macedonia, Hymettus in Attica, Taygetus in Lacedaemonia, Cithaeron et Eleon in Boetia, Parnasos <in Phocide> et Acroceraunia in Epiro, Maenalus in Arcadia, (7) Apenninus in Italia, Eryx in Sicilia, Alpes inter Galliam, Pyrenaeus inter Galliam et Spaniam, Athlans in Africa, Calpe in freto Oceani.

(8) Clarissima flumina in orbe terrarum: Indus, Ganges, Hydaspes in India; Araxes in Armenia; Thermodon et Phasis in Colchide; (9) Tanais in Scythia; Strymon et Hebrus in Thracia; Sperchios in Thessalia; Hermus et Pactolus auriferi, Maeander et Caystrus in Lydia; Cydnus in Cilicia; Orontes in Syria; Simois et Xanthus in Phrygia; (10) Eurotas Lacedaemone; Alpheus in Elide; Ladon in Arcadia; Achelous et Inachus in Epiro; Savus et Danubius, qui idem Ister cognominatur, in Moesia; Eridanus et Tiberinus in Italia; Timavus in Illyrico; Rhodanus in Gallia; Hiberus et Baetis in Spania; (11) Bagrada in Numidia; Triton in Gaetulia; Nilus in Aegypto; Tigris et Euphrates in Parthia; Rhenus in Germania.

(12) Clarissimae insulae in mari nostro undecim: Sicilia, Sardinia, Crete, Cypros, Euboea, Lesbos, Rhodos, due Baleares, Ebusus, Corsica, Gades; in Oceano, ad orientem Taprobane, ad occidentem Brittannia, ad septentrionem Thylae, ad meridiem Insulae Fortunatae;

(13) praeter has in Aegaeo mari Cyclades duodecim: Delos, Gyaros, Myconos, Andros, Paros, Melos, Naxos, Donusa;

(14) praeter has Sporades innumerabiles, ceterum celeberrimae Aegina, Salamina, Coos, Chios, Lemnos, Samothracia;

(15) in Ionio: Echinades, Strophades, Ithace, Cephalenia, Zacynthos; in Adriatico Crateae circiter mille; in Siculo Aeoliae VIII; in Gallico Stoechades tres, in Syrtibus Cercina et Menix et Girba.

7 De maris ambitu:

(1) Mare quo cingimur universum vocatur Oceanum. Hoc quattuor regionibus inrumpit in terras: a septentrione vocatur Caspium, ab oriente Persicum, a meridie Arabicum, idem Rubrum et Erythraeum, ad occasum magnum mare, idem Atlanticum, quod commerciis totius generis humani peragitur.

(2) Hoc intrat in fretum Gaditanum inter duos montes clarissimos Abinnam et Calpen ob impositas Herculis columnas; dein latissime simul et longissime fusum medium terrarum orbem inundat et nomina acquirit; (3) Balearicum, quod Hispaniam adluit; Gallicum, quod Gallias tangit; Ligusticum, quod Liguribus infunditur; Tuscum, Tyrrhenum, idem inferum, quod dextrum Italiae latus circuit, Hadriaticum, idem superum, quod sinistrum Italiae latus circuit;

(4) Siculum, in quo Sicilia; Creticum, in quo insula est Creta; Ionium et Aegaeum, quae Achaïam, id est Peloponnesum, ita ambiunt ut interveniente Isthmo paene insulam faciant; Myrtoum et Icarium, quae adhaerent Aegaeo mari, illud a Myrtilo, hoc ab Icaro cognominatum; (5) Ponticum, quod ingenti sinu Scythis infunditur; Hellesponticum, fauce transmissum inter duas celeberrimas urbes, Seston, Asiae; Abydon, Europae; Tanaiticum, quo Asia alluitur; Aegyptium ab Aegypto, Libycum a Libya cognominatur; Syrticum a duabus Syrtibus reciprocis aestibus retorquetur.

8 [Miracula mundi:] Miracula quae in terris sunt?

(1) Apolloniae in Taulantia mille passus quinque in monte Nymphaeo, ubi ignis est et de terra exit flamma. In silva Panis symphonia in oppidum auditur. Item sub eo monte in campo lacus sunt aquae pleni; inde pix exit et bitumen: cum manibus subplodas, pix alte attollitur et quasi ab aqua bullescit.

(2) Ambraciae in Epiro in pariete sunt picti Castor et Pollux et Helena manu autochthonis, et nemo neque invenire potest quis pinxerit.

(3) Argis in Epiro, quod Ὑπατον appellatur: ibi pons magnus columnatus duplex, quem Alcidea aedificari imperasse fertur. Ibi picta sunt gubernacula Argonautarum, qua excepta navis:

Ibi Iovis templum Typhonis, unde est ad inferos descensus ad tollendas sortes: in quo loco dicunt duo qui descenderunt Iovem ipsum videre.

(4) Leucade mons unde se Sappho deiecit propter virum. In summo monte fanum est Apollinis, ubi sacra fiunt; et cum homo inde desiluit, statim excipitur lintribus.

(5) Sicyone in Achaia: in foro aedis Apollinis est; in ea sunt posita Agamemnonis clipeus et machaera, Ulixis chlamys et thoracium, Teucris sagittae et arcus, Adrasti arca, quam deposuit, in qua quid sit ignoratur, sed et olla aerea, quam Medea posuit, in qua Pelias coctus dicitur; item Palamedis litterae, Marsyae autem quoque corium, remi Argonautarum et gubernaculis brachia, calculus quo Minerva sortita est de Oreste[ceravit una pcomparas]: ibi palla pendet; quam si quis halitu afflaverit, tota patefit; Penelopae tela. Ibi de terra oleum scaturrit.

(6) Argis Inachiae Iunonis templum magnifice ornatum, quod asylum vocant.

(7) Olympiae templum Iovis nobile, ubi athletae initiantur.

(8) Corintho ballenae costa est magna secundum mare, quam homo complecti non potest; eodem in loco fanum est Veneris, in quo vas marmoreum Laidos.

(9) Boeotiae lacus sacer, ubi Amphiarus devoratus; in eo lacu est urceus fictilis fractus: pendet testa inter se composita; unde autem pendeat non apparet, nisi a vento moveatur.

(10) Athenis Minervae aedes nobilis cuius ad sinistram clipeus appositus quem digito tangit: in quo clipeo medio Daedali est imago ita collocata: quam si quis imaginem <e> clipeo velit tollere, perit totum opus; solvitur enim signum. Ipsa autem dea habet hastam de aeramine.

(11) Ilio: lapis quadratus ubi Cassandra fuit alligata; quam si ante tangas[id est] aut fricueris, lac demittit; ex altera autem parte similiter si frices, ac si sanguinem remittit. Iuxta autem mare qui locus Rhoeteon vocatur; ibi est Achillis et Patrocli tumulus et flumen Scamandros.

(12) Ephesie Dianae fanum nobilissimum, maximum pulcherrimumque orbis terrarum; introitu dextra ac sinistra postes marmorei monolithi longi cubitis XX <...>, qua super templum ascensu sunt CXL milia<...>.

(13) Samio in templo Iunonis, scyphus factus est ex hedera cuius capita foras IV arietina magna cornibus mirae magnitudinis contortis.

(14) Pergamo: ara marmorea magna, alta pedes XL cum maximis sculpturis; continet autem gigantomachiam.

(15) Iaso: signum Dianae marmoreum pulcherrimum quod stat sub divo caelo, nec cum pluit aqua tangitur.

(16) Bargylo est fanum Veneris super mare: ibi est lucerna super candelabrum posita, lucens ad mare sub divo caelo, quam neque ventus spargit nec pluvia extinguit; sed et Herculis aedes antiqua.

Ibi e columpna pendet cavea ferrea rotunda, in qua conclusa Sibylla dicitur. Ibi iacent ossa balaenae quasi lapides quadrati.

(17) Magnesia apud Sipylum columpnae sunt quattuor: inter has columpnas est Victoria ferrea pendens sine aliquo vinculo in aere ludens; sed quotiens ventus aut pluvia fuerit non movetur.

(18) Aedis Dianae Epheso est quam constituit Amazon; ibi et sepulcrum Icari stertentis quasi dormiat mirae magnitudinis, ex orichalco et ferro.

(19) Rhodi colossus: signum Solis altum *** super columna marmorea cum quadriga *cupro; columpna vero habet cubitus centum*.

(20) Signum Iovis Olympii eburneum, facies ex auro, quod fecit Phidias <altum> cubitis centum quinquaginta et latum cubitis sexaginta.

(21) <Ecbatanis> domus illic Cyri regis aedificata lapidibus candidis et nigellis auro vinctis, ubi sunt columpnae diversis coloribus et innumerabiles lychinides ferreae, fenestrae ex argento et tegulae ex lapide prasino.

(22) Murus intus [medio] Babyloniae quem Memnon aedificavit lapide cocto id est calce et sulfure, ferro intermixtus ut sunt iuncturae. Latitudo eius cubitis XXX, altus cubitus CXXX: cingitur milia passuum XXX. Hunc coepit Semiramis, filius eius perfecit.

(23) Pyramides in Aegypto, quas aedificavit Agartus.

(24) Oppidum: ibi est Nilus fluvius aere factus, † plexilis † in cubitis CCC, cuius facies <ex> smaragd limpido, brachia ex ebore magno, cuius aspectu et bestiae terrentur.

(25) Athenis signum Iovis Olympii, Alexandriae flumen Nilum maxime colunt.

9 Quot fuere [vel isse] Iovis, vel ubi [in loco], dei deaeque?

(1) Ioves fuere tres: Primus in Arcadia, Aetheris filius, cui etiam Aetherius cognomen fuit; hic primum Solem procreavit. Secundus ibidem in Arcadia, qui Saturnius cognominatur, qui ex Proserpina Liberum patrem procreavit primum victorum. Tertius Cretae, Saturni et Opis filius, optimus maximusque est appellatus. (2) Martes fuere duo: primus <ex> Ἐνὸπλιος, ut Euhemerus ait et noster <Ennius> Mars Leucarpis et alter Mars; secundus ex Iove et Iunone.

(3) Soles fuere quinque: primus Iovis filius; secundus Hyperionis; tertius Nili filius, cui Aegyptus est consecrata, quartus, qui Rhodi natus est, cuius etiam Zmintheus est filius; quintus, Colchi filius, ex quo Circe et Medea et Phaethon nati sunt.

(4) Volcani fuere quattuor: Caelo et Ope natus; secundus Nili filius; tertius Saturni et Iunonis; quartus in Sicilia Meletes filius.

(5) Mercurii IIII: primus Caeli et Diei filius; secundus Iovis et Croniae filius vel Proserpinae; tertius Croni filius et Maiae qui est inventor lyrae; quartus Cylleni filius, qui Aegyptiis litteras et numerum dixit.

(6) Apollines quinque: primus Vulcani et Minervae; secundus ex Corybante; tertius Iovis filius ex Latona; quartus Sileni filius in Arcadia; quintus Ammonis filius in Libya natus.

(7) Dianae III: prima Iovis Croni filia ex Proserpina, quae est Liberi soror; secunda Iovis et Latonae, Apollinis soror; tertia, quae videre Upis, de Glauce.

(8) Aesculapii tres: primus Apollo dictus Vulcani filius; secundus Lycii filius; tertius Aristaei et Alcippes filius.

(9) Veneres IIII: prima Caeli et Diei filia, secunda quae ex spuma nata esse dicitur Aetheris et Oceani filia, tertia quae Vulcano nupsit, quae cum Marte se miscuit, unde Cupido natus esse dicitur; quarta Cypri et Syriae filia, quam Adon habuit.

(10) Minervae quinque: prima Volcani filia, unde Athenarum est civitas, secunda Nili filia, quam Aegyptii colunt, tertia Iovis filia, quae in bellicis rebus se exercuit, quarta Solis filia, <quae> quadrigas invenit; quinta Pallantis et Titanidos filia; haec patrem occidit pro suae virginitatis observatione cuius cupidus fuit, unde et Pallas dicta est.

(11) Liberi quinque: primus ex Iove et Proserpina: hic agricola et inventor vini, cuius soror Ceres; secundus Liber ex Melone et Flora, cuius nomine fluvius est Granicus; tertius de Cabiros qui regnavit in Asia; quartus ex Saturnio et Semela, <...> dicunt; quintus Nisi et Hesione filius.

(12) Hercules sex: primus Iovis Aetherii filius; secundus Nili filius, quem principem colunt Aegyptii; tertium conditorem loci sui Hellenes dicunt; quartus Croni filius et Cartheres, quem Carthaginienses colunt, unde Carthago dicta est; quintus Ioab filius, qui cum rege Medorum pugnavit; sextus Iovis ex Alcemena qui Atlanta docuit.

10 De imperiis:

(1) Imperia ab ineunte aevi memoria fuerunt septem. Primi rerum potiti sunt Assyrii, deinde Medi, postea Persae, tum Lacedaemonii, dein Athenienses, post hos inde Macedones, sic deinde Romani.

11 Reges Assyriorum:

(1) Belus rex, Iovis filius, cuius posteri per Ninum Asiae regnaverunt, per Aegyptum Libyae, per Danaum Europae. (2) Ninus rex qui primus exercitu prope totam Asiam sub se redegit et clarissimam urbem nominis sui condidit Ninon.

(3) Semiramis, Dercetis nymphae filia, a columbis educta, uxor Nini regis, cuius post mortem regnum Nini ampliavit armis; Indiam quoque parum prospera expeditione temptavit; haec urbem pulcherrimam omnium quae unquam fuerunt, Babylona constituit supra flumen Euphraten.

(4) Sardanapalus, qui ob nimias delicias et luxuriam perditio regno, ne in potestatem hostium veniret cum exoletis suis venenum bibit et, igni sub lecto <subiecto>, cum regia sua conflagravit.

12 Reges Medorum:

(1) Arbaces, primus rex, qui eversas Assyriorum opes luxuria Sardanapali transtulit <in Medos> eosque iustissime rexit.

(2) Astyages, vir fortis et iustus, qui per insidias victus a Cyro est et dissolutum est Mediae regnum.

13 Reges Persarum:

(1) Cyrus, rex fortissimus, qui maiore parte Asiae subacta Europam quoque inrupisset ni a Tomyre Scytharum regina victus oppressusque esset.

(2) Cambyses, filius aequae Cyri, qui cum LXX milia hominum subegisset in Aegypto et regem eius Amasin, Aethiopiam profectus, magna parte militum per famem amissa, inritus rediit; urbem tamen ibi condidit Meroen; is quia Apin sacrum bovem interfici iusserat, ira deorum ex equo praeceps super gladium suum ruit extinctusque est.

(3) Darius rex, unus ex septem Persis hinnitu equi regnum adsecutus, cum CCLXX milibus Europam transivit. Victus ab Atheniensibus ducente Miltiade apud paludem Marathona discessit.

(4) Xerxes, Darii filius, cum decessisset pater eius, aliquantis navibus armatis militibus in Europam transivit contabulato Hellesponto et forato Atho monte, nec quicquam aliud egit quam ut Athenas incideret. Mari victus a Lacedaemoniis et Atheniensibus, in Asiam rediit ibique suorum fraude interfectus est.

14 Duces et reges Lacedaemoniorum:

(1) Eurysthenes et Procles gemini qui genus ab Heraclidis deducentes primi Spartae regnaverunt.

(2) Lycurgus legum lator quibus Lacedaemonii principes Graeciae per annos septingentos innisi fuerunt.

(3) Theopompus et Polydorus reges qui Messenium bellum XX annis gesserunt.

(4) Othryades, vir bellator qui Messenio bello quo centeni, id est quinquageni, concertaverunt, tropaeum suo sanguine scripsit.

(5) Tyrtaeus qui Messenio bello ex oraculo Apollinis dux ab Atheniensibus per ludibrium missus, poemate suo ita militum animos concitavit ut tam diuturnum proelium victoria consummarent.

(6) Leonidas, dux Persico bello, qui cum trecentis Lacedaemoniis apud Thermopylas totam vim Persici belli morte sua <ac> suorum obtinuit.

(7) Pausanias qui Persico bello Mardonium praefectum Xerxis cum pedestribus copiis apud Asopum Boeotiae flumen debellavit; mox prodicionis a rege suspectus [idem Mardonius] ideoque accusatus, in asylum Minervae confugit et ibi fame confectus est.

(8) Lysander dux qui dominantem toto mari classem Atticam apud Aegos potamos oppressit et victis Atheniensibus XXX tyrannos inposuit.

(9) Xanthippus, vir Lacedaemoniorum fortissimus, qui bello Punico primo Carthaginiensibus dux missus Regulum cepit.

(10) Agesilaus, cuius inventum est in hostili quam in sua terra pugnare; ideoque in Asiam missus, vastata ea, cum iam regi immineret, revocatus Athenienses apud Coroneam vicit; postea apud Corinthios flevit, quod decem milia Graecorum occisa cognovisset, nec voluit Corinthum delere cum posset.

15 Clarissimi reges et duces Atheniensium:

(1) Cecrops rex qui urbem condidit Athenas et ex suo nomine Cecropidas appellavit cives: idem fabulose, quia indigena fuit, ab inguinibus serpens fuisse narratur.

(2) Erichthonius rex, qui mysteria Eleusine constituit Celeo hospite Eumolpo sacerdote, filiabus virginibus ministris, Triptolemo frugum praefecto qui fame laborantem Graeciam circumlato frumento restituit.

(3) Pandion rex, qui filias suas Procnem et Philomelam Thraciae regibus tradidit, ut barbaras sibi gentes adfinitate sociaret.

(4) Theseus, Aegei filius, qui Minotaurum interfecit.

(5) Demophon Thesei filius, qui cum Graecis Ilium expugnavit.

(6) Codrus rex, qui pro salute et victoria patriae secundum oraculum Apollinis, bello Peloponnesio se devovit.

(7) Pisistratus, vir fortis et sapiens, qui adversus principes populari causa tyrannidem invasit eamque iustissime administravit.

(8) Harmodius et Aristogiton, homines plebei, qui Hippiam et Hipparchum, Pisistrati filios saeve dominantes, facta coniuratione oppresserunt, ideoque ut conservatoribus divini honores eis sunt constituti.

(9) Miltiades dux, qui LXXX milia militum Persarum Darii regis praefectis Date et Tisapherne in saltu Marathonio superavit.

(10) Aristides Dicaeos, qui hoc agnomen moribus est consecutus: ob <id> ipsum exilio multatus est.

(11) Cimon dux, qui Persico bello [et] Xerxis copias, pedestris simul atque navalis, in ipsa Asia apud Eurymedonta fluvium uno die vicit.

(12) Alcibiades dux, vir genere, copia, opibus illustris, qui propter detruncatos nocte Mercurios reus factus ad Lacedaemonios confugit Peloponnesi bello, et, cum fecisset eos superiores, adflictorum civium misertus rediit in patriam et dux creatus iterum victores Athenienses fecit. (13) Thrasybulus, qui triginta magistratus Lacedaemonios tyrannidis dominatione saevientis facta coniuratione adflixit et libertatem Atheniensibus reddidit.

(14) Conon dux, qui omnes Lacedaemoniorum copias apud Cnidum insulam cepit et imperium maris Athenis restituit.

(15) Dion, qui octo onerariis navibus Dionysium regem Siciliae centum rostratas habentem, dum in Italiam abest, regno expulit occupatis Syracusis.

(16) Iphicrates, rei militaris peritissimus, qui arma habiliore pondere et modo fecit.

(17) Phocion, qui vir bonus cognominatus est, neque ulla pecunia a Philippo potuit sollicitari ut ad eum discederet: qui admonentibus amicis ut liberis suis consuleret, 'si boni', inquit, 'erunt, hic agellus eis sufficiet; si mali, nihil.'

(18) Chabrias dux, qui gladiatoria arte pugnare militem docuit, Cypron et Naxon et omnes Asiaticas insulas, Athenis adiunxit, et circa Chion navali bello occidi maluit quam abiectis armis enatare.

(19) Demetrius Phalereus, qui vir bonus existimatus ob insignem iustitiam ideoque statu CCC est honoratus, quas ei pro libertate posuerunt in facie publica.

16 Reges Macedonum:

(1) Philippus Amyntae filius, primus Macedonum obtinuit Thraciam redegitque in suam potestatem et, cum transire in Asiam vellet, sub ipso belli apparatu in theatro a Pausania est interfectus.

(2) Alexander Philippi et Olympiadis filius, ex urbe Pella Macedoniae cum milibus XL militum in Asiam transisset, Darium regem Persarum primum apud Granicum fluvium, tum apud Issum Ciliciae, tertio apud Arbela, tribus proeliis trecenta peditum, <quingenta> equitum, duo milia falcatorum curruum vicit, mox regem Indorum et omnes Asiae gentes sub potestatem suam redegit et nobilissimas urbes Asiae cepit, Sardes, Bactra, Susa, Babyloniam, ubi etiam defunctus est, dubium an vinolentia an veneno, cum tamen prius et Africam peragrasset usque ad Iovem Ammonem et Oceanum primus omnium navigasset.

(3) Philippus, qui post Alexandrum Macedonem septimo gradu Macedoniae regnavit, invectus in Graeciam, cum saeve dominaretur, a Sulpicio consule in Phocide victus est, mox a Flaminio in Macedonia Thessalidi apud Cynocephalas, ubi dato obside filio Demetrio regni parte multatus est.

(4) Perses Philippus, Philippi filius, cum maximis copiis Macedoniis [et] cum impetum in Graeciam fecisset, cum inanibus elephantorum simulacris a Marcio consule apud Ascuridem paludem victus, praecipitatis in mare thesauris profugit; mox ab Aemilio Paulo tota Macedonia fugatus, Samothraciam confugit in asylum; unde, data fide cum se Paulo commisisset, ante currum eius in triumphum productus, mox libera custodia in Albanos consenuit.

(5) Pseudophilippus, vir plebeius et degener, cum ex similitudine formae Philippi filium se persuasisset et Macedonas in bellum excitasset, inter initia tumultus comprehensus sub custodia missus est Romam ubi cum ex custodia aufugisset, concitata rursus Macedonia Thraciam bello recepit; in arce regni paludatus ius dixit, mox a Caecilio Metello ingenti proelio victus cum profugisset in Thraciam, a regibus deditus est et in triumphum deportatus.

17 Reges [et duces] Romanorum:

(1) Romulus qui Urbem condidit; Numa Pompilius, qui sacra constituit; Tullus Hostilius qui Albam diruit; Ancus Martius qui leges plurimas tulit et Ostiam coloniam constituit;

(2) Servius Tullius qui primum censum egit; Priscus Tarquinius qui insignibus magistratus adornavit; Tarquinius Superbus qui ob nimiam superbiam regno pulsus est.

18 Clarissimi duces Romanorum:

(1) Brutus, qui pro libertate publica liberos suos interfecit.

(2) Valerius Publicola, qui propter eandem libertatem adversus Tarquinius bellum exercuit: idem ius libertatis dando populum ampliavit.

(3) Manlius Torquatus, qui ad confirmandam castrorum disciplinam filium suum interfecit.

(4) Quinctius Cincinnatus item Serranus, cui aranti dictatura delata est.

(5) Camillus, qui Senonum gente deleta Gallorum incensam ab eis urbem restituit.

(6) Fabii duo, quorum alter una pugna Etruscos, Samnitas, Umbros Gallosque subegit, libertinos e tribubus repurgavit ideoque Maximus cognominatus: alter Fabius Hannibalem mora fregit, ex quo Cunctator est cognominatus.

(7) Papirius Cursor: hic Samnites, qui Romanos sub iugum pugnando miserant, victos ignominia pari adfecit et a velocitate Cursor est appellatus.

(8) Curius, cum in foco rapas torreret, <legatis Samnitium aurum> offerentibus 'malo', inquit, 'in fictilibus meis <esse> et aurum habentibus imperare'.

(9) Fabricius Luscinius, qui Cornelium Rufinum consularem virum senatu amovit, luxuriae et avaritiae damnatum, quod decem pondo argenti possideret.

(10) Claudius Marcellus, qui Hannibalem primus in Campania proelio vicit idemque docuit in bello quomodo equites sine fuga cederent.

(11) Scipiones duo, quorum alter prior Africanus, qui Hannibalem et in eo Africam debellavit; alter Scipio minor, Numantinus, qui Carthaginem et Numantiam diruendo, [et] in hac Africam, in illa Hispaniam fregit.

(12) Quintus Nero, qui Hannibale in Apulia relicto venientem ab Hispania Asdrubalem excepit copiasque eius uno die aput Metaurum flumen devicit: qui, si se cum Hannibale iunxisset, dubitari non potest eis populum Romanum futurum non fuisse.

(13) Paulus, qui cum Macedoniam vicisset et Graeciam liberasset et opulentissimum triumphis reportasset, inter ipsos triumphi dies amissis duobus liberis pro contione dixit gratias se agere fortunae, quod in suam potius domum quam in rem publicam saevisset.

(14) Duo Metelli, quorum alter Macedonicus devictis Macedonibus, qui Contrebiam, inexpugnabilem Hispaniae civitatem, iussis testamenta scribere et vetitis redire nisi vicissent militibus occupavit: alter Numidicus victa Numidia, qui cum perniciosas rei publicae leges ferret Apuleius tribunus plebis totusque senatus in eas iurasset, maluit in exilium ire quam iurare. Huius filius Pius cognominatus est, quod patrem in exilium secutus est.

(15) Gaius Marius, qui in Africa Numidis, in Gallia Cimbris Teutonibusque superatis a caliga pervenit usque septimum consulatum.

(16) Sylla, qui bello civili victoria perpotitus Romanum primus invasit imperium solusque deposuit.

(17) Sertorius, qui proscriptus a Sylla cum in exilium profugisset, quam brevissimo tempore prope totam Hispaniam redegit in suam potestatem et ubique adversante fortuna insuperabilis fuit.

(18) Lucullus, qui Asiaticae provinciae spoliis maximas opes est consecutus et aedificiorum tabularumque pictarum studiosissimus fuit.

(19) Pompeius, qui Armenios sub rege Tigrane, Ponticos sub rege Mithridate, Cilicas toto mari dominantis intra quadragesimum diem vicit et magnam partem Asiae inter Oceanum, Caspium rubrumque victoriis suis triumphisque peragravit.

(20) Gaius Caesar, qui Gallias Germaniasque subegit et primus Romanorum navigavit Oceanum, in quo Britanniam invenit et vicit.

(21) Iulius Caesar Augustus, qui perpacatis omnibus provinciis exercitus toto orbe terrarum disposuit et Romanum imperium ordinavit, post cuius consecrationem perpetua Caesarum dictatura dominatur.

19 Romani, qui in toga fuerunt illustres:

(1) Menenius Agrippa, qui dissidentem populum senatui conligavit atque conciliavit.

(2) Appius Caecus, qui pacem Pyrrhi diremit ne populus, qui suis parere noluerat sub externis regibus regeretur.

(3) Tiberius Gracchus, qui Scipionem Asiaticum quamvis inimicum haberet, non est passus a tribunis in carcerem duci, quod diceret nefas ibi esse Scipionem ubi captivi illius adhuc alligati tenerentur: hic est Gracchorum pater, qui in tribunatu, cum agrariis legibus seditiones excitarent interfecti sunt.

(4) Decimus Brutus Callaecus, qui C. Gracchum generum agrariis legibus rei p. statum turbantem cum Opimio consule oppressit.

(5) M. Brutus, qui Pompei partes secutus mox a Caesare restitutus in mortem eius coniuravit, quod affectare nomen regum videretur.

(6) Livius Drusus, qui agrariis legibus promulgatis summum p. R. favorem consecutus, ne promissa perficeret, per insidias a Philippo consule domi suae interfectus est.

(7) Lutatius Catulus, qui Lepidum acta Syllae rescindere volentem admoto exercitu Italia fugavit et solus omnium sine sanguine bellum civile confecit.

(8) Cato Censorius, qui totiens accusatus est; et quoad vixit nocentis accusare non destitit; hic est omnium rerum peritissimus et, ut Sallustio Crispo videtur, Romani generis disertissimus.

(9) Cato praetorius, qui bello civili partes Pompei secutus mori maluit quam superstes esse rei <p.> servienti.

(10) Scaurus, qui vetuit filium in conspectum suum venire quia bello Cimbrico deserverat.

(11) Scipio Nasica <qui> quia non rite inauguratus consul videretur, consulatu se abdicavit et domitis Dalmatis oblatum a senatu triumphum repudiavit statuasque quas sibi quisque in publico posuerat in censura sua sustulit; censuit in senatu tamen Carthaginem non esse delendam, propterea optimus iudicatus.

(12) Cornelius Cethegus, qui fratrem suum Cethegum quod cum Catilina coniurasset morte multandum censuit.

(13) Tullius Cicero, qui in consulatu suo Catilinae coniurationem fortissime oppressit.

20 Qui pro salute se optulerunt.

(1) Horatius trigeminus qui adversus Curiatios Albanorum [qui] de summo imperio dimicaverunt.

(2) Fabii trecenti qui cum omnes patriciae stripis essent, bellum Veiens peculiariter sibi depoposcerunt.

(3) Mucius Cordus, qui ignibus manus imposuit.

(4) Horatius Cocles, qui ponte rescisso Tiberim armatus transnavit.

(5) Trecenti sub Calpurnio Flamma contra Poenos, qui in Siciliensi saltu mortuo exercitu populum Romanum liberaverunt ut plane CCC Lacedaemoniorum apud Thermopylas gloriam adaequarent.

(6) Duo Decii quorum alter Latino bello, alter Samnitico diis manibus se devoverunt.

(7) Folius pontifex qui Urbe a Gallis Senonibus incensa se aliosque senes diis manibus devovit. (8) Regulus, qui tormenta Carthaginensium maluit pati quam <ut> inutilis pax cum eis fieret aut ipse iuris iurandi fidem falleret.

(9) Curtius qui se in hiatus terrae immisit cum ex oraculo quod optimum esset in urbe Romana posceretur.

(10) Spurius Postumius qui a Pontio Telesino Samnitum duce sub iugum missus cum exercitu auctor fuit rumpendi foederis seque hostibus censuit esse dedendum.

(11) Caecilius Metellus pontifex <qui> ardente templo Vestae Palladium extulit et oculos amisit.

21 Qui spolia opima rettulerunt:

(1) Romulus de Agrone Caeninensium rege;

Cossus Cornelius de Larthe Tolumni Veientium rege;

Claudius Marcellus de Viridomaro rege Gallorum.

22 Qui provocati ab hostibus manu contenderunt:

(1) Manlius Torquatus, qui Gallo torquem detraxit eumque sibi circumdedit.

(2) Valerius Corvinus, qui a Gallo provocatus cum pugnaret, corvus galeam eius insedit et hostem perturbavit.

(3) Scipio Aemilianus, cum esset legatus sub Lucullo imperatore, apud Intercatiam, Vaccaeorum urbem, provocatorem barbarum occidit.

(4) Lucius Opimius sub Lutatius Catulo consule, in saltu Tridentino provocatorem Cimbrum interfecit.

23 Qui pro Romanis gentes superaverunt.

(1) Scipio Africanus, Scipio Numantinus, Scipio Asiaticus, Mummius Achaicus, Servilius Isauricus, Brutus Callaecus, Paulus Macedonicus, Metellus Creticus, Caesar Germanicus, Caesar Dacicus.

24 Quot illustres Scipiones, qui magnis rebus gestis cognominati sunt.

(1) Scipio magnus Africanus qui vicit Hannibalem;

Scipio minor Numantinus qui Numantiam et Carthaginem diruit;

Scipio Asiaticus qui de Antiocho triumphavit;

Scipio Nasica, qui a senatu vir optimus iudicatus;

Scipio qui occiso Pompeio partes restituit et victus se interfecit.

25 (1) Secessiones plebis a patribus fuerunt quattuor:

prima secessio propter impotentiam foeneratorum, cum in Montem plebs armata secessit;

(2) secunda propter impotentiam decemvirum, cum interfecta filia sua Virginius Appium et totam eius factionem in Aventino monte circumvenit effecitque ut abdicato magistratu accusati atque dampnati variis suppliciis punirentur;

(3) tertia propter matrimonia: >plebei ne patriciis nuberent<, quam Canuleius concitavit in monte Ianiculo.

(4) quarta secessio in foro propter magistratus: >ut plebei consules fierent<, quam Sulpicius Stolo concitavit.

26 (1) Seditioes in Urbe quattuor:

prima seditio Tiberi Gracchi, quem de iudiciariis et agrariis legibus statum civitatis moventem Scipio Nasica facta manu in Capitolio oppressit;

(2) secunda seditio <C.> Gracchi fratris eius, quem ob similes largitiones novos motus excitantem Opimius consul cum Decimo Bruto Callaeco, socero eius, convocatis ad pileum servis in Aventino monte oppressit.

(3) tertia seditio Apulei Saturnini tribuni plebis et Glaucia consulis, quos comitia in campo caedibus perturbantes Marius in Capitolium persecutus obsedit et conficiendos fustibus saxisque curavit.

(4) quarta seditio fuit Livi Drusi et Quinti Caepionis, cum ille senatum, <hic> equestrem ordinem adsereret: praecipua tamen ad motus excitandos fuit causa quod Drusus civitatem omnibus Italicis pollicebatur, sed tum a Philippo consule in domo sua interfectus.

27 Qui adversus patriam nefaria iniere consilia:

(1) Coriolanus ob asperiores annonam in exilium actus Vulscorum exercitu admoto patriam expugnare voluit, sed Veturiae matris precibus victus tum ab exercitu suo confossus est.

(2) Marcus Maelius cum frumentaria largitione <affectare> regnum videretur, iussu Quinctii Cincinnati dictatoris a magistro equitum in rostris occisus est.

(3) Spurius cum agrariis legibus factionem et dominationem pararet <...>.

(4) Manlius Capitolinus, cum pecunia conturbatores liberaret, suspectus regni affectati de Tarpeio saxo praecipitatus est.

(5) Catilina, cum in caedem senatus, incendium Urbis, <in> direptionem aerarii coniurasset, et in id facinus Allobrogas sollicitasset, ab Cicerone in senatu accusatus, ab Antonio in Apulia debellatus est.

28 Populus Romanus cum quibus gentibus bella censeruit et quibus de causis:

(1) Populus Romanus sub Romulo pugnavit cum Sabinis, prius propter virgines raptas; sub Tullo cum Albanis ***.

(2) Qui reges vel duces cum Romanis bella gesserunt

Pontius Telesinus, dux Samnitum, qui ad Caudinas furculas Romanos sub iugum misit.

(3) Pyrrus rex Epirotarum, qui pro Tarentinis bellum cum Romanis gessit vastataque Campania ad vicesimum ab Urbe lapide pervenit: mox a Curio et Fabricio victus in patriam concessit et cum Achaia armis sub se redeisset, Macedoniam quoque Antigono regi eripuit et, dum Argos expugnat, occisus est. Omnium Graecorum sapientissimus et militaris disciplinae peritissimus fuit.

(4) Hannibal, qui novem annorum patrem in Hispaniam secutus, minor annorum XXV imperator factus, triennio in Hispania vicit et eversione Sagunti rupto foedere per Pyrenaeum et Alpes in Italiam venit et Scipionem <apud> Liternum, Tiberium Claudium apud Trebiam, Flaminium apud Trasimenum, Paulum et Varronem apud Cannas, Gracchum in Lucania, Marcellum in Campania superavit.

29 Status populi Romani quas commutationes habuit:

(1) Populus Romanus primum sub regibus fuit, deinde post superbiam Tarquini et inlatum Lucretiae stuprum expulsis regibus tutelam sui consulibus tribunisque commisit;

(2) deinde tribunicis seditionibus agitato, abdicatis omnibus magistratibus decemviros legum ferendarum et rei p. constituendae causa paravit;

(3) horum quoque dominationem et libidinem detestatus, rursus ad consules rediit, donec exortis bellis civilibus inter Caesarem et Pompeium et oppressa per vim libertate sub unius Caesaris potestatem redacta sunt omnia: ex eo perpetua Caesarum dictatura dominatur.

30 Initium regni Mithridatis:

(1) Cyrus rex Persarum primum imperium Medis ademit; duos filios reliquit Cambysen et Smerden; horum Cambyses, defrudato fratre quod maior esset, Smerden in solio sedentem capite caelum pulsare <somniavit et> occidendum eum curavit, ipse deinde revertens ab Aethiopia, rebus perfractis, cum in Aegyptum <Memphin> venisset incolasque eius loci laetantes advertisset, ratus illos adversis suis insultare, Apin in femine vulneravit eodemque ictu occidit. (2) Interim magus quidam, Smerdes, Patibiatæ frater, abutens nomine ex formae subsimilitudine filium se Cyri professus [est], regnum Persicum invaserat. Quod ubi Cambysi nuntiatum est, regredi in patriam maturans oblitus est gladium quo Apin interfecerat vaginae

reddere: quod cum conaretur efficere, femur suum vulneravit et eam partem qua Apin vulneraverat; ex eodem vulnere in paucis diebus obiit.

(3) De cuius morte postquam certior nuntius ad Persas venit, Potanes Phaedyman filiam suam, quacum Smerdes consuetudinem habebat edocuit ut, cum ille sopitus esset, utrum aures tectas comis haberet periclitaretur; sciebat enim a Cyro Smerdi Mago ademtas aures. Ille falsum esse Smerden confirmavit;

(4) tunc septem nobilissimi Persae inter se coniuraverunt; eorum nomina haec sunt: Potanes, Hydarnes, Aspathines, Saphernes, Megaboius, Gobries, Darius. Deinde Mago Smerde interfecto, constituerunt uti, excepto posthac Potane, ex illis regnaret, cuius equus primus in loco quem delegissent hinnisset;

(5) tunc Hiberes, agaso Darii, equum domini ad locum praedictum duxit, illo loco <equa> abscondita: tunc equus Darii magnum hinnitum dedit. Ita Darius regnum optinuit, a quo Artabazes originem ducit, quem conditorem regni Mithridatis fuisse confirmat Sallustius Crispus.

31 Reges Parthorum:

(1) Seleucus, Alexandri Macedonis amicus; cuius post mortem ab Arridaeo fratre eius iussus Babylonem optinere finitimos sub se redegit — unde Nicator est appellatus — et tres validissimas urbes constituit, Antiochiam, Seleuciam, Laodiciam.

(2) Arsaces, forma et virtute praecipuus, cuius posterii Arsacidae cognominati sunt, qui pacem cum Sylla imperatore fecit.

(3) Orodes qui foedus cum Cn. Pompeio percussit, Crassum cum legionibus apud Carrhas funesta clade delevit.

(4) Pacorus, qui filium suum eiusdem nominis misit in Syriam, ut Romanas provincias populetur, atque ipse a Ventidio legato Iulii Caesaris occisus est.

32 Reges Cappadociae et Armeniae:

(1) Tigranes, qui iam scriptus est, ***

*** qui tertio Punico bello perdomuit sub Mancino consule et Scipione Aemiliano.

(2) Bellus, rex Armeniae, qui cum impetum in Graeciam fecisset et Pythii Apollinis templum incendisset, tempestate et frigore exercitum amisit.

(3) Polycrates rex Cappadociae qui somniavit solem et lunam uri, qui a praefecto Darii regis occisus est.

(4) Epaminondas, ***

eius filius rex, qui Thebis pugnando vicit.

(5) <Reges Corithi:>

Periandrus rex, qui Corinthi regnavit. ***

omnia terra et mari Romanis subiugavit *** (32,5).

(6) Timoleon, qui Corinthi fratrem suum regnantem interfecit, idem et Dionysium Siciliae regem expulit, neque ipse ab offerentibus regnum accepit, sed arcem quoque demolitus est. Hic cum convitia mala audiret, ait: 'tota vita mea id egi ut omnes liberi essemus.'

33 Reges Asiae et Pergami:

(1) Eumenes Cardianus Philippi Alexandri armiger bellicosissimus sed parum prospera fortuna usus, adeo tamen terribilis ut vivente eo nemo ausus sit rex appellari.

(2) Antiochus, <qui> iam scriptus est.

Eumenes alius, qui Romanos Macedonico bello iuvit cum milite suo.

Attalus, qui pro Romanis saepe pugnavit; nam testamento suo p. R. heredem fecit.

34 Reges Ponti et Bithyniae:

(1) Pharnaces, rex Bithyniae, filius Mithridatis, qui bello civili quod in Pharsalia gestum est instar patris sui Syriam invasit et, adventu Caesaris, antequam in congressum eius veniret, ipso terrore nominis [sui] victus refugit in Pontum.

(2) Prusias rex, amicus populi Romani, ad quem Hannibal victo Antiocho confugit et cum a rege exposceretur per legatos veneno se liberavit.

(3) Nicomedes, socius et amicus populi R., in cuius amicitia prima aetate Caesar fuit, qui moriens testamento et ise p. R. heredem dimisit.

35 Reges Alexandriae:

(1) Post mortem Alexandri Macedonis regnaverunt Alexandriae <ad> Aegyptum octo Ptolemaei nomine, multi clarissimi viri.

(2) Ptolemaeus Euergetes, qui Alexandrum apud Oxydracas obiecto clipeo protexit.

(3) Ptolemaeus, <eius> filius, Philadelphus, litteratissimus, qui plurimos libros Graecos scripsit. (4) Ptolemaeus Soter, qui ingenti classe Rhodios vicit.

(5) Ptolemaeus Tryphon, qui seditiosos in theatro sagittis occidit, alios flammis dedit: huius filius Cyprius pro Romanis multa bella gessit adversus Garamantas et Indos.

(6) Ptolemaeus, Pupillus dictus, qui Pompeium tutorem a senatu accepit donec pubesceret, et postea civili bello <a> Pothino interfectus est.

36 Duces et reges Carthaginiensium:

(1) Hanno et Mago, qui Punico bello Cornelium consulem apud Liparas ceperunt.

(2) Hamilcar qui Boccor cognominatus est, primo Punico bello magnam partem Hispaniae sub imperium Carthaginiensium redegit relictis filiis quattuor, Hasdrubale, Hannibale, Hamilcare et Magone.

(3) Hasdrubal, frater Hannibalis, qui secundo Punico bello cum ingentibus copiis ab Hispania veniens, antequam se fratri coniungeret, a Claudio Nerone exspoliatus est.

37 Reges Numidiae:

(1) Syphax, quem Scipio Africanus victum in triumphum traxit; regno eius imposuit Masinissam.

(2) Masinissa rex qui Scipionem adversus Carthaginem et Syphacem equitatu adiuvit; ab eo inter praemia commilitii Numidiae regno donatus est [et].

(3) Iugurtha, qui scriptus est.

38 Reges Mauritaniae:

(1) Iuba rex qui Curionem legatum Caesaris oppressit; mox occiso Pompeio Catonis et Scipionis partes firmare conatus cum se in regiam recepisset post magnificam cenam interficiendum se dedit.

(2) Iuba rex litteratissimus qui Caesaris Augusti iussu regnavit et magnificentissimam urbem Caesaream condidit.

39 Qui adversus pop. R. Arma sumserunt:

(1) Tatius rex Sabinorum qui occupata arce Tarpeia in ipso foro cum Romulo decertavit et interventu Sabinarum pacem cum Romulo fixit.

(2) Mettus Suffetius rex Albanorum qui contra foedus a Fidenatibus destitutus et iussu Tulli Hostilii religatus ad currum et in diversa actis equis laceratus est.

(3) Porsenna rex Etruscorum qui Romanos ad Ianiculum obsedit propter Tarquinius.

(4) Tiridates qui a Corbulone consulari viro victus et restitutus est.

40 Bella civilia quattuor:

(1) Civilia bella quattuor mota sunt in urbe a Romanis:

Civile bellum primum Sulpicius tribunus excitavit quod subscriptam provinciam Mithridaticam Sylla in Marium transferri voluisset;

(2) secundum bellum Lepidus contra Catulum ob metum Siciliae expugnatae;

(3) tertium bellum Caesar et Pompeius: belli species magis quam causa fuit negatus a senatu Caesari consulatus, ceterum utriusque aemulatio et cupiditas imperii occupandi. Nam, cum secundum mores legemque maiorum dimisso exercitu venire in Urbem Caesar deberet et docere senatum de rebus a se gestis atque ita triumphum consequi, simulans se gratiam timere Pompeii, negavit se missurum exercitum nisi consularibus comitiis ratio absentis sui posita fuisset; quam ob rem hostis a senatu iudicatus, statuit id bello vindicare, ac sic non consulatum modo ac triumphum, sed totum populi Romani imperium redegit in suam potestatem.

(4) Quartum bellum Caesar Augustus adversus complures duces: contra Pompeium iuvenem bona paterna repetentem, mox adversus Cassium et Brutum in ultionem interempti patris, deinceps adversus Antonium et Cleopatram ultro bellum patriae inferentis.

41 [Quot genera bellorum:]

(1) Bellorum genera sunt quattuor:

gentile quod cum externis geritur,

<internum> ut Romani cum Latinis, Athenienses cum Lacedaemoniis.

servile quod Romani adversus fugitivos gesserunt <et> contra duces eorum Spartacum, Crixum et Oenomaum.

civile quod inter se certant sicut Marius et Sylla, Caesar et Pompeius, Augustus et Antonius.

42 Ordo belli Mariani:

(1) Inexplebilis honoris Marii cupiditas decretam Syllae Ponticam provinciam voluit eripere per rogationem Sulpicii tribuni plebis. Sylla indignatus continuo ad exercitum perrexit et eum Urbi admonuit et in patriam ingressus Capitolium occupavit; quo terrore victus senatus Mario totique factioni eius interdixit.

(2) Profecto deinde in Asiam Sylla, Marius exul cum profugisset ac primum Minturnis in palude latuisset, tum coniectus in carcerem evasisset; interim Cinna et Octavius in Urbe invicem obessent; hac occasione data, Marius rediit et secum Cinnam adduxit, victis Octavianis partibus septies consul creatus, saevissimis caedibus totam Urbem funestavit.

(3) Sylla interim victo Mithridate in Urbem reversus prope totam Italiam in armis invenit sub iuvene Mario, Mari filio, sed omnes eius copias partim in Etruria ad Sacriportum, partim ad Collinam portam prostravit et reliquias adversariorum [eorum], qui se dederant, in villa publica trucidavit: qui diffugerant, in tabula proscripsit, iure permissio ut interficerentur.

43 Ordo belli inter Caesarem et Pompeium:

(1) Caesar et Pompeius et Crassus, inita societate, imperium Romanorum possidebant: Caesar Gallicos, Crassus Syriacos exercitus habebat, Pompeius, horum viribus fretus, in senatu dominabantur. Post Crassi mortem apud Parthos <...>.

(2) *** I emusus Barbarus Asculanus, Quintus Lutatius Catulus.

44 [De bello Macedonico:]

(1) Populus Romanus cum Macedonibus bellum ter gessit:

sub Flaminio consule regem eorum Philippum vicit,

sub Paulo Persen Philippi filium,

sub Metello Macedonico Pseudophilippum.

(2) Primi belli causa quod de iniuriis Macedonium Graeci querebantur;

secundi quod foedus cum patre suo percussum ruperit Perses;

tertii, quod falso nomen regium Macedonium Pseudophilippus invasit.

45 <Quibus> bellis populi Romani <...>

(1) Etrusco bello, cum Porsenna rex Ianiculum obsedit;

Gallico bello, cum Galli Senones exercitu apud Aliam deleto, Urbe incensa, Capitolium obsederunt;

(2) Tarentino bello, cum Pyrrus ad vicesimum lapidem totam Campaniam populatus accesserat; Punico bello, cum Hannibal Cannensi exercitu fuso ad tertium lapidem castra posuit;

Cimbrico bello, cum Cimbri Tridentinas Alpes occupaverant;

(3) servili bello, cum Spartacus, Crixus et Oenomaus gladiatores populata prope <tota> Italia cum ad incendendam Urbem pergerent, in Lucania a Crasso, in Etruria a Pompeio consule opprimuntur.

46 De tribus Punicis bellis:

(1) Populus Romanus <ter> cum Carthaginensibus dimicavit.

Primum Punicum bellum navalibus copiis gestum est;

(2) causa motus praetendebatur duplex: altera, quod Carthaginienses Tarentinis adfuissent, altera, quod Mamertini adversus Poenos auxilium poscerent; ceterum re vera praemium fuit Siciliae et Sardiniae possessio fertilissimarum insularum. (3) Appius Claudius bellum in Siculo fretu commisit, Manlius et Regulus in ipsa Africa profligaverunt, Duillius consul apud Liparas insulas, Lutatius Catulus apud Aegates mersis hostium classibus consummaverunt.

(4) Secundum Punicum bellum longe omnium cruentissimum fuit: causa, quod Hannibal contra foedus Saguntum evertisset. (5) Prima clades huius belli apud Liternum vulnerato patre Scipione, quem Publius Scipio nondum pubes protexit ac liberavit; secunda clades apud Trebiam vulnerato Flacco consule; tertia apud Trasimennum vastato Flamini exercitu; quarta apud Cannas deletis duobus exercitibus Pauli consulis morte, Terentii fuga Varronis.

(6) Postea vero quattuor duces Punici belli gloriam sibi vindicant: Fabius [sibi] Cunctator qui imminentem Urbis excidio Hannibalem mora fregit; Marcellus qui primus Hannibali apud Nolam restitit et inclinatam eius aciem paene ictu cruciavit; Claudius Nero qui venientem ab Hispania Hasdrubalem cum ingentibus copiis priusquam se Hannibali iungeret excepit et ingenti proelio vicit ...

(7) Tertium Punicum bellum maioris gloriae quam operis fuit; nam Manilio consule inchoatum excidium Carthaginis Scipio Aemilianus consummavit, <et> [una cum Tigrae cum] incensa Carthagine totius Africae vires in perpetuum repressit, quod contra foederis pactionem Carthaginienses comparassent classes et arma finitimis intulissent.

47 Usque imperium Traiani qui victi sunt et per quos duces:

(1) <Populus Romanus> per Flaminium consulem Macedonas vicit, <item> per Paulum consulem sub rege Perse <re>bellantes;

(2) per Scipiones Africanos Carthaginienses;

per Scipionem <Asiaticum> in Syria vicit regem Antiochum;

per Scipionem Aemilianum Celtiberos et Numantiam; (3) per eundem Scipionem Lusitaniam et ducem Viriatum;

per Decimum Brutum Callaeciam;

per Mummium Achaicum et Corinthum et Achaeos;

(4) per Fulvium Nobiliorem Aetolos et Ambraciam;

per Marium Numidas et Iugurtham; per eundem Marium Cimbro et Teutones;

(5) per Syllam Ponticos et Mithridatem;

per Lucillum item <Ponticos et Mithridatem;

per Pompeium> eosdem Ponticos et Mithridatem, item Cilicas piratas et Armenios cum rege Tigraue et plurimas Asia<ti>cas gentes: sub hoc enim <duce ad Indicu>m Oceanum et Rubrum mare usque pervenit:

(6) per Gaium Caesarem <Gallias, Ge>rmanias et Britanniam: sub hoc enim duce non tantum vidit sed etiam navigavit Oceanum;

(7) per Caesarem Augustum Dalmatas, Pannonios, Illyricos, Aegyptios, Germanos, Cantabros totumque orbem perpacavit, exceptis Indis, Parthis, Sarmatis, Scythis, Dacis, quod eos fortuna Traiani principis triumphis reservavit.

48 [De comitiis:]

(1) Comitia dicuntur a comitatu et frequentia quod patres et classes ad suffragia vocantur creandorum magistratuum vel sacerdotum causa.

(2) Comitiorum autem triplex ratio est: haec >curiata<, haec >tributa<, haec >centuriata< dicuntur, quia per curias, aut per tribus, <aut per centurias> explicantur.

(3) Si translaticium sit et solitum de quo populus <vocatur>, curiatis transigitur; si amplius tributis; si in summo discrimine est, tum miles ad suffragia vocatur et comitia centuriata dicuntur.

49 [De populi Romani distributionibus:]

(1) Antiquissima populi Romani distributio triplex est quam Romulus fecit: in regem, in senatum, in populum; qui populus in tres tribus dividebatur, Titiensem, Lucerensem, Ramnetem.

(2) Secunda populi Romani distributio sub Servio Tullio rege qui eum in tribus, classes, centurias divisit ab iteratione census, ut optimus et locupletissimus quisque in suffragiis, id est in populo Romano, plurimum valeret;

(3) et tertia divisio est in patronos et clientelas, qui<a> inferiores superiorum se fidei committebant.

50 [De rebus publicis:]

(1) Rerum publicarum tria genera sunt: regium optimatum populare; aut enim sub regum sunt potestate ut Seleucia Parthorum, aut senatus ut Massilia Gallorum, aut se ipsi regunt ut Athenienses solebant.

(2) Est et quartum genus quod Romani commentum sunt, ut ex his tribus unum efficerent: nam et regiam potestatem consules habent, et penes senatum consilium publicum summa est, et plebs habet suffragiorum potestatem.

4. 2. *Liber Memorialis* (Türkçe Çeviri)

ÖNSÖZ

Lucius Ampelius Macrinus'una selam eder.

Lucius Ampelius Macrinus'una selam eder. Her şeyi öğrenmek isteyen sana isteğin üzerine “Bilinmesi Gerekenlere Dair El Kitabı’nı” yazdım, evrenin ne olduğunu, elementlerin nelerden oluştuğunu, yeryüzünde nelerin olduğunu insan ırkının neyi başardığını öğrenmen için.

1 EVREN HAKKINDA

(1) Evren, içinde her şeyin bulunduğu ve dışında hiçbir şeyin olmadığı şeylerin bütünüdür; Yunancada buna κόσμος (kosmos) denir.

(2) Evrende dört element vardır; gökyüzünün oluştuğu ateş, Oceanus¹ denizinin oluştuğu su, rüzgârların ve fırtınaların oluştuğu hava ve şeklinden dolayı karaların çemberi² olarak adlandırdığımız toprak.

(3) Gökyüzünün dört yönü vardır; doğu, batı, güney, kuzey.

(4) Gökyüzü kendi içinde beş daireye ayrılır: Soğukun aşırı güçlü olmasından dolayı yaşanmaz olan Arcticus ve Antarcticus³; gece ile gündüzün eşit olduğu yerin altında uzanan bölgeye Yunancada κατακεκαυμένη (katakekaumene)⁴ denir ve aynı şekilde aşırı güçlü sıcaktan dolayı burası da yaşanmazdır; kış gündönümü ve yaz gündönümü, hayat bu gündönümlerinin altında yaşanır, gerçekten en ılıman olan bölgeler bunlardır. Bu bölgelerin arasından 12 takımyıldızla birlikte yatay bir yörünge geçer, bunların içinde güneş bir yıllık seyrini tamamlar.

2 12 BURÇ ÜZERİNE:

(1) Gökyüzünde 12 burç vardır.

Koç, Liber'in lütfuyla [takımyıldız oldu]; çünkü, Liber⁵ ordusunu kurak ve çorak araziler boyunca Libya'dan Hindistan'a sevk ettiği sırada suyun olmaması ve Liber'in ordusunun susuzluktan kavrulması nedeniyle koç onlara suyu gösterdi ve bu nedenle koç, Liber tarafından “Iuppiter Ammon”⁶ olarak adlandırıldı ve suyu bulduğu o yere onun için görkemli bir mabet yaptı; bu mabet Mısır ve İskenderiye'den dokuz mil⁷ uzaklıktadır. Bu nedenle Liber,

Iuppiter'den Koç'un takımyıldızlar arasına alınmasını istedi. Başkaları Helle'yi ve Phrixus'u taşıyanın o olduğunu düşünürler⁸.

(2) Iuppiter'in, hediye olarak biraderi Neptunus'tan aldığı Boğa, Iuppiter'in lütfuyla [takımyıldız oldu]. Boğa görünümünde olmasına rağmen insan bilincine sahip olan bu boğa, Iuppiter'in emriyle Agenor'un⁹ kızı Europa'yı Sidon'da oyuna getirip kandırdı ve onu [sırtında taşıyıp] Girit'e götürdü. Bu olay nedeniyle Iuppiter onu yıldızlar içinde ölümsüz bir hatırayla onurlandırdı.

(3) Samothracialılar olarak adlandırılanların İkizler [olduğu söylenir]; bunların sırrını kutsal ritüelleri yöneten kişiler dışında anlatmak caiz değildir. Başkaları, Castor'un ve Pollux'un denizi korsanlardan emin kılan önderler oldukları için [İkizler takımyıldızı olarak onurlandırıldıklarını] söylerler. Benzer işler yaptıkları için [İkizler takımyıldızının] Hercules ve Theseus olduğunu söyleyen bazıları vardır.

(4) Yengeç, καρκίνοç (karnikos), Iuno'nun lütfuyla [semaya] kabul edildi çünkü Hercules bizim yılan olarak adlandırdığımız Lerna Hydra'sını¹⁰ öldürmek için gönderilince Iuno'nun emriyle yengeç saldırıp ayaklarını ve inciklerini yırtarak onu bizzat Hydra'dan daha çok rahatsız ediyordu. Hercules bu şeyin başına gelen en zorlu bela olduğunu düşündü; Iuno, yengeci bu eyleminden dolayı takımyıldızları içinde onurlandırdı.

(5) Aslan, λέων (leon), Iuno'nun kararıyla Hercules'in¹¹ ölümü için Nemea'da eğitildi. Argos topraklarına gönderilen [bu aslan] uzun bir süre mağarada saklandı. Hercules'in onu konuk eden Molorchus ile birlikte ondan aldığı ve ilk defa kullandığı topuz ile öldürdüğü söylenir. Aslanı bununla öldürdü ve onun postunu daha sonra koruyucu örtü olarak giydi. Bundan dolayı [Hercules] Iuno için nefret kaynağı olmaya başladı, aslanı da semavi liyakatla onurlandırdı.

(6) Bizim Adalet olarak adlandırdığımız Başak insanlarla birlikteydi ama insanlar kötülük yapmaya başladıktan sonra Iuppiter onu takımyıldızların arasına yerleştirdi. Onun Icarus'un kızı Atinalı Erigona olduğunu söyleyen bazıları vardır. Liber, onun babasına insanlara keyif vermesi için şarap verdi; [onun] şarap verdiği adamlar sarhoş oldular ve onu taşlarla öldürdüler. Onunla birlikte olan köpek, efendisinin öldürüldüğünü gördü ve uluyarak Erigona'nın yanına döndü; [Erigona] köpeğin kederli ve yalnız olduğunu gördüğü için kaygı içinde onunla yola koyuldu. Icarus'un yerde yattığı yere geldiler. [Erigona] babasının cesedini gördü ve büyük bir kederle onu Hymettus Dağı'nda¹² gömdü; kendisini ise aynı yerde kementle astı. Köpek uzun bir süre onun ayaklarının dibine uzanarak yiyip içmeden güçten düşüp en sonunda susuz kalınca kendisini kuyuya attı. O zaman Liber, verdiği yetkiyle onların ölümüne neden olduğu için Iuppiter'den onların sıralı takımyıldızlar arasına yerleştirilmelerini istedi.

Erigona Başak, Icarius ise Arcturus olarak adlandırıldı. Bunun yıldızı doğduğunda dinmek bilmeyen fırtınalara neden olur; köpek Canicula¹³ [olarak adlandırıldı].

(7) Yunanların ζυγών (Zygon)¹⁴ olarak adlandırdığı Terazî, Stathmuchos¹⁵ denilen çok şefkatli ve adaletli bir adamın adını aldı. Çünkü ölümlülere son derece yararlı olduğu düşünülen terazî ve ağırlığı insanlar için ilk kez onun keşfettiği söylenir. Bu nedenle takımyıldızların içine kabul edildi ve Terazî olarak adlandırıldı.

(8) Akrep'in Chios Adası'ndaki¹⁶ Pelinaeus Dağı'nda¹⁷ Orion'un ölümü için Diana'nın isteği ile doğduğu söylenir. Orion ise avlanırken Diana'yı görüp onun ırzına geçmek istedi. Diana, onu hayatından yoksun bırakması için ona akrebi fırlattı. Iuppiter hem akrebi hem de Orion'u takımyıldızların arasına kabul etti.

(9) Yay, Mousaların sütannesinin oğlu olan Croton'dur; oklarının sesi ve oyunları ile onları eğlendirdiği için Mousalar onu her zaman çok sevdiler. Başkaları onun adil, dindar, bilgili ve konuksever olduğu için Chiron olduğunu söylerler. Ondan Aesculapius tıbbı, Achilles ise kithara ve diğer birçok şey öğrendi.

(10) Oğlak adını Pan'dan alır. Toros Dağı'nda mağaraları mesken tutan Typhon, savaş için Mısır'a vardığı zaman Pan keçi kılığına girdi. Böylece ölümsüz tanrılar Typhon'a hak ettiği cezayı verdikten sonra Pan'ı yıldızların anısıyla onurlandırdılar¹⁸.

(11) Ganymedes¹⁹ olduğu düşünülen Kova'nın, karısı Pyrrha ile tek başına en büyük selden kaçan ve dindarlığından dolayı takımyıldızların arasına yerleştirilen Thessialı Deucalion²⁰ olduğu söylenir.

(12) Devlerin Savaşı'nda²¹ korkudan alt üst olan Venus kendini balığa dönüştürdüğü için [bu takımyıldız] aynı şekilde Pisces [olarak adlandırılır]. Çünkü, Fırat Nehri'nde nehrin kıyısında bir güvercinin bir balığın yumurtasına günlerce tünemiş, iyi kalpli ve merhametli tanrıçayı insanların iyi bir hayat [sürmesi için yumurtadan] çıkarmış olduğu söylenir. Her iki [söylencenin] hatırası nedeniyle balıklar takımyıldızlar arasına yerleştirildi.

3 TAKIMYILDIZLAR ÜZERİNE:

(1) 12 burcun yanı sıra gökyüzünde son derece yetkin takımyıldızlar şunlardır: Asla [denizde] batmayan ve bu nedenle gemilerin seyrini yöneten Büyük ve Küçük iki [adet] Kuzey Yıldızı vardır. Bunlardan biri Cynosura²², diğeri βωήτης²³ [yani] Arcturus olarak adlandırılır.

(2) Orion, azametiyle gökyüzünün yarısını kaplar. Πλειάδες²⁴, Latince *Virgiliae* olarak adlandırılır. Tarafımızdan *Subuculae*²⁵ olarak adlandırılan 'Υόδες'in²⁶ doğuşu ve batışı denizciler ve çiftçiler tarafından gözlemlenir. Canicula'nın gücü özellikle yaz gündönümünde görülür.

(3) Gökyüzünde son derece yetkin yedi yıldız vardır: Satürn, Güneş, Ay, Mars, Merkür, Jüpiter, Venüs. Bunlar kendi hür iradeleri ile hareket ettikleri ve devinimleri ile insanların kaderlerini yönettikleri için Yunanlar tarafından *πλάνητες* (planetes)²⁷, bizim tarafımızdan ise *erraticae*²⁸ olarak adlandırılırlar. Bir de seyirlerinin gökyüzüne karşıt yönde olduğu söylenir.

4 12 TAKIMYILDIZ 12 RÜZGÂRIN HANGİ YÖNÜNÜ MESKEN TUTAR

(1) Koç, Apheliotes'in [estiği] yönü; Boğa, Caecia'nın [estiği] yönü; İkizler, Aquilio'nun [estiği] yönü; Yengeç, kuzey [rüzgârının estiği] yönü; Aslan, Thracia'nın [estiği] yönü; Başak, Argestes'in [estiği] yönü; (2) Terazî, Zephyrus'un [estiği] yönü; Akrep, Africus'un [estiği] yönü; Yay, Auster'in ve Africus'un [estiği] yönü; Oğlak, Auster'in [estiği] yönü; Kova, Euris'un ve Notus'un [estiği] yönü; Balık, Euris'un [estiği] yönü mesken tutar.

5 RÜZGÂRLAR HAKKINDA

(1) Rüzgârlar havanın hareketi ve dönmesiyle oluşur. [Bunların] dört ana yönü vardır: Euris, Apheliotes ve aynı şekilde Voltornus doğudan eser; Zephyrus, Corus ve aynı şekilde Favonius batıdan eser; Aquilo, Boreas ve aynı şekilde Aparctias kuzeyden eser; Notus ve aynı şekilde Libs hem Auster hem de Africus güneyden eser. (2) Bunlar dört ana rüzgârdır, diğer türler ana rüzgârlara bağlıdır. Örneğin, Iaphygia burnundan Apulia'ya doğru Zephyrus'a bağlı Iapyx eser, Notus daha yumuşak estiğinde Leuconotus olur, Gallia üzerinden şiddetli bir şekilde estiğinde Aquilo, Circius olur. Etesia da durgun yaz günlerinde eser.

6 YERYÜZÜ HAKKINDA

(1) Gökyüzünün altındaki yeryüzü dört bölgeden müteşekkildir: Bizim içinde yaşadığımız onun bir tarafıdır; bunun karşı tarafını *Antichthones*²⁹ olarak adlandırılanlar mesken tutar; bunların aşağısında karşıda kalan iki bölgeyi *Antipodes*³⁰ olarak adlandırılanlar mesken tutar.

(2) Bizim yaşadığımız Dünya üç bölüme ayrılır. Tam olarak adları; Don ile Nil [Nehri] arasındaki Asia; Nil ile Gaditanus Körfezi³¹ arasındaki Libya; Boğaz³² ile Don [Nehri] arasındaki Europa'dır.

(3) Asia'daki en ünlü halklar: Hintler, Seres³³, Persler, Medler, Parthlar, Araplar, Bithynialılar, Phrygialılar, Cappadocialılar, Cilicialılar, Syrialılar, Lydialılardır.

(4) Europa'daki en ünlü halklar: Scythialılar, Sarmatialılar³⁴, Germanialılar, Dacialılar, Moesialılar, Thracialılar, Macedonialılar, Dalmatialılar, Pannonialılar, Illyrialılar, Yunanlar, Italialılar, Gallialılar, Hispanialılardır.

(5) Libya'daki en ünlü halklar: Etiyopyalılar, Mauriler, Numidialılar, Poenialılar, Gaetullar³⁵, Garamantlar³⁶, Nasamonlar³⁷, Mısırlılardır.

(6) Yeryüzündeki en ünlü dağlar: Scythia'daki Kafkaslar, Hindistan'daki Emodus³⁸, Syria'daki Libanus, Macedonia'daki Olympus, Attica'daki Hymettus, Lacedaemonia'daki Taygetus, Boetia'daki Cithaeron ve Heleon, Phocis'deki Parnassus, Epirus'daki Acroceraunia, Arcadia'daki Maenalus, (7) Italia'daki Apenin, Sicilia'daki Eryx ve Gallia arasındaki Alpler, Gallia ile Hispania arasındaki Pireneler, Africa'daki Atlas, Oceanus boğazındaki Calpe'dir.

(8) Yeryüzündeki en ünlü nehirler: Hindistan'daki Indus, Ganj, Hydaspes; Armenia'daki Araks; Colchis'deki Thermodon ve Phasis; (9) Scythia'daki Don; Thracia'daki Strymon ve Hebrus, Thessalia'daki Sperchius, Lydia'daki altın taşıyan Gediz ve Pactolus, Meander³⁹ ve Caystrus⁴⁰; Cilicia'daki Cydnus, Syria'daki Orontes; Phrygia'daki Simois ve Xanthus; (10) Lacedaemonia'daki Eurotas; Elis'deki Alphaeus, Arcadia'daki Ladon; Epirus'daki Achelous ve Inacus, Moesia'daki Ister olarak da adlandırılan Savus ve Tuna; Italia'daki Eridanus ve Tiber; Illyricum'daki Timavus; Gallia'daki Rhodanus; Hispania'daki Hiberus ve Baetis; (11) Numidia'daki Bagra; Gaetulia'daki Triton; Mısır'daki Nil, Parthia'daki Dicle ve Fırat, Germania'daki Ren'dir.

(12) Akdeniz'deki en ünlü on bir ada: Sicilia, Sardinia, Girit, Kıbrıs, Euboea, Lesbos, Rodos, iki Balearlar, Ebusus, Corsica, Gades; Oceanus'da doğuya doğru Taprobane⁴¹, batıya doğru Britannia, kuzeye doğru Thylae⁴², güneye doğru Fortunata Adalarıdır⁴³;

(13) Bunlardan başka Ege Denizi'ndeki on iki Kiklad⁴⁴ ada: Delus, Gyaros, Myconos, Andros, Paros, Tenos, Cythnos, Melos, Naxos, Donusa'dır; (14) bunların dışında Sporadlar⁴⁵ [olarak adlandırılan] sayısız ada vardır. Bunların en ünlüleri Aigina, Salamis, Coos, Chios, Lemnos, Samothracia'dır; (15) Ionia Denizi'ndekiler: Ekhnadlar, Strophadlar, Ithaka, Cephalenia, Zacynthos'tur; Adriyatik Denizi'nde yaklaşık bin Crateae; Sicilia'da sekiz [tane] Aeolia Adası; Gallia Denizi'nde üç [tane] Stoekhad Adası; Syrtes'de Cercina, Menix ve Girba [Adaları] vardır.

7 DENİZLERİN ÇEVRESİ⁴⁶ HAKKINDA:

(1) Etrafımızı tamamen çevreleyen deniz Oceanus olarak adlandırılır. Bu, dört bölgeyle yeryüzünü ayırır. Kuzeyden Hazar Denizi, doğudan Pers, güneyden Arap [Denizi] aynı şekilde hem Kızıldeniz hem de Erythraeum olarak adlandırılır; batıya doğru Büyük Deniz aynı şekilde Atlanticus olarak adlandırılır. Bu deniz tüm insan soyunun ticari amaçları için aşılar.

(2) Bu deniz Hercules'in diktiği sütunlar nedeniyle son derece ünlü iki dağ olan Albinna ile Calpe arasından geçerek Gaditanus Boğazı'nın içine girer sonra son derece uzun ve aynı

şekilde geniş bir alana akıp dünyanın ortasına taşar ve (3) Hispania'yı sel altında bıraktığı için⁴⁷ Balear, Gallia'ya temas ettiği için Gallicum, Liguria'ya döküldüğü için Ligusticum, Italia'nın sağ yanını çevirdiği için Tuscum, Tyrrhenum, aynı şekilde Alt [Deniz]; Italia'nın sol yanını çevirdiği için Adriyatik, aynı şekilde Üst [Deniz] adlarını alır.

(4) Sicilia'daki Siculum, Girit Adası'ndaki Creticum; Ionia ve Ege, Achaia'yı yani Peleponnessos'u iki yandan öyle bir çevirir ki Isthmus'un arada kalmasıyla [burasını] yarımada kılarlar. Ege Denizi'ne bağlanan Myrtilus ve Icarius, ilki Myrtilus'tan diğeri Icarus'tan ad alır.

(5) Scythia'nın devasa körfezine boşalan Ponticum⁴⁸, Hellesponticum; son derece ünlü iki kent arasına bir boğazla geçen Asia'daki Seston ve Europa'daki Abydon; Asia'yı sel altında bırakan Tanaiticus; Aegyptium Mısır'dan, Libycum Libya'dan ad alır. Syrticum, iki Syrticum tarafından mevsimsel gelgitlerle çevrilir.

8 DÜNYANIN HARİKALARI: DÜNYADA HANGİ HARİKALAR VARDIR?

(1) Taulantia'da⁴⁹ Apollonia'nın 5 mil uzağındaki Nymphaeus Dağı'nda ateş vardır ve yerden alev çıkar. Ormanda Pan'ın müziği kasabada duyulur. Hatta o dağın eteğindeki ovada suyla dolu göller vardır, oradan zift ve bitüm çıkar; ellerini çırpıtığında zift yükselir ve sanki sudan baloncuklar çıkar.

(2) Epirus'taki Ambracia'da bir duvara Castor, Pollux ve Helena yerliler tarafından elle resmedilmiştir ve hiç kimse de [bunları] kimin resmettiğini bulamamıştır.

(3) Epirus'taki "Υπατον (Hypaton)⁵⁰ olarak adlandırılan Argos: Orada Alcidea'nın inşa edilmesini emrettiği söylenen çift sütunlu büyük bir köprü [vardır]. Burada geminin çıkarıldığı yere Argo denizcilerinin dümeni resmedilmiştir. Burada kehanetleri öğrenmek için yeraltına inilen Iuppiter Typhon Tapınağı vardır, buradan yeraltına inen iki kişi bizzat Iuppiter'i gördüklerini söylerler.

(4) Leucas'ta Sappho'nun kendisini bir adam yüzünden aşağıya attığı bir dağ [vardır]. Dağın zirvesinde Apollo'nun bir tapınağı vardır. Burada dinî ayinler yapılır; bir adam buradan atladığında hemen kayıklarla⁵¹ kurtarılır.

(5) Achaia'daki Sicyon: Forum'da Apollo'nun tapınağı vardır; bunun içine Agamemnon'un kalkanı ve kılıcı, Ulixes'in pelerini ve zırhı, Teucer'in okları ve yayı, içinde ne olduğu bilinmeyen Adrastus'un bıraktığı sandık, Medea'nın koyduğu ve içinde Pelias'ın pişirildiği söylenen bronz kazan, bununla birlikte Palamedes'in mektupları, Marsyas'ın da [yüzülen] derisi, Argo denizcilerinin kürekleri, dümenlerinin kolları, Minerva'nın Orestes'in lehine oy kullandığı [balmumu kaplı]⁵² oy taşı koyulmuştur. Orada bir *palla*⁵³ asılıdır, eğer biri

soluğuyla üflerse tamamen açılır; Penelope'nin dokuma tezgâhı [buradadır]. Burada yerden yağ çıkar.

(6) Argos'ta *asylum*⁵⁴ dedikleri, görkemli bir şekilde süslenmiş Iuno Inachia'nın bir tapınağı vardır.

(7) Atletlerin kutsandığı Iuppiter'in ünlü tapınağı Olympia'dadır.

(8) Corinthus'ta deniz kıyısında, bir adamın kavrayamayacağı kadar büyük bir balina kaburgası vardır; aynı yerde içinde Lais'in mermerden yapılma vazosu olan Venus Tapınağı vardır.

(9) Amphiaraus'un yutulduğu kutsal göl Boeotia'dadır; o gölde pişmiş topraktan yapılmış kırık bir su kabı bulunur; kırık kabın parçaları birbirine bağlı bir şekilde asılı durmaktadır. Rüzgâr tarafından hareket ettirilmezse nereye asıldıkları görünmez.

(10) Atina'da parmağıyla dokunduğu kalkanın sol tarafına yerleştirildiği Minerva'nın ünlü bir tapınağı [vardır]. Bu kalkanın ortasına Daedalus'un tasviri öyle bir yerleştirilmiştir ki eğer birisi tasviri kalkandan çıkartmak isterse eser tümüyle mahvolur çünkü heykel dağılır. Tanrıçanın bronzdan yapılma bir mızrağı vardır.

(11) Cassandra'nın bağlandığı kare [şeklindeki] taş Illium'dadır; eğer ön taraftan dokunursan ya da ovalarsan süt damlar; aynı şekilde arka taraftan ovalarsan sanki kan akar. Rhoeteon olarak adlandırılan yer ise deniz kıyısındadır. Burada Achilles ve Patroclus'un tümülüsü ve Scamandros Nehri vardır.

(12) Dünyanın en ünlü, en görkemli ve en güzel tapınağı olan Diana'nın Tapınağı Ephesus'tadır; [Bunun] girişinde sağ ve sol tarafta yekpare mermerden, 20 arşın⁵⁵ uzunluğunda kapı direkleri vardır; <...>, tapınağın üstünde uzanan 140.000 <...>.

(13) Sarmaşıktan yapılmış, dış kısmında hayret verici büyüklükte iç içe geçen boynuzlarla dört büyük koç başından oluşan *skyphus*⁵⁶ Samus'taki Iuno Tapınağı'ndadır.

(14) 40 ayak⁵⁷ yüksekliğinde devasa heykellerle [donatılmış] mermerden yapılma büyük sunak Pergamon'dadır; Devlerin Savaşı'nı içerir⁵⁸.

(15) Açık havada duran, yağmur yağdığında su değmeyen, Diana'nın mermerden yapılma en güzel heykeli Iasus'tadır.

(16) Venus'un denizin üstündeki tapınağı Bargylia'dadır; burada şamdan üzerine yerleştirilmiş, açık havada denize ışık veren bir fener vardır; bu fenere ne rüzgâr eser ne de onu yağmur söndürür. [Burada] Hercules'in de kadim bir tapınağı vardır. Orada [tapınağın] sütununda içinde Sibylla'nın⁵⁹ kapatıldığı söylenen, demirden yapılma oyuk bir kafes asılı durur; [Tapınağın zemininde] sanki kare [şeklinde] taşlar gibi [dizilmiş] balina kemikleri serilidir.

(17) Sipylus'taki Magnesia'da dört adet sütun vardır. Victoria'nın⁶⁰ demirden yapılma, zincirsiz havada asılı duran heykeli bu sütunların arasındadır. Ne kadar rüzgâr eserse essin ne kadar yağmur yağarsa yağsın hareket etmez.

(18) Bir Amazon tarafından inşa edilen Diana Tapınağı Ephesus'tadır. Sanki uyuyor gibi horlayan Icarus'un pirinç ve demirden yapılma hayret verici büyüklükteki mezarı da buradadır.

(19) Rhodos'ta Colossus⁶¹: Sol'un yüksek heykeli *** mermer sütunun üstünde *bakırdan yapılma dört atlı bir araba vardır, sütunun uzunluğu ise 100 arşındır⁶².

(20) Phidias'ın yaptığı boyu 150⁶³, eni 60⁶⁴ arşın [olan] yüzü altından yapılma Olympuslu Iuppiter'in fildişi heykeli.

(21) Kral Cyrus'un beyaz ve altınla çevrili küçük siyah taşlarla inşa edilen sarayı Ecbatana'dadır; burada farklı renkte sütunlar ve sayısız demir şamdan vardır. Pencerelem gümüşten ve çatı yeşil taştan [zümrütten yapılmıştır].

(22) Memnon'un pişmiş taşla -yani kalker ve sülfürle inşa ettiği- iç içe geçmeleri için demirle harmanlanan duvar Babil'dedir. Kalınlığı 30⁶⁵, yüksekliği 130 arşın⁶⁶, çevresi ise 30 mildir⁶⁷. Bu duvarın inşasını Semiramis başlattı, onun oğlu bitirdi.

(23) Agartus'un inşa ettiği piramitler Mısır'dadır.

(24) Nil Nehri'nin bronzdan⁶⁸, 300 arşın⁶⁹, yüzü parlak zümrütten, kolları [büyük] fildişinden yapılma görünüşünden vahşi hayvanların da korktuğu [heykelinin olduğu] kasaba.

(25) Atina'da Olympuslu Iuppiter heykeline, İskenderiye'de özellikle Nil Nehri'ne taparlar.

9 KAÇ TANE IUPPITER OLDUĞUNU SÖYLERLER/DİĞER TANRILAR VE TANRIÇALAR

(1) Üç tane Iuppiter vardı: Aether'in oğlu, *cognomeni* de Aetherius olan birincisi Arcadia'daydı; bu ilk olarak Sol'u cana getirdi. Saturnius olarak adlandırılan, Proserpina'dan [doğma] şarabın mucidi [olan] Liber Baba'yı cana getiren ikincisi yine Arcadia'daydı. Saturnus'un ve Ops'un oğlu olan En İyi ve En Büyük olarak adlandırılan üçüncüsü Girit'teydi.

(2) İki tane Mars vardı: Birincisi (Ἐνόπλιος) Enoplios'tan cana gelen, Euhemerus'un⁷⁰ dediği gibi bizim Mars'ımız ya da Marspiter ve diğer şekilde Mars Enyus idi; ikincisi Iuppiter ile Iuno [birlikteliğinden] cana gelen [Mars] idi.

(3) Beş tane Sol vardı: Birincisi Iuppiter'in oğlu [olan]; ikincisi Hyperion'un oğlu [olan]; üçüncüsü Mısır'ın kendisine kutsal kılındığı Nilus'un oğlu [olan]; dördüncüsü Rodos'ta

doğan, oğlu da Zmintheus olan; beşincisi Circe'nin, Medea'nın ve Phaethon'un cana geldiği, Colchis'in oğlu [olan Sol] idi.

(4) Dört tane Vulcanus vardı: Birincisi Caelum ve Ops'un [birlikteliğinden] cana gelen; ikincisi Nilus'un oğlu [olan]; üçüncüsü Saturnius'un ve Iuno'nun oğlu [olan]; dördüncüsü Sicilia'daki Melite'nin oğlu [olan Vulcanus] idi.

(5) Dört tane Mercurius vardı: Birincisi Caelum ile Dies'in oğlu [olan]; ikincisi Iuppiter ve Cronia'nın ya da Proserpina'nın oğlu [olan]; üçüncüsü Cronus ile Maia'nın oğlu ve lirin mucidi [olan]; dördüncüsü Mısırlılara harfleri ve sayıları öğreten Cyllenius'un oğlu [olan Mercurius] idi.

(6) Beş tane Apollon vardı: Birincisi Vulcanus ve Minerva'nın oğlu [olan]; ikincisi Corybas'tan cana gelen; üçüncüsü Iuppiter'in Latona'dan doğan oğlu [olan]; dördüncüsü Arcadia'daki Selinus'un oğlu [olan]; beşincisi Libya'da doğup Ammon'un oğlu [olan Apollon] idi.

(7) Üç tane Diana: Birincisi Iuppiter Cronus'un Proserpina'dan olma kızı, o aynı zamanda Liber'in kız kardeşidir; ikincisi Iuppiter ve Latona'dan olan Apollon'un kız kardeşi; üçüncüsü Glauce'nin kızıdır ve Upis olarak bilinir.

(8) Üç tane Aesculapius: Birincisi Vulcanus'un oğlu Apollon olarak bilinir; ikincisi Lycius'un oğludur; üçüncüsü ise Aristaius ve Alcippe'nin oğludur.

(9) Dört tane Venus: Birincisi Caelus ve Dies'in kızı; ikincisi deniz köpüğünden doğan Aether ve Oceanus'un kızıdır; üçüncüsü Vulcanus'a eş olmuştur ve aynı zamanda Mars ile ilişkisi olmuştur, bu birleşmeden Cupido'nun doğduğu söylenir; dördüncüsü Cyprus ve Syria'nın kızı ve Adonis'e eş olandır.

(10) Beş tane Minerva: Birincisi Vulcanus'un kızıdır ondan Atinalıların şehri gelir; ikincisi Mısırlıların ibadet ettiği Nilus'un kızıdır; üçüncüsü kendisini savaş sanatına adanmış Iuppiter'in kızıdır; dördüncüsü dört atlı arabayı icat eden Sol'un kızıdır; beşincisi ona karşı arzulu olan babasını bakireliğini korumak için öldüren Pallas ve Titanis'in kızıdır, bu olaydan dolayı ona Pallas da denilmektedir.

(11) Beş tane Liber: Birincisi Iuppiter ve Proserpina'nın oğludur, çiftçidir ve şarabı bulmuştur; kız kardeşi Ceres'tir. Granicus Nehri'ne ismini veren ikinci Liber, Melo ve Flora'nın oğludur; üçüncüsü Asia'yı yöneten Cabirus'un oğludur; dördüncüsünün Saturnius ve Semela'nın <***> [oğlu olduğu] söylenir; beşincisi Nisus ve Hesione'nın oğludur.

(12) Altı tane Hercules: Birincisi Iuppiter Aetherius'un oğludur; ikincisi Mısırlıların ataları olarak gördükleri Nilus'un oğlu; üçüncüsünün kendi yerini Hellenlere kurduğu söylenir; dördüncüsü Kartacalıların ibadet ettiği Cronus ile Karthere'nin oğludur, buradan da Kartaca adı

gelir; beşincisi Kral Medes ile çarpışan Ioab'ın oğludur; altıncısı Atlas'ı eğiten Iuppiter'in Alcemene'den doğma oğludur.

10 İMPARATORLUKLAR HAKKINDA:

(1) Bilinen zamanın başlangıcından beri yedi imparatorluk vardır. İlk egemenliği elde eden Asurlar, onlardan sonra Medler, sonra Persler, daha sonra Lacedaemonialılar, sonra Atinalılar, onlardan sonra Macedonialılar ve nihayetinde Romalılar gelir.

11 ASURLARIN KRALLARI:

(1) Iuppiter'in oğlu kral Belus, ardılları Ninus ile Asia'yı, Aegyptus ile Libya'yı, Danaus ile Europa'yı yönetmişlerdir.

(2) Ninus bir ordu ile neredeyse tüm Asia'yı kendi kontrolü altına alan ilk kraldır ve çok ünlü Ninos⁷¹ kentini kendi adına kurmuştur.

(3) Bir güvercin tarafından eğitilmiş Nymphæ Dercetis'in kızı olan Semiramis, kral Ninus'un karısıdır; onun ölümünden sonra kral Ninos'un krallığını ordusuyla genişletti. Hindistan'a yeterince başarılı olamayan bir sefer girişiminde bulundu; Fırat Nehri'nin üzerine gelmiş geçmiş kentlerin en güzeli olan Babil'i kurdu.

(4) Sardanapalus, aşırı zevk ve lüks sonucunda krallığı yıkıldıktan sonra düşmanların eline geçmektense gücünü yitirmiş arkadaşları ile birlikte zehir içti ve yatağının altına ateşe vererek kendisini sarayı ile birlikte yaktı.

12 MED KRALLARI:

(1) İlk kral Arbaces, Asurların gücü yok olduktan sonra Sardanapalus'un servetini <Medlere> taşıdı ve onları son derece adil bir şekilde yönetti⁷².

(2) Güçlü ve adil bir adam olan Astyages, Cyrus tarafından hileyle yenildikten sonra Media Krallığı dağıldı.

13 PERS KRALLARI:

(1) En cesur kral Kyros, Asia'nın büyük bir kısmı fethedildikten sonra Scythialıların kraliçesi Tomyris tarafından yenilip öldürülmeseydi Europa'yı da istila edecekti⁷³.

(2) Cyros'un kendisine denk⁷⁴ oğlu Cambyzes, Mısır'da 70.000 kişiye ve kral Amasis'e boyun eğdirdi⁷⁵. Etiyopya'ya ilerlerken ordusunun büyük bir kısmını açlıktan kaybettikten sonra hiçbir başarı elde edemedi geri döndü; yine de orada Meroe⁷⁶ kentini kurdu. O kutsal

boğa Apis'in öldürülmesini emrettiği için tanrıların öfkesiyle atından kendi kılıcına doğru baş aşağı düştü ve öldü⁷⁷.

(3) Yedi Perslinin arasından atının kişnemesiyle krallığa erişen kral Darius⁷⁸, 270.000 kişiden oluşan ordusu ile Avrupa'ya geçti. Atinalıların önderi Miltiades tarafından Marathon Gölü'nde yenildikten sonra geri çekildi⁷⁹.

(4) Darius oğlu Kserkses, babası öldükten sonra çok sayıdaki gemi ve askerî kuvvetiyle Hellespontus'a tahtadan köprü ve Athos Dağı'nın yanına kanal yaptırarak⁸⁰ Avrupa'ya geçti ancak Atina'yı yakıp yıkmaktan başka bir şey başaramadı. Lacedaemonialılar ve Atinalılar tarafından denizde yenildikten sonra Asia'ya geri döndü ve burada kendi halkının ihanetiyle öldürüldü⁸¹.

14 LACEDAEMONIALILARIN KOMUTANLARI VE KRALLARI:

(1) Hercules'in soyundan gelen ikizler Eurysthenes ve Procles, Sparta'nın ilk kralları oldular.

(2) Kanun koyucu⁸² Lycurgus, yasaları ile Lacedaemonialıların Hellas'ta 700 yıl boyunca yönetimde kalmasını sağladı.

(3) Krallar Theopompus ve Polydorus, Messenia Savaşı'nı yirmi yıl sürdürdüler.

(4) Savaşçı Othryades, Messenia Savaşı'nda 100 kişinin diğer bir deyişle 50'şer kişinin karşılıklı olarak mücadele ettiği savaşta zafer anıtını⁸³ kendi kanıyla yazdı⁸⁴.

(5) Tyrtaeus, Atinalılar tarafından Apollo kehanetinden hareketle muziplik olsun diye komutan olarak Messenia Savaşı'na gönderildi; yazdığı şiirle askerlerin yüreklerini o kadar etkiledi ki çok uzun süren savaş zaferle sonlandı⁸⁵.

(6) Pers Savaşı'nın komutanı olan Leonidas, 300 Lacedaemonialı ile birlikte Thermophylai'da Perslerin tüm savaş gücünü, kendi ve silah arkadaşlarının ölümüyle zayıflattı.

(7) Pausanias Pers Savaşı'nda Kserkses'in generali Mardonius'u piyade güçleri ile birlikte Boetia'daki Asopus Nehri yakınlarında mağlup etti, kısa süre sonra kral tarafından hainliğinden kuşku duyulduğu için suçlu bulundu. Minerva Tapınağı'na⁸⁶ sığınmak için kaçtı ve orada açlıktan öldü⁸⁷.

(8) Komutan Lysandros, tüm denizin hakimiyetini elinde bulunduran Attika donanmasını Aigos Potamos'ta yendi ve mağlup olan Atinalıları 30 tirana maruz bıraktı⁸⁸.

(9) Lacedaemonialıların en cesur adamı Ksanthippus, Birinci Kartaca Savaşı'nda Kartacalılara komutan olarak gönderildikten sonra General Regulus'u ele geçirdi⁸⁹.

(10) Agesilaus, kendi topraklarından ziyade düşman topraklarında savaşma fikrini buldu. Bundan dolayı Asia'ya gönderildi ve orayı harap etti; ancak o zamana değin kralı⁹⁰ tehdit

etmesine rağmen geri çağrıldı ve Atinalıları Coronea civarında yendi. Bu olaydan sonra 10.000 Yunanın öldürüldüğünü öğrendiğinde Corinthus'ta ağladı⁹¹, yapabilecek gücü olmasına karşın Corinthus'u yok etmek istemedi⁹².

15 ATİNALILARIN ÜNLÜ KRALLARI VE KOMUTANLARI:

(1) Atina kentini kuran ve yurttaşlarına kendi adından hareketle Kekropidler adını veren kral Cecrops'un topraktan çıktığı için kasıklarından aşağı doğru bir yılanın şekline sahip olduğu söylenir⁹³.

(2) Kral Erichthonius⁹⁴, Celeus'un ev sahipliğinde Eumolpus'un rahipliği ve bakire kızlarının hizmeti ile Eleusis gizemlerini⁹⁵ kurdu. Hellas açlıkla mücadele ederken ürünlerin yetiştirilmesinden sorumlu Triptolemus ile buğday dağıtarak Hellas'ı yeniden canlandırdı⁹⁶.

(3) Kral Pandion, barbarlarla⁹⁷ kendi soyu arasında evlilik yoluyla müttefiklik kurabilmek amacıyla kendi kızları Procne ve Philomela'yı Thracia kralına verdi⁹⁸.

(4) Aegeus'un oğlu Theseus, Minotaurus'u öldürdü⁹⁹.

(5) Theseus'un oğlu Demophon ile birlikte Yunanlar Ilion'u ele geçirdiler¹⁰⁰.

(6) Kral Codrus¹⁰¹, Apollo'nun kehanetine uygun olarak vatanının güvenliği ve selameti uğruna Peloponnessus Savaşı'nda kendisini adak olarak adadı.

(7) Güçlü ve bilge bir adam olan Peisistratos, aristokratlara karşı halkın yanında olarak tiranlığı kurdu ve tiranlığı son derece adil bir şekilde yönetti¹⁰².

(8) Alt sınıftan olan Harmodius ve Aristogiton, Peisistratus'un oğulları Hippias ve Hipparkhus'un gaddar yönetimini bir komplo düzenleyerek bastırdılar; bundan dolayı kutsal onurlar kurtarıcı oldukları için onlara bahşedildi¹⁰³.

(9) Komutan Miltiades, Pers kralı Darius'un Dares ve Tisaphernes komutasındaki 80.000 kişilik ordusunu Marathon Çayı'nda bozguna uğrattı¹⁰⁴.

(10) Adil lakabını karakteri sayesinde kazanan Aristeides, tam da bu karakterinden dolayı sürgünle cezalandırılmıştır¹⁰⁵.

(11) Komutan Cimon, Pers Savaşı'nda Kserkses'in askerî kuvvetlerini, piyadelerini ve aynı zamanda donanmasını Asia'da Eurymedon Nehri'nin yakınlarında bir günde bozguna uğrattı¹⁰⁶.

(12) Kökeni, zenginliği ve yeteneğiyle ünlü komutan Alcibiades; Herma¹⁰⁷ heykellerinin gece vaktinde kafası koparıldığı için suçlandı. Peloponnessus Savaşı sırasında Lacedaemonialılara kaçtı ve onları savaşta zafere taşıdıktan sonra acı çeken vatandaşlarına acıyarak vatanına geri döndü. İkinci kez komutan olarak seçildikten sonra Atinalıları muzaffer kıldı.

(13) Thrasybulus, baskıyla gaddar bir yönetim sergileyen otuz Lacedaemonialı tiranı komplo düzenleyerek devirdi ve Atinalılara özgürlüğü geri getirdi¹⁰⁸.

(14) Komutan Conon, Knidos çevresindeki Lacedaemonialı deniz kuvvetlerinin tamamını ele geçirdi ve denizdeki hakimiyeti Atina kentine geri verdi¹⁰⁹.

(15) Dion, Syrakusai'ı sekiz nakliye gemisiyle, 100 adet mahmuzlu savaş gemisine sahip olan Sicilia kralı Dionysius Italia'dayken işgal edip Dionysius'u krallıktan defetti¹¹⁰.

(16) Askerî işler bakımından çok yetenekli olan Iphicrates, ağırlık ve şekil bakımından çok elverişli silahlar yaptı¹¹¹.

(17) Philippus'un ısrarla teklif ettiği tek bir kuruşu dahi kabul etmeyip [onun] tarafına geçmeyen, "İyi adam" olarak bilinen Phocion¹¹², arkadaşlarının kendi çocuklarını düşünmesi gerektiğini söylediğinde "Eğer iyilerse bu küçük tarla onlara yeter, eğer kötülerse hiçbir şey yetmez" diye cevap verdi.

(18) Komutan Chabrias¹¹³, bir askere gladyatör sanatıyla savaşmayı öğretti. Kıbrıs, Naxos ve diğer tüm Asia Adaları'nı¹¹⁴ Atina'ya kazandırdı. Chios dolaylarındaki donanma savaşında silahlarını atıp yüzerek kaçmaktansa ölmeyi tercih etti.

(19) Üstün bir adalet anlayışına sahip olduğu için onurlu bir adam olarak görülen Phaleronlu Demetrios¹¹⁵, bu anlayışından dolayı kamusal alanlara özgürlüğün simgesi olarak dikilen üç yüz heykel ile onurlandırıldı.

16 MACEDONIALILARIN KRALLARI:

(1) Amyntas'ın oğlu Philippus Thracia'yı ele geçirdikten sonra kendi hakimiyeti altına alan ilk Macedonialıdır ve tam da savaş hazırlıkları yaptığı sırada Asia'ya doğru hareket etmek üzereyken tiyatrodaki Pausanias tarafından öldürülmüştür¹¹⁶.

(2) Philippus ile Olympias'ın oğlu olan Alexander 40.000 kişilik ordusuyla birlikte Macedonia'daki Pella kentinden Asia'ya geçti; Pers kralı Darius'u ilk önce Granicus Nehri'nde, daha sonra Cilicia'daki Issus'ta, üçüncü kez ise Arbela'da¹¹⁷ mağlup etti; üç savaşın sonunda 300.000 piyade, 50.000 süvari, 2000 tırpanla silahlanmış atlı arabasından oluşan orduyu mağlup etti. Ardından Hindistan kralını alt ettikten sonra tüm Asia halklarını kendi gücü altında topladı ve en ünlü Asia kentleri olan Sardes'i, Baktra'yı, Susa'yı, Babil'i ele geçirdi. Sarhoşluktan mı yoksa zehirden mi bilinmez, Babil'de öldü. Bununla birlikte daha önce Africa'daki Iuppiter Ammon'a kadar gitmesine rağmen tüm insanlar içinde Oceanus'a ilk yelken açan kişi olmuştur¹¹⁸.

(3) Macedonia'yı Alexander'den sonra yedinci nesilden Philippus yönetti¹¹⁹. Hellas'ı işgal etti ve gaddar bir şekilde hüküm sürerken *consul* Sulpicius¹²⁰ tarafından Phocis'te yenildi;

kısa süre sonra Macedonia'ya ait olan Thessalia'da yer alan Cynoscephalai'da Flaminius¹²¹ tarafından alt edildi. Burada krallığın bir parçası olarak cezalandırılan oğlu Demetrios¹²² esir olarak verildi.

(4) Philippus'un oğlu olan Perses Philippus, Macedonia'nın büyük ordusu ile birlikte Hellas'a saldırdığında *consul* Marcius tarafından içi boş sahte fillerle Ascuris Bataklığı civarında mağlup edildi¹²³; hazinesini denize attıktan sonra kaçtı, kısa süre sonra Aemilius Paulus tarafından tüm Macedonia'dan kovuldu. Sığınmak üzere Samothracia'ya kaçtı, sonrasında güvenlik sözüne karşılık Paulus'a teslim oldu; zafer yürüyüşünde onun arabasının önünde yer aldı. Daha sonra özgür bir şekilde gözetim altında Alba'da¹²⁴ yaşlandı¹²⁵.

(5) Sıradan ve yozlaşmış bir adam olan Pseudophilippus¹²⁶, görünüşü bakımından Philippus'a olan benzerliğini onun oğlu olduğuna inandırmak için kullanarak Macedonia'yı savaş için kışkırttı; kargaşa başladığı sırada yakalandı ve Roma'nın gözetimine gönderildi. Burada gözetimden kaçtı, ardından Macedonia'yı tekrar ayaklandırarak Thracia'yı savaşla geri aldı. Krallığın kalesinde askerî otorite kisvesi altında yasal kararlar verdi; daha sonra Caecilius Metellus tarafından büyük savaşta mağlup edildi. Thracia'ya kaçtıktan sonra krallar tarafından zafer töreninde sergilenmek üzere Metellus'a teslim edildi.

17 ROMALILARIN KRALLARI [VE KOMUTANLARI]:

(1) Romulus, Roma kentini kurdu. Numa Pompilius¹²⁷ dini oluşturdu. Hostilius, Alba'yı yok etti, Ancus Martius¹²⁸ birçok yasa oluşturdu ve Ostia kolonisini kurdu;

(2) Priscus Tarquinius memuriyetleri görev nişanları ile donattı¹²⁹. Servius Tullius ilk *censusu*¹³⁰ yaptı. Tarquinius Superbus, aşırı kibrinden dolayı krallıktan kovuldu.

18 ROMALILARIN EN ÜNLÜ KOMUTANLARI:

(1) Brutus, halkın özgürlüğü için kendi çocuklarını öldürdü¹³¹.

(2) Valerius Publicola aynı özgürlük için Tarquiniuslarla savaş yaptı; çıkartmış olduğu özgürlük yasası ile nüfusu artırdı¹³².

(3) Manlius Torquatus, ordugâhtaki disiplini sağlamak için kendi oğlunu öldürdü¹³³.

(4) Tıpkı Serranus¹³⁴ gibi Quinctius Cincinnatus çiftçilik yaparken kendisine diktatörlük teklif edildi¹³⁵.

(5) Camillus, Gallialı Senon kabilesini yok ettikten sonra onlar tarafından yakılıp yıkılan Roma'yı yeniden kurdu¹³⁶.

(6) İki Fabius'tan biri tek savaşta Etrüskleri, Samnitleri, Umbrialıları, Gallialıları buyruğu altına aldı; azatlıları *tribus*lardan temizledi ve bundan dolayı *Maximus* lakabını aldı¹³⁷. Diğer Fabius, Hannibal'ı oyalayarak yendi, bundan dolayı *Cunctator*¹³⁸ lakabını aldı.

(7) Publius Cursor, Romalıları savaşarak boyunduruk altına alan Samnitleri yenerek onlara aynı rezil duyguları yaşattı, bu hızından dolayı *Cursor* lakabını aldı¹³⁹.

(8) Curius, ocakta pancar pişirdiği sırada kendisine altın teklifinde bulunan Samnitlerin elçilerine: “Kendi çanak çömleğimi kullanmaya devam etmeyi ve altına sahip olanlara emretmeyi tercih ederim” dedi¹⁴⁰.

(9) Fabricius Luscinius, *consul* mertebesindeki lükse düşkün, açgözlü Cornelius Rufinus'u on libre gümüşe sahip olduğu gerekçesiyle Senato'dan attı¹⁴¹.

(10) Hannibal'ı ilk kez Campania'daki savaşta Claudius Marcellus¹⁴² yendi ve aynı zamanda süvarilere savaştan kaçmadan nasıl geri çekilebileceklerini öğretti.

(11) İki Scipio'dan yaşlı olan Africanus, Hannibal ile olan savaşı sonlandırdı; hatta bunu Africa'da yaptı. Genç olan diğer Scipio Numantius, Africa'daki Kartaca ve Numantia'yı yerle bir ederek Africa ve Hispania'yı boyunduruk altına aldı¹⁴³.

(12) Quintus Nero¹⁴⁴, Apulia'da Hannibal'ı bıraktıktan sonra Hispania'dan gelen Hasdrubal'ı yakaladı ve Metaurus Nehri'nin civarında onun kuvvetlerini bir günde bozguna uğrattı; eğer Hasdrubal Hannibal'a katılabilseydi hiç şüphe yok ki Roma halkı bunun üstesinden gelemezdi.

(13) Paulus¹⁴⁵, Macedonia'yı yendikten sonra Hellas'ı özgür kılarak zaferlerin en görkemlisini kazanmış oldu. Zaferin henüz ilk günlerinde iki oğlunu kaybetti. Kader, devlete saldırmak yerine kendi evine saldırdığı için konuşmasında kadere olan şükranlarını sundu.

(14) İki Metellus'tan *Macedonicus*¹⁴⁶ olanı, Macedonialılar yenildikten sonra, Hispania'nın yenilmez halkı Contrebiayı askerlerine vasiyetlerini yazmalarını emrederek ve kazanana kadar geri dönmelerini yasaklayarak ele geçirdi. Diğer Metellus *Numidicus*¹⁴⁷, Numidia'yı ele geçirdi, halk *tribunusu* Apuleius devlete zararlı yasaları çıkarınca ve tüm Senato bu yasalara uyacağına dair yemin edince kendisi yemin etmek yerine sürgüne gitmeyi tercih etti. Onun oğlu sadık olarak adlandırıldı çünkü o da sürgüne giderek babasını takip etti.

(15) Gaius Marius, Africa'da Numidialılara, Gallia'da Cimbriler¹⁴⁸ ve Teutonilere karşı üstün geldikten sonra çizme giyen bir askerden yedinci *consulluğuna* kadar ulaştı.

(16) İç savaşı kazanan Sulla, Romalıların yönetme gücünü ilk kez eline geçiren ve bu gücü bırakan tek kişiydi.

(17) Sulla tarafından kara listeye¹⁴⁹ alınan Sertorius¹⁵⁰, sürgüne kaçtıktan sonra çok kısa bir süre içerisinde neredeyse tüm Hispania'yı kendi otoritesi altına aldı ve talih her yerde karşısında olmasına rağmen yenilmez oldu.

(18) Asia eyaletinin ganimetlerinden çok büyük bir servet edinen Lucullus¹⁵¹, yapılara ve resimlere son derece meraklıydı.

(19) Pompeius, Kral Tigranes hakimiyetindeki Armenialıları, kral Mithridates hakimiyetindeki Pontusluları, tüm deniz üzerinde hakimiyet kuran Cilicalıları 40 günde alt etti; Asia'da Hazar Deniz'i ile Kızıldeniz'in arasında kalan büyük bir bölümü kazandığı zaferler ve zafer alaylarıyla kat etti.

(20) Gallialıları ve Germanialıları boyunduruk altına alan Gaius Caesar, Oceanus'u¹⁵² geçen ilk Romalıdır, buradan Britannia'yı keşfetmiş ve yenmiştir.

(21) Iulius Caesar Augustus, tüm eyaletleri barışa kavuşturdu, dünyanın her yerine ordular yerleştirdi ve Roma İmparatorluğunu düzenledi; onun tanrılaştırılmasından sonra *Caesarların* ebedî diktatörlüğü iktidara hâkim oldu.

19 SEÇKİN ROMALI DEVLET ADAMLARI:

(1) Menenius Agrippa, Senato ile fikir çatışması içinde olan insanları uzlaştırdı ve bir araya getirdi.

(2) Appius Caecus, itaat etmeye niyeti olmayan halkın yabancı kralların hükmü altında yönetilmemesi için Pyrrhus'un barışını engelledi¹⁵³.

(3) Tiberius Gracchus her ne kadar Scipio *Asiaticus*'u düşman olarak görmüş olsa da *tribunuslar* tarafından hapse atılmasına, Scipio'nun yakalayıp esir aldığı kişilerle aynı yerde tutulması doğru değil diyerek izin vermedi. Bu kişi *tribunus* olduğu dönemde toprak yasalarıyla şiddetli bir isyana neden olduktan sonra öldürülen Gracchusların babasıydı.

(4) Decimus Brutus *Callaecus*, *consul* Opimius ile birlikte kendi üvey evladı olan Gaius Gracchus'u toprak yasalarıyla devletin düzenini bozduğu gerekçesiyle alt etti.

(5) Pompeius'un tarafını tuttuktan sonra Caesar tarafından geri kazanılan Marcus Brutus, kral unvanını hedeflemiş gibi görünmesi sebebiyle suikast için Caesar'a komplo kurdu.

(6) Livius Drusus toprak yasalarını ilan ederek Roma halkının yüce takdirini kazandı; ancak sözünü yerine getiremeden *consul* Philippus tarafından kıskançlık yüzünden kendi evinde öldürüldü.

(7) Lutatius Catulus, Sulla'nın kararnamelerini¹⁵⁴ feshetme düşüncesiyle ordusunu Italia yakınlarına getiren Lepidus'u kovdu. Catulus tek başına kimseden yardım almayarak kan dökmeden iç savaşı sonra erdirdi.

(8) Birçok kez suçlanan Cato Censorius yaşadığı süre boyunca suçluları suçlamaktan vazgeçmedi. Her konuda çok yetenekliydi; öyle ki Sallustius Crispus tarafından Roma halkının çıkardığı en iyi hatip olarak görülmüştür.

(9) İç savaşta Pompeius tarafını izleyen *praetor* Cato¹⁵⁵ devlete köle gibi hizmet ederek yaşamaktansa ölmeyi tercih etmiştir.

(10) Scaurus, Cimbrilere karşı yapılan savaşta kaçtığı için kendi oğlunun yanında yer almasını reddetmiştir¹⁵⁶.

(11) Scipio Nasica, *consulluğa* hakkıyla atanmış görünmediği için *consulluktan* istifa etti ve Dalmatyalılar kontrol altına alındıktan sonra Senato tarafından önerilen zafer törenini reddetti. Kamusal alanlarda kendisi için dikilen her bir heykeli kendi *censorluğu* sırasında kaldırdı ancak Senato'da Kartaca'nın yok edilmemesi gerektiğini söylemesi üzerine olabilecek en iyi şekilde yargılandı¹⁵⁷.

(12) Cornelius Cethegus kendi kardeşi Cethegus'un, Catilina ile birlikte komplo kurduğu gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmasını savundu¹⁵⁸.

(13) Tullius Cicero, kendi *consulluğunda* çok büyük bir cesaretle Catilina komplosunun üstesinden geldi¹⁵⁹.

20 KENDİSİNİ [ROMA DEVLETİNİN] SELAMETİ İÇİN FEDA EDENLER:

(1) Horatius üçüzleri, Albalı Curatius üçüzlerine karşı üstünlük için çarpışmışlardır¹⁶⁰.

(2) Hepsi *patricius* soyundan gelmelerine rağmen üç yüz Fabius'un bizzat kendileri Veii kentine karşı savaşta yer almayı talep etmişlerdir¹⁶¹.

(3) Mucius Cordus ellerini ateşlere koymuştur¹⁶².

(4) Horatius Cocles, Tiber Nehri'nin üzerindeki köprü kesildikten sonra zırhı üzerindeyken nehri yüzerek geçmiştir¹⁶³.

(5) Kartacalılara karşı Calpurnius Flamma komutasındaki üç yüz kişiden oluşan ordu Sicilia Ormanları'ndaki ölümüyle Roma halkını özgürleştirdi; elbette bu tamamen 300 Lacedaemonialının Thermopylae yakınlarında elde ettikleri şerefte eşitti.

(6) İki Decius'tan biri Latin Savaşı'nda diğeri Samnit Savaşı'nda kendilerini yeraltı tanrılarına kurban ettiler¹⁶⁴.

(7) *Pontifex* Folius ve kentin diğer yaşlıları Gallia kökenli Senonlar tarafından Roma yakılıp yıkıldıktan sonra kendilerini yeraltı tanrılarına kurban ettiler¹⁶⁵.

(8) Regulus¹⁶⁶, Kartacalılarla aleyhte bir barış yapmaktansa ya da yeminine olan bağlılığının sadakatini yitirmektense onların işkencesine maruz kalmayı tercih etti.

(9) Curtius, bir kâhin tarafından Roma kenti için en iyi şeyin bu olduğu ilan edildikten sonra kendisini yeryüzü yarığına bıraktı¹⁶⁷.

(10) Samnitlerin komutanı Pontius Telesinus tarafından ordusu ile birlikte boyunduruk altına alınan Spurius Postimius, feshedilmesi gereken bir anlaşma yaptığı için kendisini düşmana teslim etmeye karar verdi¹⁶⁸.

(11) *Palladiumu*, yanmakta olan Vesta Tapınağı'ndan dışarıya doğru taşırken *pontifex* Gaius Metellus gözlerini kaybetti.

21 DÜŞMAN KOMUTANININ TEÇHİZATINI¹⁶⁹ [ROMA'YA] GETİRENLER:

(1) Caenina kralı Agron'tan Romulus;

Veii kralı Lars Tolumnius'tan Cossus Cornelius;

Gallia kralı Viridomarus'tan Claudius Marcellus [düşman zırhlarını vatana getirdiler].

22 MEYDAN OKUYAN DÜŞMANLARLA YÜZ YÜZE ÇARPIŞANLAR:

(1) Manlius Torquatus bir Gallialının boyun halkasını kopardı ve kendi boynuna taktı.

(2) Vallerius Corvinus'a bir Gallialı tarafından meydan okundu; çarpıştıkları sırada zırhına bir kuzgun kondu ve düşmanın kafası karıştı.

(3) Scipio Aemilianus, Lucullus'un komutası altında lejyon komutanı iken Vaccae kentindeki Intercatia yakınlarında [kendisine] meydan okuyan bir barbarı öldürdü.

(4) *Consul* Lutatius Catulus'un yönetiminde görev yapan Lucius Opimius, Tridentium Boğazı'nda kendisine meydan okuyan bir Cimberi öldürdü.

23 YABANCI HALKLARI ROMALILARIN HAKİMİYETİ ALTINA ALANLAR:

(1) Scipio Africanus, Scipio Numantinus, Scipio Asiaticus, Mummius Achaicus, Servilius Isauricus, Brutus Callaecus, Paulus Macedonicus, Metellus Creticus, Caesar Germanicus, Caesar Dacicus.

24 LAKAPLARINI BÜYÜK BAŞARILARINDAN ALAN ÜNLÜ SCIPIOLAR:

(1) Hannibal'ı yenen Büyük Scipio Africanus;

Numantia ve Kartaca'yı yerle bir eden Genç Scipio Numantinus;

Antiochus'a karşı zafer kazanan Scipio Asiaticus;

Senato kararıyla "en iyi adam"¹⁷⁰ unvanı alan Scipio Nasica;

Pompeius'un ölümünden sonra taraftarlarını tekrar bir araya toplayan ve yenildikten sonra intihar eden Scipio.

25 (1) *Plebslerin patriciuslardan dört defa ayrıldığı olmuştur: İlk ayrılık tefecilerin güçlerini kötüye kullanmaları sebebiyle silahlı plebslerin Mons Sacer'e*¹⁷¹ çekilmesiyle gerçekleşti;

(2) *Decemvirlerin gücü kötüye kullanmalarından dolayı [ikinci ayrılma gerçekleşti]:* Virginius kızını öldürdükten sonra Appius ve taraftarlarının etrafını Aventinus Tepesi'nde kuşattı; onların yetkilerini bıraktıktan sonra dava edilmelerini, mahkûm edilmelerini ve çeşitli cezalar almalarını sağladı¹⁷².

(3) Üçüncü ayrılık evlilik yasası yüzünden gerçekleşti: "*Plebsler patriciuslarla evlenmemelidir*". Canuleius, [halkı] Ianiculus Dağı'na çıkmaya kışkırttı¹⁷³;

(4) Sulpicius Stulus tarafından harekete geçirilen dördüncü ayrılma Forum'da memuriyet görevleri yüzünden gerçekleşti: "*Plebsler de consul olabilirler*"¹⁷⁴.

26 (1) Roma'da dört ayaklanma gerçekleşti: İlk ayaklanmada Scipio Nasica, bir avuç silahlı adam ile Capitolium'da yargıçlık ve toprak yasaları aracılığı ile devletin düzenini bozan Tiberius Gracchus'u katletti.

(2) İkinci ayaklanma [Tiberius Gracchus'un] kardeşi Gaius Gracchus tarafından çıkarıldı: O benzer vaatlerle yeni bir kargaşa çıkarınca [ve] köleleri özgürlüğe çağırdıktan sonra onu kayınpederi Decimus Brutus Gallaecius ile *consul* Opimius, Aventinus Tepesi'nde katletti.

(3) Üçüncü ayaklanmaya halk *tribunusu* olan Apuleius Saturninus ile *consul* Glaucia sebep oldu. Onlar *campustaki* toplantıyı katliamla dağıttıktan sonra Marius onları Capitolium'a kadar takip edip kuşattı; onların taş ve sopalarla infaz edilmelerini sağladı.

(4) Dördüncü ayaklanma Livius Drusus ve Quintus Caepio'nun Senato ile atlı sınıfının haklarını gözetmesi sonucu ortaya çıktı. Ayaklanmanın çıkmasının gerçek sebebi Drusus'un tüm İtaliklere vatandaşlık hakkını vaat etmesiydi. Ancak daha sonra *consul* Philippus tarafından kendi evinde katledildi.

27 VATANA KARŞI HAIN KARARLAR ALANLAR:

(1) Talep ettiği yüksek tahıl fiyatlarından dolayı sürgüne gönderildikten sonra Coriolanus Volscilerden oluşan bir ordu ile beraber vatanını fethetmek istedi. Ancak annesi Veturia'nın yakarışlarına yenilince kendi ordusu tarafından delik deşik edildi.

(2) Cömertçe yaptığı tahıl bağışlarıyla krallığa göz dikmiş gibi görüldüğü için Marcus Maelius, *dictator* Quinctius Cincinnatus'un emriyle süvari komutanı¹⁷⁵ tarafından kürsüde öldürüldü.

(3) Toprak yasalarıyla bir siyasi grubun hakimiyetini hazırlamak isteyen Spurius [Cassius]¹⁷⁶ <...>

(4) İsyancıları parayla serbest bıraktıktan sonra krallığa el uzattığı şüphesiyle Tarpeius kayalıklarından baş aşağı atılan Manlius Capitolinus.

(5) Senatoyu katletmek, kenti yakmak, hazineyi yağmalamak için komplo kuran ve bu amaç için Allobrogları kışkırtan Catilina. Kendisi Senato'da Cicero tarafından dava edildikten sonra Antonius tarafından Apulia'da tamamen yenildi.

28 ROMA HALKI HANGİ HALKLARLA VE HANGİ NEDENLERLE SAVAŞA GİRİŞTİ:

(1) Roma halkı Romulus'un döneminde bakirelerin kaçırılması yüzünden Sabinlere karşı savaştı; Tullus döneminde Albanlara karşı ***.

(2) Romalılara karşı savaşan krallar ya da komutanlar: Caudina Geçitlerinde Romalıları boyunduruk altına alan Samnitlerin komutanı Pontius Telesinus¹⁷⁷.

(3) Tarentiumluların yanında Romalılara karşı savaşan ve Campaniayı yakıp yıktıktan sonra Roma'nın yirmi mil yakınına kadar gelen Epirusluların kralı Pyrrhus. Bunun üzerine Curius ve Fabricius tarafından yenildikten sonra vatanına geri döndü. Achaia'yı ordusuyla birlikte ele geçirdikten sonra Macedonia'yı kral Antigonus'un elinden aldı; Argos'u kuşatırken öldürüldü. Tüm Yunanlar arasında en akıllı ve savaş bilgisi konusunda en yetenekli kişiydi.

(4) Dokuz yaşında Hispania'ya babasının yanına giden ve yirmi beş yaşına girmeden komutan yapılan Hannibal. Üç yıl içinde Hispania'yı fethetti. Anlaşmaya aykırı olarak Saguntum'u tahrip ettikten sonra Pireneler ve Alpler üzerinden Italia'ya geldi. Scipio'yu Liternum yakınlarında, Tiberius Claudius'u Trebia yakınlarında, Flaminius'u Trasimennus Gölü kenarında, Paulus ve Varro'yu Cannae'da, Gracchus'u Lucania'da, Marcellus'u Campania'da yendi.

29 ROMA HALKININ YÖNETİM BİÇİMİNİ DEĞİŞTİREN OLAYLAR:

(1) En başta Roma halkı kralların altındaydı, daha sonra Tarquinius'un kibri ve Lucretia'nın maruz kaldığı alçaklığın bir sonucu olarak krallar kovuldu¹⁷⁸ ve Roma halkının fertleri kendi güvenliklerini *consulların* ve *tribunusların* ellerine verdi.

(2) *Tribunus*lar tarafından fitili ateşlenen ayaklanmalardan sonra tüm memurlar makamlarından lağvedilince halk yasaları düzenlemesi ve devleti güçlendirmesi için *decemviri*yi oluşturdu.

(3) Halk aynı zamanda baskıdan ve ihtirastan nefret ettiği için *consull*ara döndü. Caesar ve Pompeius arasında iç savaş ortaya çıktığında özgürlük şiddetle bastırıldı ve her şey tek başına Caesar'ın otoritesine geçti; Caesar'dan sonra *Caesar*ların ebedî *dictator*luğu iktidarı ele geçirdi.

30 MITHRIDATES'İN KRALLIĞININ BAŞLANGICI:

(1) Perslerin ilk kralı Cyrus, Medlerin yönetimini ele geçirdi; ardında Cambyses ve Smerdes adında iki erkek bıraktı. Babası öldükten sonra Cambyses daha yaşlı olduğu için kral ilan edildi. Cambyses rüyasında Smerdes'in tahtta otururken başını gökyüzüne doğru kaldırdığını ve kendisini öldürdüğünü gördü. Nihayetinde işleri ters gittikten sonra bizzat kendisi Etiyopya'dan dönüp Mısır'ın Memphis kentine geldiğinde kent sakinlerinin orada kutlama yaptıklarını fark etti; bu ona yaşadığı talihsizliklerle alay ettiklerini düşünmesine neden oldu. Apis'i uyluğundan yaraladı ve yaraladığı silahla onu öldürdü.

(2) Bu arada Patibiata'nın¹⁷⁹ erkek kardeşi Smerdes Magus¹⁸⁰, görünüş bakımından Cyrus'un oğluna benzemesi nedeniyle bu adı kötüye kullanarak ve Cyrus'un oğlu olduğunu açıkça ilan ettikten sonra Perslerin yönetimini ele geçirdi. Bu durum Cambyses'e haber verilir verilmez vatanına geri dönmek için acele edince Apis'i öldürdüğü kılıcı kınına sokmayı unuttu, kendi uyluğunu yaraladı ve bu yer Apis'i yaralamış olduğu yerdirdi. Bu yara yüzünden birkaç gün içinde öldü.

(3) Onun ölümü ile ilgili kesin haber Perslere ulaştı. Potanes, Smerdes Magus ile ilişkisi olan kızı Phaedyra'ya Smerdes Magus uykuya daldığında kulaklarının saçının ardında olup olmadığını öğrenmesi için talimat verdi çünkü öğrendiğine göre Cyrus tarafından Smerdes Magus'un kulakları kesilmişti. Phaedyra, Smerdes Magus'un sahtekâr olduğunu doğruladı.

(4) Daha sonra Perslerin en soylu yedi kişisi kendi aralarında bir anlaşmaya vardılar. Bu kişilerin adları: Potanes, Hydarnes, Aspathines, Saphernes, Megaboius, Gobries ve Darius [idi]. Daha sonra Smerdes Magus öldürüldü. Potanes dışında altı kişiden kimin atı önceden belirledikleri yerde ilk önce kişnerse yönetimi onun devralacağına dair bir karara vardılar.

(5) Daha sonra Darius'un seyisi Hiberes efendisinin atını belirlenen yere sürdü; o da oraya yakın bir yere saklanınca Darius'un atı yüksek sesle kişnedi. Bu olay Artabazes'in soyundan gelen Darius'a krallığı sağladı. Sallustius Cripus'un da belirttiği gibi böylelikle Darius, Mithridates krallığını kurmuş oldu.

31 PARTHLARIN KRALLARI:

(1) Macedonialı Alexander'ın arkadaşı Seleucus, Alexander'ın ölümünden sonra onun kardeşi Arridaius tarafından Babil'i alması için görevlendirildi ve komşu bölgeleri egemenliği altına aldı. Bundan dolayı Nicator¹⁸¹ olarak adlandırıldı. Son derece güçlü üç kent kurdu: Antiocheia, Seleucia, Laodiceia.

(2) Mizacı ve erdemi bakımından özel bir kişi olan Arsaces, General Sulla ile barış yaptı; onun soyundan gelenler Arsaciades olarak adlandırıldı.

(3) Gnaeus Pompeius ile yaptığı anlaşmayı bozan Orodes, Crassus'u lejyonları ile birlikte Carrhae'da ölümcül bir katliamla yok etti.

(4) Pacorus kendi ismiyle aynı adı taşıyan oğlunu Syria'ya Roma eyaletlerini yok etmesi için gönderdi ancak Iulius Caesar'ın generali Ventidius'un bizzat kendisi tarafından öldürüldü.

32 CAPPADOCIA VE ARMENIA'NIN KRALLARI:

(1) Daha önce bahsedilen Tigranes, *** Üçüncü Kartaca Savaşı'nda *consul* Mancinus ve Scipio Aemilianus'a boyun eğdi.

(2) Armenia kralı Belus¹⁸² Hellas'a saldırırken Pythia Apollo Tapınağı'nı ateşe verdikten sonra fırtına ve soğuk hava yüzünden ordusunu kaybetti.

(3) Cappadocia kralı Polycrates, rüyasında güneşin ve ayın yandığını gördü; kral Darius'un generali tarafından öldürüldü.

(4) Epaminondas, *** kral olan oğlu Thebai kentini savaşıarak yendi.

(5) <Corinthus kralları:> Corinthus'u yönetmiş olan kral Periandrus, *** kara ve denizdeki her şeyi Romalılar adına ele geçirdi ***.

(6) Timoleon, Corinthus'u yönetirken kendi kardeşini öldürdü, benzer şekilde Sicilia kralı Dionysos'u bizzat kendisine önerilen krallığı kabul etmediği için değil aynı zamanda kaleyi de yıktığı için kovdu; o insanların serzenişlerini duyduğunda: "Tüm hayatım boyunca hepimiz özgürleşiriz diye hareket ettim" dedi.

33 ASIA VE PERGAMON'UN KRALLARI:

(1) Philippus'un oğlu Alexander'ın silah taşıyıcısı son derece cesur ve gözü pek Cardialı Eumenes¹⁸³ iyi talihten neredeyse hiç yararlanamadı; bununla birlikte öylesine ürkütücüydü ki yaşadığı süre boyunca hiç kimse onu kral olarak çağırmaya teşebbüs edemedi.

(2) Daha önce de bahsedilen Antiochus. Diğer Eumenes Macedonia Savaşı'nda kendi ordusuyla birlikte Romalılara yardım etti.

Attalus sık sık Romalıların yanında savaştı öyle ki kendi vasiyetinde Roma halkını mirasçısı yaptı.

34 PONTUS VE BITHYNIA’NIN KRALLARI:

(1) Mithridates’in oğlu Bithynia kralı Pharnaces, Pharsalia’da yürütülen iç savaşta kendi vatanının benzeri olan Syria’yı işgal etti ve Caesar’ın yaklaşmasıyla birlikte onunla çarpışmaya girişmeden önce Ceasar adının korkusu onun üstesinden geldi ve Pontus’a geri çekildi.

(2) Hannibal, Antiochus yenildikten sonra Roma halkının dostu olan kral Prusias’a kaçtı ve kral tarafından elçileri aracılığıyla çağrılınca kendisini zehirleyerek özgür kıldı.

(3) Roma halkının dostu, müttefiki ve aynı zamanda erken yaşlardan beri Caesar’ın arkadaşı olan Nicomedes, ölmek üzereyken dahi vasiyetinde Roma halkını mirasçısı olarak gösterdi.

35 ALEXANDRIA’NIN KRALLARI

(1) Macedonialı Alexander’in ölümünden sonra Mısır’daki Alexandria’yı çok ünlü olan Ptolemaeus adındaki sekiz kral yönetti.

(2) Ptolemaeus Euergetes¹⁸⁴, Oxydracae¹⁸⁵ civarındaki savaşta Alexander’i öne atılarak kalkanıyla korudu.

(3) Ptolemaeus Euergetes’in en eğitimli oğlu olan Ptolemaeus Philadelphus Yunanca birçok kitap yazdı.

(4) Ptolemaeus Soter¹⁸⁶, Rhodosluları görkemli donanmasıyla yendi.

(5) Ptolemaeus Tryphon tiyatrodaki isyancıları oklarıyla öldürdü, diğerlerini de ateşe verdi; bu adamın oğlu olan Cyprius Romalıların yanında Garamantlara ve Hintlilere karşı birçok savaş yürüttü.

(6) Yetim olarak bilinen Ptolemaeus, Senato tarafından yetişkin olana kadar Pompeius’un koruyuculuğuna verildi; daha sonra iç savaşta Pothinus tarafından öldürüldü.

36 KARTACALILARIN KOMUTANLARI VE KRALLARI:

(1) Hanno ve Mago, Birinci Kartaca Savaşı’nda *consul* Cornelius’u Lipara Adaları’nda esir olarak aldılar.

(2) Soyadı Boccor¹⁸⁷ olan Hamilcar, Birinci Kartaca Savaşı’nda Hispania’nın büyük bir kısmını Kartacalıların yönetimine yeniden kazandırdı. Hasdrubal, Hannibal, Hamilcar ve Mago adında dört erkek evlat bıraktı.

(3) Hannibal'ın kardeşi Hasdrubal İkinci Kartaca Savaşı'nda devasa ordusuyla birlikte Hispania'dan gelirken kardeşinin birliklerine katılmadan önce Cladius Nero tarafından püskürtüldü.

37 NUMIDIA'NIN KRALLARI:

(1) Scipio Africanus, Syphax'ı yendikten sonra onu zafer töreninde sergiledi ve krallığının başına Masinissa'yı koydu¹⁸⁸.

(2) Kral Masinissa atlılarıyla birlikte Kartacalılara ve Syphax'a karşı Scipio'ya yardım etti. Scipio tarafından aralarındaki müttefikliğin ödülü olarak Numidia Krallığı Masinissa'ya verildi.

(3) Daha önce hakkında bahsedilen Iugurtha.

38 MAURITANIA'NIN KRALLARI:

(1) Kral Iuba, Caesar'ın generali Curio'yu yendi, daha sonra Pompeius öldürülünce Cato ve Scipio'nun taraftarlarını güçlendirmeye çalıştı; şatafatlı bir ziyafetin ardından sarayına çekildiği sırada kendisini öldürttü¹⁸⁹.

(2) İleri derecede eğitilmiş bir kral olan Iuba, Caesar Augustus'un emriyle krallığını yönetti ve son derece muhteşem bir kent olan Caesarea'yı kurdu¹⁹⁰.

39 ROMA HALKINA KARŞI SİLAHLANANLAR:

(1) Sabinlerin kralı Tatius, Tarpeia Kalesi'ni ele geçirdikten sonra bizzat kendisi *Forum*'da Romulus ile çatıştı ve Sabin kadınlarının müdahalesiyle Romulus ile barış yaptı.

(2) Albanların kralı Mettus Suffetius, Fidenalılar ile yapılan anlaşmaya karşı gelip ihanet edince Tullius Hostilius'un emriyle bir at arabasına bağlandı ve atlar zıt yönlere hareket edince vücudu parçalara ayrıldı.

(3) Etrüsklerin kralı Porsenna, Tarquinius yüzünden Ianculum'da Romalıları kuşattı¹⁹¹.

(4) Tridates, *consul* Corbulo tarafından yenilgiye uğratıldı ve eski mevkiine iade edildi.

40 DÖRT İÇ SAVAŞ VARDIR:

(1) Roma'da Romalıların ayaklanmasıyla ortaya çıkan dört iç savaş vardır:

Birinci iç savaşı *tribunus* Sulpicius kışkırtmıştır çünkü Sulla'ya verilen Mithridates seferi görevini Marius'a vermeyi istemiştir.

(2) İkinci iç savaşı Lepidus, Catulus'a karşı Sicilia'nın fethedilmesinden korktuğu için çıkarmıştır;

(3) Üçüncü iç savaş Caesar ve Pompeius'un savaşıdır: Caesar'ın *consulluğunun* Senato tarafından reddedilmesi [aslında] nedenden çok bir savaş bahanesiydi; bununla beraber her ikisi de yönetimi ele geçirme hevesiyle birbirlerine rakip oldular. Atalarımızdan gelen yasalara ve geleneklere göre Caesar ordusunu dağıttıktan sonra Roma'ya gelmek ve başardığı işler hakkında Senato'yu bilgilendirmekle yükümlüydü, böylelikle zafer alayı elde edecekti; ama kendisi Pompeius'un şöhretinden tedirgin olmuş gibi görünerek yokluğunda *consulluk* seçimlerinde adaylığı sayılmadığı sürece ordusunu dağıtmayı reddetti. Bu sebepten dolayı Senato tarafından devlet düşmanı ilan edildi ve bunu savaş yoluyla yapmaya karar vererek sadece *consulluğu* ve zaferi değil aynı zamanda tüm Roma halkının egemenliğini kendi gücünde topladı.

(4) Dördüncü iç savaşı Caesar Augustus birçok öndere karşı yürüttü: Babasının servetinde hak iddia eden genç Pompeius'a karşı, sonra babasını katleden Cassius ve Brutus'tan intikam almak üzere, daha sonra da kendi istekleriyle savaşı anavatana taşıyan Cleopatra ve Antonius ile savaştı.

41 SAVAŞIN DÖRT TÜRÜ:

(1) Dört tür savaş vardır: Yabancı uluslarla birlikte yürütülen savaşlar;

Romalılar ile Latinler ve Atinalılar ile Lacedaemonialılar arasındaki gibi iç savaşlar;

Romalıların kaçan kölelere ve onların Spartacus, Crixus, Oenomanus adındaki komutanlarına karşı yürüttüğü savaşlar;

tıpkı Marius ve Sulla, Caesar ve Pompeius, Augustus ve Antonius arasında olduğu gibi kişilerin birbirleri arasında yürüttüğü iç savaşlar vardır.

42 MARIUS SAVAŞI'NIN GELİŞİMİ:

(1) Bitmek bilmeyen doyumsuz arzusu ile Marius, *tribunus plebis* Sulpicius'un önerdiği yasa taslağı aracılığıyla resmî olarak Sulla'ya verilen Pontus görevini elde etmek istiyordu¹⁹². Sulla hiddetlenerek hiç vakit kaybetmeden ordusunu harekete geçirdi ve kente doğru hareket etti; Roma'ya girdikten sonra Capitolium'u ele geçirdi. Senato korkunun üstesinden gelerek Marius ve tüm yandaşlarını sürgüne gönderdi.

(2) Daha sonra Sulla, Asia'ya doğru hareke geçtiği sırada sürülmüş bir kişi olarak Marius ilk olarak Minturnia'daki bataklıkta saklandı, ardından zindana atılmasına rağmen tekrar kaçtı; bu sırada Roma'da olan Cinna ve Octavius birbirleriyle çatışıyordu. Fırsatını bulur bulmaz Marius geri döndü ve Cinna'yı kendi yanına çekti; Octavius'un taraftarları yenildikten sonra yedinci kez *consul* seçildi. Son derece şiddetli bir katliamla tüm şehrin onurunu kirletti.

(3) Bu sırada Sulla, Mithridates'i yendikten sonra Roma'ya geri döndü ve neredeyse tüm Italia'yı Marius'un oğlu olan genç Marius'un nezdinde silahlanmış bir şekilde buldu ancak onun tüm kuvvetlerini özellikle Sacriportus'taki, Etruria'dakileri ve çoğunlukla da Collina Kapısı'nda olanları yok etti. Geriye kalan düşmanlarından teslim olanları Villa Publica'da parçalara ayırdı, kaçanların öldürülmelerine izin veren bir liste yayımladı.

43 CAESAR VE POMPEIUS ARASINDAKİ SAVAŞIN ARKAPLANI:

(1) Caesar, Pompeius ve Crassus müttefik olduktan sonra¹⁹³ Roma Devleti'ni yönetme gücüne sahip olmuşlardı. Caesar Gallialı orduları; Crassus, Syrialı orduları elinde bulunduruyordu. Pompeius ise bu kişilerin gücüne güvenerek Senato'ya hâkimdi. Crassus'un Parthların yanında olduğu sıradaki ölümünden sonra [...].

(2) *** Barbarus Asculanus¹⁹⁴, Quintus Lutatius Catulus.

44 [MACEDONIA SAVAŞI HAKKINDA:]

(1) Roma halkı Macedonialılarla üç savaş yürütmüştür:

Consul Flaminius komutasında Macedonia kralı Philippus;

Paulus Perses komutası altında Philippus'un oğlu;

Metellus Macedonicus komutası altında Pseudophilippus yenilmiştir.

(2) Birinci savaşın sebebi Yunanların Macedonialıların zorbalıklarını şikâyet etmelerinden ileri gelmektedir;

ikinci savaş, Perses'in kendi babasıyla birlikte hile yaparak anlaşmayı bozmasından dolayı çıkmıştır;

üçüncüsü Pseudophilippus'un sahte isimle Macedonialıların kralı olmaya kalkışması sebebiyle gerçekleşmiştir.

45 ROMA HALKINI [TEHDİT] <EDENLERLE> YAPILAN SAVAŞLAR:

(1) Kral Porsenna Ianiculum'u kuşatınca Etrüsk Savaşı meydana geldi;

Gallia Savaşı'nda Senonlu Gallialılar, Alia'da orduyu yok ettikten ve Roma'yı ateşe verdikten sonra Capitolium'u kuşatmışlardı;

(2) Tarentum Savaşı'nda Pyrrhus tüm Campania'yı tahrip ettikten sonra yirminci mil taşına kadar yaklaşmıştı;

Kartaca Savaşı'nda Hannibal Cannae'da Roma ordusunu yok ettikten sonra üçüncü mil taşında ordugâh kurmuştu;

Cimbri Savaşı'nda Cimbriler, Tridentina Alp'ini işgal etmişlerdi;

(3) Kölelerin Savaşı'nda gladyatör olan Spartacus, Crixus ve Oenomaus neredeyse tüm Italia'yı kana buladıktan sonra Roma'yı yakıp yıkmak için ilerledikleri sırada Lucania'da Crassus tarafından, Etruria'da *consul* Pompeius tarafından alt edildiler.

46 ÜÇ KARTACA SAVAŞI HAKKIDA:

(1) Roma halkı Kartacalılarla üç kez savaşmıştır.

Birinci Kartaca Savaşı donanma kuvvetleriyle yürütülmüştür;

(2) Savaş iki ayrı nedenden dolayı başlamıştı: Bu nedenlerden biri Kartacalıların Tarentumluların yanında yer almalarıydı, diğeri ise Mamertinilerin Kartacalılara karşı Roma'dan yardım istemeleriydi ancak savaşın asıl sebebi son derece verimli olan Sicilia ve Sardinia Adalarını ele geçirmenin getirdiği mükâfat idi. (3) Appius Claudius, Sicilia Boğazı'nda savaşı yürüttü. Manlius ve Regulus bizzat Africa'yı, *consul* Duillius ise Lipara Adaları'nı işgal etti. Lutatius Catulus, Aegates dolaylarında düşman donanması batırıldıktan sonra son darbeyi vurarak savaşı sona erdirdi.

(4) İkinci Kartaca Savaşı tüm savaşların arasında şimdiye kadar olan en kanlı savaşı. Sebebi ise Hannibal'ın anlaşmaya karşı gelerek Saguntum'u işgal etmesiydi. (5) İlk bozgun Liternum yakınlarındaki savaşta meydana geldi; Scipio'nun babası yaralandıktan sonra Publius Scipio henüz yetişkin olmamasına rağmen babasını korudu ve kurtardı; ikinci bozgun *consul* Flaccus'un da yaralandığı Trebia yakınlarında meydana geldi; üçüncü bozgun Trasimenum yakınlarında oldu, Flaminius'un ordusu yok edildi; dördüncüsünde ise *consul* Paulus'un öldüğü ve Terentius Varro'nun kaçtığı Cannae'da oldu ve iki ordu da yok edildi.

(6) Daha sonra dört komutan da Kartaca Savaşı'nın zaferi üzerinde hak iddia ettiler: Roma'yı yok etmekle tehdit eden Hannibal'ı oyalayarak ordusunu harap eden Fabius Cunctator¹⁹⁵; Nola'da Hannibal'a ilk karşı koyan ve savaş kanadını darmadağın ederek onu geri çekilmeye zorlayan Marcellus; Hispania'dan devasa bir ordu ile birlikte gelen Hasdrubal'ın kendisini Hannibal'a katılmadan önce yakalayan ve onu büyük bir savaşta yenen Claudius Nero, ***.

(7) Dördüncü Kartaca Savaşı çabadan ziyade şeref savaşıydı çünkü Manilius'un *consulluğu* sırasında başlayan Kartaca'nın yok edilme sürecini Scipio Aemilianus sonlandırmıştı ve Tigranes ile birlikte Kartaca'yı yakıp yıktıktan sonra tüm Africa'nın gücünü sonsuza kadar kontrol etti çünkü Kartacalılar barış anlaşmasına karşı gelerek yeni bir donanma oluşturma hazırlığı içindeydiler ve komşularına karşı silah kuşanmışlardı.

47 TRAIANUS'UN YÖNETİMİNE KADAR HANGİ KOMUTANLAR KİMLERİ YENDİ:

(1) Roma halkı *consul* Flamininus ile Macedonialıları, aynı şekilde kral Perses'in yönetimi altında ayaklananları da *consul* Paulus ile yendi;

(2) Scipio Africanus ile Kartacalıları;

Scipio Asiaticus ile Syria'daki kral Antiochus'u;

Scipio Aemilianus ile Celtiberileri ve Numantia'yı; (3) yine onun ile Lusitania'yı ve komutan Viriatus'u;

Decimus Brutus ile Gallaecia'yı;

Mummius Achaicus ile Corinthus'u ve Achaia'yı;

(4) Fulvius Nobilior ile Aetolialıları ve Ambracia'yı;

Marius ile Numidia'yı ve Iugurtha'yı yine aynı Marius ile Cimbri ve Teutonileri;

(5) Sulla ile Pontus halkını ve Mithridates'i;

Lucullus ile yine aynı Pontus halkını ve Mithridates'i;

Pompeius ile yine aynı Pontus halkını ve Mithridates'i yine onunla Cilicia korsanlarını, kralları Tigranes ile birlikte Armenialıları ve çok sayıdaki Asia kabilelerini yendi; onun önderliğinde Roma halkı Indicus Oceanus'una¹⁹⁶ ve Kızıldeniz'e kadar ulaştı:

(6) Roma halkı Gaius Caesar aracılığı ile Gallialıları, Germanialıları ve Britannia'yı yendi. Onun önderliğinde sadece Oceanus'u görmüş olmadılar aynı zamanda onu da geçtiler;

(7) Roma halkı Hintliler, Sarmatialılar, Scythialılar, Dacialılar haricinde Caesar Augustus ile Dalmatialıları, Pannonialıları, Illyricumluları, Mısırlıları, Germanialıları, Cantabrialıları yendi ve tüm dünyaya barışı getirdi; hariç olan halkları ise talih imparator Traianus'un zaferi için korudu.

48 COMITIALAR HAKKINDA:

(1) *Comitia* köken olarak bir araya gelme, toplanma anlamına gelen *comitatus*¹⁹⁷ gelir çünkü *patricius* ve diğer halklar memurların ya da rahiplerin seçilmesi adına oy kullanmak için çağırılırlar.

(2) *Comitiales* da üç bölüme ayrılır: Biri *curiata*, diğeri *tributa*, bir diğeri ise *centuriata* olarak adlandırılır çünkü her biri *curiales* ya da *tribuslar* ya da *centuriales* aracılığı ile düzenlenir.

(3) Kararların Roma halkının geleneklerine ve göreneklerine uygun olup olmadığı *curiata* tarafından; eğer verilecek karar *curiatayı* aşıyor ise karar *tributa* tarafından belirlenir; eğer çok büyük bir kriz varsa askerler oy vermeye çağırılır ve bu kurula *comitia centuriata* denir.

49 ROMA HALKININ DÜZENİ HAKKINDA:

(1) En eski haliyle Romulus'un yaptığı Roma halk düzeni kral, Senato ve halk olmak üzere üçe ayrılır. Halk ise üç *tribusa* ayrılır; bunlar Titienses, Lucerenses ve Ramnetes'tir.

(2) Roma halkının ikinci kez düzenlenmesi kral Servilius Tullius nezdinde gerçekleşmiştir. Kral yeni bir *census*¹⁹⁸ yaparak Roma halkı için oy kullanmada en iyi ve en zenginler en çok söz sahibi olsun diye halkı *tribusa*, sınıflara ve *centurialara* göre ayırmıştır.

(3) Üçüncü düzenleme *patronuslar* ve *cliensler* arasında yapılmıştır çünkü alt sınıftan olanlar kendilerini daha üst sınıftan olanların korumasına teslim etmişlerdir.

50 YÖNETİM BİÇİMLERİ HAKKINDA:

(1) Üç çeşit yönetim biçimi vardır: Monarşi, oligarşi, demokrasi; ya Parthların Seleucia kentinde olduğu gibi kralın ya da Gallialıların Massilia kentinde olduğu gibi Senato'nun egemenliği altında olanlar ya da Atinalıların alışkın olduğu gibi kendilerini yönetenler.

(2) Romalılar bu üç yönetim şeklini bir araya getiren dördüncü bir yönetim şekli daha icat etmişlerdir. Çünkü *consullar* kraliyet gücüne sahiplerdir, halk nezdinde en büyük otorite Senato'nun elindedir ve *plebsler* oy verme gücüne sahiptir.

4. 3. Açıklamalar

1: Yunanca Ὠκεανός (Okeanos), Latince: *Oceanus*. Okyanus olarak bilinen *Oceanus* ismini burada bir toprak parçasını saran büyük deniz olarak anlamak gerekir; *Oceanus*’un bugün bilinen anlamına yakın tanımını Cicero eserinde şu şekilde yapmıştır: Cic. *Rep.* 6. 20. 21: ...omnis terra parva quaedam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quem Oceanum appellatis in terris... (*aslında Dünya Atlantik, Büyük Deniz ya da Okyanus olarak adlandırılan denizlerle çevrili küçük bir adadır*).

2: Orbis terrarum: “Dünya, yeryüzü” anlamına gelen *orbis terrarum* ile bu cümlede dünyanın küre şekline referans yapılmıştır.

3: Günümüzde Kuzey’de yer alan Arktik ve güneyde yer alan Antarktika bölgelerinden bahsedilmektedir. Yunancada Ἄρκτος (Arktos) Kuzey Yıldızına verilen bir isimdir, aynı zamanda da kuzey anlamına gelmektedir. Ἀνταρκτικός (Antarktikos) ise Arktik’in karşısındaki anlamına gelir ve bu isim güneyi temsil etmektedir.

4: Yunanca κατακεκαυμένη “tamamen yakılmış” anlamına gelen bir sözcüktür; Stra. 13. 4. 11: Strabon, Mysia ya da Meionia olarak adlandırılan bölgede κατακεκαυμένη olarak bilinen *Hermus* (Gediz) Vadisi’nden bahsetmektedir; bu bölge Strabon tarafından tamamen yanmış, küller içinde ve son derece kayalık bir bölge olarak tarif edilmiştir.

5: Yunan kültüründeki tanrı Dionysos, ayrıca Bacchus olarak da bilinmektedir.

6: Mısır Romalılar tarafından işgal edildikten sonra Mısır tanrısı Amon, Roma baş tanrısı Iuppiter yani Zeus ile özdeşleştirilmiştir, bundan dolayı Iuppiter Mısır’da “Iuppiter Ammon” ya da “Zeus Ammon” olarak adlandırılmıştır.

7: 9 Mil yaklaşık 13,5 km.

8: Nephele ile evli olan Athamas, eşinden ayrılarak Kadmos’un kızı Ino ile evlendikten sonra Ino iki erkek çocuk doğurmuştur. Tahtın varisi olan Athamas’ın oğlu Phryksos’u evlatlarına tehdit oluşturmaması için ortadan kaldırmak üzere bir komplo kurmuştur. Bir plan yapıp bölgedeki kadınlara buğdayları kavurmalarını söylemiştir. Kavrulan buğdaylardan ürün alınamayınca verimsizlikten dolayı kıtlık olmuştur. Kıtlığın önüne geçilebilmesi için Ino’nun daha önce rüşvet verdiği kâhinler de Athamas’ın oğlu olan Phryksos’un Zeus’a kurban edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Athamas, oğlunu kurban etmek için sunağa götürmek üzereyken Nephele, Hermes’ten aldığı altın postlu bir koç göndererek kızı Helle ile birlikte oğlu Phryksos’un kaçmasını sağlamıştır. Koç, onları göğe çıkardıktan sonra Helle yolculuk sırasında denize düşmüş ve düştüğü yer *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) olarak adlandırılmıştır. Kolkhis’e doğru tek başına giden Phryksos, burada koçu Zeus’a kurban ederek onun altın

postunu Aietes'e sunmuştur (ayrıntılı bilgi için bkz. Apol. *Argo*. 2. 1140 – 1154). Burada bahsedilen koç, Helle ve Phryksos'u taşıdıktan sonra Kholkis'te kurban edilen koçtur.

9: Sidon kralı Agenor.

10: Λερναῖα Ὕδρα (Lernaia Hydra) Herakles'in 12 görevinden ikincisidir.

11: Herakles'in 12 görevinden ilki olan Nemea aslanı görevi.

12: Günümüzdeki İmettos Dağı.

13: Canicula: Büyük Köpek takımyıldızı, *Canis Major* olarak da bilinmektedir.

14: Ζυγόν (Zygon), Yunanca boyunduruk anlamına gelmektedir. Ayrıca tanrıça Hera'nın sıfatlarından biridir.

15: Σταθμίον (Stathmion), Yunanca denge anlamına gelen bir isimdir. Olasılıkla Stathmuchos bu isimden türetilmiştir.

16: Günümüzdeki Sakız Adası.

17: Günümüzde Pelinaio ya da Pelinnaion olarak da bilinen dağ.

18: Mitolojide oğlak, Pan ile özdeşleştirilmiş bir hayvandır. Keçinin boynuzlarına ve bacaklarına sahip olan Pan, Typhon ile karşılaştığında kendisi için bir balık kuyruğu yaratarak nehre dalıp Typhon'dan kurtulmuştur (ayrıca bkz. Ridpath ve Trion, 2001: 101-102)

19: Bkz. Hom. 20. 233-235.

20: Bkz. Apol. *Argo*. 3. 1085-1090.

21: Hesiod. *Theo*. 132-153, 154-176: *Gigantes* yani Devler. Tanrılar evrenin hükümrانlığını Titanlardan zorla devraldığında Gaia intikam için Devleri doğurmuştur. Kronos babası Ouranos'u hadım ettikten sonra Gaia, Ouranos'un hayalarından toprağa damlayan kandan 24 dev doğurmuştur. Her bir Dev, bir tanrıya karşılık gelmektedir. Olymposlu tanrılar, savaşı kazandıktan sonra Devler toprağın altına gömülmüştür. Bundan dolayı Antik Çağ'da depremlerin ve volkan patlamalarının Devlerden kaynaklandığına inanılmıştır.

22: Κυνοσοῦρα (Kynosoura): Yunanca “köpek kuyruğu” anlamına gelmektedir; Hyg. *Ast*. 2. 2. 1: Hyginus, bu yıldızı Küçük Ayı olarak adlandırmaktadır.

23: Βοώτης (Bootes): Günümüzde *Boötes* ya da Çoban takımyıldızı olarak adlandırılmaktadır.

24: Πλειάδες (Pleiades): Pleiadlar olarak bilinen Ülker yıldız kümesi.

25: Subucula: *Tunica interior* olarak da bilinen bir çeşit iç çamaşırı anlamına gelir. Burada özel isim olarak kullanılmıştır.

26: Ὑάδες (Hyades): Boğa yıldız kümesi.

27: Πλάνητες (Planetes): Yunanca gezegen anlamına gelmektedir.

28: Erraticae: Latince gezgin anlamına gelmektedir. “Başı boş gezme”, “dolaşma” anlamlarına gelen *errare* fiilinden türetilmiş bir sıfattır.

- 29:** Ἀντίχθονες (Antikhthones): Kuzeyde bulunanlar için tanımlanan ve güneyi ifade eden “karşı taraf” anlamına gelen isim.
- 30:** Ἀντίποδες (Antipodes): Karşıda olan, diğer tarafta olan anlamına gelen isim.
- 31:** Günümüzdeki Cadiz Körfezi.
- 32:** Günümüzdeki Cebelitarık.
- 33:** Σηρικὰ/Σῆρες (Serika/Seres): Yunanca *serikos* yani “ipek” kelimesinden türetilen bu özel isim Yunan ve Roma kültüründe bilinen dünyanın en doğusunda yaşayan halkları yani günümüzdeki Çinlileri tanımlamak için kullanılmıştır.
- 34:** Sarmates: Perslerin doğusunda kalan bölgede yaşayan halkları tanımlamak için kullanılan bir sıfattır.
- 35:** Atlas Dağı’nın güneyinde, Sahra Çölü’nün sınırında yaşayanlara verilen isim.
- 36:** Libya’nın güneyinde yer alan bölgede yaşayan halkları tanımlamak için kullanılan isim.
- 37:** Libya’nın güneydoğusunda yer alan bölgede Garamantlar ile birlikte yaşamış olduğu düşünülen halk.
- 38:** Himalayalar.
- 39:** Günümüzdeki Büyük Menderes Nehri.
- 40:** Günümüzdeki Küçük Menderes Nehri.
- 41:** Günümüzdeki Sirilanka.
- 42:** Stra. 1. 14: Strabon, Thule’den “Britannia’nın kuzeyinden altı günlük deniz yolculuğu mesafesinde ve donmuş denizin yanında” diye bahsetmektedir; Plin. Nat. 2. 75, 6. 34: Yaşlı Plinius, Thule’den eserinde “Britannia’nın kuzeyine doğru altı günlük deniz yolculuğu uzaklıkta” şeklinde bahsetmektedir. Strabon ile Plinius’un Thule’nin konumu ve uzaklığı ile ilgili aynı fikirde oldukları görülmektedir. Ancak Plinius, Thule ile ilgili “bilinen ve konuşulanların en uzak olanı”, “Yaz ortasında Güneş, Yengeç (*cancer*) burcundan geçtiğinde gecelerin hiç olmadığını ve kış ortasında ise gün olmadığını”, “gündüz ve gecenin her birinin altı ay sürdüğünü” ek olarak aktarmaktadır. Söz konusu anlatımlar günümüzdeki İskandinavya ülkelerini tanımlamaktadır; Kleineberg vd., 2011: 108: Thule ile kastedilen yerin modern Norveç’te yer alan Smøla Adası olabileceği ile ilgili bir görüş mevcuttur; Nieves ve Roseman, 2015: 122: Modern araştırmacılar Thule ile Antik Çağ’da ve Orta Çağ’da bilinen dünyanın en kuzeyindeki bölgeyi temsil eden bir terim olarak karşılaşıldığını belirtmektedirler. Bununla birlikte Thule’nin bilinen dünyanın dışını tanımlamak için metaforik bağlamda kullanıldığı düşünülmektedir.
- 43:** Günümüzdeki Kanarya Adaları.
- 44:** Κυκλάδες (Kyklades) 12 Ada.

- 45:** Ege ve Girit Adası arasında yer alan adalar.
- 46:** Ambitu, Latince *ambire* fiilinden türetilen bir isimdir. Türkçeye “çevresini dolaşmak, çevrelemek” şeklinde çevrilmektedir. Bu bölümde Ampelius, denizleri çevreleyen bölgeleri ve söz konusu bölgelerin sınırlarını tanıtmaktadır.
- 47:** Ampelius burada Latince *luere* (yıkamak) fiilini kullanmıştır.
- 48:** Günümüzdeki Karadeniz.
- 49:** Latince Taulantii, Illyria bölgesinde yaşayan halk için kullanılan bir sıfattır. Sözcük metinde geçen haliyle sıfatlaştırılmıştır ancak *casusu* Apollonia ile uyuşmamaktadır. Olasılıkla kopyalama esnasında eksik ya da hatalı bir kopyalama yapılmıştır.
- 50:** Ὑπατος (Hypatos): Yunanca “en yüksek, yüce” anlamına gelen bir sıfat.
- 51:** Olasılıkla küçük balıkçı kayıklarından bahsedilmektedir.
- 52:** [ceravit una pcomparas]: Bu cümledeki *cerare* yani “balmumu ile kaplamak” ve *comparare* yani “birleştirmek, eşleştirmek” fiilleri ikinci tekil kişi ile çekilmiştir. Ayrıca fiiller anlam olarak da metne uymamaktadır. Bu bölümün ancak metnin yeni ve iyi korunmuş bir kopyasının bulunması halinde daha iyi anlaşılabilceği düşünülmektedir.
- 53:** Palla: Romalı evli kadınların elbise olarak giydikleri *stolanın* üzerine kuşandıkları uzun kumaş.
- 54:** Ἀσυλία (Asyilia): Latince *asylum*, herhangi bir şiddet içeren olaydan kaçan kişilerin sığınabilme durumlarını ve şiddetsizliği başka bir ifadeyle dokunulmazlığı ifade eden sözcük.
- 55:** Cubitus: Yaklaşık yarım metre uzunluğunda bir ölçü birimi. Buradaki yükseklik günümüzde yaklaşık 9 metreye denk gelmektedir.
- 56:** Σκύφος (Skyphos): Alçak ayaklı ve ağzının yanında iki yatay kulbu bulunan bir çeşit içki kâsesi.
- 57:** Yaklaşık 12 metre.
- 58:** Günümüzde Berlin Pergamon Müzesi’nde sergilenen Zeus Altarı. Çevresinde heykellerle Devlerin Savaşı resmedilmiştir (ayrıca bkz. dn. 21).
- 59:** Pau. *Peri.* 10. 12. 1-11; Frazer, 1913: 288 vd.: Antik Çağ’da Sibylla, kehanetleri dile getirdiğine inanılan kadınlara verilen bir isimdir. Frazer, Yunan tarihinde bilinen iki Sibylla’dan bahsetmektedir. Birisi Erythraîli diğeri ise Samoslu Sibylla’dır. Pausanias her ikisinden de bahsetmektedir; ancak Ampelius’un bahsettiği hikâyeye antik kaynaklarda rastlanmamıştır.
- 60:** Tanrıça Nike.
- 61:** Stra. 14. 2. 5: Buradaki *colossus* ünlü Rodos Heykeli’dir. Strabon’a göre MÖ 226 yılında yaşanan deprem nedeniyle yıkılmıştır ancak kalıntıları Strabon’un aktardığına göre kendi

yaşadığı dönemde görülebilmektedir; Higgins, 1988: Heykelin yüksekliğinin 70 arşın (yaklaşık 33 metre) olduğu tahmin edilmektedir.

62: Yaklaşık 45 metre.

63: Yaklaşık 68 metre.

64: Yaklaşık 27 metre.

65: Yaklaşık 14 metre.

66: Yaklaşık 59 metre.

67: Yaklaşık 45 kilometre.

68: Metnin devamından hareketle gövdenin bronzdan yapıldığı anlaşılmaktadır.

69: Plexilis: Olasılıkla eserin kopyalanması sırasında yanlış yazılmış bir kelimedir çünkü *plexilis*in herhangi bir anlamı bulunmamaktadır.

70: Diod. *Bib.* 5. 41. 4-46.

71: Günümüzde Musul yakınlarında Ninova olarak bilinen kent.

72: Diod. *Bib.* 2. 32-34.

73: Hdt. 1. 211: Herodotos'a göre Kyros, Tomyris tarafından MÖ 530 yılında öldürülmüştür.

74: Aequae: Latince "aynı şekilde, benzer şekilde" anlamlarına gelen bir zarftır; Briant, 2002: 519: Kambyses, Kyros ölmeden önce kral olduğu için güç ve yetki olarak kendisi ile denk olduğu ifade edilmektedir.

75: Hdt. 3. 13-15; Briant, 2002: 52: Mısır kralı II. Amasis, Kambyses ile savaşmadan önce MÖ 526 yılında ölmüştür. Kambyses, II. Amasis'in varisi olan III. Psammetios ile MÖ 525 yılında gerçekleşen Pelusium Savaşı'nda savaşmış ve savaşı kazandıktan sonra kral III. Psammetios'u tutsak almıştır. Tutsaklığı sırasında III. Psammetios kendisini öldürmüştür.

76: Hdt. 2. 29: Herodotos, Meroe kentinden Etiyopyalıların başkenti olarak bahsetmektedir; Diod. *Bib.* 1. 33: Diodoros, kenti Kambyses'in annesinin anısına kurduğunu söylemektedir; Strabon, 17. 5: Strabon, Kambyses'in kenti kız kardeşi ya da karısı adına kurduğunu belirtmektedir; Flav. Iosep. *Ioud.* 2. 10. 2: Iosepos ise kentin adının daha önce Saba olduğunu ve Kambyses tarafından kentin adının onun kız kardeşine ithafen Meroe olarak değiştirildiğini söylemektedir (ayrıca bkz. Wainwright, 1952: 75-77).

77: Hdt. 3. 29; Flav. Iosep. *Ioud.* 1. 9. 2; Strabon, 17. 27, 46; Diod. *Bib.* 1. 46. 4, 49. 5; Posener, 1936: 1-26: Antik yazarlar Kambyses'in gaddarlığı ve Apis'in öldürülmesi ile ilgili çeşitli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler kapsamında Apis'in öldürüldüğü ile ilgili bir fikir birliği mevcuttur ancak Posener'in sunmuş olduğu hiyeroglif yazıtları Ampelius'un sunmuş olduğu söz konusu durumun tam tersine işaret etmektedir. Bu yazıtlarda Kambyses'in dini görevlerini yerine getirdiği ve benimsediği görülmektedir. Ayrıca Apis öldükten sonra kutsal törenlerle

defin işlemlerinin yapıldığı anlatılmaktadır ve Kamyses'in söz konusu defin işlemlerine katıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla Apis'in Kambyes tarafından öldürölüp öldürölmediğı tartışmalı bir konudur.

78: Bkz. Amp. 30. 4-5.

79: Hdt. 6. 11-117: MÖ 490 yılında gerçekleşen Marathon Savaşı.

80: Hdt. 7. 22-24; Kserkes Kanalı için ayrıca bkz. Thuk. 4. 109.

81: Ktes. Per. 20; Aris. Pol. 5. 1311.

82: *Legum lator* = Νομοθέτης (Nomothetes): Kanun koyucu.

83: *Tropaeum* = Yunanca τρόπαιον (tropaion): Yunanlılar ve daha sonra da Romalılar tarafından düşmanlara karşı kazanılan zaferi anmak için dikilen anıt (ayrıca bkz. Thuk. 7. 54. 1).

84: Hdt. 1. 82; Pseu-Plut. Par. Min. 3: Bu savaş yaklaşık olarak MÖ 564 yılında Messenia'da değil Thyrea'da ve 100 kişi değil 300 kişi arasında gerçekleşmiştir. Argos ile Sparta arasında gerçekleşen savaşta her iki taraf da en iyi 300 kişinin karşılıklı olarak savaşmasını kabul etmiştir. Gece yarısına kadar süren savaşlarından ardından geriye iki Argoslu (Alkenor ve Khromios) ve bir Spartalı (Othryades) kalmıştır. Argoslular herkesin öldüğünü düşünerek zaferi kente haber vermek üzere geri döndüklerinde Othryades yaralı bir şekilde yerinden kalkmış ve zaferini ilan etmiştir. Daha sonra Argoslular sayıca fazla oldukları, Spartalılar ise savaş meydanında tek savaşçı olarak Othryades kaldığı için zafer iddia etmişlerdir. Kargaşa yaratan bu durum neticesinde çıkan savaşta Sparta galip gelmiş, Thyrea'nın kontrolü Spartalılar tarafından ele geçirilmiştir. *Parallela Minora* adlı eserde yer alan bilgiye göre Othryades ağır yaralı bir şekilde kırık mızraklardan yardım alarak kalktıktan sonra *tropaeuma* kendi kanıyla "Zaferlerin koruyucusu Zeus'a" yazmıştır. Daha sonra ölen arkadaşlarını görünce savaştan sadece kendisi canlı kurtulduğu için bu durumdan utanç duymuş ve intihar etmiştir. Spartalılar, Othryades kendi kılıcı ile intihar ettiği ve Argoslular tarafından öldürölmediğı için savaşın kazananı olarak kendilerini görmüşlerdir.

85: Ath. Deip. 14. 29; Trog. Hist. Philip. 3. 5.

86: Athena Tapınağı.

87: Hdt. 9. 10, 9. 29-32, 9. 49-51: Herodotos'a göre Asopos Nehri yakınlarında savaş gerçekleşmemiştir. Nehrin bir ucunda Pausanias diğer ucunda ise Mardonius savaş hazırlığı yapmıştır. Mardonius 11 gün bekledikten sonra savaş için çağrı yapmış; ancak karşılık bulamayınca askerlerine nehri kirletmelerini emretmiştir. Bunun üzerine Pausanias askerleri ile birlikte gece vaktinde Plataea'ya doğru hareket etmiştir. Mardonius ise bu hareketi kaçış olarak algılamış ve askerlerine çarpışma için emir vermiştir. Plataea'da gerçekleşen savaşta Pausanias

kesin bir galibiyet almıştır; Thuk. 1. 128-130, 134; Plut. *Kim.* 6; Plut. *Arist.* 23: MÖ 478 yılında Pausanias, Byzantium ile Kypros'u ele geçirdikten sonra Pers tutsakları serbest bıraktığı; Eretrialı Gongylos aracılığı ile Kserkses'e mektup yazıp bu mektupta Sparta ile tüm Yunan yarımadasının hakimiyetini Kserkses'e vermeyi vaat ettiği; Kserkses'in kızı ile evlenme niyetinde olduğunu belirttiği için suçlanmıştır. Thukydides, ayrıca kendisinin mektuba olumlu yanıt aldıktan sonra Pers kültürünü benimsediğini ve Persler gibi giyinmeye başladığını belirtmektedir. Pausanias'ın Atinalı mevkidaşı Themistokles tarafından demokrasiye tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Pausanias'a karşı *ostrakismos* önerilmiştir. Bu sırada *ephoros*lar tarafından takip edilen Pausanias, Sparta'daki Atina Tapınağı'na sığınmıştır. Tapınağın önünde annesinin elinde bir tuğla parçasıyla Pausanias'ı reddetmesinden hareketle Spartalılar tapınağın girişini tuğla ile kaplayarak Pausanias'ı açlıktan ölmeye zorlamışlardır.

88: Munn, 2000: 220: Bahsedilen savaş MÖ 405 yılında gerçekleşmiştir.

89: Poly. 1. 32-36; Cic. *Pis.* 19; Diod. *Bib.* 23. 16. 1; Goldsworthy, 2006: 89-90: Regulus olarak bahsedilen kişi MÖ 267 yılının *consulu* olan Marcus Atilius Regulus'tur. Ksanthippos, Kartacalılar tarafından paralı bir asker olarak orduya çağırılmıştır. MÖ 255 yılında Bagradas Nehri Savaşı'nda Kartacalıları savaş öncesi eğitmiş ve çarpışmada onların savaş düzeni almalarını sağlamıştır. Regulus'un yakalandıktan sonra esir alındığı ve burada açlıktan öldüğü düşünülmektedir. Cicero, Regulus'un bir kutuya hapsedilerek işkence gördüğünü anlatmaktadır.

90: Hamilton, 1991: 110: Burada tehdit altında betimlenen kral büyük olasılıkla Pers kralı II. Artakserkses'tir. Çünkü kendi mevkidaşı ile Agiad Hanedanlığı'nın Sparta kralı I. Agesipolis ile dost olduğu bilinmektedir.

91: Plut. *Agesi.* 16. 4-5.

92: Cartledge, 1987: 213, 217; Hamilton, 1991: 96-100: Agesilaos, Asia'ya vardığında Pers satrabı II. Pharnabazos ile Sardeis'te savaşmış ve savaşı kazanmıştır. Bu savaşın ardından yaklaşan Korinthos Savaşı nedeniyle kral Agesipolis tarafından geri dönmeye zorlanmıştır. MÖ 395 ve 387 yılları arasında gerçekleşen Korinthos Savaşları'ndan biri olan Koroneia Savaşı MÖ 394 yılında Sparta, Thebai ve Argos kentleri arasında olmuştur; Ksen. *Agesi.* 1; Cartledge, 1987: 217: Ksenophon, Agesilaos'un daha doğuya doğru gitmek ve hatta Asia'yı fethetmek istediğini söylemektedir; Plut. *Agesi.* 15. 1; Hamilton, 1991: 100-103: Plutarkhos, Agesilaos'un niyetinin Perslerin içlerine hatta Susa kentine kadar ilerlemek olduğunu belirtmektedir; Agesilaos söz konusu amacından dolayı Büyük İskender'in öncülü olarak görülmektedir.

93: Stra. 7. 7. 1: Atina kentinin efsanevi kurucusu Kekrops'un isminin Yunan kökenli olmadığı belirtilmektedir; Eur. *Ion.* 1163, Aristop. *Sph.* 438, Ovid. *Meta.* 2. 555, Hyg. *Fab.* 48, Diod. *Bib.* 1. 28. 7: Ampelius'un belirttiği kasıktan aşağı doğru olan yılan şekli Diodoros tarafından yarı balık olarak betimlenmektedir. Bundan dolayı da “çift tabiatlı” anlamına gelen διφύης (diphues) olarak tanımlanmıştır. Diodoros bu durumu Kekrops'un hem barbar hem de Yunan vatandaşı olması ile açıklamaktadır.

94: Hom. 2.546–551: Homeros, Atina'nın erken dönem krallarından olan Erikhthonios ile onun torunu Erekhtheus arasında herhangi bir ayrım yapmamıştır.

95: Burkert, 1987: 285: Eleusis gizemleri temel olarak toprak ya da tarımsal kültürleri içeren dinî ritüellerden oluşurdu. Söz konusu ritüeller; tanrıça Demeter'in kızı olan Persephone'nin kaçırılması, aranması ve bulunması şeklinde üç ana döngü ile temsil edilirdi. Persephone'nin bulunması, onun yer altından yeryüzüne doğru yükselmesini temsil ettiği için buna ἄνοδος (anados) yani “yükselme, yukarıya doğru hareke etme” adı verilmiştir.

96: Hyg. *Fab.* 147; Ovid. *Meta.* 5. 646; Pau. *Peri.* 7. 18. 2-3: Hades tarafından yer altına kaçırılan kızı Persophone'yi arayan tanrıça Demeter, kral Keleos tarafından misafirperver bir şekilde karşılanmıştır. Yaşlı bir kadın kılığında olan Demeter'den kral Keleos, kendi oğulları olan Demophon ile Triptolemos'u emzirmesini istemiştir. Karşılamadan hoşnut olan Demeter, Triptolemos'un hasta olduğunu fark etmiş ve onu emzirmiştir. Triptolemos hemen iyileşip bir anda yetişkin bir adam olmuş, Demeter de ona buğdayın toprağa nasıl ekileceğini öğretmiştir. Böylelikle açlıktan ve kıtlıktan kırılan Yunanlar, Triptolemos sayesinde buğday ekmeyi öğrenmişlerdir.

97: Βάρβαρος (Barbaros): Barbarlık anlamına gelen, Yunanca konuşmayan halkları, kabileleri, kişileri ve ulusları tanımlamak için kullanılan bir sıfat.

98: Thuk. 2. 28; Hyg. *Fab.* 45-48: Pandion, kral Erikhthonios'un oğlu ve varisi.

99: Pau. *Peri.* 1. 17-29; Plut. *Thes.* 15, 17, 23; Ovid. *Ama.* 2. 24: Theseus yarı boğa yarı insan Minotaurus'u öldürdükten sonra Attika'daki köyleri ve yerleşimleri Atina yönetimi yani polisi altında birleştirmiştir. Bu birleşime συνοικισμός (synoikismos) denilmektedir.

100: Pau. *Peri.* 1. 28. 9; Hyg. *Fab.* 48; Atina kralı Demophon her ne kadar Homeros tarafından bahsedilmese de Troia Savaşı'nda Troia Atı'nın içerisinde kente girenler arasında yer almıştır. Ampelius burada Demophon'un Troia Savaşı'ndaki katkılarını vurgulamaktadır.

101: Cic. *Tusc.* 1. 116: Kral Kodros, vatanın selameti için kendini feda eden örnek bir kral olarak görülmektedir.

102: Cic. *Brut.* 27, 39, 41; Plut. *Mor.* 189; Val. Max. 1. 2; Holladay, 1977: 40–56: Peisistratos MÖ 6. yüzyıl ortalarında tiranlığı sırasında aristokrasi ile ciddi bir mücadele içine girmiştir.

Peisistratos tiran olduktan sonra aristokrasinin ayrıcalıklarını büyük ölçüde azaltmış ve aristokratların topraklarına el koyarak alt sınıflara vermiştir. Bununla birlikte birçok dinî ritüeli ve sanatsal etkinliği maddi açıdan desteklemiştir.

103: Ath. *Deip.* 13. 602, 15. 692-695; Plut. *Mor.* 833, 836; Plin. *Nat.* 7. 87, 34. 17, 34. 70-72; Cic. *Tusc.* 1. 116: MÖ 514 yılında gerçekleşen bu olay, Atina demokrasisinin sembolü ve başlangıcı olarak görülmektedir. Harmodios suikastın ardından, Aristogeiton ise kaçarken yakalanmış, hapse atılıp işkence görmüş ve öldürülmüştür. İki kardeşten biri olan Hipparkhos, suikast sırasında öldürülürken Hippias, tiranlığını devam ettirmeye çalıştıysa da yaklaşık dört yıl sonra Spartalı kral I. Kleomenes tarafından yenilince Perslere kaçmıştır.

104: Plut. *Mor.* 184-185; Cic. *Rep.* 1. 5; Cic. *Tusc.* 4. 44; Nep. 2. 2-6; Val. Max. 8. 14. 1.

105: Hdt. 8. 79; Holland, 2005: 219-220: Aristides MÖ 482 yılında Perslere sempati duyan Themistokles tarafından çeşitli siyasi entrikalar, suçlamalar ve yapılan oylama yani ὀστρακισμός (ostrakismos) sonucunda sürgüne gönderilmiştir. Perslerle savaş yaklaştığında MÖ 480 yılında Atina'ya geri dönmüştür.

106: Plut. *Kim.* 12.

107: Plut. *Alk.* 19; Thuk. 6. 29; Ἑρμαῖ (Hermai) gövdesi düz ve sade olan, kare ya da dikdörtgen şeklinde bir alt bölümün üzerinde yer alan büst, heykel. Genellikle isim benzerliğinden dolayı tanrı Hermes'e atfedilse de Hermes ile ilişkilendirildiğine dair bir veri bulunmamaktadır. Latince *Herma* kelimesi ile *Mercuriae* olarak karşılaşılmaktadır. Tanrı Hermes ile olan bağlantısı olasılıkla kelime kökündeki benzerlikten gelmektedir. Diğer yandan Yunanca ἑρματα (*hermata*) taş bloklar anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Herma tanrı Hermes'ten ziyade taş bloklar ile ilişkilendirilmelidir.

108: Ksen. *Hell.* 2. 3-4; Nep. 8. 1-4; Buck 1998: 71-83.

109: Diod. *Bib.* 14. 83. 5-6; Ksen. *Hel.* 4. 3. 10-12: Savaş Spartalı komutan Peisandros ile Konon ve Pharnabazos kuvvetleri arasında MÖ 394 yılında gerçekleşmiştir.

110: Plut. *Dio.* 26; Plutarkhos, Dionysos'un 80 adet gemisi olduğunu belirtmektedir.

111: Nep. 11. 1; Plut. *Gal.* 1. 1.

112: Nep. 19; Plut. *Pho.*

113: Dem. *Lep.* 20. 78; Nep. 12.

114: Ksen. *Hell.* 5. 1. 10-12: MÖ 395-387 yılları arasında gerçekleşen Korinthos Savaşı sırasında Attika kıyıları akınlardan kurtulmuş ve Atina, kalıcı olmasa da hakimiyeti kazanmıştır.

115: Nep. 1. 6. 4; Plin. *Nat.* 34. 27: Plinius heykel sayısının yaklaşık 360 adet olduğunu belirtmektedir.

116: Diod. *Bib.* 16. 94. 3-4; Aris. *Pol.* 5. 10.

117: Günümüzdeki Erbil kenti.

118: Thomas, 2007: 19; McCrindle, 1893: 316: Büyük İskender, ordusu ile birlikte Indus Nehri'nin ana hatlarını keşfettikten sonra kötü hava koşullarından dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır ancak ikinci denemede yine ordusuyla birlikte Hint Okyanusu'na kadar inebilmiş daha sonra nehrin tamamını keşfetmiştir. İskender'in amirali Nearchos, Hint Okyanusu'nun günümüzde İran ve Pakistan kıyılarına denk gelen bölgelerine kadar ilerlemiştir. Ardından Gedrosia Çölü'ne doğru yol almıştır. Yaklaşık 60 gün yürüdükten sonra günümüzde Hürmüz Boğazı olarak adlandırılan bölgeye ordusuyla birlikte geri dönmüştür. Tüm bu yolculuk yaklaşık olarak yedi ay sürmüştür.

119: Poly. 10. 26; Liv. 29-31: MÖ 238-179 yılları arasında yaşamış olan Macedonia kralı V. Philippos. Polybios, V. Philippos'un eşitlikçi ya da demokratik bir görüntü vermesinin altında kadınlara olan düşkünlüğünün yarattığı zorbalığı aktarmaktadır.

120: Liv. 31. 7-8, 32. 21: MÖ 211 ve MÖ 200 yıllarının *consulu* Publius Sulpicius Galba Maximus.

121: Liv. 32. 2, 10-12: Titus Quinctius Flaminius, Sulpius'tan sonra *consul* olarak seçilmiştir. İlk önce MÖ 198 yılında gerçekleşen Aous Savaşı'nda, ardından yaklaşık bir yıl sonra Kynoskephalai'da V. Philippos'u yenmiştir.

122: Liv. 39. 53.

123: Liv. 44. 2.

124: Liv. 10. 1: Alba Fucens.

125: Plut. *Aem.* 34, 38: Lucius Aemilius Paullus Macedonicus.

126: Liv. *Peri.* 49; Diod. *Bib.* 32. 9. Niese, 1903: 331-334; Macedonia'nın son kralı Pseudophilippos olarak da bilinen Andriskos, MÖ 146 yılında Q. C. Metellus tarafından Macedonia fethedilip eyalet yapıldıktan sonra Roma'ya getirilip zafer töreninde sergilenmiş ve öldürülmüştür.

127: Liv. 1. 18-20; Plut. *Num.* 22; Gary, 2005: 136: Numa Pompilius, Roma'da rahiplik sistemini ve *pontifex maximus* memuriyetini oluşturmuştur. İlk *pontifex maximus* Numa Pompilius'un oğlu olan Numa Marcius'tur. Bu memuriyet MÖ 254 yılından sonra *patricii* sınıfına özgü bir memuriyet haline gelmiştir.

128: Liv. 1. 32: Priscus Tarquinius, Numa Pompilius'un yaptığı dinî ritüelleri ahşap tabletlere yazdırarak halk için sergilemiştir. Böylelikle ritüellere kurumsal bir yapı kazandırmıştır.

129: Stra. 5. 2. 2; Flor. 1. 5. 2: Roma'da çocukların yetişkinliğe geçişini simgeleyen *toga praetexta*, *lictör*ların taşıdığı *fascēs*, *senator*lar tarafından takılan yüzükler, orduya komuta

eden kişinin giydiği pelerin olan *paludamentum*, *phalera* gibi takı ve giysiler, Priscus Tarquinius tarafından gelenekselleştirilmiştir.

130: Nüfus sayımı.

131: Liv. 1. 58-60: Roma Devleti, MÖ 509 yılında cumhuriyet rejimiyle yönetilmeye başlandığında ilk kez *consul* olarak görev alan Lucius Iunius Brutus. Roma'nın son kralı Tarquinius Superbus'un oğlu olan Sextus, Lucretia'nın ırzına geçip intiharına sebep olunca anlatılanlara göre Brutus tarafından kentten kovulmuştur. Tarquinius'un oğullarının onun yeniden Roma'ya gelebilmesi için plan yaptıklarını öğrenmesi üzerine onları öldürmüştür. Bundan dolayı cumhuriyetin koruyucusu olarak görülmektedir. Caesar'ı suikast ile Senato'da öldüren Marcus Iunus Brutus'un, Lucius Iunius Brutus'tan etkilendiği bilinmektedir. Bazı modern araştırmacılar, Tarquiniusları kentten Etrüsk kralı Lars Porsenna'nın kovduğunu düşünmektedirler. Krallıktan cumhuriyete geçiş sürecinin uzun yıllar sürdüğü ve tek bir olay ile açıklanamayacağı kanısındadırlar. Tarquiniusların kovulmasının aslında Italia'daki Etrüsk hakimiyetinin egemenlik bağlamında sona ermesini gösteren bir olay olduğu düşünülmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. Cornell, 1995: 216).

132: Liv. 2. 6-7; Plut. *Publ.* 204-225; Publius Valerius Poplicola/Publicola, Lucius Iunius Brutus ile birlikte Roma Cumhuriyeti'nin ilk *consul*udur. *Publicola* yani "halkını gözeten ve koruyan" *cognomeni consul* olduktan sonra kendisine verilmiştir. Tarquiniusları MÖ 509 yılında yendikten ve Roma'dan kovduktan sonra savaş ve isyanlardan dolayı azalan senatör sayısını arttırmış, çıkardığı yasalarla devletin düzenini sağlamıştır.

133: Liv. 8. 5-10: MÖ 347, 344 ve 340 yıllarında üç kez *consul* olarak görev yapan Titus Manlius Imperiosus Torquatus. Torquatus *agnomeni* kendisine Gallialılarla yapılan Anio Nehri yakınlarındaki savaşta fiziksel olarak kendisinden oldukça üstün bir Gallialıyı öldürerek onun cesedinden çıkardığı gerdanlığı kendi boynuna taktığı için verilmiştir. Bu savaş sırasında emirlerini dinlemeyen oğlunu herkesin gözü önünde gözünü kırpmadan öldürmüştür. Böylelikle bu olay sonraki nesiller için disiplin bağlamında örnek bir davranış olarak gösterilmiştir.

134: Poly. 1. 25, 1. 39. 1. 41-48: Cincinnatus'un Serranus *agnomeni*ni kullandığına dair bir veri bulunamamıştır. Burada bahsedilen kişi olasılıkla Gaius Atilius Regulus Serranus olmalıdır. Serranus ismi Saranum isimli Umbria kentinden gelmektedir. Gaius Atilius Regulus da tıpkı Cincinnatus gibi tarlasında çalışırken kendisine ikinci kez *consul* seçildiği haberi gelmiştir.

135: Liv. 3. 26: Livius'un anlattığına göre MÖ 458 yılında Aequi kabilesi Roma ile yapılan barış anlaşmasını bozarak Tusculum kentini işgal etmiştir. O yılın *consulları* L. Minucius Esquilinus Augurinus ve G. Nautius Rutilus ordularıyla harekete geçmişlerdir. Augurinus ve

ordusu, Algidus Dağı civarında ordugâh kurmuş ancak Aequi kabilesi tarafından kuşatılmışlardır. Nautius kuşatmadan dolayı L. Minucius'a yardıma gidememiştir. Senato kuşatma haberini alır almaz *dictator* atanması için toplanmıştır. Nautius ya da Horatius Pulvillus o sırada çiftçilik yapan Cincinnatus'u işaret etmişlerdir. Senato üyeleri çiftliğe geldiği sırada Cincinnatus'u saban sürerken bulmuşlardır. Senato tarafından kendisine *dictatorluk* teklif edilince Cincinnatus bu teklifi kabul edip vakit kaybetmeden asker olabilecek herkesi *Campus Martius*'a çağırarak bir ordu toplamış ve Algidus Dağı'na doğru yola koyulmuştur. Aequi kabilesinin etrafını *vallus* denilen tahta mızraklarla sarmış ve kuşatmayı sonlandırmıştır. Nihayetinde af dileyen kabileyi böylelikle dize getirmeyi başarmıştır. Kendisine altı aylığına verilen *dictatorluk* yetkisini, *dictator* olarak atandıktan 15 gün sonra Senato'ya iade etmiş, ordusunu dağıtmış ve çiftliğine geri dönmüştür.

136: Liv. 5. 46, 5. 48.49: Gallialılar MÖ 387 yılında gerçekleşen Allia Savaşı'nın ardından Roma'ya girerek kenti yağmalamışlardır. Yüklü miktarda altın ve ganimet ile güneye doğru çekilmişlerdir. Bu sırada Ardea'da sürgünde olan Marcus Furius Camillus *dictator* olarak atanmıştır. Vakit kaybetmeden orduyu toplayan Camillus, kenti Gallialılardan kurtarmıştır. Bu hikâyenin MÖ 1. yüzyılda yaşamış antik yazarlar tarafından yazıldığına dair modern yazarlar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşler Plutarkhos'un Aristoteles'in bir fragmanına verdiği referans etrafında şekillenmektedir. İlgili fragmanda bahsedilen olayların öznesi olarak aktarılan kişi "Lucius" olarak verilmektedir. Olasılıkla yağma sırasında kutsal Vesta rahibeleri ile birlikte diğer kutsal emanetleri Caere kentinde saklayan kişi Lucius Albinus'tur ve kentin onun tarafından kurtarıldığı düşünülmektedir (Plut. *Cam.* 22. 3; Cornell, 1995: 316); Suet. *Tib.* III: Bunun dışında Suetonius ise yağmalanan altınların Camillus tarafından değil Drusus tarafından Gallia'dan Roma'ya getirildiğini belirtmektedir.

137: Liv. 8. 18, 14, 22, 23, 29, 32: Quintus Fabius Maximus Rullianus.

138: Cunctator: Oyalayıcı. Quintus Fabius Maximus Verrucosus, Cunctator *agnomenini* İkinci Kartaca Savaşları sırasında Hannibal ile yüzleşmeden onun ikmal yollarını kesmek gibi yıpratıcı ve geciktirici stratejiler izlemesi sebebiyle "oyaladığı" için almıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. Laqueur 1998: 7).

139: Liv. 11. 2-6, 16-18: Romalıların boyunduruk altına alındığı savaş MÖ 321 yılında Caudina Geçitleri'nde yapılan savaştır. *Cursor*, "koşucu", "yarışçı" ve "at arabası yarışçısı" anlamlarına gelen bir sözcüktür. Lucius Papirius Cursor, MÖ 327-304 yıllarında yapılan İkinci Samnit Savaşları'nın en önemli komutanlarından birisidir. Bu savaşların sonunda üç kez zafer töreni kutlamıştır. Livius, Lucius Papirius Cursor'u Büyük İskender ile karşılaştırarak, olası bir savaşta Büyük İskender'in Cursor ile boy ölçüşemeyeceğini yazmıştır. Hatta Cursor'u yenilmez

olarak tanımlamaktadır. Elbette bu karşılaştırmayı Livius'un eserini kaleme aldığı Augustus Dönemi'nde Roma Devleti'nin propagandasının yapıldığını düşünerek değerlendirmek gerekmektedir.

140: Cic. *Sen.* 55; Liv. *Peri.* 55; Plin. *Nat.* 7. 68: Manius Curius Dentatus. Plinius, Dentatus *cognomeninin* doğduğunda dişleri olduğu için Manius Curius'a verildiğini söylemektedir. Dentatus MÖ 290 ve 275 yıllarında iki kez *consul* olmuştur. Samnitlere ve Sabinlere karşı yaptığı savaşlar sonucunda iki kez zafer töreni kutlamıştır; Val. Max. 4. 3. 5: Ampelius'un anlattığına benzer bir hikâye Valerius Maximus tarafından da dile getirilmektedir: *refertote et memento me nec acie vinci nec pecunia corrumpi posse...* (Benim ne savaşla yenilebildiğimi ne de parayla ayartılabildiğimi (hafızana) kaydet ve hatırla!).

141: Liv. 9. 43: Aletrium kökenli Gaius Fabricius Luscinius Monocularis MÖ 282 yılının *consuludur*. Fabriilerden Roma'ya ilk gelenlerden olduğu belirtilmektedir. Yunan kenti Thurium'u Lucanilerden kurtarmış ve barışı sağlamıştır; Hal. Dion. 20. 13. 1; Val. Max. 2. 9. 4; Vell. Pat. 1. 14. 16: Publius Cornelius Rufinus, MÖ 290 ve MÖ 277 yıllarının *consuludur*. İ. Ö. 275 yılında Cornelius Rufinus, *censor* Fabrinicius Luscinius tarafından on librelük gümüş tabağa sahip olduğu gerekçesiyle Senato'dan kovulmuştur.

142: Bkz. Amp. 21; Plut. *Mar.* 30: MÖ 270 – 208 yılları arasında yaşamış olan Marcus Claudius Marcellus, MÖ 222 yılında teke tek yaptığı savaşta Gallia kralı Viridomarus'u alt ederek Roma'ya son *spolia opimayı* getiren kişidir.

143: Publius Cornelius Scipio Africanus, MÖ 194 ve 205 yıllarının *consulu*, MÖ 210 yılında Hispania'nın *proconsuludur*. Hannibal ile yapılan MÖ 202 yılındaki son savaşta Hannibal'ın taktiği ile kendisini yendikten sonra "Africanus" *cognomenini* almıştır. Publius Cornelius Scipio Africanus Aemilianus ise MÖ 147 ve 134 yıllarının *consuludur*. İkinci Kartaca Savaşlarındaki başarılarının ardından Scipio Africanus tarafından evlat edinilmiştir.

144: Liv. 27. 33-34: Burada bahsedilen kişi MÖ 207 yılının *consulu* olan Gaius Claudius Nero'dur. Quintus ismi olasılıkla yanlış kopyalanmış ya da Ampelius tarafından yanlış yazılmıştır.

145: Plut. *Aem.*; Liv. 44. 17, 45. 41: Lucius Aemilius Paullus Macedonicus, MÖ 182 ve 168 yıllarının *consuludur*. Macedonia'yı yenerek Antigonos Hanedanlığı'na son vermiştir. Bu zafer, onun kariyerinin en üst noktası olarak görülmektedir. Oğulları öldükten sonra yaptığı konuşmaya dair bir veri bulunamamıştır. Ampelius büyük olasılıkla burada erdemli bir Romalıyı örnek göstermek üzere *panegyrik* bir tarz benimsemeyi tercih etmiştir.

146: Val. Max. 2. 7. 10; Vell. Pat. 1. 11, 2. 5; Liv. *Peri.* 50; Quintus Caecilius Metellus Macedonicus MÖ 143 yılının *consulu*, MÖ 142 yılında Hispania Citerior'un *proconsuludur*.

Macedonialılarla yapılan dördüncü ve son savaşta zafer kazanması üzerine Macedonicus *agnomenini* almıştır.

147: Val. Max. 2. 10. 1, 5. 2. 7; 9. 7; Sall. *Iug.* 43-88; Liv. *Peri.* 65, 69; Vell. Pat. 2. 11; Quintus Caecilius Metellus Numidicus MÖ 109 yılının *consuludur*. Oğlunun *cognomen* olarak aldığı *pius* “dürüst, görevini bilen, dindar” anlamlarına gelen bir sıfattır.

148: Cimber, Cimbri: Italia’ya kuzeyden saldıran Gallia kabilesi.

149: Proscriptio: *Proscriptio* devletin onayı ile infaz, idam veya sürgün etme eylemlerini içeren karara verilen isimdir. Siyasi olarak suçlu bulunan genellikle infaz ve idam edilecek kişilerin isimlerinin geçtiği listeye *proscriptio* denilirdi. Bu terim, devletin ilan edilen düşmanların alenen kimliklerinin tespiti ve resmî olarak kınanmalarını ve eğer *proscriptio* suçlu bulunanların infazlarına dair bir karar içeriyorsa görüldükleri yerde öldürülmelerine izin veren kararları kapsamaktadır.

150: Plut. *Sert.* 1. 6; Plutarkhos eserinde Romalılar tarafından gönderilen her ordunun düzensiz savaşan Sertorius tarafından yenilgiye uğratıldığını ve yenilmez olarak görülen Quintus Sertorius’un Eumenes’e ile benzeterek kendi adamları tarafından uğradığı ihanet sonucu suikast ile öldürüldüğünü anlatmaktadır.

151: Plut. *Luc.* 2-4; MÖ 74 yılının *consulu* olan Lucius Licinius Lucullus.

152: Günümüzde İngiliz Kanalı olarak da bilinen *Britannicum mare* olarak adlandırılan deniz.

153: Liv. 9. 29 Appius Claudius Caecus: MÖ 307 ve 296 yıllarının *consuludur*. *Caecus* yani “kör” *cognomeni* Livius’a göre tanrıların kendisini lanetlemesinden dolayı gözlerini kaybettiği için verilmiştir. Roma’nın inşa edilen ilk yolu *Via Appia* ve ilk su yolu *Aqua Appia*’nın inşa sorumluluğunu üstlenmiştir. Senatoda yaptığı konuşma Roma tarihinde önemli bir iz bırakmıştır. *Quisque faber suae fortunae* (Her kişi kendi talihinin mimarıdır).

154: Acta: Senatoya sunulan ve kişinin yapmak istediği ya da çıkarmak istediği yasaları içeren belgelerdir. Belgeler Senato’ya sunulduktan sonra görüşülür, oylanır ardından kabul ya da reddedilirdi.

155: Plut. *Cat.* 70. 5-6: Genç Cato olarak bilinen Marcus Porcius Cato. Plutarkhos’un anlattığı üzere ailesi ve yakın arkadaşlarıyla bir akşam yemeği sırasında Caesar savaşı kazandıktan sonra Stoa inancının da etkisi ile “tamamen özgür bir kişi asla köle olamaz” düşüncesiyle kendini kılıcı ile öldürmüştür.

156: Val. Max. 5. 8. 4; MÖ 110 yılı civarında yapılan savaşlardan bahsedilmektedir.

157: Ibid. 7. 5. 2: Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio, MÖ 138 yılının *consuludur*. *Aedilesliği* sırasında yaptığı bir konuşmada elleri çalışmaktan nasırlaşmış bir çiftçiye elleri üstünde yürüyüp yürümeyeceğini sorarak gafta bulunmuştur. Ampelius’un kendisinden

bahsederken kullandığı *inaugurare* fiili “resmî göreve başlamak”, “kehanete uygun olmak” gibi anlamlar içermektedir. Ampelius burada *inaugurare* fiilini, olasılıkla bu gafı hatırlattığı için kullanmış olmalıdır. Nasica, Tiberius Gracchus’un öldürülmesinde önde gelen kişilerin başında yer almaktadır; *consulluk* görevini birlikte yürüttüğü Decimus Iunius Brutus Callaicus ile neden oldukları cinayetlerden ve *tribunus plebis*lerin askerlikten muaf sayılacak 10 kişiyi seçmelerine izin vermedikleri gerekçesiyle *tribunus plebis* Gaius Curiatus tarafından hapse gönderilmişlerdir (ayrıntılı bilgi için bkz. Liv. *Peri.* 55. 3).

158: Sall. *Cat.* 55: Cicero’nun taraftarları Cethegus’un evinde gizlenmiş hançer, bıçak gibi birçok silah bulduktan sonra Cethegus’un şüphe götürmez bir şekilde komplo düzenlediği ortaya çıkınca senato ölüm cezasının verilip verilmemesi üzerine tartışmış, bu tartışma sonucunda Cethegus ve yandaşları İ. Ö 63 yılının 4 Aralık tarihinde Tullianum hapisanesine gönderilmişlerdir.

159: Cic. *Cat.*; Sall. *Cat.*; Sumner, 1963; Berry, 2020: 10-11: Roma tarihindeki en ünlü komplocuların başında gelen Catilina, Africa’da valilik görevinden döndükten sonra yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılmış; ancak çevresi ve nüfuzu sayesinde suçsuz bulunarak MÖ 64 ve 63 yıllarında *consul* olmuştur. MÖ 62 yılında tekrar *consul* olmak isteyen Catilina eski gücü yerinde olmayan, siyasette etkili olmak isteyen senatörler vasıtasıyla Etruria’da kendisine taraftar olan Sulla’nın veteran askerlerinden ve bazı *plebs*lerden oluşan bir ordu toparlayarak ayaklanmaya hazırlanmıştır. Ancak Cicero büyük bir özveri ile bu ayaklanmayı önceden görerek ortaya çıkartmıştır. Catilina ve yandaşlarının yazdığı mektupları ele geçirdikten sonra Senato’da okuyarak Senato’nun bir an önce önlem almasını sağlamıştır. Cicero’nun çabalarının ardından Catilina taraftarları ile birlikte devlet düşmanı ilan edilmiştir. Catilina’nın taraftarları Gallialı elçilerin de yardımıyla Cicero tarafından yakalanıp yargılanmadan infaz edilmişlerdir. MÖ 63 yılında Antonius ordusu ile Pistoria’da Catilina ve ordusunu alt etmiştir.

160: Liv. 1. 25: Roma kralı Tullus Hostilius zamanında Alba Longa’da Samnitlerin diktatörü olan Mettius Fufetius, savaşın kazananının belirlenmesi için savaş meydanında üçüzlerin düello yapması için çağrıda bulunmuştur. Düelloda önce Horatiuslardan ikisi, Curatius üçüzleri tarafından öldürülmüştür. Son kalan Horatius karşısındaki üçüzleri aynı anda öldüremeyeceğini anlayınca kaçmaya başlamıştır. Peşinden gelenlerle mesafeyi açtıktan sonra önce birini, ardından diğerini son olarak da daha önceden göğsünden yara almış olan Curatius’u öldürüp savaşa son vermiştir. Bu düellonun ardından Alba Longa, Roma hakimiyetine geçmiştir.

161: Liv. 2. 48-51: Etrüsk kenti olan Veii ile Romalıların yaptığı Cremera Savaşı’ndan bahsedilmektedir. Fabiuslar savaşın sorumluluğunu Senato’dan talep etmiş, Senato da bu talebi

kabul etmiştir. Cremera’da bir ordugâh kuran Fabius ailesi önce MÖ 478’de düşmanı püskürtmüş daha sonra da MÖ 477’de savaşı kazanmıştır.

162: Liv. 2. 12-13: Gaius Mucius Cordus Scaevola, solak anlamına gelen *Scaevola cognomenini* Etrüsk kralı Lars Porsenna’nın hüküm sürdüğü Clusium kenti ile Roma kenti arasındaki savaşta kazanmıştır. Mucius Cordus, Senato’nun da onayıyla Lars Porsenna’yı öldürmek üzere ordugâhına sızmış ancak o gün askerlerin maaş günü olduğundan dolayı kral ve kâtibi benzer şekilde giyinmişlerdir. Maaş ödemesi esnasında yapılan konuşma sırasında Cordus hedefini karıştırarak kralın kâtibini öldürmüş ve hemen ardından yakalanmıştır. Porsenna’nın karşısına getirilen Cordus “gözleri büyük zaferlerde olan erkekler için vücudun ne kadar önemsiz bir parça olduğunu bilirsiniz” diyerek sağ elini doğrudan önündeki ateşin üstüne koymuştur. Cesareti karşısında şaşkına dönen Porsenna, Cordus’u ordugâhtan kovmuş ve bu olayın ardından çok geçmeden de elçilerini Roma’ya barış için göndermiştir.

163: Liv. 2. 9-15; Hal. Dion. 5. 24: Tiber Nehri üzerindeki köprünün adı Pons Sublicius’tur. Roma’da inşa edilen ilk köprülerden biri olan bu köprüyü, lakabı Cocles (Tek gözlü) olan Publius Horatius, Etrüsk kralı Lars Porsenna ile yapılan savaş sırasında son ana kadar savunmuş ve askerlere köprüyü yıkmaları için gereken vakti kazandırmıştır. Son anda köprü Cocles’in emriyle askerleri tarafından yıkılınca nehre atlamış ve zırhıyla birlikte askerlerine doğru yüzerek kıyıya ulaşmıştır. Böylelikle şehrin kuşatılmasının önüne geçilmiştir.

164: Liv. 3. 1-5: Publius Decius Mus MÖ 340 yılının *consuludur*. Rüyasında kendisini *Dii Manes* ya da *Terra Mater*’e adayanın savaşı kazanacağını gören Decius Mus, Latin Savaşı’nda Livius’un aktardığına göre Latin ordularının karşısında kendisini atı ile birlikte öne atmış ve ölümüyle savaşın gidişatını değiştirerek Roma Devleti’ni savaşı kazanmasına vesile olmuştur.

165: Liv. 5. 41.

166: MÖ 267 yılının *consulu* Marcus Atilius Regulus.

167: Liv. 7. 6: Marcus Curtius, Forum’daki Lacus Curtius’a ismini veren mitolojik karakter.

168: Liv. 8. 16, 17, 23: MÖ 334 yılının *consulu* olan Spurius Postumius Albinus Caudinus. *Sub iugum mittere* halk tarafından aşağılanması için boyunduruk altına alınan düşmanın kargıdan yapılan bir düzeneğe kapatılmasını ya da bağlanmasını tanımlayan deyim.

169: *Spolia opima*: Romalı bir generalin teke tek savaşıp yendiği düşman generalin silahını, zırhını, miğferini, diğer değerli eşyası ile birlikte Roma’ya getirdikten ve zafer alayında sergiledikten sonra aldığı onur unvanı.

170: Liv. *Peri.* 49; Liv. 29. 14: “En iyi” anlamına gelen *optimus* sıfatı, Senato tarafından Scipio Nasica’ya verilmiştir ancak Livius, nedenini tam olarak bilmeseydi Nasica’nın Anadolu’ya *Magna Mater*’i nam-ı diğer Kybele heykelini almaya gittiğini ve onu Ostia Limanı’na yani

Roma'ya getirdiğini belirtmektedir. Olasılıkla bu eyleminden dolayı *optimus* sıfatı kendisine verilmiştir.

171: Liv. 2. 32: *Mons Sacer* yani “Kutsal Tepe” Ampelius’un da bahsettiği gibi *patricii* sınıfı ve *plebs*ler arasında siyasi ve politik olarak ilk ayrılmanın yaşandığı yerdir. Roma Devleti’ndeki aristokrasiyi temsil eden *patricii* sınıfının kendi arasında aristokrasinin kalıtsal olup olmadığı ile ilgili tartışmaları sonucu bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ekonomik ve politik gücü elinde bulunduran aristokratlardan borçları için yardım isteyen *plebs*lerin bu isteği Senato tarafından reddedilmiştir. Bunun sonucunda MÖ 494 yılında *plebs*ler silahlanarak *Mons Sacer*’e çekilmişlerdir. Burada kendi liderlerini seçmişler ve aristokratlardan gelen çağrılarını da reddetmişlerdir. Sabinlerle olan savaş kapıya dayandığında savaş için Roma’da yeterli asker bulunmadığından dolayı Senato elçilerini göndererek *plebs*lerden yardım istemiştir. Agrippa Menenius Lanatus *plebs*lere gönderilen elçilerin başında yer almıştır. *Plebs*ler yapılan görüşmeler sonucunda bazı haklar elde ederek her iki sınıf arasında anlaşma sağlanmıştır. Yaşananların ardından *plebs*lere *comitium plebis* adında bir meclis, *aediles* ve *tribinus plebis* memuriyetleri ile birlikte mecliste veto hakkı verilmiştir. Bu olay Roma’daki sınıf çatışmalarının ilki olarak büyük bir öneme sahip olmakla birlikte *plebs*lerin elde ettiği ilk politik zaferdir.

172: Liv. 3. 44; Sue. *Tib.* 2.

173: Liv. 4. 1-5: Gaius Canileus’un MÖ 445 yılında geçirdiği *Lex Canuleia* olarak bilinen yasa ile *plebs*ler ve *patricii* sınıfı arasında evlilik yapılabilmesi yasallaştırılmıştır.

174: Liv. 4. 6-7; 6. 35-42: Burada bahsedilen *plebs*lere doğrudan *consulluk* verilmesi değil, Gaius Canileus’un önerdiği ve kendinden sonra gelen *tribunus*ların yasalaştırdığı *plebs*lerin *consulluk* yetkisine sahip *tribunus militum* yani askerî *tribunus* çıkarabilme ya da seçebilme yetkisidir (*Tribunus militum consulari potestate*). *Plebs*ler, resmî olarak *consul* olma yetkisini *Lex Licinia Sextia* ile MÖ 367 yılında elde etmişlerdir.

175: *Magister equitum*: Roma’da atlı süvarilerin başındaki komutana verilen isim. Ayrıca *dictatorluk* zamanında *dictatorun* yardımcılığını yapan memuriyet.

176: Liv. 2. 41: Burada bahsedilen kişi olasılıkla MÖ 5. yüzyıl sonlarında yaşamış olan üç kez *consul* seçilen ve ilk *magister equitum* olan Spurius Cassius Vecellinus’tur. Spurius Cassius ilk *Lex Agraria* yasasını yapan kişi olarak bilinmektedir. Burada eksik kısımdan dolayı anlatımın devamı bilinmese de *Lex Agraria*’nın ilk kez Spurius Cassius tarafından yapılacağı ya da yasanın geçirilmesinden bahsedileceği varsayımı yapılabilmektedir. Aynı yasa daha sonra revize edilerek MÖ 133 yılında Tiberius Gracchus tarafından Senato’ya önerilmiştir. Cassius’un önerdiği yasanın, toprakların *plebs*ler ile Latin müttefikler arasında paylaşılması

ile ilgili olduğu bilinmektedir. Doğal olarak *patricii* sınıfı mensupları bu yasaya karşı çıkmış ve Cassius yargılandıktan sonra hapse atılmış ardından MÖ 485 yılında öldürülmüştür.

177: Vell. Pat. 2. 27: Burada adı geçen Caudina Geçitleri olasılıkla *Porta Collina* ile karıştırılmıştır. Çünkü Pontius Telesinus MÖ 82 yılının 1 Kasım günü Sulla ve Marius arasında gerçekleşen *Porta Collina* Savaşı'nda Marius'un tarafında yer almıştır. Savaşın sabahında savaş alanında ağır yaralı bir halde bulunan Telesinus'un çaresiz kalarak intihar ettiğinden bahsedilmektedir.

178: Bkz. dn. 131; Roma krallarından sonuncusu Tarquinius Superbus'un oğlu olan Sextus Tarquinius tarafından tecavüze uğrayan soylu bir kadın olan Lucretia, söz konusu saldırının ardından hayatına son vermiştir. Yaşanan bu olay, soylu sınıfın ayaklanmasına, kralların kovulmasına ve ardından idari olarak cumhuriyet rejiminin benimsenmesine doğru uzanan yolun fitilini ateşlemiştir.

179: Hdt. 3.61: Herodotos, Smerdes'in erkek kardeşini Patizeithes (Kambyases için kullanıldığı düşünülen isim) olarak belirtmektedir.

180: Magus: Büyücü.

181: Νικάτωρ (Nikator): Yunanca Fatih, Muzaffer anlamına gelen bir sözcük.

182: Burada olasılıkla efsanevi Assyria kralı Belos'tan bahsedilmektedir.

183: Plut. *Eum.* 1: Eumenes, Philippos'un ve Büyük İskender'in kâtibidir. Büyük İskender'in ölümünden sonra yazdıklarını yayımlamıştır.

184: Εὐεργέτης (Euergetes): Yunanca hayırsever anlamına gelen bir sıfattır.

185: Ὀξυδράκαι (Oksydrakai): Aynı zamanda Hintli bir kabile ismidir.

186: Σωτήρ (Soter): Yunanca kurtarıcı anlamına gelen bir sıfattır.

187: Ampelius burada Barca yerine Boccor kelimesini kullanmaktadır. Olasılıkla yanlış yazılmış ya da yanlış kopyalanmıştır.

188: MÖ 202-148 yılları arasında hüküm süren Masinissa, Numidia'nın bilinen ilk kralıdır.

189: Goldsworthy, 2013: 466: MÖ 49 yılında Bagrahas Nehri'nin kıyısındaki savaşta Curio, kral Iuba ve Pompeius'un tarafında olan Africa valisi Publius Attius Varus tarafından yenilmiştir. Varus'un bu savaşta yaralandığı ve savaşı kaybetmek üzere olduğu ancak kral Iuba'nın desteği sayesinde savaşı kazandığı bilinmektedir. Curio bu savaşta öldürülmüştür. MÖ 46 yılının 6 Nisan günü gerçekleşen Thapsus Savaşı'nda ise Caesar, Africa'ya çıkartma yaparak rakiplerini alt etmenin peşine düşmüştür; Metellus Scipio, Marcus Petreius, Iuba, Titus Labienus, Lucius Afranius, Publius Attius Varus'a karşı Caesar tek başına savaşı kazanmıştır. Bu savaşın ardından Iuba'nın savaş alanını terk ederek sarayına çekildiği ve onurlu bir şekilde

hayata veda etmek istediği bundan dolayı kendisini bir kölesine ya da dostuna öldürttüğü düşünülmektedir.

190: Burada bahsedilen kral II. Iuba olarak bilinen MÖ 25 - MS 23 yılları arasında hüküm sürmüş olan Mauretania kralı Gaius Iulius Iuba'dır.

191: Penrose, 2005: 43–44: MÖ 509 yılında Roma'da devrim yaşandığında Etrüsk kralı Lars Porsenna, Lucius Tarquinius Superbus'u yaşanan savaşın ardından sürgüne göndermiştir.

192: Flor. 40; Plut. *Sul.* 1-13, 28-33: MÖ 88 yılında Pontos kralı Mithridates için yapılacak seferde Senato Sulla'yı görevlendirmiştir ancak Marius da bu görevi almayı ve muzaffer olarak Roma'ya dönmeyi amaçlamıştır. Sulla henüz kentten ayrılıp Nola'ya vardığında Marius *tribunus plebis* olan Sulpicius'u borçlarının silinmesini vaat ederek ondan bu görev için kendisinin atanacağı bir yasa taslağı hazırlamasını istemiştir. Publius Sulpicius Rufus'un çağrısıyla toplanan Halk Meclis'i Marius'u Pontos görevi için seçmiştir. Bu andan itibaren Roma Devleti büyük bir kaosa sürüklenmiştir. Sulla bu haberi aldıktan sonra kendisine sadık lejyonlarla birlikte kente gelmiştir. Sulla'nın kente geri dönmesini beklemeyen Marius, gladyatörlerden oluşan bir ordu ile karşılık verdiyse de başarılı olamamış ve Africa'ya kaçmıştır. Sulla bu olayların ardından bir *proscriptio* hazırlayarak Marius ve yandaşlarının öldürülmesini emreden bir kanun çıkartmıştır. Marius ise Africa eyaletinde bir ordu toplamıştır. Sulla, Mithridates ile savaşmak için Yunanistan'da iken Roma'da Octavius ve Cinna arasında kargaşa çıkmıştır. Durumu fırsat bilen Marius ise Africa'dan Roma'ya gelerek kargaşayı bastırmış, Sulla'yı ve soyluları destekleyen *patricii* sınıfı mensubu Octavius'u öldürmüştür. Senato'yu toplayan Marius hem Sulla'nın sürgüne gönderilmesi hem de kendisinin doğu seferinde ordunun başına geçmesi için kararlar çıkartmıştır. Cinna ve Marius *consul* olarak seçilmiş ancak bu kararların ardından bir ay geçmeden Marius ölmüştür.

194: Cic. *Brut.* 46: Bu kişi olasılıkla Cicero'nun da bahsettiği Marius'un çağdaşı olan T. Betucius Barrus Asculanus'tur.

195: Bkz. dn. 138.

196: Hint Okyanusu.

197: Bir araya gelinen yer, meclis, toplantı alanı.

198: *Census* yani nüfus sayımı esnasında vatandaşların mal varlıkları da sayılarak zenginlerin ve soyluların belirlenmesi ve oy kullanması sağlanmıştır.

4. 4. İndeks

4. 3. 1. Latince isimler

A

- Abinna 7. 2.
 Abydos 7. 5.
 Achaei 47. 3.
 Achaia 7. 4; 8. 5; 28. 3.
 Achelous 6. 10
 Achilles 2. 9; 8. 11.
 Adon 9. 9.
 Adrastus 8. 5.
 Adriaticum mare 6. 14.
 Acroceraunia 6. 6.
 Aegaeum mare 6. 13; 7. 4.
 Aegates insulae 46. 3.
 Aegeus 15. 4.
 Aegina 6. 14.
 Aegos potamos 14. 8.
 Aegyptii 6. 5; 9. 5, 10, 12; 47. 7.
 Aegyptium mare 7. 5.
 Aegyptus 2. 1, 10; 6. 11; 7. 5; 8. 23; 9. 3;
 13. 2; 30. 1; 35. 1
 (M. Aemilius) Lepidus 19. 7; 40. 2.
 (L.) Aemilius Paulus Macedonicus 16. 4;
 18. 13; 23. 1; 44. 1; 47. 2
 (L. Aemilius) Paulus 28. 4; 46. 5.
 (M. Aemilius) Scaurus 19. 10
 Aeoliae 6. 15.
 Aesculapius 2. 9; 9. 8.
 Aether 9. 1, 9. 12.
 Aethiopes 6. 5.
 Aethiopia 13. 2; 30. 1.
 Aetoli 47. 4.
 Africa 16. 2; 18. 11; 18. 15; 46. 3, 7.
 Africus 4.1; 5. 1.
 Agamemnon 8. 5.
 Agartus 8. 23.
 Agenor 2. 2.
 Agesilaus 14. 10.
 Agro 21. 1.
 Alba 17. 1.
 Albani 20. 1; 28. 1; 39. 2.
 Albanum 16. 4.
 Alcemena 9. 12.
 Alcibiades 15. 12.
 Alcidea 8. 3.
 Alcippe 9. 8.
 Alexander Macedonicus 16. 2, 3;
 31. 1; 33. 1; 35. 1, 2.
 Alexandria 2. 1; 8. 25; 35. 1.
 Alia 45. 1.
 Allobragae 27. 5.
 Alpes 6. 7; 28. 4.
 Alpheus 6. 10.
 Amantia 8. 1.
 Amasis 13. 2.
 Amazon 8. 18.
 Ambracia 8. 2; 47. 4.
 Ammon 2. 1; 9. 6; 16. 2.
 (L.) Ampelius prol.
 Amphiareus 8. 9.
 Amyntas 16. 1.
 Ancus Martius 17. 1.
 Andros 6. 13
 Antichthones 6. 1.

Antiochia 31. 1.
 Antiochus 24. 3; 33. 2; 34. 2; 47. 2;
 Antipodes 6. 1.
 (C.) Antonius 27. 5.
 (M.) Antonius 40. 4; 41. 1.
 Aparctias 5. 1.
 Apenninus 6. 7.
 Apheliotes 4. 1; 5. 1.
 Apis 13. 1; 30. 1, 2.
 Apollo 8. 4, 5; 9. 6, 7, 8; 14. 5; 15. 6;
 Apollonia 8. 1.
 (L.) Apuleius 18. 14; 26. 3.
 Apulia 5. 2; 18. 12; 27. 5.
 Aquarius 2. 11; 4. 1.
 Aquilo 4. 1; 5. 1, 2.
 Arabes 6. 3.
 Arabicum oceanum 7. 1.
 Araxes 6. 8.
 Arbaces 12. 1.
 Arbela 16. 2.
 Arcadia 6. 6, 10; 9. 1, 6.
 Arcturus 2. 6; 3. 1.
 Argonautae 8. 3, 5.
 Argos in Epiro 8. 3.
 Argos in Achaia 8. 6; 28. 3.
 Aries 2. 1; 4. 1.
 Aristaeus 9. 8.
 Aristides Dicaeos 15. 10.
 Aristogiton 15. 8.
 Armenia 6. 8; 32. 1, 2.
 Armenii 18. 19, 47. 5.
 Arrhidaeus 31. 1.
 Arsaces 31. 2.
 Arsacidae 31. 2.

Artabanus 30. 5.
 Asculanus 43. 2.
 Ascuris palus 16. 4.
 Asia 6. 2, 3; 7. 5; 9. 11; 13. 1, 4;
 14. 10; 15. 11; 16. 1, 2; 18. 19;
 33. 1
 Asiaca gentes 47. 5.
 Asiaca provinciae 18. 18
 Asiaticas insulas 15. 18.
 Asopus 14. 7.
 Aspatines 30. 4.
 Assyrii 10. 1; 11. 1; 12. 1.
 Astyages 12. 2
 Athenae 8. 10, 25; 9. 10; 13. 4;
 15. 1, 14, 18.
 Atheniensis 2. 6; 10. 1; 13. 3, 4;
 14. 5, 8; 14. 10; 15. 1, 12, 13; 41. 1;
 50. 1.
 Atlanticum oceanum 7. 1.
 Athlans 6. 7.
 Athos mons 13. 4.
 (C. Atius) Regulus 14. 9; 20. 8;
 46. 3.
 Atlas 9. 12.
 Attalus 33. 2.
 Attica 6. 6; 14. 8.
 Auster 4. 1; 5. 1.
 Aventinus mons 25. 2; 26. 2.

B

Babylon 11. 3; 16. 2; 31. 1.
 Babylonia 8. 22.
 Bactra 16. 2.
 Baetis 6. 10.

Bagra 6. 11.
 Baleares 6. 12.
 Balearicum mare 7. 3.
 Barbarus 43. 2.
 Bargylia 8. 16.
 Bellus, rex Armenia 32. 2.
 Belus 11. 2.
 Bithyni 6. 3.
 Bithynia 34. 1.
 Boetia, Boeotia 6. 6; 8. 9; 14. 7.
 Boreas 5. 1.
 Britannia 6. 12, 18. 20, 47. 6.
 Brutus 18. 1.

C

Cabiro 9. 11.
 Caecias 4. 1.
 C. (Caecilius) Metellus 20. 11.
 (Q.) Caecilius Metellus Creticus 23. 1.
 (Q.) Caecilius Metellus Macedonicus 16.5;
 18. 14; 44. 1.
 (Q. Caecilius) Metellus Numidicus 18. 14.
 (Q. Caecilius Metellus) Pius Scipio 24. 1;
 38. 1.
 Caelus 9. 4; 5. 9.
 Caesarea 38. 2.
 Caesares 18. 21; 29. 3.
 Calpe 6. 7; 7. 2.
 Cambyses 13. 2; 30. 1, 2.
 (C.) Canuleius 25. 1.
 Capitolium 26. 1, 3; 42. 1; 45. 1.
 Cappadoces 6. 3.
 Cappadocia 32. 1, 2, 3.
 Capricornus 2. 10; 4. 1.
 Carrhae 31. 3.
 Carthaginienses 9. 12; 14. 9;
 20. 8; 36. 1, 2; 46. 1. 2, 7; 47. 2.
 Carthago 9. 12; 18. 11; 19. 11;
 47. 2.
 Carthere 9. 12.
 Caspium oceanum 7. 1; 18. 19.
 Cassandra 8. 11.
 (C.) Cassius (Longinus) 40. 4.
 Castor 2, 3; 8. 2.
 Caucasus 6. 6.
 Caudinae furculae 28. 2.
 Caystrus 6. 9.
 Cecropidae 15. 1.
 Cecrops 15. 1.
 Celeus 15. 2.
 Celtiberi 47. 2.
 Ceninenses 21. 1.
 Cephalenia 6. 14.
 Cercina 6. 14.
 Ceres 9. 11.
 Chabrias 15. 18.
 Chios 2. 8; 6. 14; 15, 18.
 Chiron 2. 9.
 Cilicae 18. 19; 47. 5.
 Cilices 6. 3.
 Cilicia 6. 9; 16. 2.
 Cimber (-bri) 18. 15; 22. 4; 45. 2;
 47. 4.
 Cibrum bellum 19. 10; 45. 2.
 Cimon 15. 11.
 Circe 9. 3.
 Circius 5. 2.
 Cithaeron 6. 6.

Appius (Claudius Crassus) 25. 2.
 Ti. Claudius 28. 4.
 Ap. (Claudius) Caecus 19. 2.
 Ap. Claudius (Caudex) 46. 3.
 (M.) Claudius Marcellus 18. 10, 21. 1;
 28. 4; 46. 6.
 Q. Claudius Nero 18. 12; 36. 3; 46. 6.
 Cleopatra 40. 4.
 Cnidus 15. 14.
 Codrus 15. 6.
 Colchis 6. 8.
 Colchus 9. 3.
 Collina porta 42. 3.
 Conon 15. 14.
 Contrebia 18. 14
 Coos 6. 14.
 Corinthii 14. 10
 Corinthus 8. 8; 14. 10; 32. 5, 6; 47. 3.
 (C.) Cornelius Cethegus 19. 12.
 (L. Cornelius) Cinna 42. 2.
 (A.) Cornelius Cossus 21. 1.
 Cornelius Rufinus 18. 9.
 (Cn.) Cornelius Scipio 36. 1.
 (L. Cornelius) Scipio Asiaticus
 19. 3; 23. 1; 24. 1; 47. 2.
 (P. Cornelius) Scipio Nasica 19. 11;
 24. 1.
 (L. Cornelius) Sulla (Felix)
 18. 16, 17; 19. 7; 31. 2; 40. 1;
 41. 1; 42. 1, 2, 3; 47. 5.
 Corsica 6. 12.
 Corus 5. 1.
 Corybas 9. 6.
 Crateae 6. 14.

Creta, Crete 2. 2; 6. 12; 7. 4; 9. 1.
 Creticum Mare 7. 4.
 Crixus 41. 1; 45. 3.
 Cronia 9. 5.
 Cronos 9. 5, 7, 12.
 Croton 14. 10
 Crotos 2. 9.
 Cupido 9. 9.
 Curiatii 20 1.
 (M.) Curius (Dentatus) 18. 8; 28. 3.
 (M.) Curtius 20. 9.
 Cyclades 6. 13.
 Cydnus 6. 9.
 Cyllena 9. 5.
 Cynocephalae 16. 3.
 Cynosura 3. 1.
 Cypros 6. 12; 15. 18.
 Cyprus 9. 9.
 Cyrus 8. 21; 12. 2.; 13. 1, 2;
 30. 1, 2, 3.
 Cythnos 6. 13.

D

Daci 6. 4; 47. 7.
 Daedalus 8. 10.
 Dalmatae 6. 4; 19. 11; 47. 7.
 Danaus 11. 2.
 Danubius 6. 10.
 Darius 13. 3. 4; 16. 2; 30. 4. 5;
 32. 3.
 Datis 15. 9.
 Delos 6. 13.
 Demetrius Phalereus 15. 19.
 Demetrius 16. 3.

Demophon 15. 5.
 Dercetis 11. 3.
 Deucalion 2. 11.
 Diana 2. 8; 8. 12, 15, 18; 9. 7.
 Dies 9. 5, 9.
 Dion 15. 15.
 Dionysus, rex Siciliae 15. 15; 32. 6
 (Gn. Domitius) Corbulo 39. 4.
 Donusa 6. 13.
 (M.) Duillius 46. 3.

Eumenes 33. 2.
 Eumenes Cardianus 33. 1.
 Eumolphus 15. 2.
 Euphrates 2. 12; 6. 11; 11. 3.
 Eurymedon 15. 11.
 Europa 2. 2; 6. 2, 4; 7. 5; 11. 2;
 13. 1, 3, 4.
 Eurotas 6. 10.
 Eurys 4. 1; 5. 1.
 Eurysthenes 14. 1.

E

Ebusus 6. 12
 Echinades 6. 14.
 Eleon 6. 6.
 Eleusina 15. 2.
 Elis 6. 10.
 Emodus 6. 6.
 Fauonius 5. 1.
 Fidenates 39. 2.
 (C.) Flaminius 28. 4; 46. 5.
 Flora 9. 11.
 Folius pontifex 20. 7.
 Fortunatae 6. 12.
 (Q. Fulvius) Flaccus 46. 5.
 Erigone 2. 6.
 Erythraeum oceanum 7. 1.
 Eryx 6. 7.
 Etesiae 5. 2.
 Etruria 42. 3; 45. 3.
 Etrusci 18. 6; 39. 3.
 Etruscum bellum 45. 1.
 Euboea 6. 12.
 Euhemerus 9. 2.

F

Fabii 20. 2.
 (Q.) Fabius Maximus (Rullianus)
 18. 6.
 (Q.) Fabius (Maximus Verrucosus)
 Cunctator 18. 6; 46. 6.
 (C.) Fabricius Luscinus 18. 9; 28. 3.
 Fauonius 5. 1.
 Fidenates 39. 2.
 (C.) Flaminius 28. 4; 46. 5.
 Flora 9. 11.
 Follius pontifex 20. 7.
 Fortunatae 6. 12.
 (Q. Fulvius) Flaccus 46. 5.
 (M.) Fluvius Nobilior 47. 4.
 (M. Furius) Camillus 18. 4.

G

Gades 6. 12.
 Gaditanum fretum 7. 2.
 Gaditanus sinüs 6. 2.
 Gaetuli 6. 5.
 Gaetulia 6. 11.

Gallaecia 47. 3.
 Galli 6. 4; 18. 6; 21. 1; 50. 1.
 Galli Senones 18. 5; 20. 7; 45. 1.
 Gallia 6. 7, 10; 18. 15.
 Galliae 5. 2; 6. 7; 7. 3; 18. 20;
 47. 6.
 Gallicum bellum 45. 1.
 Galilcum mare 6. 14; 7. 3.
 Gallici exercitus 43. 1.
 Gallus 22. 1, 2.
 Ganges 6. 8.
 Ganymedes 2. 11.
 Garamantes(-tae) 6. 5; 35. 5.
 Gemini 2. 3; 4. 1.
 Germani 6. 4; 47. 7.
 Germania 6. 11.
 Germaniae 18. 20; 47. 6.
 Gigantes 2. 12.
 Girba 6. 14.
 Glauce 9. 7.
 Gobies 30. 4.
 Graeci 3. 3; 6. 4; 14. 10; 15. 5;
 28. 3; 44. 2.
 Graecia 14. 2; 15. 2; 16. 3; 18. 13;
 32. 2.
 Granicus 9. 11; 16. 2.
 Gyaros 6. 13.

H

Hadriaticum mare 7. 3.
 Hamilcar 36. 2.
 Hannibal 18. 6, 10, 11, 12; 28. 4;
 34. 2; 36. 2, 3; 45. 2; 46. 4, 6.
 Hanno 36. 1.

Harmodius 15. 8.
 Hasdrubal 18. 12; 36. 2, 3; 46. 6.
 Hebrus 6. 9
 Helena 8. 2.
 Helle 2. 1.
 Hellenes 9. 12.
 Hellesponticum mare 7. 5.
 Hellespontus 13. 4.
 Heraclidae 14. 1.
 Hercules 2. 3, 4, 5; 8. 16; 9. 12.
 Herculis columpnae 7. 2.
 Hermus 6. 9.
 Hesiona 9. 11.
 Hiberes 30. 5.
 Hipparchus 15. 8.
 Hippias 15. 8.
 Hispania 7. 3; 18. 11, 12, 14, 17;
 28. 4; 36. 2, 3; 46. 6.
 Horatius Cocles 20. 4.
 28. 4; 42. 3; 45. 3.
 Horatius trigeminus 20. 1.
 Hydanes 30. 4.
 Hydaspes 6. 8.
 Hymettus 2. 6; 6. 6.
 Hyperion 9. 3.

I

Ianiculus mons 25. 3; 39. 3; 45. 1.
 Iapygium promontorium 5. 2.
 Iapyx 5. 2.
 Iassos 8. 15.
 Iberus 6. 10.
 Icarium mare 7. 4.
 Icarius 2. 6.

Ilium 8. 11; 15. 5.
 Illyrici 6. 4; 47. 7.
 Illyricum 6. 10.
 Inachus 6. 10.
 Indi 6. 3; 16. 2; 35. 5; 47. 7.
 India 2. 1; 6. 6, 8; 11. 3.
 Indicum oceanum 47. 5.
 Indus 6. 8.
 Inferum mare 7. 3.
 Intercatia 22. 3
 Ioab 9. 12.
 Ionium mare 6. 14; 7. 4.
 Ios 6. 13.
 Iovis Ammon 2. 1; 16. 2.
 Iphicrates 15. 16.
 Issus 16. 2.
 Ister 6. 10.
 Isthmus 7. 4.
 Itali 6. 4.
 Italia 6. 7, 10; 7. 3; 15. 15; 19. 7;
 29. 3; 31. 4; 34. 1, 3; 38. 1; 40. 3;
 41. 1; 43. 1; 47. 7.
 Italici 26. 4.
 Ithace 6. 14.
 Iuba 38. 1; 38. 2.
 Iugurtha 37. 3; 47. 4.
 C. (Iulius) Caesar 18. 20; 19. 5;
 29. 3; 31. 4; 34. 1, 3; 38. 1; 40. 3;
 41. 1; 43. 1; 47. 7.
 (C.) Iulius Caesar Augustus 18. 21;
 38. 2; 40. 4; 41. 1; 47. 7.
 (C. Iulius) Caesar Germanicus 23. 1
 D. (Iunius) Brutus Callaeus 19. 4;
 23. 1; 26. 2; 47. 3.

M. (Iunius) Brutus 19. 5; 40. 4;
 Iuno 2. 4, 5; 8. 6, 13; 9. 2, 4.
 Iuppiter, Iovis 2. 1, 2, 6; 3. 3;
 8. 3, 7; 9. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, 11,
 12; 11. 2; 20. 25.
 Iustitia 2. 6, 7; 15. 19.

L

Lacedaemon 6. 10.
 Lacedaemones 10. 1.
 Lacedaemonii 13. 4; 14. 1, 2, 6, 9;
 15. 12, 13, 14; 20. 5; 41. 1.
 Lacedaemonia 6. 6.
 Ladon 6. 10.
 Lais. 8. 8.
 Laodicia 31. 1.
 Latini 41. 1.
 Latinum bellum 20. 6.
 Latona 9. 6. 7.
 Lemnos 6. 14.
 Leo 2. 5; 4. 1.
 Lysander 14. 8.

M

Macedonae 16. 5; 47. 1.
 Macedones 6. 4; 10. 1; 16. 1; 18. 14;
 44. 1, 2.
 Macedonii 16. 4.
 Macedonia 6. 6; 16. 2, 3, 4, 5;
 18. 13; 28. 3.
 Macedonicum bellum 33. 2.
 Macrinus prol.
 Maeander 6. 9.
 Maelius 27. 2.

Maenalus 6. 6.
 Magnesia apud Sipylum 8. 17.
 Mago 36. 1.
 Maia 9. 5.
 (T.) Manlius Torquatus 18. 3; 22. 1.
 Mamertini 46. 2.
 (M.) Manlius 32. 1; 46. 7.
 (M.) Manlius Capitolinus 27. 4.
 (C.) Manlius (Vulso Longinus) 46. 3.
 Marathon 13. 3; 15. 9.
 (Cn. Marcius) Coriolanus 27. 1.
 (Q.) Marcius (Philippus) 16. 4.
 (L. Marcius) Philippus 19. 6; 26. 4.
 Mardonius 14. 7.
 Marianum bellum 42. 1.
 C. Marius 18. 15; 26. 3; 40. 1; 41. 1; 42. 1, 2, 3; 47. 4.
 Marsyas 8. 5.
 Mars 3. 3; 9. 2, 9,
 Masinissa 37. 1, 2.
 Massilia 50. 1.
 Mauri 6. 5.
 Mauritania 38. 1.
 Medea 9. 3.
 Media 12. 2
 Medi 6. 3; 9. 12; 10. 1; 12. 1; 30. 1.
 Megaboius 30. 4.
 Meletes 9. 4.
 Melo 9. 11.
 Melos 6. 13.
 Memnon 8. 22.
 Menenius Agrippa 19. 1.
 Menix 6. 14.

Mercurii 15. 12.
 Mercurius 3. 3; 9. 5.
 Meroe 13. 2.
 Messenium bellum 14. 3, 4, 5.
 Metaurus 18. 12.
 Mettius Suffetius 39. 2.
 Miltiades 13. 3; 15. 9.
 Minerva 8. 5, 10; 9. 6, 10; 14. 7.
 Minotaurus 15. 4.
 Minturnae 42. 2.
 Mithridates 18. 19; 34. 1; 42. 3; 47. 5.
 Mithridatica provincia 40. 1.
 Moesi 6. 4.
 Moesia 6. 10.
 Molorchos 2. 5.
 (C.) Mucius Cordus 20. 3.
 (L.) Mummius Achaicus 23. 1; 47. 3.
 Musae 2. 9.
 Musus 43. 2.
 Myconos 6. 13.
 Myrtylus 7. 4.
 Myrtoum mare 7. 4.

N

Nasamones 6. 5.
 Naxos 6. 13; 15. 18.
 Neptunus 2. 2.
 Nicomedes 34. 3.
 Nilus 6. 2, 11; 8. 24, 25; 9. 3, 4, 10. 12.
 Ninos 11. 1.
 Nisus 9. 11.

Nola 46. 6.
 Notus 4. 1; 5. 1, 2.
 Numantia 18. 11; 47. 2.
 Numidia 6. 5; 18. 15.
 Numidia 6. 11; 37. 1.
 Nymphaeus mons 8. 1.

O

Oceanus 1. 1; 6. 7, 12; 9. 9; 16. 2;
 18. 20; 47. 6.
 Octavius 42. 2.
 Oenomaus 41. 1; 45. 3.
 Olympia 8. 7.
 Olympias 16. 2.
 Olympius 8. 20, 25.
 Olympus 6. 6.
 (L.) Opimius 19. 4; 22. 4. 26. 2.
 Ops 9. 1, 4.
 Orestes 8. 5.
 Orion 2. 8; 3. 2.
 47. 2.
 Orodes 31. 3.
 Orontes 6. 9.
 Ostia 17. 1.
 Othryades 14. 4.
 Oxydracas 35. 2.

P

Pacorus 31. 4.
 Pactolus 6. 9.
 Palamedes 8. 5.
 Palladium 20. 11.
 Pallas 9. 10.
 Pan. 2. 10; 8. 1.

Pannonii 6. 4; 47. 7.
 (L.) Papirius Cursor 18. 7.
 Parnassos 6. 6.
 Paros 6. 13.
 Parthi 6. 3; 31. 1; 43. 1; 47. 7; 50. 1.
 Parthia 6. 11.
 Patibiata 30. 2.
 Patroclus 14. 7.
 Pausanias 14. 7; 16. 1.
 Pelenaeus mos 2. 8.
 Pelias 8. 5.
 Pella 16. 2.
 Peloponnesium bellum 15. 6, 12.
 Peloponnesum 7. 4.
 Penelopa 8. 5.
 Pergamum 8. 14; 33. 1.
 Periandrus 32. 5.
 Persae 6. 3; 10. 1; 31. 1, 3; 15. 9;
 16. 2; 30. 1, 3, 4.
 Perses Philippus 16. 4, 5; 44. 1, 2;
 Pandion 15. 3.
 Persicum bellum 14. 6, 7; 15. 11.
 Persicum oceanum 7. 1.
 Persicum regnum 30. 2.
 Phaedyra 30. 3.
 Phaeton 9. 3.
 Pharnaces 34. 1
 Pharsalia 34. 1.
 Phasis 6. 8
 Phidias 8. 20.
 Philadelphus 35. 3.
 Philippos 15. 17; 16. 1, 2, 3, 4;
 44. 1.
 Philomela 15. 3.

Phocis 16. 3.
 Phocion 15. 17.
 Phrixus 2. 1.
 Phryges 6. 3.
 Phrygia 6. 9.
 Pisces 2. 12; 4. 1.
 Pisistratus 15. 7, 8.
 Poeni 6. 5; 20. 5; 46. 2.
 Pollux 2. 3; 8. 2.
 Polycrates 32. 3.
 Polydorus 14. 3.
 (Cn) Pompeius (Magnus) 18. 19; 19. 5, 9;
 29. 3; 31. 3; 35. 6; 38. 1; 40. 3; 41. 1;
 43. 1; 45. 3; 47. 5.
 Ponticam provinciam 42. 1.
 Pontici 18. 19; 47. 5.
 Ponticum mare 7. 5.
 Pontius Telesinus 20. 10; 28. 2.
 Pontus 34. 1.
 Porsenna 39. 3; 45. 1.
 (M. Porcius) Cato censorinus 19. 8.
 (M. Porcius) Cato praetorius 19. 9; 38. 1.
 Sp. Postumius (Albinus) 20. 10.
 Potanes 30. 3, 4.
 Pothinus 35. 6.
 Procles 14. 1.
 Procne 15. 3.
 Proserpina 9. 1, 5, 7, 11.
 Prusias 34. 2.
 Pseudophilippus 16. 5; 44. 1, 2.
 Ptolomaei 35. 1.
 (Ptolemaeus) Cyprius 35. 5.
 Ptolemaeus Euergetes 35. 5.
 Ptolemaeus Philadelphus 35. 5.

Ptolemaeus Pupillus 35. 6.
 Ptolemaeus Soter 35. 4.
 Ptolemaeus Tryphon 35. 5.
 Punicum bellum 14. 9; 32. 1;
 36. 1, 2, 3; 45. 2; 46. 1, 4, 6, 7.
 Pyramides 8. 23.
 Pyrenaeus 6. 7; 28. 4.
 Pyrrha 2. 11.
 Pyrrhus 19. 2; 28. 3; 45. 2.
 Pythius Apollo 32. 2.
 Python 2. 10.

Q

(L.) Quinctius Cincinnatus Seranus
 18. 4; 27. 2.
 (T. Quinctius) Flaminius 16. 3;
 43. 1; 47. 1.

R

Ramnes 49. 1
 Regulus bkz. Atilius
 Rex 11. 1, 2; 12. 1; 13. 1, 3;
 15. 1, 2, 3, 6; 29. 3; 30. 1;
 32. 2, 3, 4; 33. 1; 34. 1, 2;
 37. 2; 38. 1, 2; 39. 1, 2, 3; 45. 1.
 Rhenus 6. 11.
 Rhodanus 6. 10.
 Rhodii 35. 4.
 Rhodos 6. 12; 8. 19; 9. 3.
 Rhoeteon 8. 11.
 Roma 16. 5.
 Romana urbs 20. 9.
 Romanae provinciae 31. 4.
 Romani 10. 1; 17. 1; 18. 7, 20;

19. 1; 28. 2, 3; 33. 2; 35. 5; 39. 3; 40. 1;
41. 1; 50. 2.

Romanum genus 19. 8.

Romanum imperium 18. 21; 43. 1.

Romanus populus 19. 6; 20. 1, 5; 28. 1;
29. 1; 33. 2; 34. 2, 3; 39. 1; 44. 1; 45. 1;
46. 1; 47. 1; 49. 1, 2;

Romulus 17. 1; 21. 1; 28. 1; 39. 1; 49. 1.

Rubrum mare 47. 5.

Rubrum oceanum 7. 1; 18. 19.

S

Sabinae 39. 1.

Sabini 28. 1; 39. 1

Sacriportus 42. 3.

Sagittarius 2. 9; 4. 1.

Saguntum 28. 4; 46. 4.

Salamina 6. 14.

(C.) Sallustius Crispus 19. 8; 30. 5.

Samium templum 8. 13.

Samnites 18. 6. 7; 20. 10; 28. 2.

Samniticum bellum 20. 6.

Samothraces 2. 3.

Samothracia 6. 4, 14.

Saphernes 30. 4.

Sappho 8. 4.

Sardanapalus 11. 4; 12. 1.

Sardinia 6. 12; 46. 2.

Sarmatae 6. 4; 47. 7.

Saturnius 9. 1.

Saturnus 3. 3; 9. 1, 4, 11.

Savus 6. 10.

Scamandros 8. 11.

Scorpius 2. 8; 4. 1.

(C. Scribonius) Curio 38. 1.

Scythae 6. 4; 7. 5; 13. 1; 47. 7.

Scythia 6. 6, 9.

Seleucia 31. 1; 50. 1.

Seleucus Nicator 31.1

Semele 9. 11.

Semiramis 8. 22; 11. 3.

C. (Sempronius) Gracchus 19. 3, 4;
26. 2.

Ti. (Sempronius) Gracchus 19. 3, 4;
26. 1.

Septemtrio 3. 1; 4. 1.

Seres 6. 3.

(L. Sergius) Catilina 19. 12, 13;
27. 5.

(Q.) Sertorius 18. 17.

Q. (Servilius) Caepio 26. 4.

(C. Servilius) Glaucia 26. 3.

(P.) Servilius (Vatia) Isauricus
23. 1.

Servilius Tullius 17. 1;

Sestos 7. 5.

Sibylla 8. 16.

Sicilia 6. 7, 12; 7. 4; 9. 4; 32. 6.;
40. 2; 46. 2.

Siciliensis saltus 20. 5.

Siculum fretum 46. 3.

Siculum mare 6. 14; 7. 4.

Sidonia 2. 2.

Silenus 9. 6.

Simois 6. 9.

Siphnos 6. 13.

Smerdes 30. 1. 2, 3, 4.

Sol 3. 3; 8. 19; 9. 1, 3, 10.

Spani 6. 4.
 Spania 6. 7, 10.
 Sparta 14. 1.
 Spartacus 41. 1; 45. 3.
 Sperchios 6. 9.
 Sporades 6. 11.
 Spurius 27. 3.
 Stathmuchos 2. 7.
 Stoechades 6. 14.
 Strophades 6. 14.
 Strymon 6. 9.
 Subuculae 3. 2.
 Sulpicius consul 16. 3.
 (P.) Sulpicius (Rufus) 40. 1; 42. 1.
 Superum mare 7. 3.
 Susa 16. 2.
 Syracusae 15. 15.
 Sycion 8. 5.
 Syphax 37. 1, 2.
 Syri 6. 3.
 Syria 6. 6, 9; 9. 9; 31. 4; 34. 1; 47. 2.
 Syriaci exercitus 43. 1.
 Syrtes 6. 14; 7. 5.
 Syrticum mare 7. 5.

T

Tarquinius Superbus 17. 1; 29. 1.
 Tarquinii 18. 2; 39. 3.
 (T.) Tatius 39. 1.
 Taurus 2. 2, 10; 4. 1.
 Taygetus 6. 6.
 Tenos 6. 13.
 (P.) Terentius Varro 28. 4; 46. 5.
 Teucer 8. 5.

Teutones 18. 15;
 Thebae 32. 4.
 Theopompus 14. 3.
 Thermodon 6. 8.
 Thermopylae 14.
 Theseus 2. 3; 15.
 Thessalia 6. 9.
 Thessalis 16. 3.
 Thessalus 2. 11.
 Thraces 6. 4.
 Thracia 6. 9; 15. 3; 16. 1, 5.
 Thrascias 4. 1.
 Thrasybulus 15. 13.
 Thyle 6. 12.
 Tiberis 20. 4.
 Tiberinus 6. 10.
 Tigranes, rex 32. 1; 46. 7.
 Tigranes 18. 19. 47. 5.
 Tigris 6. 11.
 Timavus 6. 10.
 Timoleon 32. 6.
 Tiridates 39. 4.
 Tisaphernes 15. 9.
 Titanis 9. 10.
 Titiensis 49. 1.
 Tolumne 21. 1.
 Tomyris 13. 1.
 Trasimenus 28. 4; 46. 5.
 Trebia 28. 4; 46. 5.
 Tridentinae Alpes 45. 2.
 Tridentinus saltus 22. 4.
 Triptolemus 15. 2.
 Triton 6. 11.
 (M.) Tullius Cicero 19. 13; 27. 5.

Tullus Hostilius 17. 1; 28. 1; 39. 2.

Tuscum mare 7. 3.

Typhon 8. 3.

Tyrrhenum mare 7. 3.

Tyrtaeus 14. 5.

U

Ulixes 8. 5.

(M. Ulpus) Traianus 23. 1; 47. 1, 7.

Umbri 18. 6.

Upis 9. 7

Urbs 17. 1; 27. 5; 28. 3; 40. 1, 3;

42. 1, 2, 3; 45. 1, 3; 46. 6.

V

Vaccae 22. 3.

(M.) Valerius Corvinus 22. 2.

(P.) Valerius Publicola 18. 2.

Veiens bellum 20. 2.

Veientes 21. 1.

(P.) Ventidius (Bassus) 31. 4.

Venus 2. 11; 3. 3; 8. 8, 16; 9. 9.

Vesta 20. 11.

Veturia 27. 1.

Victoria 8. 17.

Viriatus 47. 3.

Virdomarus 21. 1.

Virgiliae 3. 2.

Virginus 25. 2.

Virgo 2. 6; 4. 1.

Vulcanus 9. 4, 6, 8, 9, 10.

Vulsci 27. 1.

Vulturnus 5. 1.

X

Xanthippus 14. 9.

Xanthus 6. 9.

Xerxes 13. 4; 14. 7; 15. 11.

Z

Zacynthos 6. 14.

Zephyros 4. 1; 5. 1, 2.

Zmintheus 9. 3.

4. 3. 2. Yunanca İsimler

Βωήτης 3. 1.

Ἐνόπλιος 9. 2.

Ζυγόν 2. 7.

Καρκίνος 2. 4.

Κατακεκαυμένη 1. 4.

Κόσμος 1. 1.

Λέων 2. 5.

Πλάνητες 3. 3.

Πλειάδες 3. 2.

Υάδες 3. 2.

Ὑπατον 8. 3.

SONUÇ

Roma eğitim sistemi karmaşık bir yapıya sahiptir. Devlet eğitime doğrudan müdahalede bulunmadığı için sistem kendisine farklı alternatifler yaratmıştır ve bu alternatifler çerçevesinde şekillenmiştir. Eğitim sisteminin yapısını, öğelerini, öznelere ve aktörlerini takip edebilmenin pek kolay görünmediği bu karmaşık yapı antik yazarlardan edinilen bilgilerle, papirüslerle ve epigrafik belgelerle görünür hale gelmektedir.

Eğitim sisteminin ana hatlarının irdelendiği birinci bölümde tarihsel olarak Roma eğitim sistemini etkileyen ve sistemin kökeninde yer alan kültürel unsurlar antik yazarların aktardıkları ve epigrafik belgelerde yer alan verilerle birlikte tartışılmıştır. Kültür, doğası gereği hem etkileyen hem de etkilenen bir kavramdır. Salt ve etkilenmemiş bir kültür anlayışından söz etmek mümkün görünmemektedir. Kültür, bulunduğu coğrafyadaki toplum ya da toplulukların doğrudan hayatında yer aldığı için kültürün “etkilediklerinin” ve “etkilendiklerinin” araştırılması ve tartışılması eğitim konusunun daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Roma kentinin bir “kent devleti” olarak kurulduğu bölgede daha önce yerleşik bir kültür olduğu, doğal olarak çevresindeki topluluklardan ve kültürlerden etkilendiği görülmüştür. Roma Devleti’nin Krallık Dönemi’nde ağırlıklı olarak Etrüsklerden etkilendiği, Cumhuriyet Dönemi’nde ise Yunan kültüründen etkilendiği anlaşılmaktadır. Eğitim sistemi kültürel etkiler çerçevesinde kendisini yeniden yapılandırarak ilerlemiş, bazen Cato gibi devletin savunma mekanizmaları geleneksel bağlamda söz konusu etkiye karşı çıksa da Aemilianus Paullus gibi kültürü doğrudan benimseyen karakterler vasıtasıyla kültürel etki (ya da üstünlük) devlet içerisinde resmî anlamda kabul görmüştür.

Diğer yandan Roma’da yaş gruplarının nasıl algılandığı ve çocukluktan yetişkinliğe doğru giden süreç irdelenmiştir. Yaşam döngülerinin irdelenmesi, hangi yaş gruplarında hangi öğretmenlerin öğretim verdiğinin anlaşılması, eserin niteliksel bağlamda tartışılmasının önünü açmıştır. *Liber Memorialis* adlı eserin neden bir *grammaticus*un kullanılabileceği ya da modern tabirle ortaöğretim seviyesinde bir öğrencinin yararlanabileceği bir eser olabileceği aktarılmaya çalışılmıştır. *Litterator*, *grammaticus* ve *rhetor* arasındaki hem sosyal statü hem de terminolojik bağlamdaki farklılıkları ortaya koyarak eserin retorik öğretimine olan katkıları tartışılmıştır.

Kölelerin eğitimi Roma eğitim sistemi içerisinde hem devlet hem de kölelerin efendileri tarafından önemsenen bir konu olduğu için birinci bölümde kölelerin nasıl eğitildiklerine dair bilgi verilmiştir. Kölelerin eğitimi *Liber Memorialis* adlı eser ile doğrudan bağlantılı bir konu olmasa da Roma Devleti’nde eğitim sistemi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kölelerin eğitimi ile ilgili bölümde *litterator*ların ya da *ludi magister*lerin ya da Hyginus, Palaemon gibi

nl birçok öğretmenin köle kökenli olduğu görülmüştür. Eğitilen kölelerin parasal değerinin arttığı ya da kölelik sistemi içerisinde eğitimsiz olanlara kıyasla eğitimli kölelerin soylular tarafından tercih edildiği anlaşılmıştır. Plinius'un evinin yanında bir *paedagogium* kurması, Crassus'un kölelerini bizzat kendisinin eğitmesi, devletin *Caput Africae* gibi bir yapı oluşturarak *paedagogus* eğitimine önem vermesi kölelerin eğitiminin Roma'da önemsendiğini göstermektedir. Kölelerin eğitim yolu ile toplumsal sistem içinde ilerleyebilmeleri hatta azatlı olabilmeleri mümkün hale gelmiştir. Eğitim bu noktada bir araç olarak kölelerin statü kazanmalarına vesile olmuştur.

Öğretmenlerin sosyal ve finansal durumunun tartışıldığı bölüm ile Roma'da öğretmenlerin nasıl algılandığı, statü farklılıkları, aldıkları maaşlar ve devletin öğretmenlere olan yaklaşımları irdelenmiştir. Öğretmenlerin çeşitli imtiyazlar elde ettiği ve İmparatorluk Dönemi'nde devlet tarafından desteklendiği bu bölümde görülmektedir. Atlı sınıfı mensuplarının *grammaticus* olduğu İmparatorluk Dönemi'nde eğitim alanına devlet tarafından soylu bir kimlik kazandırılarak kölelerin *grammaticus* olabilmeleri yasaklanmıştır. Dolayısıyla eğitimin söz konusu dönemde soyluların eğitmen olarak yer aldığı bir alan haline geldiği görülmektedir.

İkinci bölüm ile Roma Devleti'nin M 2. yüzyılda benimsediği Yunan kültürünün eğitim sistemi üzerindeki etkisi ve sistemi yönlendiren siyasal ve tarihsel süreçler irdelenmiştir. Retoriğin Roma Devletin'deki öneminin arttığı, sivil ya da askerî kariyer yapacak olan Romalılar için bir statü göstergesi haline geldiği görülmektedir. Bu ereve *Liber Memorialis* adlı eserin sistemdeki konumunun ortaya çıkarılması ve retorik eğitimi için eserin hangi kapsamda hazırlık niteliği taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Cicero ve Quintilianus, eğitimin gelişim sürecinde yararlanılan antik yazarların başında gelmektedirler. Her iki yazar da *grammaticus*lar ve *retor*lar arasındaki sınırları çizerek hangi grubun neyi öğretmesi hususunda görüşlerini eserleri vasıtasıyla dile getirmişlerdir ve bu açıdan sistemin şekillenmesinde önemli bir katkıda bulunmuşlardır. İkinci bölümde yer alan örnekler bu katkılara dair örnekler sunsa da eğitim sisteminin bütünüyle Roma Devleti'nin gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk Dönemleri'nde tüm sınırlarında aynı şekilde işlediğini söylemek mümkün değildir. Kırsal kesimde yaşayan bir Romalının çizilen ereve ve kapsamda bir eğitim aldığını sylebilmek imkansıza yakın görünmektedir. Dolayısıyla sınıfsal farklılıklar bu tezde tartışılarak günümüze ulaşan veriler dahilinde değerlendirmede bulunulmuştur. Roma eğitim sistemini Roma kenti ve belki de Italia coğrafyasını kapsayan bir toprak bütününün dahil olabildiği bir sistem olarak düşünülebilmesi var olan veriler dahilinde mümkün görünmektedir.

Üçüncü bölümde Ampelius'un olası hayatı ve eserin Roma eğitim sistemindeki yeri hem pedagojik hem de ideolojik olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Ampelius'un eserinde verdiği bilgilerden ve kullandığı kelimelerden hareketle kendisinin Africa kökenli olabileceği ve MS 3. yüzyılın ortaları ya da 4. yüzyılın başlarında yaşamış olabileceği düşünülmektedir. Eğitim sisteminin ana hatlarının ortaya çıkarılması Ampelius'un eserinin eğitim sistemindeki yerinin anlaşılması adına önemlidir. Bu bağlamda eğitim sisteminin içerdiği kavramlar ve öğretim türleri tartışılmaya çalışılmıştır. *Ludi magister* ya da *litterator* (ya da *litteratorluk* yapan *grammaticus*lar), ardından *grammaticus* ve son olarak da *rhetor* tarafından verilen öğretim Roma eğitim sisteminin ideal öğretim aşamalarıdır. Ampelius'un eserinin bu aşamalardan *grammaticus*un verdiği eğitime uygun olduğu ya da bu eğitim evresindeki bilgiler içerdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eser bir öğrencinin retorik eğitimi öncesi öğrenmesi beklenen konular hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Quintilianus'un retorik eğitimi öncesi yıldızların, yer şekillerinin hatta *historiae* olarak tanımladığı bilgilerin öğrenilmesinin önemine yaptığı vurgu Ampelius'un eserinin içeriği ile doğrudan uyushmaktadır. Dolayısıyla büyük olasılıkla bu eserin bir *grammaticus* tarafından yazılmış/kullanılmış olması ya da bu düzeyde öğretim gören bir öğrencinin bu eseri kullanmış olması gerekmektedir.

Ampelius'un eserinin niteliği günümüze kadar ulaşan diğer eserlerle kıyaslandığında içerik bakımından ön plana çıkmaktadır. *Liber Memorialis* bilinmesi ve öğrenilmesi gerekenlerle birlikte bir *grammaticus*un öğretisinin ve öğrencisinin algısının sınırlarını ortaya koymaktadır. Ortaöğretim seviyesinde bu kadar geniş kapsamlı bir eğitim ya da ezberlenmesi, öğrenilmesi bakımından yoğun bilgilerin verilmesi bugün için şaşırtıcı görünse de söz konusu öğretim modelinin retorik eğitime bir hazırlık olduğu düşünüldüğünde öğretilen bilgilerin aslında tutarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Liber Memorialis incelendiğinde eserin birçok bölümünde Roma ideolojisini yansıttığı, geleneksel olarak Romalılık ölçeğinde eserde ideolojik unsurların yer aldığı görölmektedir. Ampelius'un eserinde çizdiği çerçevede aktardığı olayların olay örgülerinin tamamına yer vermemesi ve kendi açısından sadece önemli bulduğu noktaları aktarması ideolojik olarak sergilediği tutumu yansıtmaktadır. Ayrıca, Ampelius'un bu tutumu Roma dışındaki kültürleri, krallıkları ya da devletleri, karakterleri aktardığı bölümlerde verdiği örneklerle evrensel bir anlayışı da temsil etmektedir. Retorik eğitimi öncesi bu bilgilerin söylevlerde ve hitabet sanatında kullanılabilecek nitelikte olduğu hem ideolojik olarak hem de Roma'nın ahlaki standartları açısından *mos maiorum* öğeleri içerdiği açıkça görülebilmektedir.

Sonuç olarak *Liber Memorialis*, *grammaticus*tan öğretim gören yaklaşık 14-16 yaşlarında olan Romalı bir gencin bilmesi ve öğrenmesi gereken konuları ve bu konuların

sınırlarını ve içeriklerini tanıtmaktadır. Bununla birlikte eser, bir retorik öğrencisinin retorik eğitime başlamadan önce bilinen dünyaya dair hangi bilgileri öğrenmesi ve bilmesi gerektiği konusuna da ışık tutmaktadır. Bu bağlamda *Liber Memorialis*, içerdiği ideolojik ve pedagojik unsurlarla birlikte eğitim sisteminin içerisinde önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

Kısaltmalar

CGL	<i>Corpus Grammaticorum Latinorum</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinorum</i>
GLK	<i>Grammatici Latini</i> , Ed. Keil H., Leipzig, 1855-1880.
IK Knidos I	<i>Die Inschriften von Knidos I. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien</i> , Ed. Blümel W. 41. Bonn 1992.
PL	Migne J. P. <i>Patrologiae cursus completus seu bibliotheca universalis</i> . 221 Vols. Paris, 1979-1890.
RE	<i>Real-Encyclopaedie der classischen Altertumwissenschaft</i> , Stuttgart, 1894.
TLL	<i>Thesaurus Linguae Latinae</i>

Antik Kaynaklar

Aisk. Kte.	(= Aiskhines, <i>Kata Ktesifontos/κατὰ Κτησιφῶντος</i>) Kullanılan Metin ve Çeviri: <i>Aeschines with an English translation</i> , Ed. C. D. Adams, William Heinemann, London, 1919.
Anth. Pal.	(= <i>Anthologia Palatina</i>) Kullanılan Metin ve Çeviri: <i>The Greek Anthology with an English Translation</i> , Ed. W. R. Paton Vol. 3., William Heinemann, London, 1915.
Amp.	(= Lucius Ampelius, <i>Liber Memorialis</i>) Kullanılan Metin ve Çeviri: <i>Lucii Ampelii Liber Memorialis</i> , Ed. E. Assmann, Teubner, Leipzig, 1935.
Anth. Lat.	(= <i>Anthologia Latina</i>) Kullanılan Metin ve Çeviri: <i>An Anthology of Latin Translations from the Greek from Ennius to Livy with an Introductory Essay and Running Commentary</i> , Ed. B. Farrington, Cambridge University Press, Cambridge, 1927.

- Apol. *Argo*. (= Apollonius Rhodius, *Argonautica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Apollonius Rhodius: Argonautica*, Ed. R. C. Seaton, Harvard University Press, Cambridge, 1912.
- Apul. *Flor*. (= Apuleius, *Florida*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Apuleius' Florida*, Ed. B. T. Lee, De Gruyter, Berlin, 2005.
- Aristop. *Sph*. (= Aristophanes, *Sphekes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aristophanes. Wasps. The Complete Greek Drama Vol. 2*. Ed. E. Jr. O'Neill, Random House, New York. 1938.
- Aris. *Pol*. (= Aristoteles, *Politika*/Πολιτικά)
Kullanılan Metin: *The Politics of Aristotle*, Ed. B. Jowett, Clarendon Press, 1885.
- Arnob. *Nat*. (= Arnobius, *Adversus Nationes*)
Kullanılan Metin: *Arnobius Adversus Gentes*, Ed. A. H. Bryce & H. Campell, Oxford, 1871.
- Ath. *Deip*. (= Athenaios, *Deipnosophistai*/Δειπνοσοφισταί)
Kullanılan Metin: *Athenaeus. The Deipnosophists. Or Banquet Of The Learned Of Athenaeus*, Covent Garden, York Street, 1854.
- Aug. *Civ*. (= Augustinus, *De Civitate Dei*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Works of Saint Augustine A Translation for the 21st Century, The city of God (De civitate Dei)*, Ed. W. Babcock, New City Press, 2013.
- Conf*. (= Augustinus, *Confessiones*)
Kullanılan Metin: *The Confessions of St. Augustine, Bishop of Hippo*, Ed. J. G. Pilkington, T. & T. Clark, Edinburg, 1876.
Kullanılan Çeviri: *St. Augustinus, İtirafı*, Ed. Ç. Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ep*. (= Augustinus, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *S. Augustini Epistulae*, Ed. A. Goldbacher, Teubner, Leipzig, 1911.
- Sol*. (= Augustinus, *Soliloquies*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Augustine Soliloquies and Immortality of the Soul*, Ed. G. Watson, Oxbow Books, Eastbourne, 1990.
- Aul. Gel. *Noc. Att*. (= Aulus Gellius, *Noctes Atticae*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Attic Nights of Aulus Gellius. With An English Translation*, Ed. J. C. Rolfe, London, 1927.
- Aur. Vic. *Caes.* (= Aurelius Victor, *Epitome De Caesaribus*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *A Booklet about the Style of Life and the Manners of the Imperatores: Abbreviated from the Books of Sextus Aurelius Victor*, Ed. T. M. Banchich, Canisius College. Buffalo, New York, 2009.
- Aus. *Prof.* (= Ausonius, *Commeoratio Professorum Burdigalensium*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ausonius. Works. Vol 1.*, Ed. H. G. Evelyn-White, Harvard University Press, London, 1919.
- Boeth. *Con.* (= Boethius, *Consolatio Philosophiae*)
 Kullanılan Metin: *Chaucer's Translation of Boethius's 'De Consolatione Philosophiae'*, Ed. G. Chaucer, R. Morris, BiblioBazaar, 2008.
 Kullanılan Çeviri: *Felsefenin Tesellisi*, Ed. Ç. Dürüşken, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Caes. *Bel. Gal.* (= Gaius Iulius Caesar, *Bellum Gallicum*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Bello Gallico, Caesar's Gallic War*, Ed. J. H. Allen, W. F. Allen, J. B. Greenough, Boston. 1885.
- Cas. Dio. *Rom.* (= Cassius Dion, *Rhomaika*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*, Ed. E. Carry, The Loeb Classical Library, London, 1914.
- Cass. *Var.* (= Cassiodorus, *Variae*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Letters of Cassiodorus, Being A Condensed Translation Of The Variae Epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*, Ed. T. Hodgkin, Oxford, 1886.
- Cat. *Agri.* (= Cato, *De Agri Cultura*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cato, Varro. On Agriculture*, Ed. W. D. Hooper, H. Boyd, Loeb Classical Library, Cambridge, 1934.
- Cens. *Nat.* (= Censorinus, *De Die Natali*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Censorini De Die Natali Liber*, Ed. O. Jahn, Kessinger Publishing, 1845.
- Cod. *Ius.* (= *Codex Iustinianus*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Codex of Justinian: a new annotated translation, with parallel Latin and Greek text based on a translation by Justice Fred H. Blume*, Ed. B. W. Frier, Cambridge, 2016.
- Cod. Theo. (= *Codex Theodosianus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Codex Theodosianus-Primary Source Edition*, Ed. G. F. Haenel, BiblioBazaar, 2013.
- Cons. Tant. (= *Constitutio Tanta*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Digest of Justinian*. Ed. C. H. Monro. Cambridge. 1904.
- Cic. Att. (= Cicero, *Epistulae ad Atticum*)
Brut. (= Cicero, *Ad Brutum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cicero. The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in 4 volumes*, Ed. E. S. Shuckburgh, George Bell and Sons, London, 1908-1909.
- Cael. (= Cicero, *Pro Caelio*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cicero, Pro Caelio*, Ed. S. Ciruolo, Mundelein, 2010.
- Cat. (= Cicero, *In Catilinam*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *L. Catilina Söylevi*, Ed. M. Oktan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Fin. (= Cicero, *De Finibus Bonorum et Malorum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De finibus bonorum et malorum, with an English translation*, Ed. H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, 1951.
- Leg. (= Cicero, *De Legibus*)
Kullanılan Metin: *M. Tullius Cicero. De Legibus*, Ed. G. de Plinval, Belles Lettres, Paris, 1959.
Kullanılan Çeviri: *Yasalar Üzerine*, Ed. C. C. Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Nat. (= Cicero, *De Natura Deorum*)
Kullanılan Metin: *De Natura Deorum Libri Tres*, Ed. J. B. Mayor, Cambridge, 1880.
Kullanılan Çeviri: *Tanrıların Doğası*, Ed. Ç. Menzilcioğlu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

- Off.* (= Cicero, *De Officiis*)
 Kullanılan Metin: *Cicero On Duties*, Ed. M. T. Griffin & E. M. Atkins, Cambridge, 1991.
 Kullanılan Çeviri: *Yükümlülükler Üzerine*, Ed. C. C. Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ora.* (= Cicero, *De Oratore*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cicero on oratory and orators*, Ed. J. S. Watson, Harper&Brothers Publishers, New York, 1860.
- Quin. Frat.* (= Cicero, *Epistulae ad Quintum Fratrem*)
 Kullanılan Metin: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes.* Ed. E. S. Shuckburgh, George Bell & Sons, London, 1908-1909.
 Kullanılan Çeviri: *Kardeşim Quintus'a Mektuplar*, Ed. H. Üreten, Hel Yayıncılık, 2016.
- Phil.* (= Cicero, *Philippicae*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Fourteen Philippic Orations of Marcus Tullius Cicero, A New Translation Mainly Text of Halm.* Ed. J. R. King. Oxford. 1878.
- Pis.* (= Cicero, *In Pisonem*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero*, Ed. C. D. Yonge, B. A. London, George Bell & Sons, London. 1891.
- Rep.* (= Cicero, *De Re Publica*)
 Kullanılan Metin: *A Revised Translation of Cicero's De Re Publica and De Legibus*, Ed. J. E. G. Zetsel, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
 Kullanılan Çeviri: *Devlet Üzerine*, Ed. C. C. Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2018.
- Sen.* (= Cicero, *De Senectute*)
 Kullanılan Metin: *Cicero: De Senectute, De Amicitia, De Divinatione*, Ed. W. A. Falconer, Harvard University Press, London, 1923.
 Kullanılan Çeviri: *Yaşlılık Üzerine*, Ed. Ç. Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.
- Top.* (= Cicero, *Topica*)

- Tusc.* (= Cicero, *Tusculanae Disputationes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cicero's Tusculan Disputations; Also Treaties on the Nature of the Gods and on Commonwealth*, Ed. C. D. Yonge, New York, 1877.
- Ver.* (= Cicero, *In Verrem*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, Ed. C. D. Yonge, London, 1903.
- Dem. Lep.* (= Demosthenes, *Pros Leptinen/πρὸς Λεπτίνην*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Demosthenes with an English translation*, Ed. C. A. Vince, J. H. Vince, Harvard University Press, London, 1926.
- Diod. Bib.* (= Diodoros Siculus, *Bibliothēke Historike/Βιβλιοθήκη Ἱστορική*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodori Bibliotheca Historica*, Vol 1-2. Diodorus Siculus, Ed. I. Bekker, L. Dindorf, F. Vogel, Teubner, Leipzig, 1890.
- Dig.* (= *Digesta Iustitiani Augusti*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Corpus iuris civilis Vol. 1. Institutiones/Digesta recogn.* Ed. T. Mommsen, P. Krüger, Weidmann 16. ed. Berlin, 1954.
- Eur. Ion.* (= Euripides, *Ion*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides. *The Complete Greek Drama*, Ed. W. J. Oates, E. Jr. O'Neill, Random House, New York, 1938.
- Tro.* (= Euripides, *Troades/Τρωάδες*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Euripidis Fabulae*, vol. 2. Clarendon Press, Oxford, 1913.
- Eutr.* (= Eutropius, *Historiae Romanae Breviarum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roma Tarihinin Özeti*, Ed. Ç. Menzilioğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Flav. Iosep. Ioud.* (= Flavius Iosepos, *Ioudaikē Archaialogia/Ιουδαϊκή ἀρχαιολογία*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Genuine Works of Flavius Josephus the Jewish Historian*, Ed. W. Whiston. Cambridge, 1737.
- Flor.* (= Florus, *Epitome Rerum Romanorum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epitome of Roman History*, Ed. E. S. Forster, G.P. Putnam's Sons, New York, 1929.

- Hal. Dion. (= Halikarnassoslu Dionysos, *Rhomaïke Arkhaiologia/Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Dionysius of Halicarnassus. Roman Antiquities 7 Volumes*, Ed E. Cary, Loeb Classical Library, Harvard Univeristy Press, 1937-1950.
- Hdt. (= Herodotos, *Historiai/Ιστορίαι*)
Kullanılan Metin: *The Histories I-IX*. Ed. A. D. Godley, Cambridge Univeristy Press, Cambridge, 1920-1938.
Kullanılan Çeviri: *Tarih*, Ed. M. Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Herod. (= Herodianos, *Tes Meta Markon Basileias Historia/τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορία*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodian of Antioch's History of the Roman Empire*, Ed. E. C. Echols, Berkeley and Los Angeles, 1961.
- Hesiod. *Theo*. (= Hesiodos, *Theogonia*)
Kullanılan Metin: *Hesiod. The Homeric Hymns and Homerica, Theogony*, Ed. H. G. Evelyn-White, Harvard University Press, London, 1914.
Kullanılan Çeviri: *Theogonia, İşler ve Günler*, Ed. A. Erhat ve S. Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Hist. Aug. (= *Historia Augusta*)
 Alex. Sev. (= *Historia Augusta, Alexander Severus*)
 Com. (= *Historia Augusta, Commodus*)
 Gord. (= *Historia Augusta, Gordiani Tres*)
 Mar. Aur. (= *Historia Augusta, Marcus Aurelius*)
 Maxi. Duo. (= *Historia Augusta, Maximini Duo*)
 Pert. (= *Historia Augusta, Pertinax*)
 Tac. (= *Historia Augusta, Tacitus*)
 Ver. (= *Historia Augusta, Lucius Verus*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Scriptores Historiae Augustae in three Volumes*, Ed. D. Magie, The Loeb Classical Library, London, 1922.
- Hom. (= Homeros, *Ilias*)
Kullanılan Metin: *Homer, The Iliad*. Ed. A. T. Murray, Harvard University Press, London, 1924.

- Kullanılan Çeviri: *İlyada*, Ed. A. Erhat ve A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Hor. *Epis.* (= Horatius, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Epistles of Horace, Edited with Notes*, Ed. P. Francis, London, 1791.
- Epod.* (= Horatius, *Epodi*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Odes and Epodes of Horace*, Ed. L. Lytton, Leipzig, 1869.
- Satur.* (= Horatius, *Saturnalia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Satires of Horace in Latin and English*, Ed. P. Francis, London, 1791.
- Serm.* (= Horatius, *Sermones*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *A Translation and Interpretation of Horace's Sermones*, Ed. A. Law, Cambridge Scholars Publishing, 2021.
- Poet.* (= Horatius, *Ars Poetica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Poetic Art: A Translation of Horace's Ars Poetica*, Ed. C. H. Sisson, Carcanet Press, 1975.
- Hyg. *Ast.* (= Hyginus, *De Astronomica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The myths of Hyginus*, Ed. M. Grant, University of Kansas Publications, Lawrence, 1960.
- Fab.* (= Hyginus, *Fabulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae, Two Handbooks of Greek Mythology*, Ed. R. S. Smith, S. M. Trzaskoma, Hackett Publishing Company, Indianapolis, 2007.
- Isid. *Orig.* (= Isidorus, *Origines/Etymologiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Etymologies of Isidore of Seville*, Ed. S. A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, O. Berghof, Cambridge University Press, New York, 2006.
- Nat.* (= Isidorus, *De Natura Rerum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Natura Deorum Academica; with an English translation*, Ed. H. Rackham, Harvard University Press, 1933.
- Isok. *Nik.* (= Isokrates, *Pros Nikoklea/Πρός Νικόκλέα*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Isocrates with an English Translation in three volumes*, Ed. G. Norlin, William Heinemann, London, 1980.

- Iul. Val. (= Iulus Valerius, *Res Gestae Alexandri Macedonis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Res Gestae Alexandri Macedonis*. Ed. M. Rossalini. Leipzig. 1993.
- Iuven. Sat. (= Iuvenalis, *Saturae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Juvenal and Persius: With An English Translation*, Ed. G. G Ramsay, William Heinemann, London, 1918.
- Ksen. Ages. (= Ksenophon, *Agesilaos*)
Hell. (= Ksenophon, *Hellenika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Xenophon in Seven Volumes*, Ed. E. C. Marchant, G. W. Bowersock, Harvard University Press, Cambridge, 1925.
- Ktes. Per. (= Ktesias, *Persica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ctesias' Persian History: Introduction, text, and translation*. Ed. J. P. Stronk, Wellem Verlag, 2010.
- Lib. Ep. (= Libanus, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Libanius, Epistulae*, Ed. J. C. Wolf, Amsterdam, 1738.
- Liv. (= Livius, *Ab Urbe Condita*)
Peri. (= Livius, *Ab urbe condita librorum periochae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Livy, From the founding of the city*. Ed. A. C. Schlesinger I-XIV. London-New York 1967.
- Lucr. Nat. (= Lucretius, *De Rerum Natura*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lucretius. De Rerum Natura*, W. E. Leonard, S. B. Smith, niversity of Wisconsin Press, 2008.
- Macr. Sat. (= Macrobius, *Saturnalia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Saturnalia: Books 3-5*, Ed. R. A. Kaster. Cambridge. 2011.
- Man. Ast. (= Manilius, *Astronomica*)
Kullanılan Metin: *M. Manilii Astronomica*, Ed. G. P. Gold, Teubner, Leipzig, 1985.
- Mar. Aur. (= Marcus Aurelius, *Ta eis heauton/Τὰ εἰς ἑαυτόν*)
Kullanılan Metin: *Marcus Aurelius Meditations: The Original Ancient Greek Text with English Translation*, Ed. C. Vaughn, Erebus Society, 2017.

- Kullanılan Çeviri: *Kendime Düşünceler*, Ed. C. C. Çevik, Can Yayınları, 2023.
- Mart. Cap. Nup. (= Martianus Capella, *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De nuptiis Philologiae et Mercurii: Et De septem artibus liberalibus*, Ed. U. F. Kopp, 1876.
- Martial. Epig. (= Martialis, *Epigrammata*)
Kullanılan Metin: *M. Valerii Martialis Epigrammaton libri*, Ed. W. Heraeus, Leipzig, 1925.
Kullanılan Çeviri: *Epigramlar*, Ed. G. Varınlıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Nep. (= Cornelius Nepos, *De Viris Illistribus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Vitae. Cornelius Nepos*, Ed. A. Fleckeisen, Leipzig, 1886.
- Ovid. Ama. (= Ovidius, *Ars Amatoria*)
Kullanılan Metin: *Ars Amatoria, or The Art of Love Literally Translated into English Prose, with Copious Notes*, Ed. H. T. Riley, 1885.
Kullanılan Çeviri: *Aşk Sanatı*, Ed. Ç. Dürüşken, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Fast. (= Ovidius, *Fasti*)
Kullanılan Metin: *Ovid's Fasti*, Ed. J. G. Frazer, Harvard University Press, London-Cambridge, 1933.
Kullanılan Çeviri: *Fasti (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller*, Ed. A. C. Abuagla, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Meta. (= Ovidius, *Metamorphoses*)
Kullanılan Metin: *The Metamorphoses of Publius Ovidius Naso*, Ed. N. C. Brooks. New York. 1856.
Kullanılan Çeviri: *Dönüşümler I-XV*, Ed. A. C. Abuagla, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Pau. Peri. (= Pausanias, *Hellados Periegesis/Ελλάδος Περιήγησις*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pausanias Description of Greece with an English Translation in 4 volumes*, Ed. W. H. S. Jones, D. Litt, H. A. Ormerod, Harvard University Press, London, 1918.
- Pet. Sat. (= Petronius, *Satyricon*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: Petronius Arbiter, Ed. M. Heseltine, William Heinemann, London, 1913.
- Phil. Apoll. (= Philostratos, *Vita Apollonii*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Flavii Philostrati Opera, Vol 1. Philostratus the Athenian*, Ed. C. L. Kayser, Leipzig, 1870.
- Soph. (= Philostratos, *Vitae Sophistarum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Flavii Philostrati Opera, Vol 2. Philostratus the Athenian*, Ed. C. L. Kayser, Leipzig, 1870.
- Plau. Amp. (= Plautus, *Amphitruo*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plautus, Amphitruo*, Ed. W. B. Sedgwick, Manchester. 1970.
- Most. (= Plautus, *Mostellaria*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Comedies of Plautus*, Ed. H. T. Riley, George Bell and Sons, New York, 1912.
- Plin. Ep. (= Plinius, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pliny the Younger, Complete Letters*. Ed. P. G. Walsh. Oxford. 2006.
- Plin. Nat. (= Plinius, *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Natural History, Pliny the Elder*, Ed. J. Bostock – M. D. – F. R. S. H. T. Riley, Londra 1855.
- Plut. Aem. (= Plutarkhos, *Aemilius Paullus*)
- Agesi. (= Plutarkhos, *Agesilaos*)
- Alk. (= Plutarkhos, *Alkibiades*)
- Arist. (= Plutarkhos, *Aristeides*)
- Cae. (= Plutarkhos, *Caesar*)
- Cam. (= Plutarkhos, *Camillus*)
- Cat. (= Plutarkhos, *Cato*)
- Cras. (= Plutarkhos, *Crassus*)
- Dio. (= Plutarkhos, *Dion*)
- Eum. (= Plutarkhos, *Eumenes*)
- Gal. (= Plutarkhos, *Galba*)
- Kim. (= Plutarkhos, *Kimon*)
- Luc. (= Plutarkhos, *Lucullus*)
- Mar. (= Plutarkhos, *Marcellus*)

- Num.* (= Plutarkhos, *Numa*)
- Pho.* (= Plutarkhos, *Phokion*)
- Publ.* (= Plutarkhos, *Publicola*)
- Romul.* (= Plutarkhos, *Romulus*)
- Sert.* (= Plutarkhos, *Sertorius*)
- Sul.* (= Plutarkhos, *Sulla*)
- Thes.* (= Plutarkhos, *Theseus*)
- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives. With an English translation 11 Vols.*, Ed. B. Perrin, Harvard Univeristy Press, Cambridge, London 1959-1968.
- Mor.* (= Plutarkhos, *Moralia*)
- Rom.* (= Plutarkhos, *Quaestiones Romanae*)
- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Morals. Translated from the Greek by several hands*, Ed. W. W. Goodwin, Cambridge, 1874.
- Poly.* (= Polybios, *Historiai/Ιστορίαι*)
- Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Histories I-IV*. W. R. Paton Ed. Cambridge, London, 1922 vd.
- Pseu-Plut. Par. Min.* (= Pseudo-Plutarkhos, *Parallela Minora*)
- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch. Moralia, with an English Translation*, Ed. F. C. Babbitt, Harvard University Press, London, 1936.
- Quin.* (= Quintilianus, *Institutio Oratoria*)
- Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Institutio Oratoria of Quintilian With an English translation I-XII*, Ed. E. H. Butler, London, 1963.
- Sall. Cat.* (= Sallustius, *De Coniuratione Catilinae*)
- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Conspiracy of Catiline. Sallust*. Ed. J. S. Watson. London. 1899.
- Iug.* (= Sallustius, *Bellum Iugurthinum*)
- Kullanılan metin ve çeviri: *C. Sallusti Crispi. Catilina, Iugurtha, Orationes Et Epistulae Excerptae De Historiis*, Ed. A. W. Ahlberg. Leipzig, 1919.
- Sen. Ben.* (= Seneca, *De Beneficiis*)
- Kullanılan Metin ve Çeviri: *L. Annaeus Seneca On Benefits*, Ed. A. Stewart, George Bell and Sons, London, 1887.

- Ep.* (= Seneca, *Ad Lucilium Epistulae Morales*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Seneca Ad Lucilium Epistulae Morales, with an English Translation*, Ed. R. M. Gummere in three Vols., William Heinemann, London, 1916.
- Sua.* (= Seneca, *Suasoriae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Seneca: Suasoriae*, Ed. W. A. Edward, Cambridge, 1928.
- Sex. Emp. Mat.* (= Sextus Empiricus, *Pros Mathematikous/Πρός Μαθηματικούς*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Sextus Empiricus with an English Translation*, Ed. R. G. Burry, William Heinemann, London, 1949.
- Sid. Apol. Car.* (= Sidonius Apollinaris, *Carmina*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Poems and letters, with an English Translation*, Ed. W.B. Anderson, Cambridge Harvard University Press, Toronto, 1936.
- Ep.* (= Sidonius Apollinaris, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Sidonius Poems and Letters, Vol 1-2*, Ed. W. B. Anderson, London, Cambridge, 1936.
- Stra.* (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Geography of Strabo. With an English translation*, Ed. H. L. Jones, London, New York, 1917-1932.
- Suet. Aug.* (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum, Divus Augustus*)
Caes. (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum, Divus Iulius Caesar*)
Clau. (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum, Divus Claudius*)
Dom. (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum, Domitianus*)
Ner. (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum, Nero*)
Tib. (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum, Tiberius*)
Vesp. (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum, Divus Vespasianus*)
Kullanılan Metin: *The Life of the Caesars*. Ed. J. C. Rolfe I–II, The Loeb Classical Library, Mass.-London, 1951.
Kullanılan Çeviri: *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Ed. F. Tealatar ve G. Özaktürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1931.
- Gram.* (= Suetonius, *De Grammaticis et Rhetoribus*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians, with an English translation*, Ed. J. C. Rolfe Cambridge, London, 1959.
- Symm. Ep. (= Symmachus, *Epistulae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Prefect and Emperor; the Relationes of Symmachus, A.D. 384*, Ed. R. H. Barrow. Oxford. 1973
- Tac. Ann. (= Tacitus, *Annales*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals Tacitus*, Ed. A. J. Woodman, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge, 2004.
- Dial. (= Tacitus, *Dialogus de Oratoribus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Complete Works of Tacitus*, Ed. S. Bryant, New York, 1942.
- Tert. Idol. (= Tertullianus, *De Idolatria*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Idolatria: Critical Text, Translation and Commentary Partly based on a manuscript left behind by P. G. Van der Nat*, Ed. J. H. Waszink ve J. C. M. Van Winden, E. J. Brill, 1987.
- Pal. (= Tertullianus, *De Pallio*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tertullian, De Pallio, a commentary by Vincent Hunink*, Ed. V. Hunink, J.C. Gieben, Amsterdam, 2005.
- Thuk. (= Thukydides, *Historiai/Ἱστορίαι*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Thucydides, Historiae in two volumes*. Ed. H. S. Jones and J. E. Powell, Oxford University Press, Oxford, 1942.
- Trog. Hist. Philip. (= Pompeius Trogus, *Historiae Philippicae*)
- Trog. Pro. (= Pompeius Trogus, *Prologi*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Justin: Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Ed. C. Yardley, American Philological Association classical resources series 3. Scholars Press, Atlanta, 1994.
- Val. Flac. Argo. (= Valerius Flaccus, *Argonautika*)
Kullanılan Metin: C. Valerius Flaccus. C. Valeri Flacci Setini Balbi *Argonauticon Libri Octo*. Ed. O. Kramer. Leipzig. 1913.
- Val. Max. (= Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Valerius Maximus: Memorable Deeds and Sayings, Book I*. Translated with Introduction and Commentary, Clarendon Press, Oxford, 1998.

- Var. Lat. (=Varro, *De Lingua Latina*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Varro. *On the Latin Language, Volume I: Books 5-7*. Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1938.
- Var. Rust. (= Varro, *De Re Rustica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Varro *on farming*, M. Terenti Varronis *Rerum rusticarum libri tres*, translation with introduction, commentary and excursus, Ed. L. Storr-Best, London, 1912.
- Vell. Pat. (= Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: C. Vellei Paterculi *Historiae Romanae ad Marcum Vinicium consulem libri duo*, Ed. F. W. Shipley, Harvard University Press, 1961.
- Verg. Aen. (= Vergilius, *Aeneis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Vergil. *Aeneid*, Ed. T. C. Williams, Boston, 1910.
- Vir. Illust. (= *De viris illustribus urbis Romae*)
Kullanılan Metin: Sextus Aurelius Victor *de Viris Illustribus Urbis Romae*, Ed. E. Keil, Wroclaw, 1872.
- Vit. Arch. (= Vitruvius, *De Architectura*)
Kullanılan Metin: *De architectura [On Architecture]*, from Vitruvius: *On Architecture, with an English translation*, Ed. F. Granger, Volumes I-II. Cambridge, Mass., 1931-1934.
Kullanılan Çeviri: Vitruvius, *Mimarlık Üzerine*, Ed. Ç. Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.

Modern Kaynaklar

- Alföldi, G. (1972). “Die Freilassung von Sklaven und die Struktur der Sklaverei in der römischen Kaiserzeit”, *Rivista Storica dell’ Antichità* 2, 1972, 97-129.
- Adams, J. N. (1982). *The Latin Sexual Vocabulary*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1982.
- Arnaut-Lindet, M. P. (1993). *Aide-mémoire (Liber memorialis)*, Les Belles Lettres, Paris, 1993.
- Assmann, E. (1935). *Lucii Ampelii Liber Memorialis*, Leipzig, 1935.
- Assmann, E. (1940). “Der Liber Memorialis des Lucius Ampelius”, *Philologus, Band XCIV*, 1940, 197-221.

- Bardon, H. (1968). *Les empereurs et les lettres latines d'Auguste à Hadrien*. Société d'édition Les Belles lettres, Paris, 1968.
- Barnes, H. E. (1935). *The History of Western Civilization Vol. I*, Harcourt-Brace Company, New York, 1935.
- Benedict, R. (1934). *Patterns of Culture*. Houghton Mifflin Company, Boston, 1934.
- Berry, D. H. (2020). *Cicero's Catilinarians*. Oxford University Press, Oxford, 2020.
- Birley, A. (2001). *Marcus Aurelius: A Biography*, Roudledge, London, 2001.
- Boak, A. E. R. (1929). *A History of Rome to 565 A.D.* The MacMillan Company, New York, 1929.
- Bonner, S. F. (1949). *Roman Declamation*. University of California Press, Berkeley, 1949.
- Bonner, S. F. (1977). *Education in Ancient Rome: From the elder Cato to the younger Pliny*. Routledge, London and New York, 1977.
- Booth, A. D. (1978). "The Appearance of the "Schola Grammatici", *Hermes*, 106. Bd., H. 1, 117-125.
- Booth, A. D. (1979). "Elementary and secondary education in the Roman Empire", *Florilegium I*, 1-14.
- Booth, A. D. (1981), "Litterator", *Hermes* 109, 371-378.
- Bradley, K. R. (1985). "Child Labour in the Roman World", *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, Vol. 12, No. 2 (Summer 1985), 311-330.
- Bradley, K. R. (1991). *Discovering the Roman Family: Studies in Roman Social History*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991.
- Bradley, K. R. (1994). *Slavery and Society at Rome*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns, 2002.
- Brown, P. (1992). *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*, University of Wisconsin Press, Madison, 1992.
- Buck, R. J. (1998). *Thrasybulus and the Athenian Democracy: the Life of an Athenian Statesman*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998.
- Burgess, R. W. (2001). "Eutropius V. C. Magister Memoriae?", *Classical Philology*, 96, 1, 76-81.
- Burkert, W. (1987). *Ancient Mystery Cults*, Harvard University Press, London, 1987.
- Bury, J. B. (1910). "Magistri Scriniarum, αντιγραφης and ρεφερενδαριον", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 21, 23-29.

- Butts, R. F. (1947). *A Cultural History of Education*. McGraw-Hill Company, New York, 1947.
- Cartledge, P. (1987). *Agasilaos and the Crisis of Sparta*. Duckworth, London, 1987.
- Colemann, K. (1986). "The Emperor Domitian and Literature", *ANRW* 32. 5, 3087-3115.
- Colonna, G. (2000). "I I caratteri originali della civiltà Etrusca", M. Torelli (Ed.), *Gi Etrhschi*, Bompiani, Milano, 25-41.
- Corcoran, S. (2000). *The Empire of the Tetrarchs, Imperial Pronouncements and Government AD 284-324*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Cornell, T. (1995). *The Beginnings of Rome Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c.1000–264 BC)*, Routledge, London, 1995.
- Crawford, M. H. (1978). "Greek Intellectuals and the Roman Aristocracy", P. D. A. Garnsey ve C. R. Whitaker (Ed.), *Imperialism in the Ancient World: The Cambridge University Research Seminar in Ancient History*, Cambridge Univeristy Press, London-Newyork, 193-208.
- Cribiore, R. (1993). "A Homeric exercise from the Byzantine schoolroom", *CdE* 68, 145-54.
- Cribiore, R. (2001). *Gymnastics of the Mind*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2001.
- Crook, J. A. (1967). *Law and Life of Rome*, Thames and Hudson, London, 1967.
- Cubberly, E. P. (1920). *The History of Education*. Houghton Mifflin Company, Boston. 1920.
- Daly, L. W. (1950). "Roman Study Abroad", *American Journal of Philology* 71, 40-58.
- Dionisotti, A. C. (1982). "From Ausonius' Schooldays? A schoolbook and its relatives", *The Journal of Roman Studies* 72, 83-125.
- Duncan-Jones, R. P. (1974). *The Economy of the Roman Empire: Quantitive Studies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Durant. W. (1944). *Caesar and Christ*. Simon and Schuster, New York.
- Dürüşken, Ç. (1995). *Quintilianus'da Çocuk ve Yetişkin Eğitimi ve Günümüzle Bağlantıları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dwight, J. (1944). "The Early Roman Calendar", *The Classical Journal* 1944, Vol. 39, No. 8, 487-490.
- Enmann, A. (1884). "Eine verlorene geschichte der römischen Kaiser und das buch de viris illustribus urbis romae", *Philologus*, no. Supplement-Band 4, Heft 3, 337-501.
- Eyben, E. (1977). *Restless Youth in Ancient Rome*. Routledge, London-New York, 1977.
- Fairweather, J. (1981). *The Elder Seneca*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

- Fantham, E. (1995). "Aemilia Pudentilla: or wehalty widow's choice", R. Hawley ve B. Levick (Ed.), *Women in Antiquity: new assessments*, Routledge, London-New York, 220-232.
- Finley, M. I. (1980). *Ancient Slavery and Modern Ideology*, Chatto & Windus, London, 1980.
- Forbes, C. A. (1955). "The Education and Training of Slaves in Antiquity", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 86, 321-359.
- Fowler, W. W. (1899). *The Roman Festivals of the Period of the Republic*, MacMillan and Co Limited, London, 1899.
- Frank, T. (1940). *An Economic Survey of Rome Volume V*, Johns Hopkins University, Baltimore, 1940.
- Frazer, J. (1913). *Pausanias's Description of Greece*, vol. 5. Macmillan and Co. Ltd., London, 1913.
- Garcia, L. A. (2015). *Los Auditoria de Adriano y el Athenaeum de Roma*, Firenze University Press, 2015.
- Garnsey, P. D. A. ve Saller, R. (1987). *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*. London, Duckworth, 1987.
- Gary, F. (2005). *A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War*, University of California Press, 2005.
- Gelzer, M. (1962). "Die angebliche politische Tendenz in der dem C. Herennius gewidmeten Rhetorik", *Keine Shriften*, H. Strasburger ve C. Meier (Ed.), Frans Steiner Verlag. 1, Wiesbaden, 211-221.
- Gläser, C. E. (1843). "Das Zeitalter des Ampelius", *Rheinisches Museum fuer Philologie II*, 145-146.
- Goldsworthy, A. (2006). *The Fall of Carthage*. Weidenfeld & Nicolson, London. 2006.
- Goldsworthy, A. (2013). *Caesar: Life of a Colossus*, Yale Press, New Heaven, 2013.
- Gordon, A. E. (1969). "On the Origins of the Latin Alphabet: Modern Views", *California Studies in Classical Antiquity Vol. 2*, 157-170.
- Gordon, A. E. (1983). *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*, University of California Press, Berkeley, 1983.
- Graves, F. P. (1914). *A History of Education Before the Middle Ages*. The MacMillan Company, New York, 1914.
- Gruen, E. S. (1990). *Studies in Greek Culture and Roman Policy*. E. J. Brill, Leiden-New York, 1990.

- Guéraud, O. ve Jouguet, P. (1938). *Un livre d'écolier du IIIe siècle avant J. C.*, Publications de la Société Royale Égyptienne de Papyrologie; Textes et Documents II, Cairo: Institut français d'archéologie orientale, 1938.
- Guzzo, P. G. (2011). "Sul graffito dalla necropoli dell'Osteria dell'Osa", *Rivista dell'Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte* 61, 63–66.
- Gwyn, A. (1926). *Roman Education from Cicero to Quintilian*. Clarendon Press, Oxford, 1926.
- Hamilton, C. D. (1991). *Agesilaus and the Failure of Spartan Hegemony*. Cornell University Press, Ithaca, 1991.
- Harries, J. (1988). "The Roman Imperial Quaestor from Constantine to Theodosius II", *The Journal of Roman Studies* 78, 148-172.
- Higgins, R. (1988). "The Colossus of Rhodes", P. A. Clayton ve Price, M. J. Price (Ed.), *The Seven Wonders of the Ancient World*. Routledge, London-Newyork, 1988. 124-137.
- Hillscher, A. (1892). "Hominum Litteratorum Graecorum Ante Tiberii Mortem In Urbe Roma Commoratorum: Historia Critica", *Jahrbücher für classische Philologie Supplementband* 18, 355-444.
- Holladay, J. (1977). "The Followers of Peisistratus". *Greece & Rome* 24, 1, (Apr. 1977), 40-56.
- Holland, T. (2005). *Persian Fire: The First World Empire and the Battle for the West*, Knopf Doubleday Publishing Gr, New York, 2005.
- Hopkins, K. (1978). *Conquerors and Slaves*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
- Hunt, A. S. ve Edgar, C. C. (1932). *Select Papyri: Non-Literary Texts*, Loeb Classical Library, London, 1932.
- Ifrah, G. (2001). *The Universal History of Computing: From the Abacus to the Quantum Computer*, John Wiley & Sons, New York, 2001.
- Janko, R. (2015). "From Gabii and Gordion to Eretria and Methone: The Rise of the Greek Alphabet", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* Vol. 58, No. 1, 1-32.
- Jolowicz, H. F. ve Nicholas, B. (1942). *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 1942.
- Joshel, S. R. (2010). *Slavery in Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Kaibel, G. (1885). "Antike Windrosen", *Hermes* XX, Bd. 4, 579-624.
- Kaimio, J. (1979). *The Romans and the Greek Language*, Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 1979.
- Kaster, R. A. (1955). *Suetonius: de Grammaticis et Rhetoribus*. Clarendon Press: Oxford, Oxford, 1955.

- Kaster, R. A. (1983). "Notes on primary and secondary schools in late antiquity", *TAPA* 113, 323-346.
- Kaster, R. A. (1988). *Guardians of Language*, University of California Press, Berkeley, 1988.
- Kehoe, D. P. (1989). "Approaches to economic problems in the Letters of Pliny the Younger: the Question of Risk in Agriculture", Wolfgang Haase, *ANRW II.33*, 555-591.
- Kelly, C. (2006). "Bureaucracy and Government", N. E. Lenski (Ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Kent, R. G. (1920). "The Edict of Diocletian Fixing Maximum Prices", *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*, Vol. 69, No. 1, 35-47.
- Kerry, T. ve Tollitt, J. (1987). *Teaching Infants*, Blackwell Publishing, Oxford, 1987.
- Kleijwegt, M. (1991). *Ancient Youth. The Ambiguity of Youth and the Absence of Adolescence in Greco-Roman Society*. Amsterdam, 1991.
- Kleineberg, A., Marx, C., Knobloch, E., Lelgemann, D. (2011). *Germania und die Insel Thule Die Entschlüsselung von Ptolemaios' »Atlas der Oikumene«*, WBG, Darmstadt, 2011.
- Kotula, T. (1969). "Utraque lingua eruditi. Une page relative à l'histoire de l'éducation dans l'Afrique Romaine", *Hommages à Marcel Renard II*, 386-392.
- König, I. (2010). *Liber memorialis: Was ein junger Römer wissen soll*. WBG, Darmstadt, 2010.
- Kroeber, A. L. (1948). *Anthropology, New Edition*. Harcourt Brace Company, New York, 1948.
- Langer, W. L. (1948). *Encyclopedia of World History*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1948.
- Laqueur, W. (1998). *Guerrilla Warfare: A Historical & Critical Study*, Routledge, London, 1998.
- Lashbrook, A. M. (1960). *Lucius Ampelius, Liber Memorialis*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Univeristy of Pennsylvania, Classical Languages and Literature Department. Michigan.
- Le Bonniec, H. (1969). "Aspects religieux de la guerre à Rome", J. P Brisson (Ed.), *Problèmes de la guerre à Rome*, Paris and The Hauge, 101-115.
- Manfredini, A. (1976). "L'Editto de Coercendis Rhetoribus Latinis' del 92 A. C", *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 42, 99-147.
- Manson, M. (1978). "Puer bimulus (Catulle 17, 12-13) et l'imagi du petit enfant chez Catulle et ses prédécesseurs", *MEFRA* 90, 247-291.
- Maras, D. (2015). "Etruscan and Italic Literacy and the Case of Rome". W. M. Bloomer (Ed.), *A Companion to Ancient Education*. Wiley Blackwell, Oxford, 201-225.
- Marrou, H. I. (1956). *A History of Education in Antiquity*. Mentor Books, New York, 1956.

- Marshall, A. J. (1976). "Library Resources and Creative Writing at Rome", *Phoenix* 30 (3), 252-264.
- Maurice, L. (2013). *The Teacher in Ancient Rome: The Magister and His World*. Lexington, Lanham, 2013.
- McCrindle, J. W. (1893). *The Invasion of India by Alexander the Great as Described by Arrian, Q. Curtius, Diodoros, Plutarch and Justin*, A. Constable and Company, Westminster, 1893.
- McCrum, M. ve Woodhead, A. G. (1961). *Select Documents of the Principates of the Flavian Emperors (including the year of revolution)*, Cambridge University Press, Cambridge. 1961.
- Mears, T. L. (1876). *Analysis of M. Ortolan's Institutes of Justinian: Including the History and Generalization of Roman Law*, Oxford University, London, 1876.
- Mohler, S. L. (1937). "The Iuvenes and Roman Education", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 68, 442-479.
- Mohler, S. L. (1940). "Slave Education in the Roman Empire", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 71, 262-280.
- Mouritsen, H. (2011). *The Freedman in the Roman World*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Mulherne, J. (1956). *A History of Education*, The Ronald Press Co., New York, 1956.
- Munn, M. (2000). *The School of History: Athens in the Age of Socrates*, University of California Press, Berkeley. 2000.
- Neer, R. (2012). *Greek Art and Archaeology*, Thames and Hudson, New York, 2012.
- Niese, B. (1903). *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea*, Gotha F.A. Perthes Aktiengesellschaft, 1903.
- Nieves, H. ve Roseman, S. R. (2015). *The Tourism Imaginary and Pilgrimages to the Edges of the World*, Channel View Publications, Bristol, 2015.
- Orme N. (1971). *English Schools in Middle Ages*, Methuen, London, 1971.
- Painter, F. V. N. (1886). *A History of Education*. D. Appleton, New York, 1886.
- Patterson, O. (1982). *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Harvard University Press, Harvard, 1982.
- Peña, J. (2000). "Two tales of the city: Final reports from the Caelian 'Caput Africae' and the Meta Sudans", *Journal of Roman Archaeology*, Volume 13, 549-558.
- Penrose, J. (2005). *Rome and Her Enemies: An Empire Created and Destroyed by War*, Osprey Publishing, Oxford, 2005.

- Philip, B. (1999). *The Foundations of Latin*, De Gruyter Mouton, New York, 1999.
- Phillipson, R. H. L. (1992). *Linguistic Imperialism*, Oxford University Press, Oxford-New York, 1992.
- Pleket, H. W. (1979). "Licht uit Leuven over de Romeinse jeugd?", *Lampas*, 12, 173- 192.
- Posener, G. (1936). *La Première domination perse en Égypte: recueil d'inscriptions hiéroglyphiques*, Cairo: Institut Français d'Archéologie Orientale. 1936.
- Potter, D. S. (2004). *The Roman Empire at Bay, AD 180-395*, Routledge, London, 2004.
- Pottier, E. ve Hauvette-Besnault A. (1880). "Inscription de Téos", *BCH IV*, 1880, 110-121.
- Powell, B. B. (2009). *Writing: Theory and History on the Technology of Civilization*, Malden, Wiley-Blackwell.
- Pritchard, A. M. (1961). *Leage's Roman Private Law*, Macmillan, New York, 1961.
- Randall-McClever, D. (1928). *Italy Before the Romans*. The Clarendon Press. Oxford, 1928.
- Rawson, B. (1999). "Education: the Romans and Us", *Antichthon*, 33, 81-98.
- Rawson, E. (1985). *Intellectual Life in Late Roman Republic*, Gerald Duckworth & Co. Ltd, London, 1985.
- Ridpath ve Tirion (2001). *Stars and Planets Guide*. Princeton University Press, Princeton, 2001.
- Robinson, O. F. (1977). *The Sources of Roman Law (Problems and Methods for Ancient Historians)*, Routledge, London, New-York, 1977.
- Rohden, V. H. (1878). *De Mundi miraculis quaestiones selectae*. Bonn, 1878.
- Rollo-Koster, J. (1999). "Death and the Fraternity: A Short Study on the Dead in Late Medieval Confraternities", *Confraternitas: Vol. 1, No. 9*, 3-12.
- Sherwin-White, A. N. (1966). *The Letters of Pliny, A Historical and Social Commentary*, Oxford, Clarendon Press, 1966.
- Smith, C. E. ve Case, L. M. (1948). *A Short History of Western Civilization*. Heath and Company, Boston, 1948.
- Southern, P. (2001). *The Roman Empire from Severus to Constantine*. Routledge, London, 2001.
- Starr, C. G. (1950). *The Emergence of Rome as Ruler of the Western World*, Cornell University Press, Ithaca, 1950.
- Steen, J. (2008). *Verse and Virtuosity: The Adaptation of Latin Rhetoric in Old English Poetry*, Toronto University Press, Toronto, 2008.
- Sumner, G. V. (1963). "The last journey of L. Sergius Catilina", *Classical Philology*, 58 (4), 215-219.

- Terzaghi, N. (1947). *Lucii Ampelii Liber Memorialis*, Turin, 1947.
- Thomas, C. G. (2007). *Alexander the Great in His World*, Blackwell Publishing, Malden, 2007.
- Thomas, R. (2002). *Herodotus in context: ethnography, science and the art of persuasion*. Cambridge University Press, Oxford, 2002.
- Thompson, K. H. ve Miller, P. J. (1969). "Foreign Teachers", *The Journal of Educational Thought (JET) / Revue de la Pensée Éducative*, Vol. 3, No. 2, 121-126.
- Trevelyan, A. A. (1939). *History of Ancient Civilization, Vol. II: The Roman World*, Harcourt Brace Company, New York, 1939.
- Turner, R. (1941). *The Great Cultural Traditions Volumes 1 and 2*. McGraw Hill, New York, 1941.
- Tzschucke, C. H. (1793). *Lucii Ampelii Liber Memorialis*. Leipzig, 1793.
- Ullmann, B. L. (1932). *Ancient Writing and Its Influence*. Longmans-Green and Company, New York, 1932.
- Ulrichs, L. (1862), "Zu Ampelius 'Liber Memorialis'", *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 17. Jahrg. 632-637.
- Wainwright, G. A. (1952). "The Date of the Rise of Meroë", *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 38, 75-77.
- Wallace-Hadrill, A. (1983). *Suetonius: The Scholar and his Caesars*. Duckworth. London, 1983.
- Watkins, C. (1995). "Greece in Italy Outside Rome", *Harvard Studies in Classical Philology* 97, 35-50.
- Webster, H. (1947). *History of Civilization-Ancient and Medieval*, Heath and Company, Boston, 1947.
- Wes, M.A. (1981). "De klas en de kanselarij: onderwijs en overheid in Rome", *Lampas* 14, 192-209.
- Woody, T. (1949). *Life and Education in Early Societies*, MacMillan Co. New York, 1949.
- Woolf, G. (2009). "Literacy or Literacies in Rome?", W. A. Johnson, H. N. Parker (Ed.), *Ancient Literacies*, Oxford University Press, Oxford-New York, 46-68.
- Wölfflin, E. (1854). *De Lucii Ampelii Libro Memoriali*. Göttingen, 1854.
- Zink, M. (1866). "Zum Liber Memorialis des L. Ampelius", *Eos* II, 327.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Tolga UZUN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Mustafa Kemal Lisesi (İzmir-Bornova) 2005
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Eski Yunan Dili ve Edebiyatı (2014)
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı (2016)
Yüksek Lisans Tez Konusu	Velleius Paterculus'un Historiae Romanae Eserinde Erken İmparatorluk Dönemi Karakterleri
Yabancı Dil / Diller	İngilizce, Almanca
BİLİMSEL FAALİYETLER	
T. Uzun, "Education in Ancient Rome: From The Elder Cato to The Younger Pliny", Yazar: S. F. Bonner, <i>LIBRI IV</i>, 2018, 319-331. T. Uzun, Velleius Paterculus'un Historiae Romanae Eserinde Erken İmparatorluk Dönemi Karakterleri, <i>AKRON 18, Eskiçağ Yazıları 14</i>, 2020, 55-72. T. Uzun, "Lucius Ampelius'un Liber Memorialis Eseri ve Roma Eğitim Sistemindeki Yeri", <i>MJH XIII</i>, 2023, 277-294. Sunduğu Bildiriler: - Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Öğrenci Sempozyumu: İmparator Constantinus ve Din Politikası (2013) V. Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Öğrenci Sempozyumu (In memoriam Sencer Şahin): Velleius Paterculus'un Historiae Romanae Eserinde Yer Alan Erken İmparatorluk Dönemi Karakterleri (2017)	
İŞ DENEYİMİ	
Katıldığı Araştırmalar	- Rhodiapolis Kazı Çalışmaları ve Yüzey Araştırmaları (Epigraf) Ağustos – Eylül 2015 - Doğu Antalya Epigrafi ve Yerleşim Tarihi Araştırmaları (Epigraf) Temmuz – Ağustos 2018 - Doğu Antalya Epigrafi ve Yerleşim Tarihi Araştırmaları (Epigraf) Ağustos – Eylül 2021
Çalıştığı Kurumlar	Rhodiapolis Kazı Çalışmaları ve Yüzey Araştırmaları (Öğrenci) Haziran – Ağustos 2012

	• Teos Kazı Çalışmaları ve Yüzey Araştırmaları (Epigraf) Eylül 2018
Burslar	• Freiburg Albert Ludwigs Üniversitesi – Almanya, Freiburg. 2019 (6 Ay): Seminar für Alte Geschichte. Erasmus Öğrenim Hareketliliği (Doktora).

